

**T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ÇEVRE HAKKI KAVRAMI VE AVRUPA İNSAN
HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ÇEVRE HAKKINA
YAKLAŞIMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasemin SEMİZ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM

HAZİRAN 2016

ÖNSÖZ

Tez çalışmam boyunca sağladığı destek için danışmanım Sn. Prof. Dr. Akif Emre Öktem’e içten teşekkürlerimi sunarım.

Yasemin SEMİZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vii
RÉSUMÉ.....	ix
ABSTRACT	xvi
ÖZET.....	xxii
GİRİŞ	1
1. ÇEVRE HAKKI KAVRAMI.....	5
1.1. Çevre Kavramı	5
1.2. Çevre Hakkının İçeriği	13
1.3. Çevre Hakkının Gelişimi.....	15
1.3.1. Çevre Hakkının Uluslararası Hukuk Düzeyinde Gelişimi	21
1.3.1.1. Stockholm Bildirgesi	21
1.3.1.2. Dünya Doğa Şartı.....	23
1.3.1.3. Brundlant Raporu.....	24
1.3.1.4. Rio Metinleri.....	25
1.3.1.5. Johannesburg Bildirgesi.....	27
1.3.2. Çevre Hakkının Ulusal Hukuklar Düzeyinde Gelişimi.....	32
1.4. Çevre Hakkının Öznesi	35
1.4.1. Herkes.....	35
1.4.2. Gelecek Kuşaklar	38
1.4.3. Devlet	41
1.5. Çevre Hakkının Muhatabı	42
1.5.1. Devlet	42
1.5.2. Herkes.....	44
1.5.3. Topluluklar ve Halk	46
1.6. Çevre Hakkının Hukuki Niteliği	47
1.6.1. Tarihsel Gelişime Göre Sınıflandırma	48

1.6.2. Yüklenen Ödevin Niteliğine Göre Sınıflandırma.....	55
1.6.3. Bireysel veya Kolektif Olma Niteliğine Göre Sınıflandırma.....	57
1.7. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkı	58
1.7.1. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkının Öznesi.....	59
1.7.2. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkının Muhatabı.....	60
1.7.3. Çevre Hakkı ve Anayasanın 65. Maddesi	61
1.7.4. Çevre Hakkı ve Çevre Hakkının KHK İle Düzenlenmesi Sorunu	66
2. ÇEVRE HAKKININ ARAÇLARI	68
2.1. Bilgilenme Hakkı	69
2.1.1. Bilgilenme Hakkının İşlevi ve Çevresel Bilgi Kavramı.....	71
2.1.2. Uluslararası Hukukta Bilgilenme Hakkı	75
2.1.2.1. Rio Bildirgesi	75
2.1.2.2. Gündem 21	76
2.1.2.3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi	76
2.1.2.4. Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme.....	77
2.1.2.5. Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Hakkında Sözleşme.	78
2.1.2.6. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi	79
2.1.2.7. Avrupa Birliği Hukuku	85
2.1.3. Türk Hukukunda Bilgilenme Hakkı	88
2.1.3.1. Türk Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı.....	88
2.1.3.2. Türk Hukuku'nda Bilgi Alma Hakkı	95
2.1.4. Çevresel Eğitim Hakkı	98
2.2. Katılma Hakkı	101
2.2.1. Çevresel Katılma Kavramı ve Çevresel Katılmanın İşlevleri	101
2.2.2. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nde Katılma Hakkı	110

2.2.3. Çevresel Katılmaya İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Çevresel Katılmanın Araçları	112
2.2.3.1. Dilekçe Hakkı	112
2.2.3.2. Çevre Kanunu ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nde Katılma	114
2.2.3.3. Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği'nde Çevresel Katılma	120
2.2.3.4. Halk Oylaması	129
2.2.3.5. Diğer Katılma Araçları	132
2.3. Başvuru Hakkı	134
2.3.1. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nde Başvuru Hakkı	135
2.3.2. Anayasa Yargısına Başvuru Hakkı	136
2.3.3. Çevre Kanunu'nda Başvuru Hakkı	137
2.3.4. İdari Başvuru ve İdari Yargıya Başvuru Hakkı.....	140
2.3.5. Adli Yargıya Başvuru Hakkı.....	145
3. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKININ ARAÇLARI	148
3.1. AİHM Kararlarında Bilgilenme Hakkı.....	149
3.2. AİHM Kararlarında Katılma Hakkı	160
3.3. AİHM Kararlarında Başvuru Hakkı	165
4. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKININ ESASI	174
4.1. AİHM Kararlarında Yaşam Hakkı ve Çevre Hakkı İlişkisi	174
4.2. AİHM Kararlarında Özel Hayata, Aile Hayatına ve Konutuna Saygı Gösterilmesi Hakkı ile Çevre Hakkı İlişkisi.....	178
5. AİHM KARARLARINDA GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ	199
6. AİHM'NİN ÇEVRE DAVALARINDA BAŞVURDUĞU BİR YÖNTEM OLARAK YATAY ETKİ TEORİSİ.....	219
7. AİHM'NİN ÇEVRE HAKKI İÇİN GELİŞTİRDİĞİ KORUMANIN SINIRLILIKLARI	222

8. AİHM’NİN ÇEVRE HAKKI İÇTİHADINA İLİŞKİN TEMEL

BULGULAR	227
SONUÇ.....	231
KAYNAKÇA	236
ÖZGEÇMİŞ.....	253

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen bölüm
a.g.t.	: Adı geçen tebliğ
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	: Anayasa Mahkemesi
BEHK	: Bilgi Edinme Hakkı Kanunu
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
CEDH	: Cour Européenne des Droits de l'Homme
CEDRE	: Centre d'étude du droit de l'environnement
CMK	: Ceza Muhakemesi Kanunu
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
ÇK	: Çevre Kanunu
DEUHYO ED	: Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi
DÜHF	: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
E	: Esas
ECHR	: European Court of Human Rights
Ed	: Editör
Eds	: Editörler
HES	: Hidroelektrik Santral
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜHF	: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
İYUK	: İdari Yargılama Usulü Kanunu

K	: Karar
KKY	: Kent Konseyi Yönetmeliği
KMÜ	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
K.T.	: Karar Tarihi
MK	: Medeni Kanun
MKÜ	: Mustafa Kemal Üniversitesi
N.Y.U.	: New York University
RDP	: Revue de Droit Public
Par	: Paragraf
S	: Sayı
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
URT	: Centrum interactie recht en technologie
Vd	: Ve devamı
Y.N.	: Yazarın notu

RÉSUMÉ

On analyse la notion du droit à l'environnement et l'approche de Cour Européenne des Droits de l'Homme à propos du droit à l'environnement. Dans la première partie du travail, on analyse la notion du droit à l'environnement. Dans ce contexte, on a essayé d'expliquer le droit à l'environnement dans le droit international public et dans le droit turc. La deuxième partie du travail a été consacré à la jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme concernant le droit à l'environnement. On a donc essayé de déterminer les propriétés fondamentales de la jurisprudence de la Cour à propos du droit à l'environnement. On a également essayé de trouver la réponse de la question suivante : Est-ce que la Turquie a une législation environnementale et une pratique de droit qui est en accordance avec la jurisprudence de la Cour ?

Ce travail aborde aussi le développement du droit à l'environnement dans le droit international public. Les explications sur les développements du droit à l'environnement dans le droit international public constituent également une base pour le développement historique de ce droit. Dans la partie où on parle de la notion du droit à l'environnement, on explique le débiteur et le créancier du droit. On aborde aussi la qualification juridique du droit. On essaie également de déterminer la qualification juridique du droit en considérant les différentes classifications des droits de l'homme.

Quand on regarde les textes du droit international public, on observe que le droit à l'environnement est généralement promulgué au sein de la notion de développement et surtout du développement durable. Cette approche est fondée sur l'idée que l'environnement doit être protégé pour assurer la continuation du développement économique. Par conséquent, on ignore la valeur essentielle de l'environnement et on travaille à protéger l'environnement d'une manière anthropocentrique.

On analyse la place du droit à l'environnement dans le droit turc aussi. On parle de l'article 56 de la Constitution qui reconnaît le droit à l'environnement et du régime de la limitation de ce droit. La Constitution turque ne consacre pas un article

indépendant au droit à l'environnement, il le reconnaît dans l'article 56 avec les services de santé. L'objet du droit est défini comme un environnement sain et équilibré.

Le droit à l'environnement est examiné en deux parties comme l'essence du droit et les moyens du droit – les droit procéduraux- au niveau doctrinaire et jurisprudentiel. L'essence du droit peut être définie comme le droit du chacun à se trouver et vivre dans un environnement écologiquement équilibré. Les moyens du droit à l'environnement sont les droits qui servent à atteindre à un environnement écologiquement équilibré. Dans ce contexte, le droit à l'information environnementale, le droit à la participation environnementale et le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement sont qualifiés comme les moyens du droit à l'environnement.

Quand on regarde le droit international public, on rencontre plusieurs textes qui parlent du droit à l'environnement. La Déclaration de Rio, La Convention – Cadre des Nations Unies sur les Changements Climatique et Convention sur la Responsabilité Civile des Dommages Résultant d'Activités Dangereuses pour l'Environnement comprennent même partiellement les moyens du droit à l'environnement. D'autre part, la Convention sur l'Accès à l'Information, la Participation du Public au Processus Décisionnel et l'Accès à la Justice en Matière d'Environnement qui est connue comme la Convention d'Aarhus aussi peut être qualifiée comme la convention internationale qui promulgue le droit à l'environnement le plus détaillé. L'Union Européenne et quarante – six Etats font parties de la Convention qui est entrée en vigueur le 30.10.2001. Dans ce travail, on a insisté sur la Convention d'Aarhus comme elle constitue le texte juridique fondamental à propos des moyens du droit à l'environnement.

Il convient d'aborder premièrement le droit à l'information environnementale parmi les moyens du droit à l'environnement. Le droit à l'information environnementale qui a une base légale positive dans le droit international public a deux aspects comme le droit à l'accès à l'information et le droit à recevoir de l'information. On peut définir le droit à l'accès à l'information environnementale comme la fourniture de l'information sur la demande des individus alors que le droit

à recevoir de l'information environnementale s'explique comme la fourniture de l'information même en absence d'une demande d'information à propos des activités qui influencent l'environnement d'une manière considérable. Le droit à l'information environnementale est la condition préalable du droit à la participation. Certes, les individus qui ne sont pas informés d'une question environnementale ne peuvent pas effectivement participer à la formation d'une décision ou d'une politique environnementale qui est liée cette question.

Le droit à la participation environnementale s'explique comme la contribution des individus à la formation d'une décision ou d'une politique environnementale d'une façon efficace. En d'autres termes, le droit à la participation peut se lire comme le reflet du droit à la participation politique dans le domaine de l'administration environnemental. Le droit à la participation environnementale est strictement lié à la notion de démocratie environnementale. La participation contribue à former une meilleure décision environnementale grâce à l'évaluation de toutes les alternatives. Toutefois, il est prétendu que le droit à la participation environnementale exige un budget et cause le coût du temps. Il est aussi défendu que les questions environnementales nécessitent la connaissance technique et donc une contribution extensive du peuple à la décision environnementale peut constituer un inconvénient. La participation environnementale peut être effectuée par plusieurs moyens. Par exemple, le référendum, le débat public, le droit à la pétition ou les conseils des villes sont parmi ces moyens de participation.

Le dernier moyen du droit à l'environnement est le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement. Le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement est le reflet du droit à la justice sur le domaine environnemental. De surcroît, le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement est une exigence du principe d'Etat de droit. Les décisions environnementales surtout prises par l'Administration doivent être soumise au contrôle judiciaire conformément au principe d'Etat de droit.

Quand on regarde le droit turc dans le contexte des moyens du droit à l'environnement; on comprend que les moyens du droit à l'environnement ne sont pas reconnus par la Constitution. Néanmoins, Code de l'Environnement définit la

notion de l'information environnementale; reconnaît le droit à la participation et le droit à l'accès à la justice. Les articles pertinents de Code de l'Environnement ne sont pas assez détaillés par rapport à la Convention d'Aarhus.

D'autre part; un des buts de ce travail est déterminer l'approche de la Cour Européenne des Droits de l'Homme pour le droit à l'environnement. Pour atteindre à ce but, on a recherché les arrêts à propos du droit à l'environnement de la Cour. La Cour a exprimé que son contrôle a deux aspects. La Cour, d'un part vérifie si l'essence du droit est violée et d'autre part vérifie si les moyens du droit à l'environnement sont assurés pendant le processus de la décision environnementale. En d'autres termes, le contrôle de la Cour ne consiste pas uniquement à un contrôle d'essence.

La Cour Européenne des Droits de l'Homme ne protège pas seulement le droit à l'accès à l'information mais protège aussi le droit à recevoir de l'information environnementale. La jurisprudence de la Cour sur le droit à la participation environnementale est devenue stable car la Cour a répété plusieurs fois que la participation du peuple au processus de la décision environnementale doit être assurée. Selon la Cour, les gouvernements sont chargés de garantir que les individus peuvent exprimer leur opinion et doivent considérer les opinions des individus en prenant une décision environnementale. La Cour interprète la liberté d'expression au sens large aux litiges environnementaux. On en peut déduire que la Cour qualifie la liberté d'expression comme un moyen de la participation environnementale. Il y a certains arrêts de la Cour concernant le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement aussi. La Cour n'emploie pas l'expression de « le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement » mais on comprend que ce droit est protégé par la Cour dans le contexte de la protection du droit à un procès équitable. On arrive à deux résultats essentiels après l'analyse de la jurisprudence de la Cour concernant le droit à l'accès à la justice en matière d'environnement: Premièrement, la Cour vérifie méticuleusement si le procès est terminé dans un délai raisonnable. La durée des procédures a une importance critique aux litiges environnementaux. La prévention des dommages environnementaux deviendrait impossible si les procédures ne sont pas terminées dans un délai raisonnable. En d'autres termes, pour

assurer la fonction préventive de la justice en matière d'environnement, il est indispensable que les causes soient entendues dans un délai raisonnable. Deuxièmement, la Cour déclare que la non-exécution d'un arrêt constitue la violation du droit à un procès équitable. Selon la Cour, la non-exécution d'un arrêt judiciaire dans un délai raisonnable doit se lire comme la violation de l'article 6 de la Convention Européenne des Droits de l'Homme. En fait, cela est le résultat du principe d'Etat de droit et de la sécurité juridique.

Les résultats qu'on peut déduire de la jurisprudence de la Cour Européenne des Droits de l'Homme concernant le droit à l'environnement sont les suivants: La Cour fournit une protection limitée puisque la Convention Européenne des Droits de l'Homme ne reconnaît pas expressément le droit à l'environnement. La Cour a clairement déclaré qu'elle n'a pas de compétence matérielle concernant les problèmes environnementaux de caractère général. La Cour protège le droit à l'environnement dans le cas où elle peut établir un lien entre la question environnementale et un droit reconnu par la Convention. En conséquence, il existe des litiges au sein desquels la Cour examine si le droit à la vie est violé mais la plupart des litiges qui surviennent des questions environnementales est résolue en faisant l'examen de conformité à l'article 8 de la Convention. La Cour ne clarifie pas si son examen est basé sur le droit au respect à la vie privée ou le droit au respect à la vie familiale ou le droit au respect de son domicile. Par conséquent, les arrêts rendus à la fin d'un litige environnemental déterminant une violation ne disent pas clairement quel droit reconnu par l'article 8 de la Convention a été violé.

La Cour Européenne des Droits de l'Homme vérifie dans les litiges environnementaux si les gouvernements agissent d'une manière conforme à leur droit national. Dans plusieurs arrêts déterminant la violation, on voit que l'activité qui est dangereuse pour l'environnement est gérée contrairement au droit national aussi.

De surcroît, il doit être noté que la Cour fait référence aux textes de droit international public concernant le droit à l'environnement comme la Déclaration de Rio et la Convention d'Aarhus dans ses arrêts. Cela prouve le caractère dynamique

de la jurisprudence de la Cour. La Cour suit les développements à propos du droit à l'environnement et met à jour sa jurisprudence si cela convient.

La Cour déclare que la responsabilité des gouvernements ne consiste pas seulement à ne pas polluer ou ne pas violer. La Cour dit clairement par le moyen de la théorie de l'effet horizontal que les gouvernements sont chargés de priver les personnes privées de violer le droit à l'environnement. Dans ce contexte, les gouvernements doivent établir l'encadrement juridique des activités des personnes privées et les surveiller. Cela est important car il est clair que de nos jours, les activités qui influencent l'environnement d'une façon significative sont généralement exercées par les personnes privées.

Les arrêts de la Cour concernant la pollution du bruit est considérable parmi ses arrêts survenant du droit à l'environnement car le nombre de ces arrêts est relativement haut. La Cour considère la densité du bruit, sa durée dans les litiges basée sur la pollution du bruit et vérifie si le bruit est tolérable en considérant les conditions des villes modernes.

Il doit être noté que l'examen juridique de la Cour concernant le droit à l'environnement est de caractère anthropocentrique puisque la Convention est un texte de droits de l'homme.

On doit dire que la Cour contribue à la protection de l'environnement malgré tout. La Cour aura une référence juridique positive et directe si on ajoute un article consacré au droit à l'environnement à la Convention des Droits de l'Homme et cela va permettre la Cour de contribuer plus à la protection de l'environnement.

D'autre part, quand on analyse la notion du droit à l'environnement et la jurisprudence de la Cour; on comprend que la législation environnementale turque doit être plus détaillée notamment concernant les moyens du droits à l'environnement.

En conclusion, il est à dire que l'environnement ne doit pas être protégé parce qu'il sert à l'intérêt de l'humain ; mais il doit être protégé pour sa valeur essentielle. C'est pourquoi, analyser le droit à l'environnement dans le contexte de développement économique et de la manière anthropocentrique ne constitue pas une bonne méthode pour la protection environnementale. Le droit est un instrument

important pour la protection de l'environnement mais il n'est pas du tout suffisant à atteindre ce but. La protection environnementale peut être assurée par la solidarité interdisciplinaire.

ABSTRACT

In this study, right to environment and the European Court of Human Rights' approach regarding the right to environment have been analyzed. The right to environment is treated in a notional manner in the first chapter of the study. In this context, the right to environment has been explained taking into consideration the Turkish environmental legislation and international environmental law. The second main chapter of the study is dedicated to the case-law of the European Court of Human Rights regarding the right to environment. The aim of such chapter is to determine the characteristic of the European Court of Human Rights' case-law about the right to environment. Additionally, the answer of the question whether Turkish environmental legislation and Turkish environmental law practice regarding the right to environment is in compliance with the case law of the European Court of Human Rights is searched.

This study features the evolution of the right to environment in the international public law. The explanations regarding the evolution of the right to environment in the international public law also constitute an infrastructure for the historical background of the right. In the chapter where the right is treated in a notional manner, the owner and the debtor of the right to environment are explained. The legal characteristic of the right to environment is also investigated. The legal characteristic of the right to environment is intended to be determined taking into account the different classifications of human rights.

When the international law documents are viewed, it is clear that the right to environment is formulated within the context of the economic development and sustainable development starting from the Stockholm Declaration. Such approach relies on that the environment should be protected for the maintenance of the sustainable development. Consequently, the substantial value of the environment is disregarded and the aim of the protection of the environment has an anthropocentric characteristic.

The study also deals with the right to environment in Turkish law. The system of the restriction of the right to environment and the related article of the Turkish Constitution are analyzed. It is observed that Turkish Constitution does not enact the right to environment via a separate article. The constitution enacts it in the same article with the health services. The subject of the right is determined as a healthy and balanced environment.

It is observed that the scholars and the courts analyze the right to environment by making a distinction as the substantial right to environment and the tools of the right to

environment-the procedural environmental rights-. The substantial right to environment may be defined as having an ecologically balanced environment. The tools of the right to environment are qualified as the tools that serve to reach an ecologically balanced environment. In this context, the tools of the right to environment may be listed as the right to environmental information, the right to participate and the right to access to justice.

International public law contains several legal documents referring to the tools of the right to environment. Rio Declaration, the Framework Convention on Climate Change and the Convention on Civil Liability for Damage Resulting from Activities Dangerous to the Environment enact even partially the tools of the right to environment. On the other hand, the Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters - also known as Aarhus Convention- is deemed as the convention which enacts the right to environment in the most detailed and integrated manner. Aarhus Convention entered in force on 30 October 2001. The European Union and forty six states have ratified the Convention. Aarhus Convention featured largely in this study since it is the main legal document which consists of the tools of right to environment in detail.

The first tool of the right to environment consists of the right to environmental information. The right to environmental information which is positively recognized has a dual aspect as the right to access to information and the right to receive information. The right to access to environmental information is defined as the provision of the environmental information upon the request of the individuals. The right to receive environmental information is defined as the provision of information regarding the activities which substantially influence the environment without waiting any information request. The right to environmental information is a prerequisite of the right to participate. Actually, a person who has not any environmental information regarding an environmental issue is not expected to efficiently participate to the decision-making process in the environmental matters.

The right to participate consists of the efficient contribution to the environmental decision-making process like the development of the environmental policies. In other words, the right to participate to the environmental decision-making process may be qualified as the reflection of the political participation on the environmental matters. The right to participate to environmental decision-making process is related to the environmental democracy notion. The participation contributes to making a better environmental decision through the evaluation of the several alternatives. However, it is asserted that the participation causes the time and financial cost. It is also defended that since the environmental decisions require a

technical background and knowledge; a large public participation may be irrelevant in this matter. Environmental participation may be realized through various tools. The referendum, public meetings, right to petition or city councils constitute the examples of the participation tools.

The last tool of the right to environment is the right to access to justice regarding the environmental matters. Right to access to justice regarding the environmental matters is the reflection of right to access to justice. Additionally, right to access to justice regarding the environmental matters is a requirement of the rule of law because the immunity of judicial review for the environmental decisions especially made by the Administration would not be in compliance with the rule of law.

It is observed that in Turkish law, the tools of the right to environment are not listed in the Constitution. However, the Law on Environment numbered 2872 defines the environmental information and enacts the right to participate and right to access to justice. When compared to the content of the Aarhus Convention, the related articles of the Law on Environment seem not enough detailed.

On the other hand, this study aims to determine the approach of the European Courts of Human Rights regarding the right to environment. In this context, the case-law of the Court has been searched. In its several judgments, the Court expressly states that its review concerning the right to environment has two aspects. The Court checks whether the substantial right to environment is respected and whether the environmental decision-making process is in accordance with the requirements of the right to environment. In other terms, the Court checks whether the rights called as the tools of the right to environment are protected.

The European Court of Human Rights concluded that besides the right to access to information, the governments are expected to guarantee the right to receive information. The case-law of the Court regarding the right to participate has become well-established because the Court emphasized in its several judgments that the participation of the related public to the environmental decision-making process should be ensured. According to the Court's case-law, governments should assure that the related public transmits its opinion and the opinion has been considered by the government or the relevant administration while making the final decision. In this context, the Court affirms that the margin of appreciation of the governments is not large about the freedom of expression when the exercise of such freedom consists of the environmental matters. Accordingly, it is possible to conclude that the Court

qualifies the freedom of expression as a tool of the right to participate to environmental decision-making process. The Court rendered some judgments arising from the right to access to justice regarding the environmental matters. The Court does not use the “right to access to justice regarding the environmental matters” wording. However, it is clear that such right is protected by the Court within the context of the right to a fair trial. While analyzing the case-law of the Court about the right to access to justice regarding the environmental matters; two points seem crucial: Firstly, the duration of the judicial proceedings is meticulously reviewed by the Court. A fast proceeding is crucially important for the environmental lawsuits. Otherwise, the prevention of the environmental damages would be impossible for many cases. In other words, in order to secure the preventive role of the Courts in the environmental affairs, the proceedings should not take unreasonable time. Secondly, the Court concludes the breach of the right to a fair trial in case of non-execution of a court decision. Actually, such conclusion is arising from the rule of law and legal security principle as explained in the Court’s judgments.

The following conclusions are arising from the case law of the European Court of Human Rights about the right to environment: The Court provides a limited protection for the right to environment since the European Convention of Human Rights does not directly enact the right to environment. The Court concluded that the environmental protection does not fall within the jurisdiction of the Court in a general manner. In this context, the Court provides a protection for the right to environment if there is a relation between the environmental problem and a right or liberty that the Convention enacts. There are environmental lawsuits within the context of which the Court determines whether right to life is breached or not, but the significant majority of the environmental cases consist of the determination of whether the right to respect for private and family life, the article 8 of the Convention is breached. While reviewing the case, The Court generally does not clarify whether its review is based on the right to respect for private life or the right to respect for family life or right to respect for the domicile. Accordingly, the Court’s judgments rendered in environmental cases regarding the breach of the Convention do not clearly state which right enacted with the article 8 of the Convention has been breached.

The European Court of Human Rights also reviews in the environmental cases whether the governments act in accordance with their national law. The case-law of the Court evidences that the activities which cause the breach of the Convention are usually exercised in contradiction with the national law.

On the other hand; the international law texts like Rio Declaration or Aarhus Convention are deemed as supplementary references by the Court to determine the existence of a breach in an environmental case. The Court refers to such texts in its environmental case law. This evidences that the case-law of the Court is dynamic. The Court follows the recent developments regarding the right to environment and reflects such developments to its case-law if appropriate.

European Court of Human Rights states that the duty of the governments regarding the right to environment is not solely “not to pollute” or “not to breach”. The Court applies the theory of the horizontal effect and concludes that the governments should prevent the private people to breach the right to environment. In this regard, the governments are expected to determine the legal framework of the activities which substantially influence the environment and supervise them. Such clarification of the Court is crucial because actually, the activities which substantially influence the environment are mostly handled by the private people.

The judgments regarding the noise pollution constitute an important part of the ECHR’s case-law regarding the right to environment since the number of such judgments is relatively high. The Court inspects the immensity and the duration of the noises and checks whether the complaint noise is tolerable in today’s modern city life.

The supervision exercised by the European Court of Human Rights regarding the right to environment may be qualified as anthropocentric since the European Convention of Human Rights is a human rights bill.

The European Court of Human Rights provides an important contribution to the protection of the environment in spite of the all mentioned disadvantages. The contribution of the Court to the protection of the environment will become more significant if the right to environment finds a direct legal basis in the Convention.

It is observed that Turkish environmental legislation, especially regarding the tools of the right to environment is not detailed enough taking into account the international concept of the right to environment and the case-law of the European Court of Human Rights.

In conclusion, it is to state that the environment should be protected not for the interest of the human being but for its substantial value. In this regard, the analysis of the right to environment with an anthropocentric focus and in the context of the economic development is not a suitable way for the environmental protection. The law is an essential instrument for

the environmental protection but not sufficient. The environmental protection is a goal which can be achieved with an interdisciplinary solidarity.

ÖZET

Bu çalışmada, çevre hakkı kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına yaklaşımı incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, çevre hakkı kavramsal olarak ele alınmıştır. Bu çerçevede; çevre hakkı, uluslararası hukuk ve Türk Hukuku düzleminde açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci ana bölümü ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadına ayrılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadının temel nitelikleri bu bölümde tespit edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadıyla uyumlu bir mevzuatı ve hukuk pratiği olup olmadığı sorusuna da yanıt aranmıştır.

Çalışmada, çevre hakkının uluslararası hukuktaki gelişimine yer verilmiştir. Çevre hakkının uluslararası hukuktaki gelişimine ilişkin açıklamalar, hakkın tarihi gelişimi konusunda da bir altyapı oluşturmuştur. Kavramsal çerçevenin çizildiği bölümde, çevre hakkının öznesi ve muhatabı açıklanmıştır. Çevre hakkının hukuki niteliğinden de söz edilmiştir. İnsan haklarına ilişkin sınıflandırma biçimleri gözetilerek çevre hakkının niteliği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası hukuk metinleri incelendiğinde çevre hakkının, Stockholm Bildirgesi'nden itibaren kalkınma ve özellikle sürdürülebilir kalkınma kavramı periferisinde düzenlendiği görülmektedir. Bu yaklaşım, çevrenin, kalkınmanın sürdürülebilmesini sağlamak amacıyla korunması gerektiği üzerine inşa edilmektedir. Dolayısıyla, çevrenin özsel değeri göz ardı edilmekte; çevre, insanmerkezli bir yaklaşımla korunmak istenmektedir.

Çalışmada, çevre hakkının Türk Hukuku'ndaki yeri de incelenmiştir. Hakkın, 1982 Anayasası'nda nasıl düzenlendiği ve sınırlanma rejimi üzerinde durulmuştur. 1982 Anayasası'nın, çevre hakkını müstakil bir madde halinde düzenlemediği görülmektedir. Anayasa, çevre hakkını, sağlık hizmetleriyle birlikte düzenlemiştir. Maddede çevre hakkının konusu, sağlıklı ve dengeli bir çevre olarak belirtilmiştir.

Çevre hakkının, gerek öğretide gerek yargı kararlarında çevre hakkının esası ve çevre hakkının araçları –kimi kaynaklarda usuli çevre hakları- ayırımına tabi tutulduğu görülmüştür. Çevre hakkının esası, herkesin ekolojik açıdan dengeli bir

çevrede bulunma ve yaşama hakkı olarak tanımlanabilir. Çevre hakkının araçları ise ekolojik açıdan dengeli bir çevre amacını sağlayabilecek araç haklar olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda; çevresel bilgilendirme hakkı, çevresel katılma hakkı ve çevresel başvuru hakkı çevre hakkının araçlarını teşkil etmektedir.

Uluslararası hukuka bakıldığında, çevre hakkının araçlarını düzenleyen birçok metinle karşılaşılmaktadır. Rio Bildirgesi, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme, kısmen de olsa çevre hakkının araçlarına yer vermektedir. Öte yandan; Aarhus Sözleşmesi olarak da bilinen Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi, çevre hakkını en ayrıntılı ve bütünlüklü biçimde düzenleyen uluslararası andlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. 30 Ekim 2001’de yürürlüğe giren Aarhus Sözleşmesi’ne Avrupa Birliği ve kırk altı devlet taraf olmuştur. Çevre hakkının araçlarını, ayrıntılı bir biçimde düzenleyen temel hukuk belgesi olması nedeniyle Aarhus Sözleşmesi üzerinde durulmuştur.

Çevre hakkının araçlarından ilki çevresel bilgilendirme hakkıdır. Pozitif hukuk metinlerinde de yer bulan çevresel bilgilendirme hakkı, bilgi edinme hakkı ve bilgi alma hakkı olmak üzere çift sütunlu bir yapıya sahiptir. Çevresel bilgi edinme hakkı, kişilerin talepleri üzerine kendilerine çevresel bilginin sağlanması olarak tanımlanmaktadır. Çevresel bilgi alma hakkı ise çevre üzerinde önemli ölçüde etki bırakacak etkinlikler başta olmak üzere çevreye ilişkin önemli ve kritik konularda, kendileri talep etmemiş olsalar dahi ilgililere bilgi sağlanması şeklinde açıklanabilir. Çevresel bilgilendirme hakkı, çevresel katılma hakkının önşartı niteliğindedir. Gerçekten; çevreyle ilgili bir mesele hakkında bilgi sahibi olmayan kişilerin, o mesele hakkında alınacak çevresel karar veya politika oluşturma sürecine etkin bir biçimde katılmaları beklenemez.

Çevresel katılma hakkı ise çevreyle ilgili karar ve politika oluşturma süreçlerinde kişilerin etkin bir biçimde yer almalarıdır. Başka bir anlatımla çevresel katılma hakkı, katılma hakkının çevresel yönetim alanındaki görünümüdür. Çevresel katılma hakkı, çevresel demokrasi kavramıyla yakından ilgilidir. Katılma, tüm karar alternatiflerinin değerlendirilmesi suretiyle daha iyi bir çevresel kararın oluşmasına

da hizmet eder. Bununla birlikte, çevresel katılma hakkının zaman maliyeti olduğu ve ekonomik kaynak gerektirdiği de ileri sürülmektedir. Çevreyle ilgili konuların, çoğu kez teknik bir bilgi birikimini gerektirdiği ve bu nedenle, çevresel kararın geniş bir kesimin katılımıyla alınmasının sakıncalı olduğu da ileri sürülen görüşler arasındadır. Çevresel katılmanın birçok araç marifetiyle gerçekleştirilmesi mümkündür. Örneğin, halkoylaması, halkın katılımı toplantıları, dilekçe hakkı veya kent konseyleri çevresel kararlara katılma aracı olarak belirmektedir.

Çevre hakkının araçları sayılırken yer verilmesi gereken son araç hak ise çevresel başvuru hakkıdır. Çevresel başvuru hakkı, hak arama hürriyetinin bir görünümüdür. Dolayısıyla, çevresel başvuru hakkını, hak arama hürriyetinin bir uzantısı olarak görmek mümkündür. İlaveten; çevresel başvuru hakkı, hukuk devleti ilkesinin de bir gereğidir zira özellikle İdare'nin aldığı çevresel kararların yargı denetimine tabi olmaması, hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacaktır.

Türk Hukuku, çevre hakkının araçları bakımından incelendiğinde çevre hakkının araçlarına anayasal düzeyde yer verilmediği görülmektedir. Bununla birlikte, 2872 sayılı Çevre Kanunu çevresel bilgi kavramını tanımlamakta; katılma ve başvuru haklarını düzenlemektedir. Aarhus Sözleşmesi'nin içeriğiyle karşılaştırıldığında, Çevre Kanunu'nda yer alan düzenlemelerin yeterince ayrıntılı olmadığı müşahade edilmektedir.

Diğer taraftan; çalışmada, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına yaklaşımı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin kararları taranmıştır. AİHM, çevre hakkını ele aldığı kararlarda çevre hakkına ilişkin denetiminin iki sütunlu bir denetim olacağını açıkça ifade etmiştir. Mahkeme, hem çevre hakkının esasına uygunluk denetimi yapacak; hem de çevresel karar sürecini denetleyecektir. Eş söyleyişle AİHM, çevre hakkının araçları olarak nitelendirilen hakların korunup korunmadığını da denetleyecektir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çevresel bilgi edinme hakkının da ötesine geçerek devletin, çevresel bilgi alma hakkını temin etmekle yükümlü olduğunu ortaya koymuştur. Mahkemenin, katılma hakkına ilişkin içtihadının ise yerleşik bir hal aldığını söylemek yanlış olmayacaktır zira AİHM, çevresel karar oluşturma

süreçlerine ilgililerin katılımının sağlanması gerektiğini birçok kararında vurgulamaktadır. AİHM'ye göre devlet, ilgililerin görüşlerini iletmelerini sağlamak ve çevresel karar alırken ilgililerin görüşlerini göz önünde bulundurmakla yükümlüdür. AİHM, çevreyle ilgili konularda ifade özgürlüğünü de geniş yorumlamaktadır. Hal böyle olunca AİHM'nin, ifade özgürlüğünü bir katılma aracı olarak nitelendirdiği söylenebilir. AİHM'nin karara bağladığı çevre davaları arasında, çevresel başvuru hakkına ilişkin olanlar da mevcuttur. Mahkeme, çevresel başvuru hakkı kavramını kullanmamaktadır. Ancak, çevresel başvuru hakkının, adil yargılama hakkı bağlamında AİHM tarafından korunduğu görünmektedir. AİHM'nin çevresel başvuru hakkına ilişkin kararları incelendiğinde temel olarak iki husus göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, yargılama süresinin AİHM tarafından titizlikle değerlendiriliyor olmasıdır. Özellikle çevre davalarında, yargılamanın süratli bir biçimde gerçekleştirilmesi kritik önem taşımaktadır. Aksi takdirde, çevresel zararın önlenmesi birçok olayda imkansız hale gelmektedir. Başka bir anlatımla, yargının, çevre alanında önleyici bir işleve sahip olabilmesi için yargılamanın uzun sürmemesi zorunludur. İkinci husus ise AİHM'nin, yargı kararlarının uygulanmaması halinde de adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine hükmetmesidir. AİHM, bir yargı kararının makul sürede icra edilmemesini de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi m. 6'nın ihlali olarak değerlendirmektedir. Aslında bu sonuç, AİHM kararlarında da belirtildiği üzere hukuk devleti ve hukuk güvenliği ilkelerinden doğmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkının gerek esasına, gerek araçlarına ilişkin kararları bir bütün olarak değerlendirildiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, çevre hakkına ilişkin bir düzenleme içermediği için Mahkemenin, çevre hakkı için geliştirdiği koruma sınırlı bir korumadır. Mahkeme, genel olarak çevre sorunlarının AİHM'nin görev alanına girmediğini belirtmiştir. Bu kapsamda, AİHM, çevre hakkını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenmiş bir temel hakla ilişkilendirebildiği surette korumaktadır. AİHM'nin, yaşam hakkının ihlal edilip edilmediğini incelediği çevre davaları bulunmaktadır. Ancak, çevre davalarının büyük bir kısmı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde düzenlenen aile yaşamına, özel yaşama ve konutuna saygı gösterilmesi hakkına uygunluk denetimi yapılarak karara bağlanmaktadır. AİHM, sözü edilen denetimi yaparken davayı, konut hakkı mı yoksa

özel yaşam ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkı yönünden mi incelediğini genellikle açıkça belirtmemektedir. Dolayısıyla çevre davalarındaki ihlal kararları, AİHS m. 8'in ihlali yönünde olmakta ve fakat çoğu kez konut hakkı, aile yaşamına saygı hakkı ve özel yaşamına saygı haklarından hangisinin ihlal edildiği net bir biçimde ortaya konmamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi çevre davalarında, devletlerin ulusal hukuklarına uygun davranıp davranmadıklarını da gözetmektedir. Mahkemenin verdiği birçok ihlal kararında, çevreye zararlı faaliyetin aslında ilgili devletin iç hukukuna da aykırı bir biçimde yürütüldüğü görülmektedir.

Öte yandan; AİHM içtihadını ilginç kılan bir özellik de AİHM'nin Rio Bildirgesi ve Aarhus Sözleşmesi gibi uluslararası hukuk metinlerini, destek ölçü norm olarak kullanmasıdır. Mahkeme, çevre hakkına ilişkin kararlarında sözü edilen metinlere atıf yapmıştır. Bu durum, AİHM içtihadının dinamik niteliğini ispatlamaktadır. Mahkeme, çevre hakkına ilişkin gelişmeleri takip etmekte ve imkan ölçüsünde, kararlarına yansıtmaktadır.

AİHM, devletin çevre hakkına ilişkin yükümlülüğünün sadece “kirlletmeme” veya “bizzat ihlal etmeme” şeklinde olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme, yatay etki teorisini uygulayarak devletin, çevre hakkının özel kişiler tarafından ihlalini önlemek yükümlülüğü bulunduğunu da açıkça belirtmiştir. Dolayısıyla, devletler, özel kişiler tarafından yürütülen faaliyetlerin hukuki çerçevesini çizmek ve bu faaliyetleri denetlemekle yükümlüdür. AİHM'nin sözü edinilen yaklaşımı oldukça önemlidir zira günümüzde, çevre üzerinde önemli derecede etki bırakan birçok faaliyet, özel kişiler eliyle yürütülmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadında, gürültü kirliliğini konu edinen kararlar önemli bir yer tutmaktadır zira gürültü kirliliğine ilişkin kararların sayısı görece daha fazladır. AİHM, gürültü kirliliğine ilişkin kararlarında gürültünün yoğunluğunu, süresini ve modern şehir yaşamında tahammül edilmesi gereken sınırlarda olup olmadığını incelemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, bir insan hakları belgesi olduğu için AİHM'nin yaptığı denetim de insanmerkezli bir nitelik arz etmektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, tüm sınırlılıklarına rağmen çevrenin korunmasına önemli bir katkı sunduğunu söylemek gerekir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne çevre hakkının eklenmesi halinde, AİHM pozitif bir dayanağa kavuşacak ve çevrenin korunmasına sunduğu katkı artacaktır.

Çevre hakkının kavramsal içeriği ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadı incelendiğinde, Türk çevre mevzuatının, özellikle çevre haklarının araçlarına ilişkin olarak daha ayrıntılı düzenlemelere ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, çevrenin, yalnızca insan için sağladığı fayda nedeniyle değil; özsel değeri nedeniyle korunması gerektiğini belirtmek gerekir. Dolayısıyla, çevre hakkının, kalkınma kavramı bağlamında ve insanmerkezli bir yaklaşımla ele alınması, çevrenin korunmasını için elverişli bir yöntem olarak nitelendirilemez. Çevrenin korunması için hukuk önemli bir enstrümandır ancak tek başına, yeterli değildir. Çevrenin korunması, disiplinlerarası dayanışmayla ulaşılabilecek bir amaçtır.

GİRİŞ

“Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevre Hakkına Yaklaşımı” başlığını taşıyan bu çalışmada, öncelikle çevre hakkı kavramı açıklanmaya çalışılmış; ardından ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin çevre hakkına yaklaşımı incelenmiştir. Çevre hakkı kavramının ele alındığı ilk bölümde, çevre hakkına ilişkin temel uluslararası hukuk metnlerinin yanı sıra 1982 Anayasası’nın çevre hakkına ilişkin düzenlemesine de yer verilmiştir. Eş söyleyişle; çevre hakkı, bu hakkı düzenleyen başat uluslararası hukuk metinleri gözetilerek irdelenmiştir. Kavramı, Türk Hukuku açısından irdelerken ise hakkın anayasal boyutu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede; çalışmanın birinci bölümünde “çevre” kavramından başlanarak öncelikle çevre hakkının normatif olarak oluşması, kısa tarihçesi ve çevre hakkının öğeleri ele alınmıştır. Çevre hakkının tarihi ve hukuki gelişimi ortaya konduktan sonra çevre hakkının, insan hakları sistematigindeki yerine ve hukuki niteliğine değinilmiştir. Bu aşamada, çevre hakkının insan hakları alanındaki konumu, bireysel hak – kolektif hak ayrımındaki yeri ve dayanışma hakları çerçevesindeki durumu irdelenmeye çalışılmıştır.

Çevre hakkının araçlarına ilişkin bölümde de yine kavramsal çerçeve içerisinde kalınarak çevre hakkının araçları, uluslararası hukuk ve Türk Hukuku düzleminde ele alınmıştır. Bu bölümde, her bir araç hak için öncelikle bu hakkı, normatif olarak düzenleyen uluslararası hukuk metinlerine yer verilmiştir. Böylece, çevre hakkının araçları, pozitif hukuk metinleriyle ilişkilendirilmek suretiyle kavramsal olarak incelenmiştir. Söz konusu yöntem, aynı zamanda tarihi bir perspektifle çevre hakkının araçlarının uluslararası hukuktaki gelişimini ortaya koymaya da yararmıştır. Ardından ise her bir araç hakkın, Türk Hukuku’ndaki karşılığı araştırılmıştır. Türk Hukuku’nun çevresel bilgilenme, çevresel katılma ve çevresel başvuru haklarına ilişkin olarak sunduğu hukuki olanaklar, uluslararası hukuk metinlerinde düzenlenen hukuki olanaklarla birlikte incelenmiştir. Çevre hakkının araçları, hukuk devleti ve demokratik yönetim ilkesiyle ilişkilendirilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Sözü edilen bölümle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin çevre hakkının araçlarına ilişkin kararlarının inceleneceği bölüm için bir altyapı oluşturulmaya gayret edilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin, çevre hakkının araçlarına ilişkin kararlarında destek ölçü norm olarak kullandığı başta Aarhus Sözleşmesi olmak üzere önemli hukuk metinlerine bu bölümde yer verilmiştir. Türk Hukuku’nun çevre hakkının

araçlarına ilişkin düzenlemeleri, uluslararası hukukun çevre hakkının araçları için getirdiği asgari hukuki standartlar ışığında özetlenmeye çalışılmıştır. Bu altyapı sayesinde, bir sonraki bölümde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, konuyla ilgili uluslararası hukuk metinlerini de gözeterek ulusal hukuklara ve uygulamalara ilişkin yaklaşımı ele alınmıştır.

Bu doğrultuda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına ayrılan bölümde şu sorulara yanıt aranmıştır: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çevre hakkına ilişkin kararlarında çevre hakkının esası ve araçları ayrımı yapmakta mıdır? AİHM'nin çevre hakkına ilişkin denetimi, çevre hakkını düzenleyen uluslararası hukuk normlarından etkilenmekte midir? Başka bir anlatımla, çevre hakkına ilişkin uluslararası hukuk metinleriyle oluşturulmaya çalışılan hukuki standartlara, AİHM'nin getirdiği korumayla ulaşıp ulaşılamayacağı sorgulanmıştır. Yine ikinci bölümde, Türk Hukuku'nda çevre hakkının araçları kavramsal olarak işlendikten sonra AİHM kararlarına ayrılan bölümde, Türkiye'nin çevre hakkının araçları bakımından AİHS düzleminde nerede bulunduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Çevre hakkı kavramı, çevre hakkının araçlarıyla birlikte kavramsal olarak ortaya konduktan sonra ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadı ele alınmıştır. İlgili bölümde, öncelikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkının araçlarına yaklaşımının nasıl olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, bir önceki bölümde kavramsal inceleme yapılırken değinilen uluslararası hukuk metinlerinin, AİHM içtihadındaki işlevi araştırılmıştır. Çevre hakkının araçlarıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenen hak ve özgürlükler arasındaki ilişki de bu bölümde sorgulanmıştır. Çevre hakkının araçlarıyla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenen adil yargılanma hakkı ve ifade özgürlüğü arasındaki ilişkiye bu bölümde yer verilmiştir. Bir önceki bölümde çevre hakkının araçları incelenirken yararlanılan hukuk devleti ve demokratik yönetim ilkelerine, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında da rastlanıp rastlanmadığı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin, AİHM'nin çevre hakkının araçlarına ilişkin denetim yaparken ortaya koyduğu ilkelere gerek mevzuatı, gerekse hukuk pratiği açısından uyumlu olup olmadığı sorusu üzerinde durulmuştur. AİHM'nin, çevre hakkına ilişkin içtihadı incelenirken yapı taşı olarak nitelendirilebilecek kararların, Türkiye'ye karşı açılmış davalarda verilmiş olması, sözü edilen soruyu daha da anlamlı kılmıştır. Bu çerçevede, AİHM'nin çevre hakkının araçlarına ilişkin

içtihadına hasredilen bölümde Okyay ve Diğerleri/Türkiye¹; Turgut ve Diğerleri/Türkiye², Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı³'nin üzerinde özellikle durulmuştur.

Çalışmanın son bölümde ise çevre hakkının esası kavramının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarındaki yeri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkının esasını ele aldığı kararlara yer verilmiştir. Çevre hakkının, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde doğrudan doğruya düzenlenen bir hak olmaması nedeniyle sözü edilen hakkın, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında yaşam hakkıyla, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı çerçevesinde değerlendirildiği görülmüştür. Bu nedenle; çevre hakkına ilişkin AİHM içtihadı, yaşam hakkı, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı başlıklarına indirgenerek işlenmiştir.

AİHM'nin çevre hakkını koruyup korumadığı, AİHS'nin çevre hakkını korumaya elverişli bir hukuk enstrümanı olup olmadığı soruları çalışmanın son bölümünde yanıtlanmaya çalışılmıştır. İlaveten; AİHM kararlarında çevre kirliliğinin türlerine ilişkin bir sınıflandırma yapıp yapılmadığı incelenmiştir. Söz konusu inceleme çerçevesinde, gürültü kirliliğine ilişkin ayrı bir başlığa yer vermek gerekmiştir zira kirlilik türlerine ilişkin ayrımda, gürültü kirliliğine ilişkin AİHM kararı sayısı, diğer kirlilik türlerine ilişkin karar sayısından görece fazladır.

Çalışmada, AİHM'nin çevre hakkı için geliştirdiği korumanın sınırlılıklarından da söz edilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin, bir "insan hakları" belgesi olduğu gözetilerek Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin sağladığı korumanın insanmerkezli bir koruma olup olmadığı sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde kısaca yer verilen çevre etiği yaklaşımları, söz konusu sorunun yanıtlanması sürecine ışık tutmuştur.

Sonuç bölümünde ise çevre hakkının kaydettiği normatif ve sosyal gelişmeler de göz önünde tutularak çevre hakkının gerçekleştirilmesinin sağlanmasına yönelik önerilere yer verilmiştir.

Çalışmanın, kavramsal incelemeye ayrılmış ilk bölümüyle teorik bir altyapının oluşturulması hedeflenmiştir. Çevre hakkının kavramsal çerçevesi, uluslararası

¹ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 36220/97, 12.07.2005.

² Turgut ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 1411/03, 08.07.2008.

³ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46117/99, 10.11.2004.

hukuk ve Türk Hukuku düzleminde çizildikten sonra ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin yaklaşımı ele alınmıştır. Kavramsal incelemenin yapıldığı bölümde yer alan çevre hakkına etik yaklaşımlara ilişkin açıklamalar, çevre hakkının esasları-çevre hakkının araçları ayrımı, çevre hakkının araçlarına ilişkin Türk Hukuku'nda yer alan düzenlemelere ilişkin bilgiler, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadının incelenmesi ve Türk mevzuatının, söz konusu içtihadın ne kadar uzağında/yakınında bulunduğunu tespit edebilmek için bir hazırlık niteliğindedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadı incelenirken çalışmanın birinci bölümünde irdelenen kavramlardan yararlanılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, AİHM'nin hangi çevre etiği yaklaşımını takip ettiği; ilk bölümde açıklanan çevre hakkı-ekonomik menfaat çelişkisine yaklaşımının ne olduğu; çevre hakkına incelerken çevre hakkının esasına ve araçlarına ilişkin bir ayrım yapıp yapmadığı; çevre hakkının araçlarını incelerken hukuk devleti ve demokratik yönetim ilkelerinden yararlanıp yararlanmadığı soruları, ilk iki bölümdeki bilgiler ışığında yanıtlanmaya gayret edilmiştir.

Çalışmanın, çevre hakkının esasına ilişkin AİHM içtihadına özgülenen bölümünde yanıt aranan sorulardan birisi de AİHM'nin, çevre hakkını düzenleyen uluslararası hukuk metinlerinden yararlanıp yararlanmadığı sorusudur. AİHS'nin, çevre hakkının korunması açısından, çalışmanın ilk bölümünde değinilen uluslararası hukuk metinlerine oranla ne kadar elverişli olduğu da bu bölümde ele alınmıştır.

1. ÇEVRE HAKKI KAVRAMI

1.1. Çevre Kavramı

Çevre hakkının konusu, en genel anlamıyla çevredir. Bu nedenle, çevre hakkının içeriğini ortaya koymak için özenli bir çevre tanımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle çevre kavramının lafzını ortaya koymak gerekir. Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlük’ünde çevre; bir şeyin yakını, dolayı, etraf, periferi olarak tanımlanmaktadır⁴. Yine Türk Dil Kurumu’nun Biyoloji Terimleri Sözlüğü’nde çevre, bir organizmanın ya da bir parçasının üzerinde etki yapan dış etkenler topluluğu olarak tanımlanmıştır⁵. Felsefe Terimleri Sözlüğü’nde, yaşamın gelişmesinde etki yapan doğal, toplumsal, kültürel koşulların toplamı tanımına yer verilirken, Kentbilim Terimleri Sözlüğü’nde kişiyi etkileyen, özdeksel ve tinsel gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşamını belirleyen, dirimbilimsel, iklimle ilgili ve toplumsal etkenlerin tümü tanımı yer almıştır⁶. Toplumbilimleri Terimleri Sözlüğü’ndeki tanım ise bir bireyin, bir toplumsal kümenin ya da bir toplumun dirimbilimsel, toplumsal, ekinel yaşamını etkileyebilecek dış etmenlerin tümüne tekabül etmektedir⁷. Sözlüklerde yer alan tanımlar incelendiğinde; “çevre” kavramıyla ilgilenen her disiplinin, kavrama farklı öğeler eklediği ortaya çıkmaktadır. Felsefe bilimi veya etkinliği kültürel koşullara yer verirken, kentbilim terimi olarak çevre kavramına, iklimle ilgili koşulların da dahil edildiği görülmektedir.

Öte yandan, çevre denildiğinde genellikle akla “doğa” kavramı gelir. Ancak çevre, doğayı da içine alan daha geniş bir kavramdır. Çevre, doğanın yanı sıra dünyadaki yapay unsurların bazılarını da içeren bir üst kavramdır⁸.

Hukuk alanına girildiğinde ise “çevre”nin yine farklı tanımlarıyla karşılaşılmaktadır. Hamamcı, çok genel bir yaklaşımla “çevre”yi insanlığın ortak

⁴ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.52f0e9a149c10_0.67479362, Erişim Tarihi: 04.02.2016

⁵ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52f0e6f24261a2.03321411, Erişim Tarihi: 04.02.2016

⁶ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52f0e6f24261a2.03321411, Erişim Tarihi: 04.02.2016

⁷ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52f0e6f24261a2.03321411, Erişim Tarihi: 04.02.2016

⁸ Ruşen Keleş/Can Hamamcı/Aykut Çoban, **Çevre Politikası**, s. 50, İmge Kitabevi Yayınları, Genişletilmiş 6. Baskı, Ekim 2009, Ankara.

malı olarak tanımlamaktadır⁹. Yazarın daha detaylı bir çevre tanımı ise şöyledir: Çevre en geniş anlamıyla, veri bir zamanda dolaylı ya da dolaysız kişiyi etkileyen, maddi ve manevi gelişmesini, biçimlenmesini ve yaşam koşullarını belirleyen biyolojik, coğrafi ve toplumsal etkenlerin tümüdür¹⁰.

Çevrenin, doğal ve yapay unsurları içinde barındıran ve her türlü insan faaliyetlerinin yer aldığı, belirli dengelerle varlığını devam ettiren ortam olarak tanımlandığı da görülmektedir¹¹.

Çevre kavramına ilişkin öğretide yer alan bir diğer tanım ise insan hayatı için var olmaları zorunlu unsurların bulunduğu ve içinde insanların da yaşadığı ortamdır¹².

Çevre Kanunu'nun 2. maddesinde çevre, canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanmıştır.

1972 Yılı'nda Stockholm'de toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve İnsan Konferansı'nda kabul edilen Stockholm Bildirgesi'nin¹³ 2. ilkesinde doğrudan doğruya bir çevre tanımı yapılmamakla birlikte, çevrenin unsurlarına yer verilmiştir. Bildirgenin 2. ilkesi hava, su, toprak, flora, fauna ve özellikle doğal ekosistemleri temsil eden öğeleri de içeren dünyanın doğal kaynaklarının bugünkü ve gelecek kuşakların menfaatleri doğrultusunda korunması gerektiğine işaret etmektedir. Bildirgenin ikinci ilkesinden iki sonuç çıkarmak mümkündür. Bunlardan ilki hava, su, toprak, flora ve faunanın çevrenin unsurları olarak kabul edilmesidir. İkinci sonuç ise çevre korumasının (dolayısıyla sözü edilen unsurların korunmasının), bugünkü ve gelecek kuşakların menfaatlerine bağlanmak suretiyle Bildirgenin insanmerkezli bir yaklaşım sergilemiş olmasıdır.

⁹ Can Hamamcı, "Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler", s. 171, **İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 5-6/1, ss.171-180, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1984.

¹⁰ Can Hamamcı, "Çevre ve Hukuk", **Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan**, s. 244, AÜSBF Yayını No: 528, 1983.

¹¹ Abdullah Uz, "Türkiye'de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki Etkileri", s. 100, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 41, Sayı: 3, Eylül 2008, s. 99-124.

¹² Burhan Kuzu, **Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı – Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı**, s. 49, Fakülteler Matbaası, 1997, İstanbul.

¹³ <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

21 Haziran 1993 tarihinde Lugano'da imzalanan Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme'nin¹⁴ 2.10. maddesinde de çevre tanımlanmaktadır. Buna göre çevre; hava, su, fauna ve flora gibi biyotik ve abiyotik doğal kaynaklar ile bu öğeler arasındaki ilişkileri, kültürel mirası oluşturan varlıkları ve peyzajın karakteristik öğelerini içermektedir.

Çevre kavramını tanımlamanın zorluğu göz önünde bulundurularak kavramı tanımlamada, çevrenin öğelerinin sayılması yöntemi de izlenmiştir. Böylece çevre; hava, su, toprak, bitki, hayvan varlığı, güneş ve diğer doğal enerji kaynaklarının toplamı olarak tanımlanmıştır¹⁵.

Çevrenin, canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan ve onları sürekli olarak etkileri altında bulunduran fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünü şeklinde tanımlanması da mümkündür¹⁶.

Öğretide yer alan bir diğer çevre tanımı ise şöyledir: Çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre içinde dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplamıdır¹⁷. Çevreyi oldukça geniş bir biçimde ele alan bu tanım; insanın diğer insanlarla ilişkisini, insanın diğer canlılarla ilişkisini ve diğer canlıların birbirleriyle olan ilişkilerini içermektedir. İnsanı, çevre kavramının merkezine koymayan bu tanımın insanmerkezli (anthropocentrique) bir tanım olmadığını; insanı, diğer canlılarla ve onlara etkide bulunan yapay öğelerle birlikte çevrenin unsurlarından biri olarak kabul ettiğini belirtmek gerekir.

Çevre kavramının gerek tanımlanması, gerekse çevre hukukunun ve politikalarının oluşturulması, aynı zamanda bir etik sorundur. Çevre etiğine ilişkin tartışmalar ayrı bir disiplinin konusu olmakla birlikte; çevre hakkıyla ilişkilendirilebilecek kadarıyla çevreye etik yaklaşımlara genel olarak değinmek faydalı olacaktır. Bioetiğin bir dalı olan çevre etiği, insanın doğayla ilişkisine yönelik

¹⁴ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

¹⁵ Aydın Aybay, Çevre ve Hukuk, s. 214 in **İnsan Çevre Toplum**, Yayına Hazırlayan: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Ocak 1992, Ankara.

¹⁶ Mustafa Çanakçıoğlu, Çevre Perspektifleri in **İnsan ve Çevre**, s. 72, Hasan Çanakçıoğlu, Derin Yayınları, İstanbul 2011.

¹⁷ Ruşen Keleş /Can Hamamcı, **Çevrebilim**, s. 28, İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ağustos 2002, Ankara.

sorunları ele almaktadır¹⁸. Çevre etiği, insanlar ve doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistematik bir değerlendirmesi olarak da tanımlanmaktadır¹⁹. Çevre etiği, insanın ekosisteme ve doğal yaşamın diğer türlerinin yaşam biçimlerine karşı davranış şekline rehberlik edecek ahlaki ilkelerin somut temellerini oluşturma girişimidir²⁰.

İnsan – çevre ilişkisinde insanın konumu, çevre etiğine ilişkin farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çevreye hangi etik perspektiften yaklaşıldığı, çevrenin tanımından çevre sorunlarıyla mücadele biçimine, çevre hakkının içeriğini ortaya koyma eylemine hatta çevrenin, insan hakları ekseninde korunup korunamayacağı sorusuna kadar çevreye ilişkin birçok konuda etki doğurur.

Çevre etiği başlı başına bir disiplin olmakla; bu çalışmanın boyutunu ve ilişkili olduğu disiplini göz önünde bulundurarak insanmerkezli, canlımerkezli ve çevremerkezli çevre etiği yaklaşımlarına kısaca değinilecektir zira çevrenin, insan haklarının konusu olmasına ilişkin eleştiriler ve insan haklarını koruma mekanizmalarıyla korunup korunamayacağı sorunu çevre etiğiyle doğrudan ilgilidir.

İnsanmerkezli çevre anlayışı, doğayı insan faaliyetleri karşısında sınırsız bir kaynak olarak görmekte ve insanı, doğanın geri kalan kısmı pahasına, moral değerlerin merkezine koymaktadır²¹. Eş söyleyişle; insanmerkezlilik, insanın refahını diğer tüm türlerin refahının önüne geçirmek olarak açıklanabilir²². İnsanmerkezli yaklaşıma göre doğa, hiyerarşik bir düzene sahiptir ve bu hiyerarşik sıralamada insan, diğer tüm türlere oranla daha üstün bir yerdedir²³. İnsanmerkezli çevre anlayışını savunanlar, insana özsel bir değer atfederler; buna göre insan, sırf insan olduğu için değerlidir. İnsan dışındaki varlıklar ise insan için yararlı ve gerekli olduğu ölçüde değerlidir. Burada, insan dışındaki varlıklara araçsal bir değer yüklendiği görülür ve bu araçsal değer, çoğu zaman ekonomik yararlılıkla ilişkilidir²⁴. İnsanmerkezli anlayış; doğaya saygı kapsamındaki ahlaki kaygıların,

¹⁸ Sigrid Sterckx, s.1, *Ethique de l'environnement: Principales approches*, ss.1-15, http://bioethics.agrocampus-ouest.eu/infogluueDeliverLive/digitalAssets/57435_52FR_ethique_et_environnement.pdf

¹⁹ Birol Ertan, "2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye", s. 3, **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi**, (1:3), 2004.

²⁰ Paul W. Taylor, **Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics**, s. 9, 25th Anniversary Edition, Princeton University Press, 2011.

²¹ Philip W. Sutton, **Nature, Environment and Society**, s. 77, Palgrave Macmillan, 2004.

²² Philip W. Sutton, **a.g.e.**, s. 78.

²³ **Environmental Ethics the big questions**, Edited by David R. Keller, s. 59, Wiley – Blackwell Publication, 2010.

²⁴ David R. Keller, **a.g.e.**, s. 59.

insana saygıya ilişkin ahlaki kaygının bir türevi olduğu görüşüne dayanır; bu kapsamda insan haklarını, insanın esenliğini korumak ve geliştirmek için insanın doğayla ve doğanın insan dışındaki varlıklarıyla ilişkilerine bazı kısıtlamalar getirmek gerekir²⁵. Görüldüğü üzere, çevre ile ilişkiler insanı korumak ve onun esenliğini temin etmek amacı üzerinde yükselmektedir.

Öte yandan; yaşammerkezli (life-centered) çevre yaklaşımı olarak da anılan²⁶ canlımerkezli (biocentrique) çevre yaklaşımı, tüm yaşamın özsel bir değere sahip olduğunu varsayarak bütün canlıları kapsamına alır²⁷. Bu çerçevede; tüm canlılar özsel bir değere sahiptir. Canlımerkezlilik, insanmerkezlilikten farklı olarak hayvanlara ve bitkilere de yönelerek doğada yalnızca insanın özsel bir değer taşıdığı görüşünü reddeder²⁸. Canlımerkezli yaklaşıma yöneltilen eleştirilerin en temel noktası, bu yaklaşımın çevrenin cansız unsurlarını dışlamasına dayanmaktadır.

Son olarak çevremerkezli (écocentrique) etiğe değinilecektir. Çevremerkezli etik, insan merkezli çevre yaklaşımının (etiğinin) karşısında yer alır²⁹. Çevremerkezli etik, etik yayılcılığın en son ve ileri aşaması olarak nitelendirilmiştir³⁰ zira çevremerkezli yaklaşım, tüm canlıların birbirleriyle olan ilişkilerinin yanı sıra tüm canlıların, çevrenin cansız unsurlarıyla olan ilişkilerine de etik bir yaklaşımı gerekli görür. Dolayısıyla, ahlaki sorumluluğun kapsamını genişletir. Çevremerkezlilik, ekosistemin bütünlüğü ve tüm türlerin değeri üzerinde yoğunlaşmaktadır³¹. Dolayısıyla çevremerkezli etik, insan ve insan dışındaki canlılara araçsal bir değer yüklemek yerine; çevreyi oluşturan unsurların tümünü değerli bulur ve çevreyi oluşturan unsurların tümüne ve bu unsurlar arasındaki ilişkilere ahlaki bir yaklaşımla eğilmek gerektiğini ortaya koyar.

Çevre kavramına ilişkin tanımlar incelendiğinde tanımların genel olarak insanmerkezli olduğu veya canlılar arası ilişkilere dayandığı görülmektedir. Çevrenin insanmerkezli olarak tanımlanması, birçok sakıncayı beraberinde getirmektedir.

²⁵ Taylor, **a.g.e.**, s. 11.

²⁶ Y.N.: Taylor “Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics” adlı eserinde “canlımerkezli” ve “yaşammerkezli” kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmıştır.

²⁷ Joseph R. Des Jardins, **Çevre Etiği – Çevre Felsefesine Giriş**, s. 264, Çev: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 2006.

²⁸ Birol Ertan, **2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye**, s. 7.

²⁹ Philip W. Sutton, **a.g.e.**, s. 78.

³⁰ Birol Ertan, **2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye**, s. 9.

³¹ Tongjin Yang, “Towards An Egalitarian Global Environmental Ethics” in **Environmental Ethics and Intrnational Policy** Edited by Henk A. M. J. Ten Have, s.31, UNESCO Publishing, 2010, ss.23-45.

İnsanmerkezli bir çevre tanımı, anlayışı ve bunun devamında insanmerkezli çevre koruması, çevreyi insanın menfaatiyle koşut biçimde ele almakta ve korumaktadır. İnsanmerkezli yaklaşımla çevrenin korunması, koruma faaliyetini insan sağlığıyla ve hatta insanın konforuyla sınırlanmaktadır. İnsan dışındaki canlıları dışlayan bu yaklaşımın, diğer canlıların yaşam haklarını yok sayması mümkündür zira söz konusu yaklaşım, insanın yaşam hakkını ön planda tutmakta, onun gelişimine ve refahına önem vermektedir. Oysa çevre; insan dışındaki canlıların da varlıklarını sürdürdükleri bir ortamdır. Bu çalışma, konusu itibarıyla çevre hakkını bir insan hakkı olarak ele almaktadır. Ancak çevre, sadece insana ilişkin bir ortam olmadığı gibi çevre hakkının da sadece bir insan hakkı olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Bu bağlamda; çevre kavramını da insanmerkezli bir tanımla ele almak eksik ve sonuçları itibarıyla yetersiz bir yaklaşım olacaktır. Çevreye insanmerkezli yaklaşım, insanın çevrenin hakimi olarak kabul edilmesine ve böylece insanın refahı için doğanın sömürülmesine kadar uzanabilecektir³².

Çevrenin, Çevre Kanunu'nda yer alan ve yukarıda değinilen tanımda olduğu gibi tüm canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ve birbirleri ile iletişim içinde oldukları biyolojik, fiziksel, coğrafi, sosyal, ekonomik, estetik ve kültürel bir bütün olarak ele alınması gerekir. Çevre, tüm canlıların yaşamlarını sürdürdükleri bütüncül bir yaklaşımla tanımlandığında; çevrenin korunmasına ilişkin gerekliliklerin ve etkinliklerin de daha geniş bir düzleme yayılacağı açıktır. İnsanmerkezli olmayan bir çevre tanımından hareket edildiğinde, çevrenin korunması da tüm canlıların ve çevrenin cansız unsurlarının korunması temel hedefine yönelik olacaktır. Öte yandan; sözü edilen yaklaşımla, *-insanmerkezli çevre yaklaşımının, çevrenin ekonomik unsurlarına yaptığı vurgudan farklı olarak-*çevrenin biyolojik, coğrafi ve estetik unsurları da ihmal edilmeyecek; çevre koruma etkinliği topyekün bir nitelik arz edecektir.

İnsanmerkezli bir çevre anlayışı, çevrenin diğer unsurları için “insana bağıllık” görünümü sunarken, insanmerkezli olmayan bir çevre anlayışı ise “karşılıklı bağıllık (bağımlılık)” görünümü sunmaktadır. İkinci anlayışın, çevrenin korunması bağlamında insana bir üstünlük tanımadığı, çevrenin korunması ve geliştirilmesini tüm canlıların (ve hatta çevrenin cansız unsurlarının) menfaati için öngördüğü söylenebilir.

³² Burhan Kuzu, **a.g.e.**, s. 48.

Çevre kavramının oldukça geniş bir içeriğe sahip olması, kimi zaman belli bir unsurunun veya niteliğinin öne çıkarılarak çevrenin tanımlanmasına yol açmıştır. Böylece fiziksel çevre, doğal çevre, yapay çevre, yerel çevre, bölgesel çevre ve uluslararası çevre gibi çevre tanımını daha dar bir ölçekte sunan kavramlar türetilmiştir³³. Çevre hakkı bakımından çevre kavramının, mümkün olduğunca geniş bir tanımının yapılması gerekir zira çevrenin, yalnızca bir veya birkaç ögesinin ya da niteliğinin ön plana çıkarıldığı bir tanım, çevre hakkının tam ve bütüncül olarak gerçekleştirilmesine hizmet etmez. Bu çerçevede; çevre hakkı bağlamında yapılan çalışmalarda yer verilen çevre tanımlarına değinmek de yararlı olacaktır. Kaboğlu çevre hakkının konusunu biyosfer olarak belirlemekte ve biyosferi, insan varlığı ile yeryüzünün canlı organizmalarının (mikro-organizmalar dahil) yaşamını sürdürdüğü bölüm olarak tanımlamaktadır³⁴.

Çevre hakkının konusunu oluşturan çevreyi; tüm canlıların birbirleriyle ve kendilerini etkileyen doğal veya yapay fiziksel, kimyasal, biyolojik, iklimik, zoolojik, botanik ve toplumsal unsurların bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Bu çerçevede; çevre hakkının ancak çevremerkezli bir yaklaşımla gerçekleştirilebileceği ortaya çıkmaktadır çünkü çevremerkezli yaklaşım, çevre tanımını hem canlı varlıkları hem de cansız varlıkları içerecek şekilde genişletmektedir³⁵. Başka bir anlatımla; çevre hakkı, niteliği gereği çevreye, çevremerkezli bir yaklaşımı ve dolayısıyla tanımı öngerektirir zira çevre sorunlarının temelinde, çevrenin insanmerkezli bir yaklaşımla tüketilmesi yer alır. Çevre, günümüze kadar ve günümüzde halen, adeta tükenmesi imkansız bir kaynaklar bütünü olarak algılanmıştır. Bu algı, insanın doğanın hakimi olması hedefiyle birleşmiştir. Teknolojinin, insan yaşamını ne pahasına olursa olsun kolaylaştırmaya yönelmesi de çevreye insanmerkezli yaklaşımın bir görünümü olarak belirmiştir. Böylece, çevrenin özellikle doğal unsurları sömürülmüş, çevre tahrip edilmiş ve çevre kirliliği yaşam hakkını ileri derecede tehdit eder hale gelmiştir. İnsanmerkezli çevre yaklaşımı, modern toplumun tüketim hızının da etkisiyle insan dışında kalan bazı canlı türlerinin yok olmasına, kimi canlı türlerinin ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya

³³ Keleş/Hamamcı, Çevrebilim s. 29.

³⁴ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 39, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Haziran 1996.

³⁵ Abdülkadir Mahmutoglu, **Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği**, s. 103, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

kalmasına neden olmuştur³⁶. Dolayısıyla; insanmerkezli bir çevre yaklaşımının, insanın refahı için doğanın sömürülmesine ve son tahlilde yok edilmesine cevaz verdiği açıktır³⁷. Bu minvalde; konusunu “çevre”nin oluşturduğu çevre hakkının, insanmerkezli bir yaklaşımla gerçekleştirilebilmesi olanak dışıdır. Aksine, çevreye insanmerkezli yaklaşmak, çevre hakkının gerçekleştirilmesine yönelik bir engeldir.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesi, çevre kavramının bütünlüklü ve geniş bir perspektifle ele alınmasına bağlı olduğuna göre çevrenin unsurlarından yalnızca birisi olan insanı, merkezine koyan bir çevre anlayışı çevre hakkının özünü de bağdaşmaz³⁸.

Diğer taraftan, çevre hakkının konusunu oluşturan çevre, canlımerkezli bir anlayışla da ele alınamaz çünkü bu anlayış, sadece insanın değil; tüm canlıların değerlerini teslim ederek canlıların yaşam haklarından yola çıkmakta ve fakat çevrenin tüm yapay unsurlarını ve doğal unsurlarından bir kısmını içine almamaktadır³⁹. Canlımerkezli anlayış; özellikle kültür ve tabiat varlıklarının çevre hakkı kapsamında korunmasını, söz konusu varlıkları çevre tanımı dışında bırakarak imkansız kılmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere; insanmerkezli yaklaşım, insanın refahını ön planda tutma iddiasını taşır. Ancak, insanmerkezli yaklaşımla her ne kadar insanın ekonomik ve/veya teknolojik refahı ve menfaati sağlanabilirse de; sözü edilen yaklaşımla biyolojik, ekolojik ve hukuki düzlemde insanın refahının sağlanması mümkün değildir. İnsanmerkezli yaklaşım, çevre hakkının gerçekleştirilmesini imkansız kılarken özellikle doğayı hızla yok olmaya götürür. İnsanın yaşamını sürdürdüğü çevrenin doğal dengesinin bozulması, doğal kaynaklarının tükenmesi ve kirliliğin çok ileri boyutlara ulaşması gibi sonuçlar düşünüldüğünde, gerçek bir yaşam kalitesinden veya insanın refahının ve menfaatinin sağlandığından söz edilemez. İnsanın refahının sağlanması, insanmerkezli bir yaklaşımla değil, -belki de paradoksal bir biçimde- çevremerkezli bir yaklaşımla mümkündür.

³⁶ Bkz.: http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/canlilar/TR_tur_listesi/caretta_caretta.htm, Erişim Tarihi: 07.03.2014. Deniz kıyılarının turizme açılması, yerleşim yerlerinin artması gibi insan faaliyetleri sonucunda yuvalanma alanları bozulduğundan caretta caretta linnaeus deniz kaplumbağası neslinin tehlikeye girdiği belirtilmektedir.

³⁷ Yasemin Özdek, **İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı**, s. 58, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, Şubat 1993, Ankara.

³⁸ Özdek, a.g.e., s. 79.

³⁹ Mahmutoglu, a.g.e., s. 103.

1.2. Çevre Hakkının İçeriği

Çevre hakkının konusunu çevre oluşturur. Çevre hakkının içeriğinde ise çevrenin korunması ve geliştirilmesi yükümlülüğü yer alır.

Çevrenin korunması, doğa başta olmak üzere çevrenin tüm doğal ve yapay, canlı ve cansız unsurlarının korunmasına karşılık gelir. Bu kapsamda; özellikle doğanın, doğal kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin tükenebilir/yok olabilir nitelikte olduğuna dikkat çekmek gerekir. Çevrenin korunması; tüm canlıların, çevrenin doğal ve yapay tüm unsurlarının, varlıklarını doğal ortamları içerisinde, özellikle biyolojik ve fiziksel özelliklerine uygun olarak ve ekolojik denge ile ekosistemdeki doğal ilişkiler gözetilerek devam ettirmelerini gerektirir. Çevrenin korunması, estetik gereklilikleri de içermektedir.

Çevre hakkının içeriğini daha somut olarak ortaya koymak amacıyla çevreyi oluşturan öğeleri sıralamak yararlı olacaktır. Çevre hakkıyla; su, hava, akarsular ve denizler gibi doğal ortamlar, doğal kaynaklar, iklim, bitki örtüsü, nüfus ve insan yerleşimleri⁴⁰, kültür ve tabiat varlıkları ile biyolojik çeşitlilik korunur. Bu nedenle çevre hakkı, sayılan öğelerin tümünün korunmasına yönelik olduğu gibi bu öğelere ilişkin sorunlar da çevre hakkının konusuna dahildir. Dolayısıyla; kirlilik, ormansızlaşma, erozyon, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin azalması, çarpık kentleşme, katı atık ve çöp sorunu⁴¹, konut sorunu ve plansız nüfus artışı gibi sorunlar çevre hakkı kapsamında (da) ele alınmalıdır. Hatta, fakirliğin de kirliliğin bir türü olduğu ileri sürülmüş; fakir ülkelerin genellikle çevreye zarar veren hızlı bir ekonomik büyümeyi hedeflediği, çevre koruma teknolojisini elde etme imkanından ve çevrenin korunmasının gerektirdiği bütçeden yoksun oldukları belirtilmiştir⁴².

Çevrenin korunmasını, hem önleyici hem de onarıcı görünümü olan bir yükümlülük olarak değerlendirmek gerekir. Örneğin hava kirliliğinin önlenmesine yönelik önlemler, çevrenin korunmasına ilişkin önleyici bir işlev görürken oluşmuş hava kirliliğinin giderilmesine ilişkin etkinlikler onarıcı bir rol üstlenmektedir.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde, önleyici yükümlülükler başat bir işleve sahiptir. Bu durumun iki temel sebebi vardır: Bunlardan ilki; çevrede kirlilik, bozulma veya tahribat oluşuktan sonra kirlilik, bozulma veya tahribatın etkilerinin

⁴⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, Dayanışma Hakları, s. 39.

⁴¹ Mustafa Öktem, **Kent Çevre ve Globalleşme**, s. 44, Alfa Yayınları, 2003

⁴² Yang, a.g.m., s. 35.

ve/veya sonuçlarının tamamen giderilmesinin genellikle imkansız olmasıdır⁴³. Örneğin hava kirliliği bir kez oluştuğunda, daha sonra bu kirlilik giderilse bile, kirlilik giderilene kadar geçen sürede tüm canlılar kirli havayı solumuş ve çevrenin diğer unsurları, kirli havadan etkilenmiş olur. Dolayısıyla; çevreyi koruma yükümlülüğü kapsamında önleme yükümlülüğünün yerine getirilmemesi –daha sonra onarıcı bir etkinlik gerçekleştirilse dahi- tamamen ortadan kaldırılamayan çevresel zararların oluşmasına ve çoğu zaman çevre hakkının ihlaline sebebiyet verir.

Toprak kaymasına elverişli bir bölgede, gerekli ağaçlandırma faaliyetinin zamanında yapılmaması nedeniyle toprak kaymasının gerçekleşmesi de çevrenin korunmasında önleyiciliğin önemine ilişkin bir örnektir. Bu örnekte, çevrenin cansız unsurlarından olan toprağa ilişkin bir önlemin alınmaması nedeniyle çevrenin doğal dengesinin bozulması söz konusudur. Dolayısıyla, “önleyicilik” işlevi ve önleme yükümlülüğü, salt kirlilikle ilgili olmayıp her türlü çevresel zarara ilişkindir.

Önleme yükümlülüğünün başat niteliğine ilişkin ikinci neden, onarma yükümlülüğünün çoğu zaman daha kapsamlı ve daha maliyetli olmasıdır. Oluşmuş kirliliğin, bozulmanın veya tahribatın ya da genel olarak çevresel zararın giderilmesi genellikle daha pahalı olduğu gibi⁴⁴ daha ileri bir teknolojiyi ve koordinasyonu gerekli kılmaktadır. Bu durum ise kimi zaman, vaki kirliliğinin veya bozulmanın giderilmemesini dahi sonuçlamaktadır.

Çevresel zararın oluşmamasını hedef alan önleme yükümlülüğü, uzak görüşlülük ilkesini uygulamayı gerektirmektedir⁴⁵. Uzak görüşlülük ilkesi ise hem yakın gelecekte, hem de uzak gelecekte oluşabilecek çevresel zararların öngörülmesine karşılık gelmekte ve gelecek kuşaklar için de çevrenin korunmasını sağlamaktadır.

Öte yandan; önleme yükümlülüğünün “geleceğe dönük” bir niteliği olduğunu eklemek gerekir.

Çevreyi koruma yükümlülüğünün diğer bir görünümü ise onarma yükümlülüğüdür. Onarma yükümlülüğü, doğmuş (önlenmemiş veya önlenememiş) bir çevresel zararı ortadan kaldırmaya, azaltmaya veya denetim altında tutmaya

⁴³ Alexandre Kiss, “Le Droit a la Conservation de l’Environnement”, s. 84, **Revista HDH**, Sayı: 13, ss. 77-86.

⁴⁴ Keleş /Hamamcı/Çoban, a.g.e., s. 350.

⁴⁵ Keleş /Hamamcı/Çoban, a.g.e., s. 350.

karşılık gelir⁴⁶. Onarma yükümlülüğü, çevresel zarar oluşmadan önceki hale dönmeye ilişkin olduğu için “geçmişe dönük” niteliktedir.

Onarma yükümlülüğünün araçları arasında tazminat alınması, ceza yaptırımları uygulanması, kirliliğin giderilmesi ve denetlenmesi sayılabilir⁴⁷.

Onarma yükümlülüğünün yerine getirilmesi, her zaman için tam anlamıyla bir onarım sağlamaz. Örneğin, gürültü kirliliği bir kez oluşuktan sonra kirletenden tazminat alınması veya kirletene yaptırım uygulanması onarma yükümlülüğünün yerine getirilmesi kapsamındadır ancak tazminat veya yaptırım, bir kez oluşmuş gürültü kirliliğinin etkilerini ortadan kaldırmaz. Burada onarma yükümlülüğünün, caydırıcılık işlevi gördüğünden söz edilebilir.

Çevre hakkının içeriğini oluşturan diğer temel yükümlülük ise çevrenin geliştirilmesidir. Çevrenin geliştirilmesi denildiğinde akla ilk gelen, çevrenin mevcut durumundan daha iyi bir hale getirilmesidir. Ağaçlandırma projeleri, kültür ve tabiat varlıklarının restorasyonuna ilişkin projeler, park ve bahçelerin çoğaltılması ve genişletilmesi, çevreye ilişkin eğitim programları düzenlenmesi ve çevre bilincinin toplumda yerleşmesine yönelik tüm etkinlikler geniş anlamda çevrenin geliştirilmesine dahildir.

1.3. Çevre Hakkının Gelişimi

Bu bölümde çevre hakkının öncelikle bir talep olarak belirmesi, ardından ise çevre hakkının pozitif hukuk metinlerinde yer alması sürecine değinilecektir.

Bilindiği üzere insan hakları, insanların karşılaştıkları sorunlara ve gelişen ihtiyaçlarına koşut olarak birikimli bir biçimde ilerlemektedir. İnsanın, insan onuruyla bağdaşan bir yaşam sürmesinin önündeki engeller gün geçtikçe çoğalmaktadır. Bu durum, insan haklarının önemini de arttırmaktadır zira insan haklarının amacını, insan onuruna yakışır bir yaşam ve dünya inşa etmek olarak açıklamak mümkündür. Çevre hakkının da en temel amacı budur: İnsana, insan onuruyla bağdaşan bir çevrede yaşama imkanı sağlamak⁴⁸. Bu çalışmada çevre hakkı, bir insan hakkı olarak ele alınmaktadır. Bu nedenle; yapılan açıklamalar, çevre hakkının insan hakkı boyutuyla sınırlıdır. Oysa; çevre hakkı sadece insanların sahip olduğu bir hak olmadığı gibi çevre kavramına, çevremerkezli bir yaklaşım sergilemenin, tüm canlıların ve

⁴⁶ Keleş /Hamamcı/Çoban, a.g.e., s. 349.

⁴⁷ Keleş/Hamamcı/Çoban, a.g.e., s. 348.

çevrenin cansız unsurlarının özsel bir değere sahip olduklarını kabul etmenin isabetli olacağı ilk bölümde belirtilmiştir.

Çevre hakkı da diğer insan haklarının gelişim süreçlerinde olduğu gibi belli bir sorunun sistematik ve rahatsız edici hale gelmesiyle doğmuştur. Çevre sorunları özellikle 20. yüzyıldan itibaren vahim ve günlük hayatta kolayca hissedilebilen bir niteliğe bürünmüştür. Gerçekten; küresel ısınma, iklim değişiklikleri⁴⁹, ormansızlaşma⁵⁰, hava ve su kirliliği, çölleşme, atık ve gürültü sorunu günlük yaşamda sonuçlarını doğrudan gösterir hale gelmiştir. Hatta bu sorunların bir kısmı biyolojik çeşitliliği, bir kısmı ise insan yaşamını tehdit eder boyuta ulaşmıştır. Çevre sorunlarının gündelik yaşamın bir parçası haline gelmesi ve özellikle insan sağlığını etkilemesi, temiz bir çevreye ilişkin talepleri gündeme taşımıştır.

İnsan haklarının, genel anlamıyla bir iktidar⁵¹ ve eşitsizlik çatışmasından doğduğu gözlenir. Çevre hakkı özelinde de durum böyledir. Benzer bir anlatımla, çevre hakkının temelinde bir eşitlik ve adalet sorunsalı bulunmaktadır. Çevreyi en çok kirletenler, teknolojiden ve sanayiden en fazla yararlananlardır. Çevresel zararı oluşturanlar ile ekonomik anlamda refah düzeyine erişenler genellikle aynı kişilerdir. Çevrenin evrensel niteliği gereği –*hava, toprak ve su kirliliği başta olmak üzere çevre kirliliği sorunu, ulusal veya bölgesel ölçekte sınırlandırılmaz*- çevresel zarara herkes katlansa da çevresel zarardan daha fazla etkilenenler genellikle ekonomik refah düzeyi düşük kişilerdir. Çevresel zararın oluşumuna katılmayan bir kişinin, çevresel zararın mağduru olması başlı başına bir eşitlik (ve adalet) sorunudur. Söz konusu eşitlik sorununu, küresel ısınma örneğiyle somutlaştırmak mümkündür.

⁴⁹ Nitekim, Kalkınma Bakanlığı tarafından 2014 – 2018 dönemi için hazırlanan onuncu kalkınma planında nüfus artışı, hızlı şehirleşme ve iklim değişikliğinin yağış rejiminde istikrarsızlığa neden olduğu; güvenilir su kaynaklarına erişim ve tarıma elverişli alanları korumanın daha da önemli hale geldiği vurgulanmıştır. Bkz. Paragraf no: 66 http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalkinma_Planı.pdf Dolayısıyla, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin gündelik yaşamı doğrudan etkileyen güncel bir sorun olduğu açıktır.

⁵⁰ Kalkınma Bakanlığı tarafından 2014 – 2018 dönemi için hazırlanan onuncu kalkınma planında, ormansızlaşma ve ormanların bozulması konusunun dünya için giderek artan bir tehdit oluşturduğu ifade edilmektedir. Bkz. Paragraf no: 66, http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalkinma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu_Kalkinma_Planı.pdf

⁵¹ İktidarı kullananlar ile iktidarın kullanılma biçiminden olumsuz etkilenenler arasındaki çatışma işaret edilmektedir.

Küresel ısınmaya en fazla sebebiyet verenler daha zengin ülkeler olmuş; yoksul ülkeler ise küresel ısınmanın sonuçlarına katlanmak zorunda kalmıştır⁵².

Öğretide; çevre sorunlarının en temel kaynağı olarak mevcut üretim sistemi gösterilmektedir. Üretimciliğin⁵³ nicel büyümeyi, doğa üzerinde hakimiyet kurmayı, ekonomik istikrarı hedeflediği; çevreyi önemsemediği, ekonominin öncüllüğü üzerine kurulu olduğu, insanı doğanın sahibi ve efendisi olarak konumlandığı ileri sürülmektedir⁵⁴.

Diğer taraftan; çevre sorunlarının nedenleri arasında, gelişme ve kalkınma kavramlarının oldukça yüzeysel ve çokboyutluluktan yoksun bir biçimde ele alınması da sayılabilir. Şöyle ki; gelişme ve kalkınma dendiğinde akla doğrudan doğruya ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve ekonomik göstergeler gelmektedir. Oysa kalkınma, topyekün bir kavramdır. Dolayısıyla, kalkınmanın sağlanıp sağlanmadığı veya toplumsal bir gelişme kaydedilip kaydedilmediği salt ekonomik göstergelerle ortaya konamaz⁵⁵. Ekonomik kalkınma, kalkınmanın ancak bir bileşeni olabilir. Kaldı ki bu bileşenin, olumlu yönde ilerlemesi; tek başına kalkınmanın gerçekleştiği anlamına da gelmez. Örneğin, çevre alanında (*développement environmental*) veya sağlık alanında (*développement sanitaire*) kalkınma gerçekleşmemişse kalkınmadan söz etmek anlamlı olmaz. Kuçuradi, kalkınmayla ilgili yanlış toplumsal algı hakkında şöyle söylemektedir: “Endüstrileşmiş ülkelerin çoğunda gelişme ve ilerleme, endüstriyel üretimi niceliksel artırmada birbiriyle yarışma şeklini almıştır. Başka etkenlerle de gelişen bu gelişme fikrinin ülkeleri çıkmaz bir yola sürüklediği görülüyor”⁵⁶.

Kalkınma ve gelişme kavramlarının, salt ekonomik bir bakış açısıyla ele alınması çevrenin ihmal edilmesine; tükenmez bir kaynak olarak görülmesine yol açmıştır. Sanayide ve teknolojideki ilerleme yarışı, doğal kaynakları adeta (etik

⁵² Thomas Hammarberg, *Avrupa’da İnsan Hakları*, s. 206, Çev: Ayşen Ekmekci, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

⁵³ “Productivisme” kavramı, üretimcilik olarak çevrilmiştir.

⁵⁴ Jean-Marc Lavieille, *Droit International de l’Environnement*, s. 20, 3e édition, Ellipses, 2010.

⁵⁵ Funda Çondur/Necmiye Cömertler, “Çevre Kirliliği ve Yoksulluk İlişkisi: Büyük Menderes Havzası Örneği,” s. 67, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, Ss. 65-72. Yazarlar, kalkınmanın ekonomik büyümenin ötesinde niteliksel birtakım kavramları da içerdiğini belirtmekte ve kalkınmanın çevre, beslenme, barınma, eğitim, sağlık gibi hizmetlerden yeterince yararlanabilmeyi de kapsadığını eklemektedirler.

⁵⁶ İoanna Kuçuradi, *İnsan Hakları – Kavramları ve Sorunları*, s. 165, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007.

sınırlamalar dahil) hiçbir sınırlamaya tabi olmadan kullanma ve tüketme, çevre kirliliğini vahim bir biçimde ortaya çıkarmıştır⁵⁷.

Öte yandan; yoksulluk da çevre sorunlarının artmasına ve dahi uzunca bir süre görmezden gelinmesine neden olmuştur. Özellikle yoksul ülkelerde yaşayan insanlar, beslenme ve barınma gibi temel sorunlarla karşı karşıyayken temiz ve sağlıklı bir çevre pahasına ekonomik kalkınma beklentisi içinde olmak zorunda kalmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması arasında belirgin bir çelişki oluşmuştur⁵⁸. Bu çelişki ekseriyetle, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında iki uçlu bir görünüm arz etmektedir. Gelişmiş kuzey ülkeleri, çevreye verilen zararın baş aktörleri olarak görülmektedir⁵⁹ zira bu ülkeler, kendi gelişme süreçlerinde çevreye karşı etik bir yaklaşım içerisinde olmamışlardır. Çevreyi sonsuz bir kaynak olarak algılamışlar ve özellikle, az gelişmiş ülkelerde kirlenmeye sebebiyet vermişlerdir.

Gelişmekte olan ülkeler, kalkınmanın ekonomik ögesini ön planda tutmak zorunda kalmışlardır. Çevreye saygılı teknoloji kullanımı ayrıca bir maliyet gerektirdiğinden ve çevre sorunları, yoksulluğun çok başat bir sorun olarak varlık gösterdiği yerlerde henüz somut bir sorun olarak algılanmadığından⁶⁰ gelişmekte olan ülkelerde tercih edil(e)memiştir.

Ayrıca yoksulluk, kişilerin çevreye yönelik toplumsal tercihleri yanında bireysel tercihlerini de etkilemektedir. Örneğin kentlerdeki yoksulluk nedeniyle, kalitesiz yakıt kullanımının artması, kentlerde oluşan hava kirliliğinin nedenlerinden biridir⁶¹.

Görüldüğü üzere ekonomik kalkınma ile çevre arasında bir çatışma mevcuttur. Buradaki çatışmanın temelinde ekonomik kalkınmanın, çevreye karşı duyarsız bir kalkınma olarak algılanması ve bu algının yerleşik bir hal alması etkili olmuştur. Sanayinin ilerlemesi, teknolojinin insan yaşamını kolaylaştırması aslında çevre ile bağdaşmayan gelişmeler değildir. Sorun, sanayinin ve teknolojinin, çevreyi koruma ve çevreye saygılı olma ilkelerini gözetmeksizin ilerlemesinde düğümlenmektedir. Ekonomik kalkınmanın “çevre pahasına” sağlanması; çevre sorunlarının başat sebebi

⁵⁷ Kuçuradi, a.g.e., s. 165 – 166. Yazar, doğal kaynakların “başiboş” kullanımından söz etmektedir.

⁵⁸ Şafak Kaypak, “Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre”, s. 26, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 13 (20), 2011, ss. 19 – 33.

⁵⁹ Kaypak, a.g.m., s. 30.

⁶⁰ Kaypak, a.g.m., s. 30.

⁶¹ Çondur/Cömertler, a.g.m., s. 67.

olarak ortaya çıkmakta ve aslında kalkınma olgusunun topyekün olarak gerçekleşmemesine de yol açmaktadır. Çevre ve kalkınma arasındaki çatışma kaçınılmaz bir çatışma olmayıp⁶² bu iki kavram arasındaki uzlaşmanın, çevre hakkıyla sağlanması mümkündür. Nitekim; çevre sorunlarının günlük hayatı da etkiler hale gelmesiyle toplumda çevreye karşı bir farkındalık oluşmaya başlamış ve çevreye yönelik talepler gündeme gelmiştir. 1960'ların sonunda çevre hakkına ilişkin taleplerin, toplumsal bir olgu haline geldiği söylenebilir⁶³. Nitekim 1960'lı yılların sonu, ekolojik çağın başlangıcı olarak nitelendirilmektedir⁶⁴. Yine 1960'ların sonu, çevre hareketinin, amacı çevrenin kirlenmesini önlemek olan toplumsal bir hareket biçiminde ortaya çıktığı tarihtir⁶⁵. 1960'lı yıllarda ve 1970'lerin ilk döneminde gönüllü çevre kuruluşlarının ve bu kuruluşlara üye olan kişilerin sayısı artmıştır⁶⁶.

Çevre sorunlarının oluşması, bu sorunların bireylerce ve toplumlarca fark edilmesi, insan ve çevre ilişkisinin sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede; çevre sorunlarının hem bireylerin, hem de toplumların sorunu olduğu ve evrensel bir nitelik taşıdığı da anlaşılmıştır. Kalkınma – çevre çelişkisinin ortaya çıkması, insan – çevre ilişkilerinin sorgulanması, temiz ve sağlıklı bir çevrenin herkesin ihtiyacı ve özlemi olarak belirmesi, çevre hakkının norm öncesi sürecinin unsurlarıdır. İnsan hakları, insanın karşılaştığı sistematik acıların paradigmatic bir söylemi olarak da tanımlandığına⁶⁷ göre çevre hakkı, sistematik hale gelmiş kirlenme ve sonuçlarının hak talebi söylemine evrilmesidir. İnsan hakları, pozitif hukukta yer almadan önce (norm öncesi dönemde) bir hak istemi ve çıkarlar çelişkisi olarak varlık gösterirler⁶⁸. Çevre hakkı için de durum böyle olmuştur. Temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşamak, özellikle ekonomik çatışmaların gölgesinde bir özlem, bir dilek halini almıştır. Sözü edilen çatışmaların ve çelişkilerin giderilmesi veya ekonomik kalkınma⁶⁹ ile çevre arasında bir uzlaşma sağlanması ise çevre hakkının norm haline gelmesiyle amaçlanmıştır. Aslında çevre hakkı, ekonomik kalkınma ile çevrenin uzlaştırılması

⁶² Özdek, a.g.e., s. 63

⁶³ Özdek, a.g.e., s. 65.

⁶⁴ İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 34, İletişim Yayınları, Ağustos 1992.

⁶⁵ Selim Kılıç, “Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme”, s. 94, **AÜSBFD**, Cilt: 57, Nisan-Haziran 2002, No: 2, ss. 93-108, 2002.

⁶⁶ Bülent Duru, **Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları**, s. 38, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi – Kent ve Çevrebilimleri Anabilim Dalı, 1995.

⁶⁷ Andrew Fagan, **Human Rights Confronting Myths and Misunderstandings**, s. 23, Edeard Elgar Publishing, 2009.

⁶⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 38, Yenilenmiş 7. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları Ankara Ekim 2013.

⁶⁹ Burada “ekonomik kalkınma” ile –yukarıda açıklandığı üzere- “çevrenin kirlenmesi ve bozulması pahasına ekonomik kalkınma” kast edilmektedir.

amacına yöneliktir. Bu uzlaşmanın sağlanıp sağlanamaması ise çevre hakkının herkes için ne ölçüde sağlanabildiğiyle ilgilidir. Kuşkusuz, çevre hakkının pozitif hukuk metinlerinde yer bulması önemli bir adımdır ancak ekonomik kalkınma ile çevre hakkının uzlaşması ancak çevre hakkının öngördüğü ödevlerin herkes tarafından özenle yerine getirilmesiyle mümkündür.

Çevre hakkına ilişkin norm öncesi taleplerin içeriğini, genel olarak sağlıklı ve temiz bir çevre şeklinde ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla, çevre hakkıyla ulaşılmak istenen amaç herkes için temiz, doğal dengesini ve niteliklerini kaybetmemiş, ekolojik açıdan dengeli bir çevredir. Bu aşamada; çevre hakkının amacına ilişkin birkaç hususa daha değinmek faydalı olacaktır. Şöyle ki; insan haklarının en temel amacının insan onurunu korumak olduğu belirtilir⁷⁰. İnsan hakları listesinin, en genel anlamıyla, bir toplumun, insan onuruna karşı temel tehditler algısını yansıttığı ifade edilmiştir⁷¹. Bu görüşten yola çıkarak çevre hakkının en temel amacının da insan onurunu korumak olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Kuçuradi, insan haklarının amacına ilişkin farklı bir görüş ileri sürmektedir. Kuçuradi'ye göre insan, onuruna (kendi onuruna), uğradıklarıyla değil; yaptıklarıyla zarar verir çünkü insan yaptıklarından sorumludur; başkalarının yaptıklarından değil. Bir şeyi yapmak veya yapmamak insanın kendi elindedir. Başka insanlarla yürütülen ilişkilerde insan onurunun gerektirdiği gibi eylemde bulunmak, eylem başkasına yönelse bile kişinin kendisiyle ilişkisinin bir sonucudur⁷². Kuçuradi'nin hayranlık uyandıracak şekilde ifade ettiği üzere; insan onuru, “olumsuz bir eyleme uğramaktan korunma” veya “ihlalden koruma” yöntemiyle korunamaz zira bu durum, insan onurunun korunmasını, bir başkasının eylemine bağlı kılmaktadır. Bu nedenle; insan haklarının amacı, insan onurunu, insanı bir hak ihlaline uğramaktan korumak suretiyle korumak yerine; insana, insan onuruna yaraşır yaşam koşulları sağlama şeklinde kurulabilir. Keyfiyeti, bir örnekle açıklamak daha anlaşılır olmayı sağlayabilir. Bir kişinin ifade özgürlüğü ihlal edildiğinde, “kişinin onuru korunamamıştır” denemez çünkü kişinin onurunun korunması, bir başkasının (ihlali gerçekleştirenin) eylemine veya takdirine bırakılamaz. Bu tür bir durumda, mağdura insan onuruna yaraşır koşulların sağlanamadığı ileri sürülebilir. Nitekim Kaboğlu da

⁷⁰ Nihat Bulut, **Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar**, s. 11, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2009.

⁷¹ Jack Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 57, Second Edition, Cornell University Press, 2003.

⁷² Kuçuradi, a.g.e., s. 69.

insan haysiyetinin⁷³, kişiye hangi hakların tanınması gerektiğini belirleme ölçütü olabileceğini ileri sürmüştür⁷⁴. Dolayısıyla, insan onuruna yakışır bir yaşamın gereklilikleri(nin en temel olanları), insan hakları olarak tezahür eder. Bu çerçevede; çevre hakkının amacını da insan onurunu korumak yerine; herkes için insan onuruyla bağdaşan temiz, ekolojik olarak dengeli ve sağlıklı bir çevre olarak saptamak daha doğru olacaktır. Çevre hakkının norm öncesi talep görünümü de insan onuruna yakışır temiz, ekolojik olarak dengeli ve sağlıklı bir çevre, kirliliğin önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi unsurlarıyla açıklanabilir.

Çevre hakkının, norm öncesi sürecine değindikten sonra hakkın pozitif hukuk metinlerinde belirmesi aşamasını (norm aşamasını) ele almak gerekir. Çevre hakkının pozitif hukukta yer alma süreci, uluslararası hukuk ve ulusal hukuk metinlerinde olmak üzere iki ayrı düzlemde incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle çevre hakkının gelişimiyle ilgili uluslararası hukuk metinlerine değinmek gerekmektedir.

1.3.1. Çevre Hakkının Uluslararası Hukuk Düzeyinde Gelişimi

1.3.1.1. Stockholm Bildirgesi

5 – 16 Haziran 1972 tarihlerinde Stockholm’de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı) sonunda kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Bildirgesi (Stockholm Bildirgesi)⁷⁵ bu anlamda önem taşımaktadır. Stockholm Konferansı’na yüzden fazla ülkenin temsilcisi katılmıştır. Konferans, çevre sorunlarını Birleşmiş Milletler düzeyinde ele alması bakımından çevre sorunlarının uluslararasılaştırılması konusunda bir yapı taşıdır. Nitekim, Stockholm Bildirgesi’nden önce uluslararası çevre hukukunun, uluslararası hukukun bağımsız bir dalı olduğunu iddia etmenin güç olduğu ancak Konferanstan sonra bu yolun açıldığı⁷⁶; Bildirgenin birçok anayasa koyucuyu ve daha sonra imzalanan birçok çevre andlaşmasının içeriğini etkilediği ifade edilmektedir⁷⁷.

⁷³ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 20. Kaboğlu, “haysiyet” kavramını, “dignité” sözcüğünün yerine kullanmıştır. Bu metinde kullanılan “onur” kavramı, Kaboğlu’nun terminolojisinde yer alan “haysiyet” kavramına karşılık gelmektedir.

⁷⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 20.

⁷⁵ Bildirge metni için bkz: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

⁷⁶ Özdek, **a.g.e.**, s. 73.

⁷⁷ Marc Pallemerts, Stockholm’dan Rio’ya Uluslararası Çevre Hukuku, s. 615, **AÜSBFD** (Prof. Dr. Cemal Mihçioğlu’na Armağan), C.52, Ocak-Aralık 1997, Çev: Bülent Duru, ss. 613-632.

Konferans sonucunda kabul edilen Bildirge, yirmi altı ilkeden oluşmaktadır. Bildirgenin yanı sıra, katılımcı ülkeler tarafından bir eylem planı da kabul edilmiştir.

Stockholm Bildirgesi, çevre hakkını yaşam hakkıyla ilişki kurarak düzenlemektedir. Bildirgenin 1. ilkesinde, *“İnsan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren nitelikli bir çevrede özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir”*denmektedir. İyi bir yaşam sürmeye olanak tanıyan çevre, temel bir hak olarak nitelendirilmiştir.

Yine birinci ilkede insanın, çevreyi şimdiki ve gelecek kuşaklar için korumak ve geliştirmek sorumluluğunu taşıdığı belirtilmektedir. Dolayısıyla Bildirgede çevre hakkı, hem bir hak hem de bir ödev olarak ele alınmaktadır.

Bildirgenin 2. ilkesinde ise hava, su, toprak, flora, fauna ve özellikle doğal ekosistemlerin karakteristik unsurlarını da içeren doğal kaynakların, şimdiki ve gelecek kuşakların menfaatleri için korunması gerektiği ifade edilmektedir. İlkede, çevrenin unsurları sayılmış ve bu unsurların korunması gereği vurgulanmıştır. Ancak çevrenin korunması gerekliliğinin insanın menfaatine bağlanması, Bildirgenin insanmerkezli bir yaklaşıma bürünmüş olduğunu göstermektedir. Çevrenin sayılan unsurlarına, içkin bir değer atfedilmemesi ve çevrenin, kendi özsel değeri itibarıyla korunmaya layık olduğunun kabul edilmemesi, Bildirgenin olumsuz bir özelliği olarak kaydedilebilir.

Bildirgenin 4. ilkesinde, insanlara vahşi yaşamın ve vahşi yaşam habitatının korunması sorumluluğunun yüklenmesi; ekonomik kalkınma planlamasında vahşi yaşamı da içeren doğanın korunmasının önem arz ettiğinin belirtilmesi; 13. ilkede kalkınma ile çevrenin korunması ve geliştirilmesi arasında koşutluk ilişkisinin kurulması; 18. ilkede bilim ve teknolojinin çevresel risklerin tespiti, kontrolü ve bu risklerden sakınılmasında, çevresel sorunların çözümünde ve insanlığın ortak iyiliğinde kullanılması gerektiğinin hükme bağlanması önem taşımaktadır. Özellikle çevre sorunlarının başat nedenlerinden olan kontrolsüz teknolojinin, çevre yararına kullanılması gerektiğinin uluslararası bir metinde yer bulması olumlu bir adım olmuştur.

Bildirgenin 19. ilkesinde çevresel eğitim düzenlenmiş olup bu durumu, çevresel katılımın bir ön şartı olarak ifade etmek mümkündür.

Bildirgede, gelişmiş ülkeler – gelişmekte olan ülkeler ayrımına da yer verilmiştir. Örneğin Bildirgenin 20. ilkesinde, çevresel sorunların çözümünü kolaylaştırmak bağlamında gelişmekte olan ülkelere bilgi ve deneyim transferi yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Stockholm Bildirgesi, bir soft law metni olmakla birlikte, çevre hakkına yer veren ilk uluslararası hukuk belgesi olması, gelişmiş – gelişmekte olan ülke ayrımına yer vermesi, kalkınma ve çevre arasındaki ilişkiye değinmesi bakımından bir başlangıç ve yapı taşı teşkil etmektedir.

1.3.1.2. Dünya Doğa Şartı

Dünya Doğa Şartı, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 28 Ekim 1982 tarihinde kabul edilmiş bir soft law metnidir⁷⁸.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun Dünya Doğa Şartı'nı kabul ettiği kararında insan, doğanın bir parçası olarak tarif edilmiştir. Her türlü yaşam formunun biricik olduğu ve insan için taşıdığı yarara bakılmaksızın değerli olduğu ifade edilmiştir. İnsanın doğanın diğer unsurlarına karşı eylemlerinin, etik (moral) kurallara bağlı olması gereği de kararda yer almaktadır.

Dünya Doğa Şartı'nda, çevresel bozulmanın nedenlerine de değinilmiştir. Aşırı tüketim ve doğal kaynakların kötü kullanımı, çevresel tahribatın sebepleri olarak gösterilmiştir. İnsanların, doğal kaynakları şimdiki ve gelecek kuşakların iyiliği için türlerin ve ekosistemlerin korunmasını sağlayacak şekilde kullanmayı öğrenmeleri gerektiği de vurgulanmıştır. Genel kurul, doğayı korumak için ulusal ve uluslararası, bireysel ve kolektif, özel ve kamusal düzeyde önlemler alınması gerektiğini de belirtmiştir. Genel kurulun söz konusu yaklaşımı, “dayanışma” kavramını akla getirmektedir.

Dünya Doğa Şartı'nda kalkınma ve çevre ilişkisi açık bir biçimde kurulmuş ve çevrenin korunmasının, sosyal ve ekonomik kalkınma eylemlerinde içkin bir unsur olduğu ifade edilmiştir. Doğal kaynakların israf edilmemesi, doğa üzerinde etki doğuran faaliyetlerin kontrol altında olması ve doğa açısından en az risk oluşturacak teknolojilerin kullanılması gereği Şart'ta düzenlenen hususlardandır.

⁷⁸ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, A/RES//37/7, 28.10.1982; Metin için bkz.: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Şart'ın belki de en önemli özelliği, çevre hakkının araçlarına yer vermiş olmasıdır. Şart'ın 23. maddesinde, herkesin bireysel olarak ve diğerleriyle birlikte, çevrelerini doğrudan etkileyen kararların oluşumuna katılım hakkına sahip olması gerektiği ifade edilmiştir. Bir uluslararası hukuk metninde –her ne kadar soft law niteliğinde olsa da- çevresel katılma hakkına yer verilmesi önemlidir zira Şart, getirdiği düzenlemelerin, Devletlerin iç hukukuna aktarılmasını (yansıtılmasını) da öngörmektedir.

Dünya Doğa Şartı'nın teorik bir özellik taşımaktan ziyade, çevre hakkının gerçekleştirilmesi için gerek bireylerin, gerek Devletlerin ödevlerini somutlaştırdığı söylenebilir⁷⁹.

Dünya Doğa Şartı'nın belki de en ayırt edici niteliği, uluslararası hukukun çevreye ilişkin diğer metinlerine oranla, nispeten insanmerkezli olmayan bir yaklaşımla hazırlanmış olmasıdır.

1.3.1.3. Brundlant Raporu

Ortak Geleceğimiz adıyla da anılan Brundlant Raporu⁸⁰, Dünya Kalkınma ve Çevre Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan bir rapordur.

Raporun çevre hakkı bakımından önemi; ekonomi, toplum ve çevre arasındaki karmaşık birbirine bağılıklar olarak nitelendirilebilecek⁸¹ sürdürülebilir kalkınma kavramını odak noktası olarak belirlemesi ve kalkınmayı, bugünkü kuşakların ihtiyaçlarına, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan cevap vermek olarak tanımlamasıdır. Raporun başlangıç bölümünde ekonomi ve çevrenin birbirinden ayrılmaz alanlar olduğu ifade edilmektedir. Raporda, her yıl altı milyon hektar alanın çölleştiğine, her yıl on bir milyon hektardan fazla ormanlık alanın yok olduğuna değinilerek somut çevre sorunlarına da yer verilmiştir⁸². Rapor, bir çevre krizinden söz etmekte ve bu krizin, kalkınma krizi ve enerji krizinden ayrı bir kriz olarak nitelendirilemeyeceği görüşünü içermektedir⁸³.

⁷⁹ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 17.

⁸⁰ http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/sites/odyssee-developpement-durable/files/5/rapport_brundtland.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁸¹ John Drexhage/Deborah Murphy, **Sustainable Development: From Brundlant to Rio 2012**, s. 6, Eylül 2010, United Nations Headquarters, New York.

⁸² Bkz. "The Global Challenge – Successes and Failures" başlığı altında paragraf 7, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

⁸³ Bkz. "The Global Challenge - The Interlocking Crisis" başlığı altında paragraf 11, <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Özetle; Brundlant Raporu, somut çevre sorunlarını saptamakta, ekonomik kalkınmanın, kalkınmanın sadece bir boyutu olduğuna işaret etmekte, doğrudan doğruya olmasa da kuşaklararası adalete dikkat çekmektedir. Raporun yayımlanmasından sonra sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevre hukuku alanında da sıklıkla kullanılmaya başlanmıştır.

1.3.1.4. Rio Metinleri

1972 yılında gerçekleştirilen Stockholm Konferansı'ndan sonra çevre konusunda Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirilen ikinci geniş katılımlı toplantı, Rio de Janeiro'da yapılan Rio Konferansı olmuştur. 3 – 14 Haziran 1992 tarihlerinde gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı)'nın temel konusu, çevre ve kalkınmadır. Konferansa 178 ülkenin temsilcisi, 110 hükümet ve devlet başkanı, 2400 sivil toplum örgütü temsilcisi katılmıştır. Rio Konferansı'nın özelliklerinden biri, konferansa sivil toplum örgütlerinin de katılmış olmasıdır.

Rio Konferansı'nda dünya ölçeğinde sürdürülebilir kalkınmanın temel ilkelerini içeren bir “Dünya Çevre Şartı” oluşturulması gündeme gelmiştir. Konferansa katılan gelişmiş ülkeler, Stockholm Bildirgesi'ni teyit eden, gezegenimizin korunması gereğini vurgulayan kısa bir bildirge yayımlanmasını savunmuş; gelişmekte olan ülkeler ise mevcut ekolojik sorunların sorumlularının gelişmiş ülkeler olduğunu, gelişmiş ülkelerin kullandığı yöntemlerden daha az kirlетici teknik ve kaynakların kullanılması gerektiğini ifade eden ve kendilerinin kalkınma haklarına yer veren daha ayrıntılı bir metnin kabul edilmesini talep etmişlerdir. Sonuç olarak Konferans'ta üç ayrı metin kabul edilmiştir. Bu metinlerden ilki, Rio Bildirgesi⁸⁴ olarak adlandırılan ve yirmi yedi ilkedен oluşan bir bildirgedir. Söz konusu Bildirge, Stockholm Konferansı'ndan itibaren geçen yirmi yılda gerçekleşen çevresel bozulmaya ve giderek daha belirgin hale gelen uzun vadeli ekonomik kalkınma ile çevre koruma arasındaki birbirine bağımlılığa tanıklık etmektedir. Konferansın kabul ettiği ikinci metin ise Gündem 21 olarak anılan ve sürdürülebilir kalkınma konusunda küresel bir eylem planı niteliğindeki detaylı metindir⁸⁵. Üçüncü metin ise *Sürdürülebilir Orman Yönetimine İlişkin İlkeler*⁸⁶ başlığını taşımaktadır.

⁸⁴ <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁸⁵ <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Rio Bildirgesi, hukuki bağlayıcılık taşımamakla birlikte uluslararası çevre hukuku gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Metnin, insanmerkezli bir yaklaşımla kaleme alındığı ileri sürülebilir⁸⁷ zira metinde yer alan birinci ilke, sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin faaliyetlerin merkezinde insanın bulunduğunu ve insanların, doğayla uyumlu, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahip olduklarını belirtmektedir. Dolayısıyla, çevrenin diğer unsurlarının ihmal edildiği ve sürdürülebilir kalkınmanın dahi insan odaklı olduğu görüşü metne hakimdir. Bildirgenin 3. ilkesi de bu durumu teyit etmektedir. 3. ilke, kalkınma hakkının, bugünkü ve gelecek kuşakların kalkınma ve çevreye ilişkin ihtiyaçlarının hakkaniyete uygun bir biçimde gerçekleştirilmesini hükme bağlamaktadır. Böylece, kalkınma kavramı ile insanların ihtiyaçları arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta ve çevrenin korunması da insanların çevreye ilişkin ihtiyaçları düzeyine indirgenmektedir. Ayrıca Bildirgede, çevre hakkının doğrudan doğruya değil; yaşam hakkı bağlamında düzenlendiği görülmektedir.

Diğer taraftan; Bildirgenin 7. ilkesi, çevrenin korunması, ekosistemin sağlığı ve bütünlüğünün yeniden kurulması için devletlerin küresel düzeyde işbirliğini öngörmekte ve devletlerin, çevresel tahribatta oynadıkları rollerin farklılığı doğrultusunda ortak ve fakat farklılaşmış sorumluluğa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Söz konusu ilke, dayanışma kavramını örtülü olarak içermektedir.

Rio Bildirgesi'nin önemli bir özelliği ise 10. ilkesinde, çevresel bilgiye erişim hakkını ve çevresel katılma hakkını açık bir biçimde düzenlemesidir.

Bildirge 11. ilkesiyle devletleri, çevre konusunda etkili yasal düzenlemeler yapmaya davet etmektedir. Çevre yönetimi için ekolojik normların, amaçların ve önceliklerin oluşturulması gerektiğine işaret edilmektedir. Bu açıdan, Bildirgenin programatik nitelik de arz ettiği söylenebilir.

Bildirgenin en dikkate değer yönü ise 20. ilkesiyle kadınların, çevre ve kalkınma yönetimi konusunda yaşamsal bir role sahip olduklarını ve sürdürülebilir kalkınma için kadınların katılımının çok önemli olduğunu açık bir biçimde ortaya koymasındır.

Metnin 27. ilkesi ise açık bir biçimde dayanışma kavramına yer vermektedir. Sözü edilen ilke, Bildirgede yer alan ilkelerin uygulanması için devletlerin ve

⁸⁶ <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-3annex3.htm>, Erişim Tarihi: 18.05.2016

⁸⁷ Benzer yönde bkz: Pallemaerts, **a.g.m.**, s. 625; Özdek, **a.g.e.**, s. 79.

halkların dayanışma ruhu içerisinde işbirliği yapmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu noktada, işbirliği yükümlülüğünün hem devletlere hem de halklara yüklenmiş olması dikkate değer bir husustur.

Diğer taraftan; Rio Konferansı'nda iki bağlayıcı hukuk metni imzaya açılmıştır. Bunlardan biri İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi⁸⁸, diğeri ise Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir⁸⁹. Her iki sözleşme de konferans süresince, yüz elliden fazla devlet tarafından imzalanmıştır. Söz konusu sözleşmeler, Rio Sözleşmeleri olarak da anılmaktadır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye 24 Mayıs 2004 tarihinde sözleşmeye taraf olmuştur. Türkiye sözleşmeye taraf olan 189. ülkedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'ne ise ülkemiz 1996 yılında taraf olmuştur.

Rio Konferansı'nın, çevre hakkını düzenleyen evrensel bir sözleşme ve çevre hukukuna ilişkin yaptırımlar öngören bağlayıcı bir metinle sonuçlanmaması nedeniyle beklentileri karşılamadığı ifade edilmektedir⁹⁰. Ancak, sivil toplum kuruluşlarının da katılımı göz önünde bulundurulduğunda konferans sayesinde, çevre konusunda bir uluslararası sivil toplumun ortaya çıktığı da gözlemlenmektedir⁹¹. Rio Konferansı ve özellikle Rio Bildirgesi'yle birlikte, çevre hakkının ve kalkınma hakkının birbirinden ayrılamaz nitelikte olduğu açık bir biçimde ortaya konmuştur. Bu durum, öğretilerde eleştirilmiş ve Bildirgenin, uluslararası çevre hukukunu ve politikasını, uluslararası ekonomik hukuk ve kalkınma hukukunu kaynaştırarak bozduğu savunulmuştur⁹².

1.3.1.5. Johannesburg Bildirgesi

1992 yılında gerçekleşen Rio Konferansı'ndan on yıl sonra 26 Ağustos – 4 Eylül 2002 tarihlerinde Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı - Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi gerçekleştirilmiş olup söz konusu toplantı, Johannesburg Zirvesi olarak da anılmaktadır⁹³.

⁸⁸ <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁸⁹ <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁹⁰ Özdek, **a.g.e.**, s. 81.

⁹¹ Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 34.

⁹² Pallemerts, **a.g.m.**, s. 629.

⁹³ Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi, düzenlendiği tarih bağlamında Rio+10 olarak da anılmaktadır.

Johannesburg Zirvesi'nin sonunda, Sürdürülebilir Kalkınma Hakkında Johannesburg Bildirgesi⁹⁴ ve Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Uygulama Planı⁹⁵ kabul edilmiştir.

Bildirgede, insanlığın karşı karşıya olduğu sorunlar özetlenmiştir. Bu çerçevede; çevre sorunlarının ve biyolojik çeşitlilik kaybının devam ettiği, çölleşmenin arttığı, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinin açık olduğu; hava, su ve deniz kirliliğinin milyonlarca insanın kaliteli bir yaşam sürmesini engellediği ifade edilmektedir. Küreselleşmenin mevcut sorunlara yeni bir boyut getirdiği; piyasaların hızlı bütünleşmesinin, sermayenin hareketliliğinin ve belirgin yatırım artışlarının sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında hem yeni güçlükler hem de yeni fırsatlar oluşturduğunda Bildirgede dile getirilmektedir. Metnin bütününe bakıldığında ise çevre sorunlarına değinmek dışında, çevre sorunlarının giderilmesine ilişkin somut önerilerin bulunmadığı; daha çok kalkınmanın ekonomik boyutuna dikkat çekildiği görülmektedir.

Diğer taraftan metinde, insan onuru kavramına da yer verilmiş olup metin, insanmerkezli ve ekonomik kalkınma eksenli bir nitelik taşımaktadır.

Johannesburg Bildirgesi'nde, zirvede kabul edilen 'Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Uygulama Planı'ndaki yükümlülüklerin üstlenildiği ifadesi de yer almaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınmayı konu edinen Johannesburg Zirvesi çerçevesinde kabul edilen Bildirgede, çevre hakkına yer verilmemiştir. 21. yüzyılda kabul edilen bir metinde, halen çevre hakkına yer verilmemiş olması bir hayal kırıklığı olarak nitelendirilebilir. Metinde, çevresel kaygılardan ve konunun insan hakları boyutundan tatmin edici ölçüde söz edilmemesi ve ekonomik unsurların metinde baskın yer tutması da bir diğer sorundur zira bu durum, her ne kadar sürdürülebilir kalkınmadan söz edilse de kaygıların, çevreye ilişkin olmaktan çok ekonomiye ilişkin olduğu izlenimini yaratmaktadır.

1.3.1.6. "İstedğimiz Gelecek" Sonuç Bildirgesi

Rio+20 Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı, Rio Konferansı'ndan yirmi yıl sonra, 20 – 22 Haziran 2012 tarihlerinde yine Brezilya'nın

⁹⁴ http://www.who.int/mediacentre/events/HSD_Plaq_02.8_def1.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁹⁵ http://www.un.org/esa/sustdev/documents/WSSD_POI_PD/English/WSSD_PlanImpl.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2016

Rio de Janeiro şehrinde gerçekleştirilmiştir. Zirvenin amaçları, bir Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararıyla saptanmıştır⁹⁶. Buna göre; sürdürülebilir kalkınma konusundaki siyasi mutabakatın yenilenmesi zirvenin amacıdır.

Zirvede iki temel tema ele alınmıştır. Bunlardan ilki, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun yok edilmesi çerçevesinde yeşil ekonomi; diğeri ise sürdürülebilir gelişmenin kurumsal çerçevesidir.

Zirvenin sonunda “İstedğimiz Gelecek” başlıklı bir sonuç bildirgesi yayımlanmıştır⁹⁷. Bildirgede, Rio metinlerinin ve geçmişte oluşturulan eylem planlarının tekrar onaylandığı belirtilmiştir.

“İstedğimiz Gelecek” başlıklı bildirme, insanın, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde olduğunu belirtmektedir. Bu açık ifade, insanmerkezlilik yaklaşımını karşılamaktadır. Buna ek olarak; demokrasi, iyi yönetim, hukuk devleti ilkesi ve altyapısı oluşturulmuş bir çevrenin sürdürülebilir kalkınma için gerekli olduğu ifade edilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel bileşenleri olduğu ve bu bileşenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin kabul edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Özetle; Bildirgenin, daha önceki Birleşmiş Milletler bildirgelerinde olduğu gibi insanmerkezli ve ekonomik kalkınma amaçlı bir yaklaşım içerdiğini söylemek yanlış olmaz. Metnin bütünü incelendiğinde, temel amacın ekonomik kalkınma olduğu, ekonomik kalkınmanın ise ancak sürdürülebilir kalkınma modeliyle mümkün olduğu; başka bir anlatımla, ekonomik kalkınmaya çevreyi koruma kaygısı olmaksızın devam edilemeyeceği ve çevrenin bu nedenle korunması gerektiği izlenimi oluşmaktadır. Metne, çevreyi korumanın ekonomik kalkınma için zorunlu olduğu görüşü yayılmış olup metinde, çevrenin içkin değerine ve temiz hava, su ve toprak hakkına değinilmemektedir.

1.3.1.7. Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı

Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı⁹⁸, 27 Haziran 1981 tarihinde Afrika Birliği Örgütü’nün on sekizinci konferansında kabul edilmiş ve 25 devletin onayını

⁹⁶ BM Genel Kurulu’nun 24.12.2009 tarihli ve A/RES/64/236 sayılı kararı.

⁹⁷ “İstedğimiz Gelecek” başlıklı sonuç bildirgesi, BM Genel Kurulu’nun 11.09.2012 tarihli ve A/RES/66/288 sayılı kararıyla da Genel Kurul tasarrufu haline getirilmiştir. Metin için bkz.: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/10/PDF/N1147610.pdf?OpenElement>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

müteakiben 21 Aralık 1986 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Şart'ın “*Haklar ve Ödevler*” başlıklı birinci bölümünün, “*İnsanların ve Halkların Hakları*” başlıklı birinci ayrımının altında yer alan 24. maddesi şöyledir:

Madde 24:

Tüm halklar, gelişmelerine uygun küresel ve tatmin edici bir çevre hakkına sahiptir.

Çevre hakkının Şart'ta düzenlenme biçimi, tatmin edici bir çevrenin sadece ekonomik gelişme için gerekli görüldüğü gerekçesiyle eleştirilmiştir⁹⁹. Gerçekten; çevre hakkı, gelişmeye uygun düzeyde bir çevreyle sınırlandırılmıştır.

Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı, çevre hakkı bakımından iki önemli özellik taşımaktadır. İlk, Şart çevre hakkının öznesi olarak halkları belirlemektedir. Bu durum, çevre hakkını düzenleyen hukuk metinleri açısından oldukça özgün bir nitelik arz etmektedir. İkincisi ise bölgesel nitelikli Şart'ın özellikle yoksul ülkeleri içeren bir coğrafyaya hitap etmesidir. Yoksulluk ve çevre sorunsalı ilişkisi düşünüldüğünde bu durum anlamlıdır. Hatta, çevre hakkının belki de “halkların hakkı” olarak belirlenmesinin, gelişmiş ülkelerin yarattığı çevre tahribatına yönelik kolektif bir tepki olarak okunması da mümkün olabilir.

1.3.1.8. İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi

22.11.1969 tarihinde kabul edilen ve 18.07.1978 tarihinde yürürlüğe giren İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'nin¹⁰⁰ ilk metninde çevre hakkına yer verilmemiştir. Ancak, 14.11.1988 tarihinde kabul edilip 16.11.1999 tarihinde yürürlüğe giren Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Alanlarda İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne ek San Salvador Protokolü ile çevre hakkı, İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'ne dahil edilmiştir. San Salvador Protokolü'nün “Sağlıklı bir çevre hakkı” başlıklı 11. maddesi şöyledir:

Madde 11:

Herkes, sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerine erişme hakkına sahiptir.

⁹⁸ <http://www.achpr.org/fr/instruments/achpr/>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

⁹⁹ Sumudu A. Atapattu, **Emerging Principles Of International Environmental Law**, s. 30, Transnational Publishers, 2006.

¹⁰⁰ https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Taraf devletler, çevrenin korunmasını, muhafaza edilmesini ve geliştirilmesini sağlamakla yükümlüdür.

Düzenlemenin, çevre hakkını yaşam hakkıyla ilişkilendirdiği açıktır. Öte yandan; çevrenin korunması ödevi sadece Devletlere yüklenmektedir.

1.3.1.9. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

Çevre hakkına ilişkin bölgesel örgütler nezdinde oluşturulmuş hukuk metinleri kapsamında, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'na¹⁰¹ da değinmek gerekir. Avrupa Birliği temel haklar şartı, çevre hakkını bir insan hakkı olarak düzenlememiştir. Ancak Şart'ın 37. maddesi “Çevrenin korunması” başlığını taşımakta olup ileri derecede bir çevre koruma ve çevre kalitesi artırımının, Birlik politikalarına dahil edilmesi ve sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak gerçekleştirilmesi gereğini düzenlemektedir.

Görüldüğü üzere; çevre hakkı Birleşmiş Milletler nezdinde, bağlayıcı bir hukuk metni düzeyinde henüz düzenlenmemiştir. Birleşmiş Milletler, çevre konusunu genellikle sürdürülebilir kalkınma bağlamında ele almıştır. Çevre, sürdürülebilir kalkınmanın bir bileşeni olarak görülmüştür. Çevrenin, kalkınmanın bir bileşeni olduğu yanlış olmamakla birlikte; kalkınmadan bağımsız, özsel bir değeri olduğu da açıktır. Birleşmiş Milletler bünyesinde düzenlenen sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin toplantılar ve bu toplantılarda kabul edilen metinler, doğrudan doğruya çevre hakkını bir insan hakkı olarak ele almamakla birlikte; çevre hakkı konusunda bir kamuoyu oluşturmak ve ekonomik kalkınmanın, çevreyi ihmal etmesinin sonuçlarına dikkat çekmek bakımından etki sağlamıştır.

Birleşmiş Milletler nezdinde oluşturulan hukuk metinleri dışında çevre hakkı, Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı ile İnsan Hakları Amerika Sözleşmesi'nde düzenlenmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Kişisel ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme; Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çevre hakkını bağımsız bir insan hakkı olarak doğrudan doğruya düzenlememektedir.

¹⁰¹ http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_fr.pdf, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

1.3.2. Çevre Hakkının Ulusal Hukuklar Düzeyinde Gelişimi

Bu bölümde, çevre hakkının ulusal hukuklar düzeyindeki gelişimine yer verilecektir.

Ulusal hukuk metinlerine bakıldığında, çevre hakkının genellikle anayasal tanıma şeklinde normatif olarak düzenlendiği görülmektedir. Anayasal tanıma, yeni bir anayasa yapıldığında çevre hakkına anayasanın ilk halinde yer vermek şeklinde olabileceği gibi mevcut anayasada değişiklik yaparak metne, çevre hakkının eklenmesi şeklinde de olabilir. Çevre hakkının anayasallaştırılmasının, uluslararası hukukun ekosistemi korumadaki etkisizliğine bir tepki olduğu belirtilmektedir¹⁰².

Çevre hakkının anayasal düzenlemelerine ülkemiz açısından baktığımızda, 1961 Anayasası'nda çevre hakkına yer verilmediği görülür. 1982 Anayasası ise "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" başlıklı 56. maddesinde çevre hakkını düzenlemiştir.

Çevre hakkına yer veren bir diğer anayasa ise Belçika Anayasası'dır¹⁰³. Belçika Anayasası'nda çevre hakkı¹⁰⁴, "Belçikalılar ve Hakları" başlıklı bölümde yer almaktadır. 31.01.1994 tarihinde yeniden düzenlenen Belçika Anayasası'nın 23. maddesi şöyledir:

Madde 23:

Herkes insan onuruna yakışır bir hayat sürme hakkına sahiptir.

Bu amaçla, bunlara karşılık gelen yükümlülükler dikkate alınarak, madde 134'de atıf yapılan kanun, federal kanun veya tüzüklerle ekonomik, sosyal ve kültürel haklar teminat altına alınmış ve bunları kullanım şartları belirlenmiştir.

Bu haklar, özellikle şunları içerir:

1. Çalışma hakkı ve diğer gayelerin yanı sıra mümkün olan en istikrarlı ve yüksek seviyede çalışabilme gayesiyle, genel istihdam politikası bağlamında serbestçe meslek seçme hakkı; adil koşullar altında çalışma ve ücret hakkının yanı sıra bilgilendirme, danışma ve toplu görüşme hakkı;
2. Sosyal güvenlik, sağlık hizmetleri ve sosyal, sağlık ve hukuki yardım hakkı;
3. Uygun barınma hakkı;
4. Sağlıklı bir çevrenin korunması hakkı;
5. Kültürel ve sosyal gereksinimleri karşılama hakkı;

¹⁰² Vanessa Barbé, Le droit de l'environnement en droit constitutionnel comparé: contribution à l'étude des effets de la constitutionnalisation s. 13, <http://www.droitconstitutionnel.org/congresParis/comC8/BarbeTXT.pdf>; Erişim Tarihi: 16.05.2016.

¹⁰³ http://www.senate.be/doc/const_fr.html, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

¹⁰⁴ Çevre hakkı, Belçika Anayasası'na 1971 Yılı'nda girmiştir.

Görüldüğü üzere Belçika Anayasası, çevre hakkını nispeten geç bir tarihte düzenlemiştir. Çevre hakkı, Anayasa’da bağımsız bir madde olarak düzenlenmemiş olup insan onuruna yakışır bir hayat sürmenin şartlarından olan sosyal ve ekonomik haklardan biri olarak yer almıştır. Çevre hakkının içeriği ise “sağlıklı bir çevre” şeklinde belirlenmiştir. Hakkın öznesi ise “herkes” olarak ifade edilmiştir.

Belçika Anayasası’nın 23. maddesine ek olarak, 25 Nisan 2007 tarihinde kabul edilen ve 26 Nisan 2007 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan mükerrer 7. maddede de çevre kavramına yer verilmektedir. Anayasanın mükerrer 7. maddesi şöyledir:

Mükerrer 7. madde:

Federal Devlet, Topluluklar ve Bölgeler yetkilerini kullanırlarken, nesiller arası dayanışmayı göz önünde bulundurarak, sosyal, ekonomik ve çevre alanlarındaki sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gözetirler.

Bu madde, iki bakımdan dikkate değer gözükmektedir. İlk, “kuşaklar arası dayanışma” kavramına anayasal düzeyde yer verilmesi oldukça önemlidir zira bu durum iktidarın, gelecek kuşaklara karşı sahip olduğu ahlaki sorumluluğu hukukileştirmektedir. İkinci olarak ise “sürdürülebilir kalkınma” kavramına anayasada yer verilmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın, niteliği gereği çevrenin gözetilmesini içermesine karşın çevre unsuruna vurgu yapılmıştır.

Çevre hakkına yer veren anayasalardan biri de Brezilya Anayasası’dır¹⁰⁵. 1988 tarihli Brezilya Anayasası’nın, “Çevre” başlıklı altıncı bölümünde yer alan 225. maddesi çevre hakkını düzenlemekte ve herkesin bu hakka sahip olduğunu hükme bağlamaktadır. Madde metninde, herkesin ekolojik olarak dengeli bir çevre hakkına sahip olduğu ifade edilmektedir¹⁰⁶. Maddede, sağlıklı bir çevre yerine “ekolojik olarak dengeli bir çevre” ifadesine yer verilmesi oldukça olumlu bir tercihtir çünkü ekolojik denge, çevreye daha bütüncül bir yaklaşımı yansıtır.

Metinde, çevrenin korunması, hem şimdiki hem de gelecek kuşaklara yönelik bir borç olarak devlete ve federe yönetimlere yüklenmiştir. Dolayısıyla, Brezilya Anayasası çevreyi koruma yükümlülüğünün gelecek kuşaklara karşı da bir borç olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁰⁵ <http://english.tse.jus.br/arquivos/federal-constitution>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

¹⁰⁶ Madde metninin insanmerkezli olarak düzenlediği hakkında bkz.: Paulo Affonso Leme Machado, L’environnement et la constitution Brésilienne, Cahier du Conseil Constitutionnel no: 15 (Dossier: Constitution et environnement), Ocak 2004, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/nouveaux-cahiers-du-conseil/cahier-n-15/l-environnement-et-la-constitution-bresilienne.52003.html>; Erişim Tarihi: 21.03.2016

Brezilya Anayasası'nın 225. maddesinde, çevre hakkının etkinliğini güvence altına almak için hükümete yüklenen ödevler de sıralanmıştır. Bu ödevler arasında; ülkenin genetik mirasının bütünlüğünün ve çeşitliliğinin korunması¹⁰⁷; yaşam, yaşam kalitesi ve çevre için risk oluşturan teknolojinin, yöntemlerin ve maddelerin üretiminin, satışının ve kullanımının kontrolü; her düzeydeki okulda çevre eğitiminin¹⁰⁸ ve çevrenin korunması konusundaki toplumsal farkındalığın teşvik edilmesi yer almaktadır.

Çevre hakkına ilişkin anayasal düzenlemelerin bir kısmının program hükmü niteliğinde olduğu belirtilmiştir. Şüphesiz, düzenlemelerin somut bir içeriğe sahip olması, çevre hakkının etkin kullanımını sağlayacaktır. Bu açıdan, çevre eğitime dahi yer veren Brezilya Anayasası'nın çevre hakkının içeriğini bu suretle somutlaştırdığı görülmektedir¹⁰⁹.

Öte yandan; 225. madde, çevreye verilen zararların tazmin edileceği hususunun yanı sıra çevreye zarar veren etkinliklerde bulunan kişilere idari ve cezai yaptırım uygulanacağını da hükme bağlamaktadır.

Madde metninde dikkat çeken bir diğer husus, Brezilya amazon ormanlarının, Atlantik Ormanı'nın, Serra do Mar dağ şeridinin, Pantanal Mato Grossense Doğal Parkı'nın ve sahil şeridinin doğal miras olarak nitelendirilmesi ve bu yerlerin, çevrenin korunmasını temin eden şartlar altında kullanılması gerektiğinin anayasal olarak hükme bağlanmış olmasıdır. Yine, madenlerin kullanımının da çevrenin korunmasına ilişkin koşullar çerçevesinde olması gerektiği metinde yer bulmaktadır.

Brezilya Anayasası, çevre hakkına ilişkin belki de en ayrıntılı düzenlemeyi içeren anayasadır. Nitekim, diğer anayasalarla karşılaştırıldığında metnin "tatmin edici" olduğu ifade edilmektedir¹¹⁰.

27 Aralık 1978 tarihli İspanya Anayasası¹¹¹ da "*Sosyal ve Ekonomik Politikanın Başat İlkeleri*" başlığı altındaki 45. maddesinde çevre hakkını düzenlemektedir. İspanya Anayasası'nın 45. maddesi, herkesin gelişimi için uygun bir çevreden yararlanma hakkına ve çevreyi koruma ödevine sahip olduğunu hükme

¹⁰⁷ Bu anayasal yükümlülük karşısında genetik çeşitliliğin kaynağı olan bir türün veya ekosistemin yok olması riskini taşıyan faaliyet ve işlerin Anayasaya aykırı olacağı ifade edilmektedir. Bkz: Leme Machado, **a.g.m.**

¹⁰⁸ Çevre eğitimi 20.12.1999 tarihli ve 9795 sayılı Kanun'la düzenlenmiştir.

¹⁰⁹ Barbé, **a.g.m.**, s. 3.

¹¹⁰ Leme Machado, **a.g.m.**

¹¹¹ <https://www.boe.es/legislacion/documentos/ConstitucionINGLES.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

bağlamaktadır. Madde, insanın gelişimine uygun bir çevreyi koruma altına almakla insanmerkezli bir yaklaşım taşımaktadır.

Maddenin 2. fıkrasına göre kamu idareleri, yaşam kalitesini koruma ve geliştirme; çevreyi koruma amacıyla tüm doğal kaynakların rasyonel kullanımını kolektif dayanışma doğrultusunda sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Anayasanın, yaşam kalitesini ve çevreyi korumak için kolektif dayanışmayı bir yöntem olarak belirlediği görülmektedir.

İspanyol Anayasası 45. maddesinin 3. fıkrasında, ilk iki fıkrada yer alan hükümleri ihlal edenler için kanunla, adli ve idari yaptırım öngörüreceği; bu kişiler için neden oldukları zararı tazmin etme zorunluluğu getirileceği belirtilmektedir. Anayasanın, çevre hakkını ihlal edenler için yaptırım öngörme yükümlülüğünü kanun koyucuya yüklediği açıktır. Kanun koyucuya yaptırım ve tazmin yükümlülüğü getirme ödevi yükleyen Anayasa, çevre hakkının etkin kullanımını güvence altına almayı amaçlamıştır.

Çevre hakkını düzenleyen anayasalar, elbette yukarıda yer verilen anayasalarla sınırlı değildir¹¹². Söz konusu hakka yer veren anayasalar; çevre hakkını farklı formülasyonlarla düzenlemişlerdir. Sağlıklı ve dengeli bir çevre (Türk Anayasası), ekolojik olarak dengeli bir çevre (Portekiz Anayasası), insan gelişimine uygun bir çevre (İspanyol Anayasası), ekolojik güvenliğe uygun çevre politikası (Polonya Anayasası), sağlıklı yaşam çevresi (Slovenya Anayasası) gibi kavramlar çevre hakkının içeriğini oluşturmada tercih edilen başlıca kavramlar olmuştur.

1.4. Çevre Hakkının Öznesi

1.4.1. Herkes

Bir temel hak ve özgürlüğün öznesi, o temel hak ve özgürlüğün sahibi¹¹³ veya alacaklısı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla; bir temel hak ve özgürlüğün öznesi olan kişi, o hakkın gerçekleştirilmesi için hakkın muhatabına başvurabilecek, hakkın gerçekleştirilmesini talep edebilecektir. Çevre hakkının öznesi “herkes”tir¹¹⁴. Çevre

¹¹² 1982 tarihli Honduras Anayasası’nın 145. maddesi, Portekiz Anayasası’nın 66. maddesi, 1991 tarihli Bulgaristan Anayasası’nın 55. maddesi, Polonya Anayasası’nın 74. maddesi, Yunanistan Anayasası’nın 24. maddesi, Slovenya Anayasası’nın 72. maddesi çevre hakkını doğrudan doğruya düzenlemektedir.

¹¹³ James W Nickel/David A Reidy, Philosophy in **International Human Rights Law** Edited by Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran; Oxford University Press, 2010.

¹¹⁴ Lavieille, **a.g.e.**, s. 173.

hakkının herkese tanınması, vatandaşlık veya yerleşim yeri gibi kayıtlarla hakkın öznesinin daraltılmaması, çevre hakkının niteliğinden kaynaklanır. Çevrenin akışkan niteliği, çevre kavramını bölgesel veya ulusal kısıtlarla daraltmayı imkansız kılar. Çevre, evrensel bir kavram olarak belirir. Hal böyle olunca, çevreyi konu edinen çevre hakkının, herkese tanınmış olması beklenir. Kaldı ki çevre hakkının, yaşam hakkının bir ön koşulu olarak belirmesi, çevre hakkının öznesinin “herkes” olarak belirlenmesini zorunlu kılar.

Çevre hakkının öznesini “herkes” olarak belirledikten sonra “herkes”ten ne anlaşılmak gerektiğine değinilmelidir. Öncelikle belirtmek gerekir ki “herkes”, tüm gerçek ve tüzel kişileri içine alan bir ifadedir. Tüm gerçek kişiler ve tüzel kişiler bu hakka sahiptir.

Tüzel kişilerin çevre hakkına sahip olması özel bir önem taşır. “Çevre hakkının hukuki niteliği” başlığı altında değinileceği üzere çevre hakkı, hem bireysel hem de kolektif olarak ileri sürülebilen bir haktır. Bu çerçevede; tüzel kişilerin de çevre hakkına sahip olmaları, çevrenin korunması ve geliştirilmesi bakımından somut bir katkı sağlar. Çevreyi kirletenler, genellikle ekonomik bakımdan güçlü özel hukuk tüzel kişileri veya İdaredir. İnsanın, sözü edilen kirletenlerle bireysel olarak mücadele etmesi oldukça zordur. Tüzel kişilerin çevre hakkını ileri sürmeleri, çevre hakkının kolektif kullanımına karşılık geldiğinden çevre sorunları ile mücadele etmek büyük ölçüde tüzel kişilerin, hak öznesi olarak aktif rol üstlenmeleriyle mümkün olur. Çevre sorunlarına karşı aktif mücadele, çevre hakkının bir talep hakkı olarak etkin bir biçimde muhataplara yöneltilmesi, özellikle çevre dernekleri aracılığıyla gerçekleştirilir.

Çevre hakkına sahip olan tüzel kişiler elbette derneklerle sınırlı değildir. Ancak dernekler, çevre hareketinin de aktif aktörleri olarak çevre hakkı konusunda ayrıksı bir öneme sahiptir. Diğer taraftan, derneklerin sivil toplum alanındaki yeri ve ağırlığı da göz önünde bulundurulduğunda çevre hakkı konusunda gerek kamuoyu oluşturmak, gerekse (araç özgürlükler bölümünde değinilecek olan) başvuru hakkını kullanmak bakımından en aktif hak öznesi olduklarını söylemek yanlış olmaz¹¹⁵. Çevre sorunlarının genellikle kitlesel etkili sorunlar oldukları tartışmadan uzaktır. Örneğin bir sanayi tesisi, faaliyetleriyle hava kirliliğine neden olduğunda bu

¹¹⁵ Bkz. Sutton; **a.g.e.**, s. 44, 2004: 1990’ların başından itibaren çevre hareketinin dünyada, evrensel ve kitlesel üyeliğe evrildiğini ifade ediyor.

kirlilikten tek bir birey değil; bireyler etkilenir. Bu nedenle; çevre hakkının özellikle insan toplulukları aracılığıyla ileri sürülmesi, hakkın niteliğiyle de doğrudan doğruya bağdaşmaktadır. Bu noktada, gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra tüzel kişiliği haiz olmayan insan topluluklarının çevre hakkının öznesi olup olmadıklarını sormak gerekir. Kanaatimce, tüzel kişiliği bulunmayan birey topluluklarının çevre hakkının öznesi olduklarını söylemek zordur zira hak öznesi olmak, hukuk alanında “kişi” olarak var olmayı gerektirir. Ancak günümüzde çevre hareketinin, çevreci derneklerle birlikte “inisiyatif, platform, dayanışma grubu” gibi isimlerle anılan, tüzel kişiliği bulunmayan topluluklar aracılığıyla yürütüldüğü görülmektedir¹¹⁶. Burada, bir topluluğun çevre hakkına sahip olmasından öte, topluluğu oluşturan bireylerin sahip oldukları çevre hakkını birlikte (kolektif bir biçimde, bir arada) ileri sürmeleri söz konusudur. Başka bir anlatımla; bir topluluk tarafından çevre hakkı ileri sürüldüğünde tek bir hak öznesi olarak topluluk ve onun sahip olduğu çevre hakkından değil; topluluğu oluşturan birey sayısı kadar hak öznesi ve bu öznelere, hakkın içeriği arasında kurulan hukuki talep ilişkisi bütününden söz etmek gerekir. Topluluk, tüzel kişilik çatısı altında tek bir kişiliğe bürünmemişse topluluğun hakkından değil, topluluğu oluşturan bireylerin haklarından söz edilir. Bir hakkın, bireyler tarafından kolektif biçimde kullanılması; bireylerin oluşturduğu topluluğun mutlaka hak öznesi olarak nitelendirilmesini sonuçlamaz¹¹⁷. Hakkın kolektif bir biçimde ileri sürülmesi, gerçekleşmesi ihtimalini kuvvetlendirir.

Diğer taraftan; toplulukların, çevre hakkının öznesi olup olmaması sorusuyla, çevre hakkının araç özgürlüklerinden biri olan başvuru hakkının topluluklarca kullanılıp kullanılamayacağı sorusunu birbirine karıştırmamak gerekir. Başvuru hakkına ilişkin soru, usul hukukuyla ilgilidir. Söz konusu soruya ilgili bölümde değinilecektir.

¹¹⁶ Duru, **a.g.e.**, s. 124.

¹¹⁷ Aksi yönde bkz: Özdek, **a.g.e.**, s. 108: Özdek, çevre hakkının yalnızca tüzel kişiliğe sahip topluluklar tarafından kullanılacağı yönündeki bir saptamanın, hakkın kullanım alanını gereksiz yere sınırlayacağını belirtmektedir. Yazar, hukuksal bir kişiliğe sahip olunmadığı halde, bir araya gelen insanların da bu hakkı toplu halde kullanabilmeleri gerektiğini; çevre koruma gruplarının gösteri ve yürüyüş haklarını kullanmak amacıyla bir araya gelişlerinde, çevre hakkının kolektif biçimde dışı vurulduğunu ifade etmektedir. Bu noktada; tüzel kişiliği olmayan toplulukların da çevre hakkını bir araya gelerek (kolektif biçimde) kullanabilmeleri gerektiği kuşkusuzdur. Nitekim bu tür bir durum, çoğu zaman toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının kullanılmasıyla da birliktelik arz edecektir. Ancak, bir hakkın kolektif nitelikte kullanılabilmesi, ilgili topluluğu hak öznesi haline getirmek için yeterli olmayacaktır.

1.4.2. Gelecek Kuşaklar

Öğretide, çevre hakkının öznesi olarak “gelecek kuşaklar” a da değinilmektedir. Birçok yazar, gelecek kuşakların da çevre hakkının öznesi olduğunu belirtmektedir¹¹⁸. Kanaatimce, gelecek kuşakların, çevre hakkının öznesi olarak nitelendirilmesi mümkün değildir çünkü bir hakkın yararlanıcısı olabilmek için her şeyden evvel hukuki olarak “var olmak” gerekir. Eş söyleyişle, hak ehliyetinden söz edebilmek için öncelikle bir hak öznesinin varlığı gerekmektedir. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun “Kişiliğin başlangıcı ve sonu” üst başlığı çerçevesindeki 28. maddesi şöyledir:

Madde 28:

“Kişilik, çocuğun sağ olarak tamamıyla doğduğu anda başlar ve ölümle sona erer.

Çocuk hak ehliyetini, sağ doğmak koşuluyla, ana rahmine düştüğü andan başlayarak elde eder.”

Bu çerçevede; tam ve sağ doğumla “kişi” sıfatını kazanmak, hak ehliyetine sahip olmanın ön şartıdır. Henüz doğmamış kişileri hak öznesi olarak kabul etmek, gelecek kuşakları “kişi” olarak nitelendirmek mümkün olmadığından olanaklı gözükmemektedir. Eklemek gerekir ki insan hakları, taşıyıcıları bakımından kişi haklarıdır¹¹⁹. Kaldı ki bir hak, öznesine o hakkın yerine getirilmesini talep etme yetkisinin yanında, söz konusu hak ihlal edildiğinde başvuruda bulunma hakkı da verir. Gelecek kuşaklar için, çevre hakkına ilişkin bir talepte bulunma imkanı olmadığı gibi hakkın ihlali halinde bir başvuruda bulunma ihtimalinin bulunmadığı da açıktır.

Diğer taraftan, çevrenin hem mekan hem de zaman bağlamında akışkan bir niteliği olduğunu vurgulamak gerekir. Çevrenin bu niteliği, bugünkü kuşakların çevre üzerindeki tasarruflarının gelecek kuşaklar üzerinde de etkileri olabileceği anlamına gelir. Tıpkı bugünün insanları gibi gelecek kuşaklar da kendi yaşamları boyunca çevre hakkının öznesi olacaklardır. Dolayısıyla, çevre hakkı bağlamında gelecek kuşaklardan “gelecekteki hak özneleri” olarak söz etmek daha doğru olur. Gelecek kuşakların bu konumu, çevre hakkının muhatapları açısından bir sonuç

¹¹⁸ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 51; İ. Güneş Gürseler, “İnsan Hakları, Çevre, Anayasa”, s. 201, **TBB Dergisi**, Sayı: 75, 2008, ss. 199-208; Abdulhakimoğulları/Sezer/Akpınar, **a.g.m.**, s. 67; Ayşegül Mengi/Menaf Tufan, “Türkiye’de Çevre Hakkının Gerçekleşmesi: Hidroelektrik Santraller Örneğinde” in **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, s. 88, TODAİE Yayın no: 371, 2013, s. 81 – 110.

¹¹⁹ İoanna Kuçuradi, **İnsan Hakları – Kavramları ve Sorunları**, s. 58, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007.

doğurur. Başka bir anlatımla; gelecek kuşaklar her ne kadar çevre hakkının hali hazırda öznesi olmasalar da çevre hakkının muhataplarının sorumluluğunu genişleten bir işleve sahiptirler¹²⁰. Nitekim, gelecek kuşakların henüz var olmadıkları için hali hazırda hak öznesi olmadıkları ancak bu durumun, şimdiki kuşakların çevre hakkını “egoist” bir biçimde kullanabilecekleri anlamına gelmediği görüşü de çevre hakkını kullanan hak sahiplerinin, hakkı kullanma biçimlerini belirlerken gelecek kuşakların da bu hakka sahip olacaklarını göz önünde tutmaları gereğine işaret etmektedir¹²¹.

Ekleme gerekir ki etkin bir çevre politikasının izlenmesi, çevre hakkının herkes için güvence altına alınması ve gerçekleştirilmesi, gelecek kuşakların (gelecekteki) çevre hakkının, bugünün kuşakları tarafından ihlal edilmemesi anlamına da gelecektir zira çevrenin korunması, belli bir kuşak için koruma veya belli bir zaman dilimi için koruma biçiminde sınırlanamaz.

Belirtildiği üzere, gelecek kuşaklar çevre hakkı bakımından bir hak öznesi olarak nitelendirilemez. Ancak gelecek kuşakların, çevre hakkında içkin olan ödevleri genişletici bir etkisi bulunmaktadır. Özdek bu durumu, gelecek kuşakların hukuki anlamda bir hak sahibi olmamaları ancak bir moral hak sahibi olmaları şeklinde açıklamaktadır^{122 123}. İnsanların gelecekte de var olacakları bilindiği ve gönençlerinin neyi gerektirdiği konusunda günümüz insanı bir fikir sahibi olduğu için bugün yaşayan insanların, çevre hakkı konusunda gelecek kuşaklara ahlaki bir değer vermesi gerektiği de öğretilde haklı olarak belirtilmiştir¹²⁴. Başka bir anlatımla; bugünün insanı, bugünkü eylemlerinin gelecek kuşakların içinde yaşayacağı çevreyi etkileyeceğini bilmekle; gelecek kuşaklara karşı ahlaki bir sorumluluk yüklenir¹²⁵. Bu ahlaki sorumluluk, gelecek kuşaklara bugünün insanının yaşadığı sağlıklı ve

¹²⁰ Seda Yurtcanlı Duymaz, “Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar”, s. 183, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, sayı: 107, 2013.

¹²¹ Benoît Jadot, L’environnement n’appartient à personne et l’usage qui en est fait est commun à tous. De lois de police règlent la manière d’en jour, s. 120 in **Quel avenir pour le droit de l’environnement?** Acte du colloque organisé par le CEDRE et le URT, Ed.: Serge Gutwirth, François Ost, Publications des facultés universitaires Saint – Louis Bruxelles, 1996.

¹²² Özdek, **a.g.e.**, s. 110.

¹²³ Bkz: Joseph R. Des Jardins, **a.g.e.**, s. 173: Yazar, hakların insanlara ait bir özellik olduğunu belirterek gelecek kuşakların hak sahibi oldukları iddiasını savunmanın güçlüğünden söz etmektedir. “ Hak sahipleri ortada yoksa, nasıl hak sahibi olunabilir?” sorusunu soran yazar, konuya hakkın işlevi açısından bakıldığında gelecek kuşaklara hak tanımının akla daha uygun olduğunu çünkü hakların, başkalarının davranışlarını sınırlayıcı işlev gördüğünü belirtmektedir. Değinilen son husus, insan haklarına menfaat teorisi çerçevesindeki yaklaşımla uyumludur.

¹²⁴ Joseph R. Des Jardins, **a.g.e.**, s. 166.

¹²⁵ Dünya üzerindeki yaşamın devamlılığının, kuşaklar arası dayanışmayı gerektirdiği ve kuşaklar arası çevresel sorumluluğun bir hukuk ilkesi haline geldiği görüşü için bkz.: Paulo Affonso Leme Machado, **a.g.m.**, Erişim Tarihi: 21.03.2016.

mutlu(!)¹²⁶ yaşama erişme hakkını eşit bir biçimde sunmaya; gelecek kuşakların yaşamlarını anlamlı kılacak doğal ve kültürel kaynakları korumaya karşılık gelmektedir¹²⁷. Gelecek kuşaklara karşı sorumluluğu, kuşaklar arası adaletin bir gereği olarak açıklamak da mümkündür. Gerçekten, bazı insanlardan önce dünyaya gelmiş olmak; onlardan daha fazla hak sahibi olmayı veya bir haktan, onlardan daha fazla istifade etmeyi sonuçlamamalıdır. Kuşaklar arası adalet; yaşam, özgürlük ve mutluluğun şimdiki kuşakların olduğu kadar gelecek kuşakların da hakkı olduğunu öngörür¹²⁸ ve her kuşağa, arkasından gelen kuşaklara temiz ve tüm canlılar için yaşanabilir bir çevre bırakma borcu yükler.

Kuşaklar arası adalet kuramcılarının çıkış noktası, insanların, gelecek nesilleri etkilediklerinin farkında olmaları şeklinde açıklanmakta ve bu farkındalığın, gelecek nesillerin zarara uğratılmaması yönünde ahlaki bir sorumluluk yüklediği ileri sürülmektedir¹²⁹. Kuşaklar arası adaletin, ahlak felsefesinin çalışma alanında bulunduğu da açıktır. Ancak, gelecek kuşakların gelecekte hak özneleri olacaklarının bilinmesi, adalet kavramının çevre hukukundaki görünümü olan çevresel adaletin, şimdiki kuşaklar – gelecek kuşaklar bağlamında sağlanmasını gerekli kılar. Bu nedenle, çevresel adaletin sağlanması; çevre hakkının kapsamına dahil olan bir yükümlülüktür. Çevresel adalet şimdiki insanlar, farklı coğrafyalar, farklı yarımküreler arasında olduğu gibi farklı kuşaklar arasında da sağlanmalıdır. Dolayısıyla, kuşaklar arası adaletin çevre hukuku alanındaki görünümü ile çevresel adaletin, kuşaklar arasında sağlanması birbiriyle çakışır. Bu durum, gelecek kuşakların çevre hakkının özneleri olmaları anlamına gelmez ancak çevre hakkında içkin olan yükümlülüklerin, çevresel adaletin kuşaklar arası düzlemde sağlanması şeklinde genişlemesine neden olur. Özetle; çevre hakkının gelecek kuşakların durumu da gözetilerek genişletilen içeriği kapsamında, gelecek kuşaklara yönelik yükümlülükler salt ahlaki değil; aynı zamanda hukuki niteliktedir.

Öte yandan; haklar kullanılırken ve borçlar yerine getirilirken kişiler, dürüstlük kuralına uygun davranmakla yükümlüdür. Çevre hakkının sahibi de bu hakkı dürüstlük kuralına uygun bir biçimde kullanmalıdır. Hakkın, gelecek kuşakların bu

¹²⁶ Ünlem işareti, bu metnin yazarı tarafından eklenmiştir.

¹²⁷ Joseph R. Des Jardins, **a.g.e.**, s. 182.

¹²⁸ Yang, **a.g.m.**, s. 32: Yazar, kuşaklar arası adalet yerine, kuşaklar arası eşitlik kavramını kullanmakta ve kuşaklar arası eşitlik ilkesini, çevre etiğinin üzerinde en çok uzlaşılan üç normatif ilkesinden biri olarak tanımlamaktadır.

¹²⁹ Filiz Kartal, Kuşaklar-arası Adalet Üzerine in **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, s. 219, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, Ankara, 2013, ss. 217 – 230.

haktan yararlanamayacakları surette kullanımı dürüstlük kuralına aykırılık teşkil edecektir.

Gelecek kuşaklara karşı sorumluluk, çevre hakkının içerdiği ödevleri genişlettiği gibi, çevresel zarar kavramını da genişleten bir işleve sahiptir. Şöyle ki; çevre üzerinde bugün herhangi bir bozulma, kirlilik veya tahribat yaratmayan bir etkinliğin uzun zaman sonra, gelecek kuşaklar nezdinde bir bozulma, kirlilik veya tahribat yaratacak olması; çevre hakkının muhatabına söz konusu etkinliğe son verme ya da kirliletme veya bozma riskini ortadan kaldırarak etkinliğe devam etme/ettirme ödevini yükler. Başka bir anlatımla; çevresel zarar, salt bugün ortaya çıkan zarara değil; gelecek kuşaklar nezdinde ortaya çıkması muhtemel (beklenen) bir zarara da karşılık gelir.

1.4.3. Devlet

Çevre hakkının öznesinden söz ederken son olarak devletin konumuna da değinmek gerekir. Devlet, genellikle insan haklarının muhatabı olarak karşımıza çıkar¹³⁰. Temel hak ve özgürlüklerin olağan ve dahi asli muhatabı olduğu tartışmasız olan devlet, çevre hakkının aynı zamanda öznesi olarak gösterilmektedir¹³¹. Kanaatimce, devleti bir temel hak ve özgürlüğün veya daha geniş bir ifadeyle, bir insan hakkının öznesi olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu görüş, temel olarak iki gerekçeyle açıklanabilir. İlk; öğretide yer alan şu görüşe değinilebilir: İnsan hakları, taşıyıcıları “insan”olan haklardır¹³². Ancak bu görüş, tüzel kişilerin de insan haklarının alacaklısı oldukları gerçeği karşısında eleştiriye açıktır. Derneklerin kişi toplulukları oldukları ileri sürülebilirse de eleştirilerin, örneğin vakıflar ve şirketler özelinde yoğunlaşması mümkündür. İkinci olarak ise insan haklarının amacından söz edilebilir. İnsan haklarının temel amacı insana, insan onuruyla bağdaşır bir yaşam sunmaktadır. Böylelikle, insan haklarıyla donatılmış kişi; insan onuruna yakışır bir yaşama yaklaşma ideali içinde bulunur. Oysa bu tür bir durum, devlet için söz konusu değildir.

Devleti, çevre hakkının öznesi olarak kabul eden yazarlar; çevre sorunlarının uluslararası karakterini gerekçe göstermektedir¹³³. Çevre sorunlarının, sınır aşan boyutlarda olduğu ve çevrenin de evrensel bir nitelik taşıdığı şüphesizdir.

¹³⁰ Nickel/Reidy, **a.g.e.**, s. 41.

¹³¹ Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 88; Özdek, **a.g.e.**, s. 111..

¹³² Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 25.

¹³³ Özdek, **a.g.e.**, s.111.

Dolayısıyla; çevre hakkının yerine getirilmesi, çoğu zaman bir devletin bu hakkı diğer bir devlete karşı ileri sürmesini gerektirir. Ancak bu durum, devletin çevre hakkının sahibi olmasıyla değil; daha çok hakkın muhatabı olmasıyla ilgilidir. Gerçekten devlet, ülkesinde yaşayan herkesin çevre hakkını sağlamakla ödevlidir. Devlet bu ödevini, kimi zaman ulusal ölçekteki işlem ve eylemleriyle yerine getirebileceği gibi kimi zaman, bir başka devlete karşı talepler ileri sürmek yoluna gidebilir. Başka bir ifadeyle, devletin, çevre hakkını bir başka devlete karşı ileri sürmesi; çevre hakkının öznesi olmasından değil ve fakat muhatabı olmasından kaynaklanır. Çevre hakkının bir devletçe, diğer bir devlete karşı ileri sürülmesi; çevre hakkının veya daha geniş bir ölçekte çevre hukukunun devlete yüklediği ödevlerin yerine getirilmesinden ibarettir.

1.5. Çevre Hakkının Muhatabı

1.5.1. Devlet

Çevre hakkının muhatabı, çevre hakkının borçlusu; çevre hakkının yükümlüsü olarak açıklanabilir. Dolayısıyla muhatap, çevre hakkını sağlamak, onu gerçekleştirmek borcu altındadır.

Bilindiği üzere insan haklarının en temel ve olağan muhatabı devlettir. Donnelly devleti, özellikle modern dünyadaki politik hakimiyeti nedeniyle insan haklarını etkin bir biçimde gerçekleştirebilecek başat kurum olarak görür¹³⁴. Çağdaş uluslararası hukukta devlet, insan haklarının başat muhatabı olmaya devam etmektedir¹³⁵. Çevre hakkının birincil muhatabının da devlet olduğu şüphesizdir.

Devlet cihazının temel işlevleri arasında yurttaşlarının temel haklarını güvence altına almak, yurttaşlarının insan olarak olanaklarını geliştirebilmelerinin koşullarını sağlamak bulunmaktadır¹³⁶. Devletin temel işlevleri göz önünde bulundurulduğunda; insan haklarının ve dolayısıyla çevre hakkının temel muhatabının da devlet olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çevre hakkı sadece vatandaşlara değil ve fakat herkese tanınmış bir hak olduğu için devletin çevre hakkına ilişkin yükümlülükleri de sadece vatandaşlara yönelmez; herkese yönelir. Bu durum aynı zamanda çevre hakkının evrenselliğinin sonuçlarından biridir.

¹³⁴ Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 35 – 36.

¹³⁵ Atapattu, a.g.e., s. 21.

¹³⁶ Kuçuradi, a.g.e., s. 170.

Devletin, çevre hakkına ilişkin borçları çevrenin korunması ve geliştirilmesi olarak ifade edilebilir. Çevrenin korunması borcu ise doğanın ekolojik dengesinin korunmasını, çevrenin tüm unsurlarının doğal niteliklerinin korunmasını, doğal kaynakların dengeli ve çevreye saygılı bir biçimde kullanılmasını, gıda ve tarım güvenliğinin sağlanmasını, biyoçeşitliliğin korunmasını, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını, her türlü kirlilikle mücadeleyi içerir. Çevrenin kirlenmesinin önlenmesi, kirliliğin yayılmasının engellenmesi ve kirliliğin giderilmesi de bu kapsam dahilindedir. Bu noktada; kirliliğin en geniş anlamıyla kullanıldığı belirtilmelidir. Kirlilik; su, toprak, hava, gürültü kirliliği gibi kirliliğin tüm unsurlarına ilişkindir.

Devlet, çevreyi bizzat kirletmeme yükümlülüğüne sahiptir. Ancak devletin, kirlenme konusundaki yükümlülüğü bununla sınırlı değildir. Devlet, kendisi çevreyi kirletmemekle yükümlü olduğu gibi başkalarının çevreyi kirletmesini engellemek ödevine de sahiptir. Devletin önleyici nitelikteki bu yükümlülüğünün yanı sıra çevresel zararın büyümesinin engellenmesi ve giderilmesi şeklinde onarıcı yükümlülüğü de bulunmaktadır.

Çevre hakkının araçları bölümünde ayrıntılı olarak değinileceği üzere devletin çevre hakkına yönelik yükümlülükleri; insanların bilgilendirme haklarını, katılma hakkını ve başvuru hakkını da kapsamaktadır. Devlet, kişilere çevreye ilişkin konularda bilgi sağlamak; kişilerin çevresel karar alma sürecine katılmaları için gerekli tüm koşulları oluşturmak, çevresel karar ve eylemlere karşı gerek idari gerek adli başvuru yollarını etkin bir biçimde işletmekle ödevlidir. Sayılan araç haklar sağlanmadıkça, devletin çevre hakkına ilişkin borçlarını yerine getirdiği söylenemez.

Diğer taraftan; çevre kavramının zaman ve mekana ilişkin sınır tanımaz niteliği, insan haklarının muhatabı olan devletin rolünü, çevre hakkı bağlamında daha da önemli kılmaktadır. Çevre sorunları, çoğu zaman uluslararası nitelik taşıdıkları için devletin, çevre hakkına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi; bu hakkı diğer devletlere karşı ileri sürmesini de gerektirmektedir. Bir ülkede yaşayan insanların çevre hakkının, başka bir devletin ülkesindeki faaliyetler nedeniyle de ihlal edilebilmesi ihtimali, sözü edilen durumu zorunlu hale getirmektedir. Dolayısıyla devletin, çevreyi koruma ödevini yerine getirmesi; bu hakkın başka devletlere karşı ileri sürülmesi biçimde de tezahür edebilir.

1.5.2. Herkes

Çevre hakkının borçluları, öğretide genellikle devlet ve herkes olarak belirlenmektedir¹³⁷. “Herkes” kavramını bireyler, kamu tüzel kişileri ve özel hukuk tüzel kişileri olarak belirlemek mümkündür.

Çevre hakkının dikkat çekici bir özelliği, özne (alacaklı) ve muhatap (borçlu) sıfatlarının aynı kişide toplanmasıdır. Eş söyleyişle; herkes birbirinden ayrılmaz bir biçimde borçlu ve alacaklı sıfatına sahiptir¹³⁸. Çevre hakkının gerçekleştirilmesi, devletle birlikte herkesin ortak çabasına bağlıdır. Temiz ve ekolojik açıdan dengeli bir çevre ancak herkesin katılımıyla mümkün olur. Çevre hakkında, alacaklı ve borçlu sıfatının birleşmesi; çevre hakkının dayanışma hakkı niteliğinin doğrudan bir sonucudur¹³⁹. Kaboğlu söz konusu durumu, çevre hakkı söz konusu olduğunda insanlararası ilişkilere, insan - doğa ilişkisinin de eklenmesi ve hakkın, iki boyutlu bir görünüm sergilemesi nedeniyle klasik özne - muhatap ilişkisinin dönüşmesi olarak açıklamaktadır¹⁴⁰. Gerçekten, insan hakları kural olarak devlet – birey ilişkileri alanındayken çevre hakkı, devlet – birey ilişkisinin yanı sıra birey – çevre ve devlet – çevre ilişkileri üzerine kurulu olmakla aslında üç boyutlu bir özellik göstermektedir. Bilhassa birey – çevre ilişkisi, herkesin hakkın muhatabı olarak tanınmasını gerekli kılar çünkü hakkın tam anlamıyla gerçekleşmesi, her üç boyuta ilişkin yükümlülüklerin eş zamanlı olarak yerine getirilmesine bağlıdır.

Çevre hakkını tehdit eden en temel olgu kirliliktir. Kirlilik ise devletlerin ve kamu tüzel kişilerinin olduğu kadar, bireylerin ve özel hukuk tüzel kişilerinin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede; gerek kirlilikle mücadele, gerek çevre hakkının içeriğine dahil olan diğer unsurların gerçekleşmesi ancak topyekün bir çalışmayla başarılabılır ve ekolojik açıdan dengeli bir çevreye erişilebilir. Devletin, çevre hakkının muhatabı olarak yükümlülüklerini tek başına yerine getirmesi çevre hakkının gerçekleştirilmesi için yeterli olmaz.

Devletin yanı sıra herkes, çevreyi korumak ve geliştirmek yükümlülüğü altındadır. Bu çerçevede herkes özellikle çevreyi kirletmeme, profesyonel faaliyetlerini çevreye zarar vermeyecek şekilde sürdürme ve tüketim alışkanlıklarını çevreye ilişkin gereklilikleri dikkate alacak şekilde oluşturmakla ve dönüştürmekle

¹³⁷ Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 88; Yang, **a.g.m.**, s. 35.

¹³⁸ Jadot, **a.g.m.**, s. 120.

¹³⁹ “Çevre hakkının hukuki niteliği” başlığı altında bu konuya daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

¹⁴⁰ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 66.

ödevlidir. Gerçekten özellikle profesyonel faaliyetlerin çevresel gereklilikler dikkate alınarak gerçekleştirilmesi, çevre hakkı bakımından son derece önemlidir. Bu konuda, tarım ve balıkçılık uğraşları örneği verilebilir. Tarımsal faaliyetlerin iyi tarım uygulamaları¹⁴¹ çerçevesinde yapılması, balıkçılığın ise özellikle biyolojik çeşitliliğin ve deniz çevresinin korunması amacı gözetilerek sürdürülmesi doğrudan çevre hakkının gerçekleştirilmesi kapsamındadır.

Diğer taraftan; çevre hakkının muhatabının bireyler olarak belirlenmesi ile insan haklarının işlevi arasında da düşünsel bir bağ kurulabilir. Şöyle ki Kuçuradi, insan haklarını muamele etme ilkeleri olarak tanımlamakta ve muamele etme ilkeleri olarak insan haklarının, aynı zamanda kamu yaşamında insanlararası ilişkiler için davranış normu teşkil ettiğini belirtmektedir. Kuçuradi'ye göre insan hakları, kamu yaşamında bütün insanların etik olarak başka insanlara nasıl muamele etmeleri gerektiğini, yani insan haklarının, kamu yaşamında doğru eylemlerin asgari koşullarını dile getirdiğini ifade etmektedir¹⁴². Bu doğrultuda, çevre hakkının yükümlüsü olan bireyin de kamu yaşamında, diğer bireylere karşı çevreyi kirletmeme, çevreyi bozmama ödeviyle hareket etmesi (çevre hakkının muhatabı olarak belirlenmesi) olağandır. Her bireyin, diğerinden bu minvalde hareket etmesini beklemesi, insan haklarının işlevinden türevlenmektedir.

Öte yandan; gelecek kuşakların da çevre hakkına sahip olacakları bilgisinden hareketle ortaya çıkan çevre konusunda gelecek kuşaklara karşı etik sorumluluk, ancak herkesin hakkın muhatabı olarak belirlenmesiyle gerçekleştirilebilir. Gerçekten, gelecek kuşakların çevre hakkını imkansız kılmamak amacına yönelik söz konusu etik sorumluluğun gerekleri, ancak herkesin katılımıyla yerine getirilebilir. Sadece devlete ödev yükleyen ve fakat bireyleri ödevden muaf tutan bir anlayış, özellikle mevcut tüketim alışkanlıkları ve ekonomik kazanç hedefleriyle çevrenin de tüketilmesine ve yok olmasına yol açacaktır. Hal böyle olunca, gelecek kuşaklar için bir çevre hakkından söz etmek ise adeta imkansızlaşacaktır.

Çevre hakkının muhatapları arasında, derneklerin de etkili bir yer tuttıkları söylenmelidir zira dernekler, çevre hakkı konusunda kamuoyu oluşturma, çevreyi korumaya ve geliştirmeye yönelik projeler üretme, kirliliğin engellenmesi konusunda

¹⁴¹ İyi tarım uygulamaları 07.12.2010 tarihli ve 27778 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "İyi Tarım Uygulamaları Hakkında Yönetmelik"te, tarımsal üretim sistemini sosyal açıdan yaşanabilir, ekonomik açıdan karlı ve verimli, insan sağlığını koruyan, hayvan sağlığı ve refahı ile çevreye önem veren bir hale getirmek için uygulanması gereken işlemler olarak tanımlanmıştır.

¹⁴² Kuçuradi, **a.g.e.**, s. 67.

başvuru haklarını kullanmak başta olmak üzere çevrenin korunması genel amacına yönelik birçok ödevi yerine getirirler. Hatta derneklerin zaman zaman bireylerin, çevresel konularda bilgilenme hakkını karşıladıkları dahi görülmektedir.

1.5.3. Topluluklar ve Halk

Öğretide, çevre hakkının muhatapları arasında topluluklar¹⁴³ ve halk¹⁴⁴ da sayılmaktadır. Ancak kanaatimce, toplulukları ve halkları çevre hakkının muhatabı olarak belirlemek mümkün değildir zira topluluklar ve halklar hukuk alanında, “kişi” olarak belirmezler. Bir hakkın muhatabı olmak, muhatap ödevini yerine getirmediğinde kendisine başvurabilmeyi gerekli kılar. Bu başvuru; yerine getirmeyi (eylemeyi) isteme, eski hale getirme veya tazmin talebini içerebilir. Topluluklar ve halk, çevre hakkının muhatapları olarak kabul edildiğinde; başvuru hakkının (topluluk ve halk adına kimin tarafından) nasıl kullanılacağı sorusu gündeme gelmektedir.

Diğer taraftan; toplulukların ve halkın çevre hakkının muhatabı olarak kabul edilmesi; toplulukların ve halkların iradelerinin nasıl belirleneceği sorusunu akla getirir. Bireyler bizzat, tüzel kişiler ise yetkili organları eliyle iradelerini oluştururlar. Söz konusu kişiler, oluşturdukları iradelerini işlem ve/veya eylemleriyle dış dünyaya yansıtırlar. Bu işlem ve eylemlerin, çevre hakkı kapsamındaki ödevlere ilişkin olması veya olmaması; bu kişilerin “muhatap” sıfatıyla çevre hakkına ilişkin ödevlerini yerine getirip getirmediıklarını ortaya çıkarır. Bu noktada, bir topluluğun veya halkın çevre hakkının doğurduğu yükümlülüklerle ilişkin iradelerini nasıl oluşturduğu/oluşturacağı hukuken belirsizdir. Dolayısıyla, topluluğa veya halka atfedilen bir işlem veya eylem, gerçekten o topluluğun veya halkın iradesiyle uyumlu mudur sorusunun yanıtını bulmak güçtür. Bu minvalde; iradenin oluşma ve dış dünyaya yansıma biçimini hukuken tespit etmek güç olduğundan, ilgili topluluğa veya halka sorumluluk hukuku kapsamında başvurmak da güç olacaktır. Örneğin, bir devletin ülkesinde önemli ölçüde hava kirliliği gerçekleştiğinde ilgili devletle birlikte ilgili halkı sorumlu tutmak nasıl mümkün olacaktır? Söz konusu halkın, kirliletme yönünde iradesi olduğundan (ve dolayısıyla kirliletmemeye ödevini yerine getirmediğinden) söz etmek hangi koşullar altında olanaklıdır?

¹⁴³ Bkz. Özdek, **a.g.e.**, s. 116, Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 88.

¹⁴⁴ Bkz: Mengi/Turan, **a.g.m.**, s.88.

Özetle; bir topluluğu ve halkı oluşturan bireylerin ve topluluk içindeki tüzel kişilerin tikel olarak çevre hakkının muhatabı oldukları ancak topluluk ve halk sıfatıyla muhatap olarak nitelendirilemeyecekleri ileri sürülebilir.

1.6. Çevre Hakkının Hukuki Niteliği

Bu bölümde çevre hakkının hukuki niteliği ele alınacaktır. Bu amaçla çevre hakkı, insan haklarına ilişkin farklı sınıflandırma yöntemleri bağlamında incelenecektir.

Öncelikle, insan haklarına ilişkin terminolojiye değinmek faydalı olacaktır. Öğretide; insan hakları, temel hak ve özgürlükler, kamu özgürlükleri kavramlarına rastlanmakta ve çoğu zaman bu kavramlar arasında herhangi bir fark olup olmadığı sorgulanmamaktadır.

İnsan hakları, ütöpik bir ideal ve bu ideali yaşama geçirmek için gerçekleştirilen uygulamalar olarak tanımlanmaktadır¹⁴⁵. İnsan haklarının, insanın değerini tanıma ve korumaya yönelik gerekler olarak tanımlanması da mümkündür¹⁴⁶. Dolayısıyla, insan hakları pozitif hukuku ile insan hakları hukuku ayrı iki alan olarak ortaya çıkar ve birincisi, ikincisine oranla daha dar bir alandır. İnsan hakları, insana insan onuruyla bağdaşan yaşam koşulları oluşturma amacına yönelik haklar bütünüdür. Ancak bu hakların, pozitif hukuka dahil olması genellikle zaman alır.

Diğer taraftan, temel hak ve özgürlükler kavramına da sıkça rastlanmaktadır. Temel hak ve özgürlükler tanımlanırken amaç özgürlük – araç özgürlük ayrımı yapılabilir¹⁴⁷. Varlığı başka haklara bağlı olan veya varlığı başka haklara bağlı olmayan hak ayrımı yapılarak da temel hak ve özgürlükler saptamasına varılabilir¹⁴⁸. Ancak temel hak ve özgürlükler terimi bu çalışmada, anayasalar tarafından düzenlenmiş insan haklarını imlemek için kullanılmıştır. Eş söyleyişle, insan hakları demetinde yer bulduktan sonra anayasa metinlerinde de düzenlenmiş olan insan hakları için temel hak ve özgürlükler terimi tercih edilmiştir.

Çevre hakkının günümüzde, pozitif hukuk metinlerinde yer bulmuş temel bir insan hakkı olduğu şüphesizdir. Hatta çevre hakkının, bugün pozitif hukuk tarafından

¹⁴⁵ Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 15.

¹⁴⁶ Kuçuradi, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁴⁷ Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 17, DÜHF Yayınları 8, Diyarbakır, 1989.

¹⁴⁸ Özdek, **a.g.e.**, s. 9.

tanınan birçok haktan daha temel bir hak olduğu ve bu nedenle çevre hakkını inkar etmenin haksızlık olacağı da ileri sürülmektedir¹⁴⁹.

1.6.1. Tarihsel Gelişime Göre Sınıflandırma

İnsan haklarının bilimsel olarak incelenmesi, bu hakların belli ölçütler doğrultusunda sınıflandırılmasını sonuçlamıştır. Sınıflandırma ölçütlerinden birisi de hakların tarihi (kronoljik) gelişimi olmuştur. Bu çerçevede; insan hakları hukuku genel teorisinde, hakların ortaya çıkma zamanları doğrultusunda insan haklarının üç ayrı kuşak oluşturduğu belirtilmektedir¹⁵⁰.

Birinci kuşak insan hakları, kişinin hakları ve ödevleri ile siyasi haklarla eşleştirilmektedir. Buna göre; birinci kuşak haklar insan kişiliğinin korunması, düşünce özgürlüğü, mülkiyet hakkı, dernek ve toplantı özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlükleri içermektedir. Birinci kuşak hakların ortaya çıkması ve pozitif hukukta yerini almasında, burjuvazinin krala ve aristokrasiye karşı mücadelesinin yer aldığı ifade edilmektedir¹⁵¹. Bu mücadeleyi, burjuva – feodalite çelişkisi olarak açıklamak da mümkündür.

İkinci kuşak insan hakları ise ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak adlandırılır. İkinci kuşak insan haklarının evriminde, başka bir anlatımla; aşırı bireyci nitelik taşımakla itham edilen birinci kuşak haklardan sonra toplumun geniş bir kesiminin yaşam koşullarını doğrudan ilgilendiren ikinci kuşak hakların gelişiminde, işçi sınıfının oluşması, çalışma koşullarının ağırlığı, dinlenme hakkının yadsınamaz gerekliliği, sosyal güvenliğe ilişkin neredeyse hiçbir sorunun çözülmemiş olması etkili olmuştur. İkinci kuşak hakların, toplumcu bir eğilim taşıyarak belirmesinde Marksist öğretinin, birinci kuşak haklara yönelttiği, ilk kuşak hakların ancak üretim araçlarına sahip küçük bir kitle tarafından kullanıldığı eleştirisi de rol oynamıştır¹⁵². Görüldüğü üzere, işsizlik, aşırı uzun çalışma saatleri, sendika ve grev hakkı ile dinlenme hakkının tanınmaması gibi büyük kitleleri ilgilendiren sorunlar sanayi devriminin yarattığı işçi sınıfının büyümesiyle yoğunluk kazanmıştır. Bu sorunlar, iş olanaklarının yaratılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve sosyal güvenlik

¹⁴⁹ Atapattu, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁵⁰ Karrie Wolfe, Greening the International Human Rights Sphere? Environmental Rights and the Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment, s. 45, **Appeal**, Volume 9, 2003.

¹⁵¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 28.

¹⁵² Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 45.

hakkının sağlanması gibi talepleri beraberinde getirmiştir¹⁵³. Söz konusu taleplerin daha çok sosyal ve ekonomik nitelikli olduğu ve emek – sermaye çelişkisine dayandığı fark edilmektedir. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların başında ise grev hakkı, sendika özgürlüğü, çalışma hakkı ve sosyal güvenlik hakkı gelmektedir.

Üçüncü kuşak insan hakları ifadesi ise Karel Vasak tarafından önerilmiştir. Vasak kalkınma hakkı, çevre hakkı ve barış hakkı gibi hakların uluslararası hukukta belirdiğini ifade etmiş ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi'nin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini insan hakları kuşaklarıyla ilişkilendirmiştir. Böylece; birinci kuşak özgürlük, ikinci kuşak eşitlik ilkesine karşılık gelirken Vasak'ın önerdiği üçüncü kuşak haklar ise Beyannamenin kardeşlik – dayanışma ilkesine karşılık gelmektedir¹⁵⁴. Üçüncü kuşak insan hakları, 1970'li yıllardan başlayarak dünyanın karşılaştığı sorunlara bir yanıt olarak gelişmiştir¹⁵⁵. Aslında, tüm insan hakları insanlığın karşılaştığı sorunlara bir yanıt bulmak amacıyla ortaya çıkmış ve evrilmiştir. Bu nedenle, asıl olan üçüncü kuşak insan haklarının hangi sorunlara koşut olarak belirmiş olduğudur. Üçüncü kuşak hakların çözüm aradığı sorunların, genel olarak üçüncü dünya ülkelerinin sorunları olduğu ileri sürülür¹⁵⁶. Kanaatimce burada, üçüncü dünya ülkeleri yerine yoksulluğun temel bir problem olmaya devam ettiği ülkeler saptaması yapılabilir. Dayanışma hakları olarak da anılan üçüncü kuşak haklar, çevrenin geri dönülemez boyutlara ulaşan kirliliği, yoksulluk, kalkınma, iletişim ve savaş gibi sorunların giderilmesi arayışının bir sonucudur. Dayanışma haklarının temelinde, insanın varlığını sürdürme sorunu da yer alır¹⁵⁷. Üçüncü kuşak hakların, doğa – insan – devlet çelişkisi üzerinde temellendirildiği görülmektedir¹⁵⁸. Çevre hakkı, su hakkı, toprak hakkı ve barış hakkı gibi üçüncü kuşak haklar sadece insanın değil; tüm canlıların varlıklarını sürdürmeleriyle doğrudan ilintilidir. Bu çerçevede; çevre hakkı, iletişim hakkı, barış hakkı¹⁵⁹, kalkınma hakkı, insanlığın ortak mirasına saygı hakkı¹⁶⁰ ve gelişme hakkı¹⁶¹ üçüncü kuşak haklar arasında sayılmaktadır.

¹⁵³ Bulut, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁵⁴ Karel Vasak, Aktaran: Carl Wellman; Solidarity, the Individual and Human Rights, s. 639, **Human Rights Quarterly**, Volume: 22, Number: 3, August 2000, ss. 639-657

¹⁵⁵ Can Hamamcı, Üçüncü Kuşak İnsan Hakları in **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, s. 53, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, 2013.

¹⁵⁶ Yeşim Edis Şahin, Küreselleşme ve İnsan Hakları, s. 174, **DEUHYO ED**, 2009, 2(4), ss.174-178.

¹⁵⁷ Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 29.

¹⁵⁸ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 36.

¹⁵⁹ Birol Ertan, Yeni İnsan Hakları in **Yeni Kuşak İnsan Hakları**, s. 43, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, Ankara, 201, ss.23-46.

Bu aşamada dayanışma haklarının, ayırt edici özelliklerine de değinmek gerekir. Dayanışma, Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ünde bir toplum bilimi terimi olarak nitelendirilmiş ve bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması, tesanüt şeklinde tanımlanmıştır¹⁶². Dayanışma hakları ise birey – devlet ve örgütlü yapıların ortaklaşa koruyacağı yeni bir haklar düşüncesi olarak tarif edilmiştir¹⁶³. Dayanışma haklarının niteliği konusunda öğretilerde çoğunluk tarafından kabul edilen görüş, dayanışma haklarının insan haklarının muhatabı kavramını dönüştürmüş olmasıdır. Dayanışma hakları, devleti insan haklarının olağan ve yegane muhatabı olmaktan çıkarmıştır. Toplumsal yaşamın gerekliliklerini de barındıran¹⁶⁴ bu hakların gerçekleşmesi, herkesin ortak çabasına ve katılımına bağlanmıştır. Bu durum, hakkın gerçekleşmesi için tüm aktörlerin aktif katılımı; eş söyleyişle, toplumsal aktörlerin dayanışması olarak da ifade edilmiştir¹⁶⁵.

Diğer taraftan, dayanışma haklarının ahlaki (moral-etik) bir temeli bulunmaktadır¹⁶⁶. Dayanışma haklarının toplumsal gelişimi, hakların öncelikle etik yükümlülükler olarak belirmesine dayanır. Bu etik gereklilikler, özellikle birey – devlet - doğa çelişkisinin yoğunlaşmasıyla hukuki talepler şekline bürünmüştür.

Dayanışma haklarının, diğer iki hak kuşağında yer alan haklardan farklı olarak kolektif nitelikteki haklardan oluştuğu belirtilmektedir¹⁶⁷. Dayanışma hakları – kalkınma hakkı örneğinde olduğu gibi- aynı zamanda hem bireysel hem de kolektif nitelik¹⁶⁸ taşıyabileceğinden bu görüşe katılmak olanaklı görülmemektedir. Kaldı ki birinci kuşak ve ikinci kuşak hakların da bireysel haklardan oluştuğu ifade edilse dahi bu haklar arasında –dernek kurma özgürlüğü ve sendika hakkı örneklerinde olduğu gibi- çoğunlukla kolektif biçimde kullanılan haklar bulunmaktadır¹⁶⁹.

Dayanışma haklarının üzerinde en çok durulan özelliklerinden biri de dayanışma haklarında, hak ve ödev kavramlarının bir araya gelmesidir. Dayanışma

¹⁶⁰ Hamamcı, **Üçüncü Kuşak İnsan Hakları**, s. 53.

¹⁶¹ Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 44.

¹⁶² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5332f4d4798380.90147158, Erişim Tarihi: 26.03.2016.

¹⁶³ Birol Ertan, **2000'li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye**, s. 26.

¹⁶⁴ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1 İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş**, s. 42.

¹⁶⁵ Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 87.

¹⁶⁶ Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 19.

¹⁶⁷ Bkz.: Bülent Algan, Rethinking “Third Generation” Human Rights, s. 128, **Ankara Law Review**, Vol:1, No:1, Summer 2004, ss.121-155.

¹⁶⁸ Kolektif hak kavramı, “kullanım biçimine göre sınıflandırma” başlığı altında tekrar ele alınacaktır.

¹⁶⁹ Benzer yönde bkz.: Bülent Algan, **a.g.m.**, s. 129.

haklarının alacaklıları ve borçluları, aynı kişilerdir. Başka bir anlatımla, dayanışma hakkının sahibi olan kişi; aynı zamanda bu ödevin yükümlüsüdür. Dolayısıyla, bir taraftan bu hakları kullanırken diğer taraftan bu hakların gerçekleşmesi için ödevlerini yerine getirir.

Öğretide, üçüncü kuşak hakların insan hakları olarak nitelendirilemeyeceğini ileri sürenler de olmuştur. Üçüncü kuşak hakların insan hakkı olarak kabulüne ilişkin ilk itiraz, insan haklarının sayısının artmasının sakıncalı olduğu yönündedir. Şöyle ki; insan hakları listesinin uzamasının, insan haklarını değersizleştireceği, insan haklarının içeriğini boşaltacağı iddia edilmiştir¹⁷⁰. Dayanışma hakları olarak da adlandırılan üçüncü kuşak hakların, insan hakkı olarak kabulüyle, insan hakları listesinin uzadığı doğrudur. Ancak insan hakları, niteliği gereği dinamik bir kavramdır. İnsan haklarının amacı, insana insan onuruna yakışır yaşam şartlarını sunmak olduğuna göre; söz konusu şartların sağlanmasına yönelik yeni engeller ortaya çıktıkça bu engellerin kaldırılmasını amaçlayan yeni hakların belirmesi de doğaldır. Nitekim, birinci kuşak haklardan sonra ikinci kuşak hakların ortaya çıkması da bu seyri izlemiştir. Kaldı ki insan haklarının sayısının artması, hakların değersizleşmesini gerektirmez. Yeni bir hakkın ortaya çıkması, diğerinin daha az güvence altına alınmasına gerekçe oluşturmaz. Eş söyleyişle, yeni bir hakkın doğması; mevcut hakların yürürlükten kalkması anlamına gelmeyecektir ki insan haklarının sayısının artması, diğer hakları değersizleştirsin. Öte yandan; yeni insan haklarının ortaya çıkması, insan haklarının bütünlüğü anlayışını zedelemeyiz, aksine güçlendirir. Bu doğrultuda, yeni gelişen haklarla birlikte tüm insan hakları, tekil değerini kaybetmeksizin bir bütün oluşturur.

İnsan haklarının statik bir kavram olarak algılanması ve yeni insan haklarının listeye eklenemeyeceğinin kabul edilmesi, insan onuruna uygun bir yaşamı güçleştiren ve belki de engelleyen şartlarla hukuken nasıl mücadele edileceği sorusunu da beraberinde getirmektedir. İnsan onuruyla bağdaşmayan çalışma koşullarına ilişkin sorunların sosyal ve ekonomik haklarla giderilmesi hedeflenmiştir. Peki, kontrolsüz teknoloji, yoksulluk ve savaş gibi sorunlarla başa çıkmak için niçin insan hakları enstrümanına başvurulmasın? Nitekim insan haklarının, içinde

¹⁷⁰ R. Pelloux, Vrais et faux droits de l'homme, RDP, 1981, Aktaran: Mahfoud Ghezali, "Les nouveaux droits fondamentaux de l'homme" in Vers un nouveau de l'environnement? Réunion mondiale des juristes et associations de droit de l'environnement, Etude de Droit Comparé et de Droit International de l'Environnement, s. 89, Centre International de Droit Comparé de l'Environnement, Limoges, 2003, ss. 84-116.

bulduğumuz şartlarda düzenleyici bir biçimde değil, tepkisel bir biçimde ilerlediği de somut bir gerçekliktir¹⁷¹. Karşılaşılan sorunlara yönelik tepkiler ve çözüm talepleri, insan hakları niteliğine bürünerek birikimli bir şekilde ilerlemektedir.

İkinci itiraz ise insan haklarının öznesinin insan olduğu, dayanışma haklarının öznesinin ise insan olduğu kadar halk da olabileceği; oysa halkın ya da herhangi bir topluluğun, bir insan hakkının öznesi (alacaklısı) olamayacağı şeklindedir. Ancak bu itiraz, dayanışma haklarının, birinci ve ikinci kuşak hakları gerçekleştirmek için gerekli olduğu ve insan haklarının yeni bir algıyla, tekrar tanımlanması gerektiği görüşüyle karşılanmıştır¹⁷².

Dayanışma haklarının, insan hakları niteliğinde olup olmadığına ilişkin bir diğer tartışma bileşeni ise dayanışma haklarının muhatabı eksenindedir. Bir görüşe göre insan haklarının olağan muhatabı devlettir, insan hakları bireylere yöneltilemeyen tek taraflı taleplerden oluşmaktadır¹⁷³. Dolayısıyla, bireyi de muhatap olarak belirleyen dayanışma hakları, insan hakları olarak nitelendirilemez. Günümüzde, insanların ve gezegenin karşılaştığı sorunların karmaşıklığı, çok boyutluluğu ve çeşitliliği düşünüldüğünde bu görüşe katılmak zordur. Devlet, insan haklarının başat ve birincil muhatabı olmaya devam etmektedir. Ancak, birçok temel hak ve özgürlüğün bireylerin katılımı olmaksızın gerçekleşmesi artık mümkün gözükmemektedir.

İnsan haklarının gelişimine kısaca değindikten sonra bu sınıflandırma içerisinde, çevre hakkının yerini incelemek gerekir. Çevre hakkı, birçok hukukçu tarafından üçüncü kuşak haklar – dayanışma hakları arasında değerlendirilmektedir¹⁷⁴. Bu aşamada, çevre hakkının bazı özelliklerine değinilecek ve bu özelliklerin, dayanışma haklarının genel nitelikleriyle uyumlu olup olmadığı sorgulanacaktır.

Bilindiği üzere çevre hakkı, herkesin hakkıdır. Ancak ekolojik olarak dengeli, temiz, sağlıklı ve estetik bir çevrede yaşamak, sadece birey ve devlet arasındaki dikey bir borç – alacak ilişkisiyle sağlanamaz. Söz konusu amaç, hak özneleri

¹⁷¹ Andrew Fagan, **Human Rights Confronting Myths and Misunderstandings**, s. 23 – 24, Edward Elgar Publishing, 2009.

¹⁷² Wellman, **a.g.m.**, s. 653.

¹⁷³ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, s. 16, Orion Kitabevi, 2007.

¹⁷⁴ Bkz. Mohammad Abdul Hannan, Third Generation Human Rights And The Good Governance, s. 41, **OIDA International Journal of Sustainable Development**, 02-05, 2010, ss. 41-50; Wolfie, **a.g.m.**, s. 45; Bulut, **a.g.e.**, s. 32; Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 32; Özdek, **a.g.e.**, s. 91.

aralarında işbirliğini; diğer hak özneleriyle eşit konumda olma ve diğer kişilerin de ekolojik olarak dengeli, temiz, sağlıklı ve estetik bir çevrede yaşamalarının kendi eylemleriyle de ilişkili olduğu bilincini gerektirir. Eş söyleyişle; çevre hakkı, hak öznelerinin eşitliğinin içselleştirilmesini ve hakkın gerçekleştirilmesi için birey – devlet ilişkisinin yanı sıra birey – birey ilişkisinin varlığını zorunlu kılar. Dolayısıyla; çevre hakkı bağlamında, hakkın muhatabı kavramının dönüştüğü, hakkın öznelerinin aynı zamanda muhatap niteliği kazandığı ve devletin yegane muhatap olmaktan çıkarıldığı görülmektedir. Devletin yegane muhatap olarak kalması, çevre hakkının gerçekleştirilmesi için yeterli olmayacaktı.

Öte yandan; çevre hakkında hakkın alacaklıları ile borçluları aynı kişilerdir. Kaboğlu bu durumu hak – ödev diyalektiği ifadesiyle açıklamakta ve özne – muhatap örtüşmesini, çevre hakkının en belirgin özelliği olarak nitelendirmektedir¹⁷⁵. Gerçekten; herkes, çevre hakkının hem öznesi hem de yükümlüsüdür. Aslında bu durum, dayanışma kavramının bir gereği veya doğal sonucu olarak adlandırılabilir. Bir hakkın gerçekleşmesi herkesin dayanışmasına, katılımına bağlı ise herkesin bu hakkın muhatabı haline gelmesi, beklenen bir sonuçtur. Çevre hakkının gerçekleştirilmesi de herkesin katılımına ve dayanışmasına bağlıdır.

Çevre hakkının herkesin katılımıyla mümkün olacağına ilişkin bir düzenleme, 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun “İlkeler” başlıklı 3. maddesinin 1. fıkrasının (a) ve (b) bendinde de yer almaktadır. İlgili düzenleme şöyledir:

Madde 3:

Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır:

a) Başta idare, meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere herkes, çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi ile görevli olup bu konuda alınacak tedbirlere ve belirlenen esaslara uymakla yükümlüdürler.

b) Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparlar.

Çevre Kanunu’nun bu düzenlemesi, çevre hakkının gerçekleştirilebilmesi için yerel yönetimleri ve sivil toplum örgütlerini de kapsayan bir dayanışmaya (katılıma) gerek duyulduğunun açık bir kanıtıdır.

¹⁷⁵ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 62.

Çevre hakkının temelinde temiz hava, temiz su, stabil bir iklim, ozon tabakasının ultraviyole ışıklardan korunması gibi temel insan ihtiyaçları yer alır¹⁷⁶. Hatta temiz suya erişim, gezegenin en yaygın çevre sorunu olarak nitelendirilmiştir¹⁷⁷. Dolayısıyla, çevre hakkının birey – devlet – doğa çelişkisi temeli üzerinde konumlandığı görülmektedir. Aslında bu çelişkiye, dördüncü bir bileşen olarak ekonomik menfaati de eklemek yanlış olmaz. Bu bakımdan, çevre hakkının hukuk öncesinde yer alan çelişkilerle, dayanışma haklarının temelindeki çelişkiler örtüşmektedir. Çevre hakkının, hukuk öncesi alanında yer alan ekonomik menfaat çatışması, bir taraftan kontrolsüz ekonomik kalkınma; diğer taraftan yoksulluk görünümünde düalist bir yapıdadır. Kirlilik ise bu çatışmanın adeta kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Çevre hakkının, sadece bireylerin değil ve fakat toplulukların da hakkı olarak kabul edildiğini yinelemek gerekir¹⁷⁸. Bu özellik de dayanışma haklarıyla –hatta dayanışma haklarına yöneltilen itirazlarla- doğrudan ilgilidir.

Çevre hakkı, genel olarak dayanışma hakları kategorisine atfedilen özellikleri taşımaktadır. Ancak bu sınıflandırmanın, hakkın özüne yönelik bir sınıflandırma olmaktan ziyade, pedagojik bir anlam taşıdığını belirtmek gerekir.

Diğer taraftan, birçok anayasanın çevre hakkını düzenlemesinin ve çevrenin korunması hakkında gittikçe artan sayıda uluslararası andlaşma yapılmasının bir sonucu olarak çevre hakkının artık bir uluslararası hukuk ilkesi haline geldiği de ileri sürülmektedir¹⁷⁹.

Belirtmek gerekir ki çevre hakkı, aslında birçok temel hak ve özgürlüğün önşartı olarak belirmektedir. Yaşam hakkı, bu hak ve özgürlüklerin başında gelir. Ancak, seyahat ve yerleşme özgürlüğü dahi çevre hakkıyla ilintilidir. Çevre kirliliğinin ileri boyutlara vardığı bir yerde, yerleşme özgürlüğünün kullanılması mümkün olmayacağı gibi bu yere, seyahat etmek de imkansız hale gelecektir. Çevre hakkının en çok çatışma halinde olduğu hak olan mülkiyet hakkının gerçekleşmesi dahi çevre hakkıyla yakından ilgilidir. Örneğin; çevre kirliliği, bir taşınmazın malikini o taşınmazı iradesine uygun bir biçimde kullanmaktan alıkoyabilir. Sözü

¹⁷⁶ David Hunter/James Salzman/Durwood Zaelke, **International Environmental Law and Policy**, s. 1367, Foundation Press, Third Edition, 2007.

¹⁷⁷ Hunter/Salzman/Zaelke, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁷⁸ Bu tartışmaya “Çevre Hakkının Öznesi” bölümünde değinilmiştir.

¹⁷⁹ Atapattu, **a.g.e.**, s. 23.

edilen durum, insan haklarının bütünlüğü ve birbirinden ayrılmazlığı ilkesinin bir görünümü olarak da okunabilir.

1.6.2. Yüklenen Ödevin Niteliğine Göre Sınıflandırma

İnsan hakları, hakkın muhatabına yüklenen ödevin niteliğine göre de sınıflandırılmaktadır. Bu anlamda, negatif statü –pozitif statü - aktif statü hakları ayrımı yapılmaktadır¹⁸⁰. Söz konusu ayrımla, insan hakları kuşakları arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Ancak yukarıda kısaca belirtildiği üzere, insan haklarının tarihsel tasnifi ile yüklenen ödevin niteliğine göre olan tasnifi birbiriyle her zaman örtüşmemektedir.

Negatif statü hakları, bir hakkın gerçekleşmesi için hakkın yükümlüsünün eylemsizliğinin yeterli olduğu haklara karşılık gelir. Hakkın muhatabının, herhangi bir edimde bulunması beklenmemektedir. Aslında, negatif statü haklarının temelinde, devletin sözü edilen hakları bizzat ihlal etmemesi düşüncesi bulunmaktadır. İfade özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü ve mülkiyet hakkı, negatif statü haklarındandır.

Pozitif statü hakları genel olarak, hakkın yükümlüsüne hakkın gerçekleşmesi için eylemde bulunma, gerekeni yapma ödevi yüklemektedir. Dolayısıyla, muhatabın eylemsizliği hakkın gerçekleşmesi için yeterli olmamaktadır. Pozitif statü hakları, isteme hakları olarak da adlandırılmaktadır. Sosyal güvenlik hakkı, sağlık hakkı, eğitim hakkı ve konut hakkı pozitif statü hakları bağlamında değerlendirilmektedir.

Aktif statü hakları ise katılma hakları olarak da anılmakta ve siyasi iktidarın gerek oluşumuna, gerekse işleyişine katılmaya işaret etmektedir¹⁸¹. Seçme ve seçilme hakkı ile dilekçe hakkı, aktif statü haklarına örnek olarak gösterilebilir.

Hakkın borçlusuna yüklenen ödevin niteliğine göre sınıflandırmanın insan haklarının niteliğiyle örtüşmediği söylenebilir zira insan hakları, niteliği gereği muhatabına her zaman için “sağlama” ödevi yükler. Örneğin ifade özgürlüğünün, negatif statü haklarından olduğu ve devletin bu hakka müdahalede bulunmamasının yeterli olacağı; devletin, ifade özgürlüğünü ihlal etmemek gibi negatif bir eylemle yükümlü olduğu ileri sürülebilir. Ancak devletin ifade özgürlüğüne ilişkin ödevi bununla sınırlı değildir. Devlet, ifade özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırmakla da yükümlüdür. Bu yükümlülüğün pozitif eylemlerde bulunmayı gerektirmesi ise

¹⁸⁰ Jellinek'ten aktaran: Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 24.

¹⁸¹ Bulut, **a.g.e.**, s. 35.

kaçınılmazdır. Aynı durum hak arama özgürlüğü, basın özgürlüğü ve seyahat özgürlüğü gibi daha çok negatif statü hakları kapsamında değerlendirilen özgürlükler için de tamamıyla geçerlidir. Dolayısıyla, negatif statü –pozitif statü - aktif statü hakları ayrımının çok net bir ayrım olduğunu söylemek olanaklı değildir. Her insan hakkı, muhatabına hem bir çekinme yükümlülüğü hem de pozitif bir yükümlülük getirmektedir¹⁸². İnsan haklarının sadece negatif statü hakları olamayacağı vurgulanmaktadır¹⁸³. Hatta bir hakkın, görece negatif veya pozitif statü hakkı olması, tarihi ve coğrafi koşullara göre değişken bir nitelik de arz edebilmektedir. Donnelly, işkenceye karşı korunma hakkının 1970’lerin sonunda Arjantin’de fazlasıyla pozitif bir hak iken bugün daha çok negatif bir hak görünümünde olduğu örneğini vermektedir¹⁸⁴. Bir temel hak, verili bir zamanda, belli bir coğrafyada muhatabına daha çok pozitif ödevler yüklerken, farklı bir coğrafyada daha çok negatif ödev de yükleyebilir.

Öte yandan; insan haklarının yükümlüsü olarak devletin zarar vermeme yükümlülüğünü yerine getirmesinin yeterli olmadığı; kişileri, diğer kişilerin ve toplulukların verebileceği zararlardan da koruması gerektiği belirtilmektedir¹⁸⁵. Dolayısıyla; aslında her insan hakkı, muhatabına aynı zamanda hem negatif hem de pozitif yükümlülükler getirmektedir. Hangi yükümlülüğün daha fazla ağırlık kazandığı ise zaman ve coğrafya başta olmak üzere mevcut koşullara göre değişebilmektedir.

Çevre hakkının, pozitif statü hakkı niteliğinde olduğu ileri sürülür¹⁸⁶. Pozitif statü haklarının genellikle ekonomik, sosyal ve kültürel haklara karşılık geldiği yaklaşımı¹⁸⁷ ve çevre hakkının, 1982 Anayasası örneğinde olduğu gibi birçok hukuk metninde, sosyal bir hak olarak nitelendirilmesi, bu görüşte etkili olmuştur. Çevre hakkının, muhataplarının tümüne pozitif yükümlülükler getirdiği izahtan varestedir. Ancak çevre hakkı, başta devlet olmak üzere tüm muhataplarına temel bir negatif ödev yükler: Kirletmeme ödevi. Daha önce de belirtildiği üzere çevre hakkının gerçekleştirilmesi, esas olarak önleyicilik işlevinin yerine getirilmesine bağlıdır. Çevrenin kirlenmesi önlenmelidir çünkü kirlilik bir kez oluştuktan sonra oluşan

¹⁸² Bkz. Benzer yönde: Bulut, **a.g.e.**, s. 34.

¹⁸³ Fagan, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁸⁴ Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 30.

¹⁸⁵ Donnelly, **Universal Human Rights In Theory & Practice**, s. 37.

¹⁸⁶ Hasan Tahsin Gökcan, “Yeni Bir İnsan Hakkı Olarak “Çevre Hakkı” ve 1982 Anayasasında Çevre Hükümünün Niteliği”, s. 393, **ABD**, 1992/3, ss. 388-403.

¹⁸⁷ Ayrıntılı açıklamalar için bkz.: Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 24 vd.

kirliliğin ve daha geniş anlamıyla çevresel zararın tam anlamıyla giderilmesi neredeyse imkansızdır. Bu çerçevede; çevre hakkının temelinde negatif bir yükümlülük olarak kirletmeme yükümlülüğü yer almaktadır. Ancak; devlet, kirletmeme yükümlülüğüne sahip olduğu gibi başkalarının kirletmemesini sağlamakla da yükümlüdür ki bu yükümlülüğün pozitif edimler içermesi kaçınılmazdır. Özetle; özünde negatif nitelikteki kirletmeme yükümlülüğü, kirlettirmeme yükümlülüğüyle birlikte düşünüldüğünde devletin ancak pozitif edimleriyle yerine getirilebilir.

Diğer taraftan; çevre hakkının, kirliliği giderme ve çevreyi geliştirme şeklinde ifade edilebilecek pozitif yükümlülükler getirdiği de şüphesizdir. Çevre hakkının muhatabı, herkese ekolojik olarak dengeli ve temiz bir çevre sağlamakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğe hava, su ve gürültü kirliliğinin giderilmesi, iklim değişikliğinin önlenmesi, ormansızlaşma ve çölleşmeyle mücadele gibi pozitif eylemde bulunmayı gerektiren bileşenler dahildir.

Özetle; çevre hakkının aynı anda hem negatif, hem pozitif statü hakkı olarak nitelendirilebileceğini söylemek yerinde olur.

1.6.3. Bireysel veya Kolektif Olma Niteliğine Göre Sınıflandırma

İnsan haklarına ilişkin bir diğer sınıflandırma ölçütü de hakların, bireysel ve/veya kolektif niteliğine ilişkindir.

Kimi insan hakları bireysel olarak kullanılırken kimileri ise kolektif surette kullanılır. Aslında kolektif hak olarak nitelendirilen hakların dahi her zaman için bireysel kullanımı mutlaka söz konusudur. Örneğin sendikaya üye olma hakkı, genel olarak kolektif haklar kategorisinde ele alınır. Gerçekten, bir sendikadan söz edebilmek için birden fazla kişinin üyeliği gerekir. Ancak üyelik, aslında kolektif nitelikte bir kuruluş olan sendika ile birey arasında kurulan bireysel bir hukuki ilişkidir. Dolayısıyla, bir bireyin tekil olarak sendika üyeliği aslında kolektif nitelik taşıyan bir hakkın bireysel kullanımıdır. Başka bir anlatımla, sendikaya üye olma hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı gibi haklar özleri itibarıyla kolektif nitelikli haklardır. Ancak bu haklar, kullanım biçimleri bakımından bireysel haklardandır. Bireysel hak – kolektif hak ayrımı aslında hakkın kullanım biçimine değil ve fakat özüne ilişkin bir sınıflandırmadır. Aslında her hak, bireysel olarak kullanılır. Hakkın öznesi, sahip olduğu hakkı kendi iradesi doğrultusunda maddi alana aktarır. Ancak

bazı haklar, özleri gereği kolektif niteliktedir. Bir hakkın içeriğiyle ulaşılmak istenen amaç, o hakkın birden fazla kişi tarafından aynı anda kullanımını gerekli kılıyorsa o hakkın kolektif nitelikli olduğu kabul edilmelidir. Örneğin toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, kolektif nitelikli bir haktır zira tam anlamıyla bir toplantıdan veya gösteri yürüyüşünden söz etmek gerekirse (bu hakkın etkin bir biçimde kullanılması söz konusu ise), bu hakkın aynı anda birden fazla kişi tarafından kullanılıyor olması beklenir. Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, bu hakkın sahibi olan herkes tarafından bireysel olarak kullanılır. Bu hakka, kolektif olma niteliğini veren husus ise bu hakkın etkin bir biçimde gerçekleşmesinin; bu hakkı birden fazla kişinin aynı anda kullanıyor olmasına bağlı oluşudur.

Çevre hakkı da aslında, kolektif uzantısı da olan bireysel bir temel haktır¹⁸⁸. Çevre hakkı da diğer tüm insan hakları gibi bireysel bir insan hakkıdır ancak ekolojik açıdan dengeli ve temiz bir çevreye sahip olmak, büyük ölçüde bu hakkın kolektif şekilde kullanılmasına bağlıdır¹⁸⁹. Bireylerin, ekolojik olarak dengeli bir çevreye sahip olmak için tek başlarına mücadele etmeleri oldukça zordur. Temiz bir çevre talebi, bireysel olarak ileri sürüldüğünde çevre hakkının borçlularını harekete geçirmek genellikle mümkün olmaz. Bu nedenle; hakkın gerçekleşmesi, birden fazla alacaklının aynı anda talepte bulunması halinde daha olanaklıdır.

1.7. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkı

1982 Anayasası, çevre hakkına 56. maddesinde yer vermektedir. Anayasa'nın 56. maddesi "*Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması*" başlığını taşımaktadır. Madde başlığından da anlaşılacağı üzere söz konusu düzenleme, çevre hakkına münhasır olmayıp sağlık hizmetlerini de içermektedir. Madde metni şöyledir:

Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması

Madde 56:

Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

¹⁸⁸ Algan, **a.g.m.**, s. 130.

¹⁸⁹ Atapattu, üçüncü kuşak hakların genellikle kolektif haklar olduklarını ancak çevre hakkının hem bireysel, hem de kolektif bir hak olduğunu ifade etmektedir. Bkz: Atapattu, **a.g.e.**, s. 18.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.

Maddenin ilk iki fıkrası çevre hakkına, son üç fıkrası ise sağlık hizmetlerine özgülenmiştir. Çevre hakkının, 1982 Anayasası'nda "çevre hakkı" başlığı altında ve müstakil bir biçimde düzenlenmemiş olması, bir bakış açısını yansıtır zira Anayasalarda insan haklarının yeri, yalnızca biçimsel bir sorun olmayıp hukuki ve ideolojik boyutu olan bir tercihtir¹⁹⁰. Bu çerçevede; çevre hakkının, sağlık hizmetleriyle bir arada düzenlenmesinin iki ayrı anlamı olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki, Anayasa koyucunun, çevre hakkına nicel bakımdan ayırdığı yer itibarıyla, bu hakka ne ölçüde önem verdiğini ortaya koymasındır. İkincisi ise her ne kadar madde metninde çevre hakkı ile sağlık hizmetleri arasında doğrudan bir ilişki kurulmamış olsa da maddenin kendi içindeki sistematigi göz önünde bulundurulduğunda çevre hakkının, sağlık kavramı bağlamında düşünülmesidir. Oysa çevre hakkı, salt canlı sağlığı ve/veya çevre sağlığı bağlamına indirgenemeyecek; tüm canlıların yaşam hakkı, kent estetiği, kültür ve tabiat varlıklarının korunması gibi hak, kavram ve amaçlarla ilişkilendirilmesi gereken bir haktır. Anayasanın mevcut düzenlemesinin lafzı, çevre hakkının içeriğini çevre sağlığının korunması ile kişilerin beden ve ruh sağlığı içinde yaşamaları ana amaçlarına yaklaştırmakta ve bu yönüyle, dar bir çevre hakkı içeriği sunmaktadır.

Öte yandan; Anayasanın 56. maddesi çevre hakkını düzenlemekle birlikte "çevre hakkı" kavramına yer vermemekte; çevre hakkını, yaşam hakkı ile ilişki kurarak düzenlemektedir¹⁹¹. Bu tercih, çevre hakkına verilen anayasal değer in yetersizliği yanında; yaşam hakkıyla kurulan ilişki nedeniyle insanmerkezliliği de içermektedir¹⁹².

1.7.1. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkının Öznesi

Anayasanın 56. maddesi "*Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir*" diyerek çevre hakkının öznesini "herkes" olarak belirlemektedir.

¹⁹⁰ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku-İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme**, s. 36, Afa Yayınları, Aralık 1993. Aksi Yönde Bkz: Hasan Tunç/Yusuf Göven, "Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası", s. 112, **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı:1, ss. 103-127, Erzincan 1997.

¹⁹¹ Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, s. 78, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009.

¹⁹² Erol Çiçek, "İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hakim Olan Bazı İlkeler", s. 358, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Yıl: 2012, Sayı: 103, ss. 351-378.

Çevrenin yerel, bölgesel veya ulusal olarak sınırlanmasının mümkün olmaması; evrensel bir değer ve akışkan bir nitelik taşıması göz önünde bulundurulduğunda çevre hakkının, herkes için öngörülmüş olması olumlu bir durumdur.

1.7.2. 1982 Anayasası'nda Çevre Hakkının Muhatabı

Anayasanın 56. maddesinin 2. fıkrası “*çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir*” hükmüyle çevre hakkının iki muhatabını belirlemektedir: Devlet ve vatandaşlar. Maddenin birinci fıkrasında hakkın öznesi olarak “herkes” belirlenmişken, ikinci fıkrada yalnızca “vatandaşlara” ödev yüklenmesi yerinde bir düzenleme değildir. Çevre hakkının niteliği, herkesin hak öznesi olarak tanınmasını gerekli kılarken benzer bir durum, muhatabın belirlenmesi açısından da söz konusudur. Şöyle ki; çevre hakkının gerçekleştirilmesi yalnızca Devletin çabasıyla mümkün değildir. Hal böyle olunca, çevre hakkının herkes için gerçekleşmesi, aslında yine herkesin dayanışmasına bağlıdır¹⁹³. Dolayısıyla; hakkın muhatabının da “herkes” olarak belirlenmesi, çevre hakkının dayanışma hakkı niteliğiyle de daha uyumlu olacaktır.

Diğer taraftan, çevreye yönelik büyük tehditler çoğu zaman gerçek kişilerden değil ve fakat tüzel kişilerden kaynaklanmaktadır. Özellikle çevreye zararlı endüstriyel faaliyetler genellikle özel hukuk tüzel kişileri (bilhassa şirketler) eliyle yürütülmektedir. Çevre kirlenmesini önleme, çevreyi geliştirme ve çevre sağlığını koruma ödevinin yalnızca vatandaşlara yüklenmesi, özel hukuk tüzel kişilerinin bu ödevden muaf tutulmaları anlamına gelmektedir. Oysa; belirtildiği üzere özel hukuk tüzel kişileri, birçok durumda kirliliğe neden olan faaliyetlerin yürütücüleridir. Dolayısıyla; özellikle çevrenin kirlenmesini önleme ve çevre sağlığını koruma bakımından özel hukuk tüzel kişilerinin yükümlü kılınması önemlidir. Çevrenin kirlenmesi ve çevre sağlığının bozulmasının nedenleri, çevreyi kirleten ve çevre sağlığını bozan aktörlerin kimler olduğu düşünüldüğünde m. 56/2’de yer alan düzenlemenin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Sonuç olarak; hakkın muhatabının “Devlet ve vatandaşlar” olarak belirlenmesi çevre hakkının dayanışma hakkı niteliğiyle bağdaşmadığı gibi özel tüzel kişilere ödev yüklememesi yönüyle çevre hakkının gereklilikleriyle de örtüşmemektedir.

¹⁹³ İbrahim Ö. Kaboğlu, **Kolektif Özgürlükler**, s. 188.

Diğer taraftan öğretide, hakkın muhatabı olarak gösterilen “vatandaş” terimini, amaçsal yorum yaparak ve hakkın mahiyetine uygun olarak “herkes” şeklinde anlamak gerektiği ifade edilmektedir¹⁹⁴. Anayasanın lafzı ve ilk fıkrada, “herkes” tabirinin kullanılmasına rağmen ikinci fıkrada bu tabirin tercih edilmemesi nedeniyle söz konusu görüşe katılmak mümkün görünmemektedir.

1.7.3. Çevre Hakkı ve Anayasanın 65. Maddesi

Çevre hakkının, 1982 Anayasası’nda bağımsız olarak düzenlenmemiş olmasına değindikten sonra söz konusu hakkı düzenleyen 56. maddenin, Anayasa sistematigindeki yerine de değinmek gerekir. Çevre hakkını da düzenleyen 56. madde, Anayasanın “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” başlığını taşıyan üçüncü bölümünde yer almaktadır. Çevre hakkının bir sosyal hak olarak hükme bağlanmasının en temel ve önemli sonucu, çevre hakkının sınırlanması rejiminde kendini göstermektedir. Şöyle ki; 1982 Anayasası, sosyal ve ekonomik haklara ve ödevlere özgü iki sınırlama getirmektedir: Bu sınırlamalardan ilki, “*Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları*” başlıklı 65. maddede yer alır. Sözü edilen düzenleme şöyledir:

Devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırları

Madde 65:

Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.

1982 Anayasası 65. maddesiyle, Devletin çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek ödevlerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceğini ortaya koymuştur. 65. madde ile getirilen sınırlama, çevre hakkının gerçekleştirilmesini önemli ölçüde zorlaştıracak ve dahi kimi zaman imkansız kılacak niteliktedir. Her şeyden evvel, bir temel hak ve hürriyetin gerçekleştirilmesine yönelik olarak Devlete yüklenen bir ödevin yerine getirilmesinde, Devletin bu ödevi yerine getirmek için yeterli mali kaynağa sahip olup olmadığını hukuki olarak denetlemek mümkün değildir. Nitekim öğretide de, yargının Devletin mali kaynaklarının yeterliliğini ölçmeye kalkışmasının yerindelik denetimi olacağı ve yetki aşımı olarak nitelendirileceği; yargı organının, Devletin mali kaynaklarının yeterliliğini denetlemesi halinde siyasal organın yerine geçerek

¹⁹⁴ Tunç/Göven, **a.g.m.**, s. 116.

onun takdir alanına girmiş sayılacağı ileri sürülmüştür¹⁹⁵. Tanör/Yüzbaşıoğlu, “mali kaynakların yeterliliği” ölçütünü işin mahiyetinin gerektirdiği bir düzenleme olarak nitelendirmekte ve bu tür bir düzenlemenin bulunmaması ihtimalinde, Devletin hareketsizliğinin veya yeterince sosyal katkı sağlayamamasının sürekli olarak Anayasa ihlali iddialarına neden olacağını belirtmektedir¹⁹⁶. Bu görüşte haklılık payı bulunmakla birlikte, söz konusu düzenleme Anayasa ihlali iddialarının sürekli olarak gündeme gelmesini engelleyecek nitelikte değildir. Devletin, mali kaynakları yeterli olmasına rağmen sosyal ödevlerini yerine getirmemesi halinde de Anayasa ihlal edilmiş olacaktır. Bu alanda Devlete tanınan takdir yetkisinin, yargı organınca denetlenemiyor olması, sözü edilen ihtimali daha da belirgin kılmaktadır. Kaldı ki mali kaynakların yeterliliği ölçütünün, sosyal ödevleri savsaklayan Devlet organları ve iktidarlar için bir mazeret ya da sığınak oluşturabileceği Tanör/Yüzbaşıoğlu tarafından da ifade edilmiştir¹⁹⁷.

Özbudun, Anayasa’nın 65. maddesindeki sınırın ancak olumlu edim gerektiren sosyal haklar bakımından geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda; olumlu edim gerektiren sosyal haklar bakımından, yasama organının hareketsizliğine karşılık hukuki bir başvuru yolunun bulunmadığını; eş söyleyişle, yasama organının takdir yetkisinin denetlenemeyeceğini ileri sürmektedir¹⁹⁸.

Diğer taraftan; Devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçütü, çevre hakkı açısından özel bir önem taşımaktadır zira çevre hakkına, hatta daha genel olarak çevreye ilişkin sosyal tartışmaların büyük bir bölümü çevrenin korunması ile ekonomik kalkınmanın sağlanması arasında bir karşılık yaratılarak yürütülmektedir. Çevreye ilişkin tartışmaların adeta, çevre hakkının gerçekleştirilmesi ya da ekonomik kalkınmanın sağlanması hedeflerinden birinin tercih edilmesi (yapay) zorunluluğuna indirgendiği görülmektedir. Hem çevre hakkının gerçekleştirilmesi, hem ekonomik kalkınmanın sağlanması şeklinde iki hedefin bir aradalığına yönelik çözümlere ise sıklıkla rastlanmamaktadır. Ekonomik kalkınmanın, çoğu kez çevre hakkının önüne geçtiği düşünüldüğünde; özellikle çevre bilincine sahip geniş bir kamuoyuna sahip olmayan ülkemizde, Devletin çevre hakkına ilişkin ödevlerini, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirme imkanına sahip olması, ekoloji – ekonomi

¹⁹⁵Bülent Tanör/Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku**, s. 172, Beta Yayınları, 8. Bası, Aralık 2006.

¹⁹⁶Tanör/Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s. 171.

¹⁹⁷Tanör/Yüzbaşıoğlu, a.g.e., s. 171.

¹⁹⁸Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, s. 136, Yetkin Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara, 2005.

karşıtlığının sürmesine, “ekonomi”nin çevresel kaygılardan bağımsık, ayrıcalıklı ve üstün(!) konumunun devamına neden olacaktır.

Bilindiği üzere; kirliliğin önlenmesi ve giderilmesi, çoğu zaman yüksek maliyet gerektiren etkinliklerdir. Bu çerçevede; 65. maddenin öngördüğü sınırlamayla, m. 56/2’de Devlete yüklenen “çevre kirlenmesini önlemek” ödevi işlevsiz hale gelmektedir. Mali kaynakların yeterliliği ölçütünün, Devlete ağırlıklı olarak olumlu edimler yükleyen ve yüksek maliyeti olan birtakım haklar bakımından olağan karşılanması gerektiği; aslında, insan hakları alanına ilişkin olsun ya da olmasın, Devlete ait olan pek çok yükümlülüğün doğal sınırının Devletin mali kaynaklarının yeterliliği olduğu görüşü¹⁹⁹ de söz konusu ölçütün, kirlilikle mücadeleyi engelleyeceğini teyit etmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere çevre kirlenmesini önlemek, Devlete yüklenen ve yüksek maliyeti olan olumlu (pozitif) bir edimdir. Dolayısıyla sözü edilen ödev, doğrudan doğruya 65. maddede öngörülen sınırlamaya tabidir. Nitekim, çevreyi geliştirmek ve çevre sağlığını korumak da Devlete yüklenen olumlu edimler arasındadır. Geliştirme ve koruma ödevlerinin de yüksek maliyetler gerektirmesi, yüksek ihtimal dahilindedir. Kaboğlu 65. madde hükmünün, çevre hakkı için de sınırlama niteliği taşıdığını belirtmekle birlikte; devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçütünün çevre hakkı bakımından ancak çok büyük harcamaları gerekli kılacak onarım, proje ve programlar açısından geçerli olabileceğini ifade etmekte ve Devlete yüklenen “geliştirme”, “koruma” ve “önleme” ödevlerinden sadece ilki için 65. maddenin uygulanmasının söz konusu olabileceğini vurgulamaktadır²⁰⁰. Anayasa’nın 56. maddesinin 2. fıkrasında Devlete “geliştirmek”, “korumak” ve “önlemek” olmak üzere üç ayrı ödev yüklenmiştir ancak bu ödevlerden hangisinin daha fazla mali kaynak gerektirdiğini tespit etmek mümkün değildir. Devlete yüklenen bu ödevlerin her üçü de olumlu edim içerebilecek niteliktedir. “Korumak” ödevi, ilk anda olumsuz edimleri akla getirse de çevre sağlığının korunması için Devletin kaçınma yükümlülüğünün yanı sıra, olumlu edimlerde de bulunması gerekir. Kaldı ki hangi ödevin daha fazla mali kaynak gerektirdiği, somut durumlara göre değişebilmektedir. Bu nedenle, 65. maddenin sınırlayıcı etkisinin münhasıran “geliştirme” ödevine değil ve fakat m. 56/2’de

¹⁹⁹ Bülent Algan; **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması**; s. 281 – 282, Seçkin Yayınları, Haziran 2007.

²⁰⁰ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 42.

öngörülen her üç ödevle ilişkin olduğu ortaya çıkmaktadır²⁰¹. Nitekim Tunç ve Göven de hükümetlerin Anayasanın 65. maddesine dayanarak çevre hakkına sınırlama getirebilecekleri veya çevreyi gözden çıkarabileceklerini açıkça ifade etmektedir²⁰².

Devlete yüklenen birçok ödevin doğal sınırının, Devletin mali kaynaklarının yeterliliği olduğu ileri sürülebilir. Ancak hem temel hak ve özgürlüklerin tam anlamıyla gerçekleştirilmesini sağlamak, hem de Devlete mali sınırlılıklar nedeniyle yerine getiremeyeceği ödevler yükleyerek Anayasanın tekrarlı ihlaline olanak vermemek amacıyla, Devletin mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getireceği ödevlerin sayısının azaltılması önerilebilir. Başka bir anlatımla; 1982 Anayasası'nda 65. maddenin öngördüğü sınırlama, Anayasanın üçüncü bölümünde düzenlenen tüm sosyal ve ekonomik ödevlere ilişkin olup 65. maddenin kapsamına dahil olan ödevler listesinin kısaltılması yerinde olacaktır. Bu öneri, pozitif hukuk kuralı haline gelmiş temel hak ve özgürlüklerin bu niteliğinin kaldırılmasına karşılık gelmemektedir. Bu çerçevede; 65. maddede öngörülen sınırlama rejimine tabi olan ödevlerin sayısının iki yöntemle azaltılması mümkündür. Bu yöntemlerden ilki, sınırlama kapsamına giren temel hak ve özgürlüklerden bazılarının, nitelikleri gözetilerek Anayasa'nın "kişinin hakları ve ödevleri" bölümünde düzenlenmesidir. İkinci yöntem ise 65. maddeye bir fıkra eklenerek ilk fıkrada öngörülen kurala (sınırlamaya) istisnalar getirilmesidir. Bu bağlamda, çevre hakkı açısından ilk yöntemin uygulanması yerinde olacaktır²⁰³. Çevre hakkının, yaşam hakkının ön şartı niteliğinde olduğu²⁰⁴ düşünüldüğünde bu hakkın, yaşam hakkıyla sistematik olarak aynı yerde düzenlenmesi daha doğru olacaktır. Diğer taraftan; çevre hakkının, sıklıkla çatışma halinde bulunduğu mülkiyet hakkına oranla güvence bakımından daha korunaksız bir biçimde düzenlenmesi²⁰⁵, çevre hakkı – yaşam hakkı ilişkisi bağlamında temel hak ve özgürlüklerin "insan onuru"nu koruma (insan onuruyla bağdaşır koşullar oluşturma) hedefiyle de tam olarak bağdaşmamaktadır. Eklemek gerekir ki çevre hakkının, yaşam hakkının bir ön şartı olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu hakkın, mali nedenlerle sınırlandırılmasının yerindesizliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

²⁰¹ Sınırlamanın, Devlete düşen ödevlere ayırım yapılmaksızın etkili olduğu yönünde bkz. Gürseler, **a.g.m.**, s. 201. Benzer yönde: Abdülhakimoğulları/Sezer/Akpınar, **a.g.m.**, s. 75.

²⁰² Tunç/Göven, **a.g.m.**, s. 117.

²⁰³ Bkz. Aynı yönde: Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 43.

²⁰⁴ Yasemin Özdek, **a.g.e.**, s. 100.

²⁰⁵ Bkz. Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 43; Kaboğlu, çevre hakkının sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler bölümünde düzenlenmiş olmasını bu hakkın, mülkiyet hakkı gibi kendisiyle çatışmaya giren haklar karşısında anayasal değer açısından ikinci plana itilmesi olarak değerlendirmektedir.

Diğer taraftan; 56. maddenin çevre hakkını, yaşam hakkı ile bağlantı kurarak düzenlemiş olması nedeniyle 65. madde sınırlamasının Devlete yüklenen çevreyi koruma ödevine uygulanamayacağı öğretide belirtilmektedir²⁰⁶. Yaşam hakkının, Devletin mali kaynaklarının yeterliliğinden bağımsız olarak korunacağı tartışmasız olmakla birlikte çevre hakkının, her ne kadar yaşam hakkıyla ilişkilendirilmiş olsa da Anayasa sistematğinde yaşam hakkından farklı bir bölümde düzenlenmesi ve 65. maddenin açık lafzı karşısında bu görüşe iştirak etme olanağı bulunmamaktadır.

Anayasanın 65. maddesinin öngördüğü sınırlamanın çevre hakkı bakımından en önemli sonucu, bu sınırlamayla çevre hakkına yönelik talep hakkının neredeyse ortadan kalkmasıdır. Söz konusu sınırlama, çevre hakkını düzenleyen 56. madde hükmünü yasama organına yol gösteren “program hüküm” niteliğine büründürmüştür²⁰⁷.

Anayasanın 65. maddesi Devlete, sosyal ve ekonomik ödevlerini yerine getirirken “bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözetme” yükümlülüğünü getirmiştir. Bu doğrultuda Devlet; sosyal ve ekonomik alandaki görevlerini mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirirken bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözetecektir. Söz konusu düzenlemeyle, siyasi iradeye bir takdir hakkı tanındığı açıktır. Yasama organı, sosyal ve ekonomik hakların amaçlarını değerlendirecek ve bu amaçların, öncelik verilecek değer ve önemde olanlarını belirleyecektir. Ülkemizde, çevre duyarlılığının yerleşik bir hal almadığı ve çevre sorunlarına ilişkin yeterince geniş bir kamuoyu oluşmadığı göz önünde bulundurulduğunda yasama organının, çevre hakkına ilişkin ödevlerin yerine getirilmesine öncelik vermesi beklenmez. Yasama organına tanınan takdir yetkisi, hukuki olarak denetlenebilir olmadığı için sözü edilen düzenleme, çevre hakkının gerçekleştirilmesini zorlaştırıcı niteliktedir.

Öte yandan; 1982 Anayasası’nın çevre hakkına ilişkin düzenlemesi yalnızca düzenlemenin sistematığı ve bu sistematik tercihin sonuçları yönünden değil; içeriği yönünden de eleştirilmiştir. Gerçekten, madde metninde “çevreyi korumak ve geliştirmek” ödevinden söz etmekle yetinilmiş, araç hak ve özgürlüklere ise yer

²⁰⁶ Yılmaz Turgut, **a.g.e.**, s. 79.

²⁰⁷ Özbudun, **a.g.e.**, s. 135.

verilmemiştir. Çevreyi korumak ve geliştirmek ise oldukça genel bir ifade olmakla, madde metni, ödevlerin belirlenmesi hususunda somutluktan uzaktır²⁰⁸.

1.7.4. Çevre Hakkı ve Çevre Hakkının KHK İle Düzenlenmesi Sorunu

Çevre hakkının, Anayasanın “Sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” başlığı altında düzenlenmiş olması, çevre hakkının kanun hükmünde kararnamelerle (KHK) sınırlanıp sınırlanamayacağı konusuna değinmeyi gerekli kılar. Anayasanın ilgili düzenlemesi şöyledir:

Kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verme

Madde 91:

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verebilir. Ancak sıkıyönetim ve olağanüstü haller saklı kalmak üzere, Anayasanın ikinci kısmının birinci ve ikinci bölümlerinde yer alan temel haklar, kişi hakları ve ödevleri ile dördüncü bölümünde yer alan siyasi haklar ve ödevler kanun hükmünde kararnamelerle düzenlenemez.

Anayasanın 91. maddesinin ilk fıkrası, KHK’ler ile hangi alanlarda düzenleme yapılamayacağını belirlemektedir. Buna göre, kişinin hakları ve ödevleri ile siyasi haklar ve ödevler KHK’lerle düzenlenemeyecektir. Düzenlemenin mefhum-u muhalifinden, Anayasanın üçüncü bölümünde yer alan sosyal ve ekonomik haklar ve ödevlerin KHK’lerle düzenlenebileceği anlaşılmaktadır.

Çevre hakkının Anayasanın “sosyal ve ekonomik haklar ve ödevler” bölümünde düzenlenmiş olması, bu hakla ilgili düzenlemelerin kanunla yapılmasının zorunlu olmadığı sonucunu doğurmaktadır. Anayasa m. 91/1’de bir hakkın sınırlanmasından değil, düzenlenmesinden söz edilmektedir. Nitekim temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması, Anayasanın 13. maddesinde düzenlenmiş olup sınırlamanın ancak kanunla yapılabileceği hükme bağlanmıştır. Bu çerçevede; Anayasa m. 91/1 yürütme organına, çevre hakkını sınırlama değil ve fakat düzenleme yetkisi vermektedir. Eş söyleyişle; KHK ile yapılan düzenlemenin, sınırlama boyutuna varmaması gerekmektedir²⁰⁹.

Anayasanın 91. maddesinin ilk fıkrası, çevre hakkının KHK ile sınırlanmasına cevaz vermese de, KHK ile düzenleme yapılmasını mümkün kılmaktadır. Daha önce de belirtildiği üzere, çevre hakkı genellikle ekonomik gerekliliklerle çatışma içerisindedir. Diğer taraftan; siyasi iktidarların ekonomik başarıları, daha somut

²⁰⁸ Kaboğlu, **Dayanışma Hakları**, s. 37.

²⁰⁹ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 42.

olarak topluma sunulabilirken çevrenin korunması ve geliştirilmesine ilişkin başarıların somut bir görünüm arz etmesi, maddi olarak topluma sunulması zordur. Bu nedenle; çevresel gereklilikler – ekonomik gereklilikler çatışmasında, yürütme organının çevre hakkına öncelik tanınması beklenen ve sık rastlanan bir tercih olmayacaktır. Hatta, azgelişmişliğin somut bir gerçeklik olarak belirdiği ülkelerde, toplumun da salt ekonomik kalkınmadan yana tavır alması mümkündür. Bu çerçevede; çevre hakkının KHK'lerle düzenlenebilmesi, bu hakkın, yürütme organınca belirlenen ekonomik önceliklerin ardında kalmasına neden olabilecektir. Çevre hakkıyla ilgili düzenlemelerin, tıpkı sınırlama rejiminde olduğu gibi ancak kanunla yapılması, daha katılımcı bir düzenlemenin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Böylece, çevreye duyarlı iktidarlar, yasama organından sadır olan bir kanuna dayanmakla çevrenin korunması konusunda daha az risk alarak daha cesur davranabileceklerdir. Çevresel gereklilikleri ön planda tutan bir yürütme organının, özellikle azgelişmiş ülkelerde bu tercihleri nedeniyle ekonomik gerekçeleri ileri süren güçlü bir muhalefetle karşılaşması mümkündür. Düzenlemenin kanunla yapılması, çevreye ilişkin maliyetli tercihleri yasama organının işlemi haline getirecektir. Hatta, muhalefetin de destek vermesi ihtimalinde, geniş bir uzlaşıyla çıkarılan bir kanunla somutlaşan çevresel tercihler; çevreye duyarlı iktidarların somut adımlar atabilmelerini sağlayacaktır.

2. ÇEVRE HAKKININ ARAÇLARI

Çalışmanın bu bölümünde, çevre hakkının gerçekleştirilmesini sağlayan araç hak ve özgürlüklere yer verilecektir. Araç hak ve özgürlüklerden kasıt, çevre hakkının gerçekleştirilmesine hizmet eden hak ve özgürlüklerdir. Öğretide, araç hak ve özgürlükler kavramının yanı sıra çevresel usuli haklar kavramının kullanıldığı da görülür²¹⁰. Ancak çevresel usuli hak kavramı, usul hukukuna ilişkin hak ve özgürlükleri anımsattığından çevre hakkının araçları/aracı hak ve özgürlükler kavramı tercih edilmiştir²¹¹.

Bu noktada, çevre hakkı ve çevresel usuli hak kavramıyla ilgili bir tartışmaya dikkat çekmek faydalı olacaktır. Anderson, çevre hakkının esasa ilişkin bir hak olmaktan çok usuli haklardan oluştuğunu ifade etmektedir. Anderson, çevrenin hedeflenen kalitesinin hukuki dilde ifade edilmesi zor bir değer yargısı olduğunu, değer yargılarının kültürlerle ve toplumlara göre değişebileceğini ve bu nedenle, temiz bir çevre hakkına ilişkin tek ve belirgin bir tanımlama yapılamayacağını ileri sürmektedir. Anderson'un önerisi, esasa ilişkin bir çevre hakkından söz etmek yerine çevresel usuli haklardan (çevre hakkının araçlarından) söz etmektir. Kişilere, çevre konusunda tam bir tartışma imkanı veren usuli hakların sağlanması; esnek, dürüst ve konuya en duyarlı yaklaşım olacaktır. Hatta yazar, aynı görüşleri sürdürülebilir kalkınma için de savunmaktadır²¹².

Turner ise çevresel usuli hakların, insan hakları hukuku ile çevre hukuku arasında pratik ve işlevsel bir melez niteliği taşıdığını ileri sürmektedir²¹³. Turner'a göre esasa ilişkin çevre hakları²¹⁴ öznesine, belirli bir standarda sahip çevre bahşederken; usuli haklar öznelarini bilgiye erişim, karar oluşturmaya katılım ve

²¹⁰ Bkz. İbrahim Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 81; Tim Hayward, Greening the Constitutional State: Environmental Rights in the European Union s. 152, ss. 139-158, in **The State and the Global Ecological Crisis**, Eds: John Barry and Robyn Eckersley, MIT Press, 2005; Stephen J. Turner, **A Global Environmental Right**, s. 24, Routledge, 2013; İlias Bantekas and Lutz Oette, **International Human Rights Law and Practice**, s. 520, Cambridge University Press, 2013; Atapattu bilgilendirme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkını sürdürülebilir kalkınmanın usuli unsurları olarak tanımlamaktadır, bkz.: Atapattu, **a.g.e.**, s. 353.

²¹¹ Ahmet M. Güneş ise "usuli araç" kavramını tercih etmiştir. Bkz.: Ahmet M. Güneş, "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", s. 300, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.XIV, Sayı:1, ss. 299-333, 2010.

²¹² Michael R. Anderson, Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview, s. 2, in **Human Rights Approaches to Environmental Protection**, Eds: A. E. Boyle and M. R. Anderson, ss. 2 – 10, Clarendon Press, 1996.

²¹³ Stephen J. Turner, **a.g.e.**, s. 24.

²¹⁴ Yazar, "substantive environmental rights" kavramını kullanmaktadır.

yargıya başvuru süreçlerine dahil eder²¹⁵. Bu çerçevede; çevre hakkının, somut niteliklere sahip bir çevreye ilişkin olduğu; araç hakların (usuli hakların) ise süreçlere dahil olmak şeklinde tezahür ettiği sonucuna varılabilir.

Çevre hakkının araçları bilgilenme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkı başlıkları altında incelenecektir. Aslında, çevre hakkının araçları oldukça fazladır. Bu durum, insan haklarının bütünlüğü ilkesinin bir sonucudur²¹⁶. Diğer araç hak ve özgürlüklere bilgilenme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkıyla ilişkilendirmek suretiyle değinilecektir.

Bilgilenme hakkı, karar alma süreçlerine katılma hakkı ve etkin başvuru hakkı çevresel demokrasinin üç sütunu olarak nitelendirilmiştir²¹⁷.

2.1. Bilgilenme Hakkı

Bu bölümde bilgilenme hakkı, çevreye ilişkin konularda bilgilenme ölçeğinde ele alınacaktır. Bilgiye erişim veya bilgi edinme hakkı kavramı yerine bilgilenme hakkı kavramı tercih edilmiştir. Şöyle ki; bilgilenme hakkı, hem bilgi edinme (bilgiye erişim) hakkını hem de bilgi alma hakkını içeren bir üst kavramdır²¹⁸.

Bilgi edinme hakkı, siyasi bir temel haktır. Bilgi edinme kavramı, lafzi olarak hakkın öznesinin aktifliğini öne çıkarmaktadır. Gerçekten; bilgi edinme hakkı, hakkın öznesinin hakkın muhatabı olan İdareye bilgi talebini iletmesi suretiyle kullanılmaktadır. Bilgi edinme hakkının İdareye pasif bilgi yükümlülüğü getirdiği ifade edilmektedir zira İdare, bilgi edinme hakkı kapsamında bilgi sunmak için bir talep beklemektedir²¹⁹.

Diğer taraftan; çevre hakkı bağlamında İdarenin, kişiler talepte bulunmasalar dahi çevresel bilgileri kamuoyu ile paylaşması, toplumun önemli bir kesimini

²¹⁵ Stephen J. Turner, **a.g.e.**, s. 23.

²¹⁶ İnsan hakları kavramı evrensel bir kavramdır. İnsan hakları, birbirine bağımlı ve bölünemez nitelikte olduklarından tüm insan haklarına saygı gösterilmedikçe insan onuruna yakışan bir yaşam mümkün değildir. Bkz.: Jack Donnelly, **International Human Rights**, s. 23, Fourth Edition, Dilemmas In World Politics, Westview Press, 2013; Çevre hakkının gerçekleştirilmesi için diğer hakların mevcut olduğu bir toplumsal ve siyasal yapının olması gerektiği görüşü hakkında bkz.: Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 83.

²¹⁷ Hunter/Salzman/Zaelke, **a.g.e.**, s. 1390. Yazarlar “the right to receive information” kavramını kullanmışlardır.

²¹⁸ Bilgilenme hakkı, Anglosakson terminolojide “right to information” kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Bilgiye erişim hakkının ise right to access to information, bilgi alma hakkının ise right to receive information kavramının karşılığıdır.

²¹⁹ Jean Baril, **Droit d’Accès A l’Information Environnementale: Pierre d’Assise du Développement Durable**, s. 101, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université Laval, Faculté de Droit, 2012.

ilgilendiren çevresel işlem ve projeleri kamuoyuna tanıtması gerekir. Dolayısıyla İdarenin, kişiler herhangi bir talepte bulunmasalar dahi çevresel bilgi verme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün kişiler üzerindeki görünümü bilgi alma hakkı olarak isimlendirilir. Bilgi alma hakkı bakımından İdarenin, aktif bilgi yükümlülüğü taşıdığı söylenebilir zira İdare bilgiyi yaymak yükümlülüğü altındadır²²⁰. Çevresel bilgi alma hakkının kaynağını çevresel demokrasi oluşturur.

Bilgilenme hakkı; gerek kişilerin bilgi edinme (bilgiye erişim) haklarını ileri sürmek suretiyle İdareden bilgi almalarına, gerekse kişilerin herhangi bir talepte bulunmalarına gerek olmaksızın İdarenin, sunmakla yükümlü olduğu çevresel bilgiye ulaşmalarına ilişkindir. İkincisinde, hak öznesinin çevresel bilgiye sahip olmak için herhangi bir talep ileri sürmesine gerek yokken; ilkinde bir temel hak olan bilgi edinme hakkının, öznesi tarafından ileri sürülerek kullanılması söz konusudur.

Çevre hakkının gerçekleştirilebilmesi için özellikle bilgi alma hakkı kritik bir önem taşımaktadır zira kişilerin doğrudan doğruya kendileriyle ilgili olmadığı takdirde, çevreye ilişkin plan, proje, yatırım ve işlemlerden haberdar olmaları zordur. Kişilerin, haberdar olmadıkları bir konu hakkında bilgi edinme talebinde bulunmaları söz konusu olamayacağı için bu noktada, bilgi alma hakkı devreye girmektedir. İdare, çevreyi önemli ölçüde etkileyecek işlem, plan, proje ve yatırımlara ilişkin çevresel bilgiyi yaymakla yükümlüdür.

Bilgi alma hakkının, önleme ilkesinin yaşama geçirilmesiyle de yakın ve doğrudan bir ilişkisi vardır; bilgi alma hakkının sağlanmaması, önleme ilkesi yerine onarma ilkesinin uygulanmasını sonuçlar²²¹. Gerçekten; İdarenin bilgi sağlaması, birçok çevresel zararın oluşmasını engelleyebilir. Oysa; örneğin İdarenin nükleer santral yapacağından önceden haberdar olmayan ve yapım işinin başlamasıyla durumdan haberdar hale gelen kişiler, bu noktadan sonra ancak bilgi edinme haklarını kullanabilirler ve birçok durumda, önleme ilkesinin uygulanması için geç kalınmış olur.

Diğer taraftan; bilgilenme hakkının bilgi alma hakkı sütunu, katılma hakkı için de kritik bir önem taşır. Bilgi alma hakkı, çevre üzerinde önemli etki bırakacak konularda İdarenin topluma bilgi sağlamasını içerir. Ancak sürecin burada kesilmemesi, kişilerin bilgi sağlanan konuya ilişkin görüş ve önerilerinin de dikkate

²²⁰ Baril, **a.g.e.**, s. 104.

²²¹ Baril, **a.g.e.**, s. 174.

alınması gerekir. Bu çerçevede; İdarenin bilgi sağlama yükümlülüğünü plan, proje, işlem ve yatırımlar gerçekleştikten sonra değil; gerçekleşmeden ve çevresel kararlar kesinleşmeden önce yerine getirmesi anlamlı olur. Aksi takdirde, bilgi alma hakkının işlevsel olduğu söylenemez.

2.1.1. Bilgilenme Hakkının İşlevi ve Çevresel Bilgi Kavramı

Çevre hakkının, tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için herkesin çevresel konularda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Bu doğrultuda bilgilenme hakkı, hem doğrudan doğruya çevre hakkının bir ön şartı; hem de çevre hakkının araçları olan katılma hakkı ile başvuru hakkının ön şartı olarak belirlemektedir. Çevresel bilgiye sahip olmayan bir kişinin, çevresel kararların alım sürecine ve çevre politikalarına katılması mümkün değildir. Örneğin; yaşadığı şehre nükleer santral yapılması gündemde olan bir kişinin hem genel olarak nükleer santrallerle, hem de özel olarak yaşadığı şehre inşa edilmesi gündemde olan nükleer santralle ilgili bilgileri haiz olması gerekir. Bilginin, santralin çevrenin tüm unsurları üzerinde bırakacağı etkileri kapsamı şarttır. Bilgiyle donatılmış birey, sözü edilen nükleer santral projesiyle ilgili bir görüş oluşturabilecek ve santralin inşa edilmesi veya edilmemesi yönündeki karar sürecine katılabilecektir. Çevresel katılmanın “aydınlatılmış bir katılma” olması, çevrenin korunması amacıyla da bağdaşır.

Çevresel bilgiye sahip olmayan kişilerin çevreye ilişkin bir farkındalık içinde olmaları da beklenmez. Dolayısıyla; çevresel bilgisizlik, çevreye karşı duyarsızlığı da beraberinde getirmektedir. Herkesin çevresel bilgiye sahip olması, çevresel katılımı sağlayacağı²²² ve anlamlı kılacağı²²³ gibi çevrenin korunması ve geliştirilmesini de büyük ölçüde kolaylaştıracaktır.

Öte yandan; toplumun çevresel bilgiye sahip olması, İdarenin çevre yönetiminde daha çoğulcu olmasını ve keyfilikten uzaklaşmasını da sağlayacaktır zira çevresel bilgiyle donatılmış birey, İdarenin çevre konusundaki tasarruflarını sorgulayacak ve eleştirecektir. Çevresel bilgiye erişim, iyi bilgilenmiş bir topluma

²²² Philippe Sands, **Principles of International Environmental Law**, s. 826, Second Edition, Cambridge University Press, 2005.

²²³ Donna Craig/Michael Jeffery, Non Lawyers and Legal Regimes: Public Participation for Ecologically Sustainable Development, s. 107, ss. 103-126 in **the Future of International Environmental Law**, United Nations University Press, Eds: David Leary and Balakrishna Pisupati, 2010.

götürecek, bilgilenmiş bir toplum da İdarenin davranışlarını daha iyi sorgulayacaktır²²⁴.

Çevresel bilgilenme hakkının gerçekleştirilmesi, İdarecilerin uygulamalarının eleştirel bir biçimde değerlendirilmesini sağlayacaktır. Olumsuz eleştirilerden uzak kalmayı amaçlayan İdarecilerin ise daha iyi bir çevre yönetimi için çalışmaları beklenir²²⁵.

Sands, çevresel bilginin erişime hazır biçimde muhafaza edilmesinin ve çevresel bilgiye erişimin işlevlerini şöyle sıralamaktadır²²⁶:

- Etkili bir ulusal ve uluslararası çevre yönetimi, koruması ve çevresel işbirliğine imkan verme,
- Çevreye ilişkin önleyici tedbirlerin alınmasını sağlama,
- Bireylerin, tüketicilerin ve kurumların davranışlarını etkileme,
- Uluslararası toplumun, devletlerin hukuki yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini tespit etmesine imkan verme.

Sayılan işlevlerin hepsi kuşkusuz çok önemlidir. Ancak; bireylerin, tüketicilerin ve kurumların davranışlarını etkilemek üzerinde özellikle durulmalıdır zira çevrenin korunması ve geliştirilmesi, üretim biçimleri ve tüketim alışkanlıklarıyla doğrudan ilişkilidir. Bir ürünün veya maddenin çevreye etkisine ilişkin bilgi sahibi olan bireyler, bu ürünü veya maddeyi tüketmemek ya da kullanmamak şeklinde bir davranış biçimi geliştirebilirler. Kirlenmenin, duyarsızlıktan değil ve fakat bilgisizlikten kaynaklandığı durumlara da sıkça rastlandığı düşünüldüğünde; çevresel bilgilenmenin, davranışları etkileme ve dönüştürme işlevinin boyutu daha iyi anlaşılacaktır.

Çevre hakkının sağlanması ancak çevresel demokrasinin sağlanmasıyla mümkündür. Çevresel demokrasi ise demokratik kamu yönetiminin bir bileşenidir. Demokratik kamu yönetimi, demokratik ilkelerin kamu yönetimine uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Demokratik kamu yönetiminin üç temel unsuru olduğu belirtilmekte ve bu unsurlar şöyle sıralanmaktadır: İdarenin karar alma süreçlerinin

²²⁴ Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 107. Ayrıca bkz.: Eken de bilgi edinmenin, yönetilenlerin demokratik yollarla yönetenlerden hesap sorabilmesinin bir unsuru olduğu görüşündedir; Musa Eken, “Bilgi Edinme Hakkı”, s. 63, **İnsan Hakları Yılı**, Dr. Muzaffer Sencer’e Armağan, Cilt: 17-18, ss.61-75, 1995-1996, TODAİE Yayınları.

²²⁵ Çınar Can Evren, “İdari Usul İlkelerinin Yönetim Hukukumuz Açısından Değeri”, s. 112, **TBB Dergisi**, ss. 110-145, Sayı: 91, Kasım – Aralık 2010.

²²⁶ Sands, **a.g.e.**, s. 826.

önceden belli olan usul ve esaslara göre belirlenmesi, İdarenin aleni yani açık olması, İdare dışında olanların İdarenin elinde bulunan bilgi ve belgelere kolayca ulaşabilmesi yani bilgi edinme özgürlüğü²²⁷. Bu çerçevede; bilgilenme hakkını, hem demokratik yönetimin bir sütunu hem de açık ve şeffaf yönetimin bir aracı olarak nitelemek mümkündür. Nitekim açıklık ve şeffaflık, halkın yönetim tarafından yürütülen iş ve işlemlerden haberdar olması, gerekli bilgi ve belgelere ulaşabilmesi, yönetime katılması, yapılanları denetleyebilmesi veya yanlışlardan hesap sorabilmesi gibi demokratik, temiz ve dürüst yönetim anlayışı olarak tanımlanmaktadır²²⁸. Açıklık ve şeffaflığın varlığı veya yokluğu ya da seviyesi, siyasi rejimlerin demokratiklik ölçütlerinden biri olarak tezahür eder²²⁹. Çevresel anlamda açıklık, çevresel bilgilenme hakkının yerine getirilmesiyle sağlanır. Dolayısıyla, bilgilenme hakkı çevresel konularda açıklığı sağlayacak ve çevresel demokrasinin kurumsallaşmasına hizmet edecektir.

Bu çerçevede; çevresel demokrasinin sağlanması ancak açık ve şeffaf bir İdare ile mümkün olur. Açık ve şeffaf İdare ise çoğu zaman kişilerin herhangi bir talebi olmasa dahi çevresel bilgiyi paylaşan bir İdareyi gerektirir. Dolayısıyla; açık ve şeffaf, son tahlilde demokratik bir İdareden söz edebilmek için bilgilenme hakkının tam olarak gerçekleştirilmesi beklenir. Hatta; bireylere İdarenin elindeki her türlü veriye erişim hakkının tanınması, açıklığın sağlanmasının en etkili aracı olarak gösterilmektedir zira uhdesindeki bilgiyi paylaşan İdare, görülebilir/şeffaf bir İdare haline gelecektir²³⁰.

Bu noktada, çevresel bilgi kavramının ne anlama geldiğine de değinmek gerekir. 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda çevresel bilgi "çevreye ilişkin bilgi" olarak adlandırılmakta ve şöyle tanımlanmaktadır:

Madde 2:

Bu Kanunda geçen terimlerden:

Çevreye ilişkin bilgi: Su, hava, toprak, bitki ve hayvan varlığı ile bunları olumsuz olarak etkileyen veya etkileme ihtimali bulunan faaliyetler ve alınan idari ve teknik önlemlere ilişkin olarak mevcut bulunan her türlü yazılı, sözlü veya görüntülü bilgi veya veriyi, ifade eder.

²²⁷ Mahmut Akpınar, "Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık", s. 237, C.16, S.2, ss. 235-261, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2011.

²²⁸ Akpınar, **a.g.m.**, s. 240.

²²⁹ Akpınar, **a.g.m.**, s. 243.

²³⁰ Cavidan Soykan, **Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı**, s. 4, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Görüldüğü üzere, Çevre Kanunu'nda çevresel bilgi kavramı çok dar bir biçimde düzenlenmiştir. Temel olarak, bu tanımın çevre kavramının öğelerinden birçoğunu içermediğini söylemek mümkündür. Örneğin iklim, biyolojik çeşitlilik, kültür ve tabiat varlıkları gibi unsurlar metinde sayılmamıştır. Bu tespite, biyolojik çeşitliliğin bitki ve hayvan varlığı; iklimin ise su ve toprak gibi unsurları etkileyen faaliyetler çerçevesinde değerlendirilebileceği gerekçesiyle karşı çıkılabilir. Ancak iklim gibi temel çevre konularından ve öğelerinden birini, çevresel bilgi kapsamında zikretmemek çok yerinde değildir çünkü iklime ilişkin bir bilgiye erişmek isteyen kişi, öncelikle talep ettiği bilginin çevreye ilişkin bilgi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymak zorunda kalacaktır.

Tanımdaki diğer bir olumsuzluk ise bilginin yalnızca faaliyetler ve önlemlerle sınırlandırılmasıdır. Tanım, plan ve programlara ilişkin bilgileri dışlamaktadır. Hatta münhasıran lafzi yorum yapıldığında, bir faaliyetin sonucuna ilişkin bilginin dahi bu kapsamda değerlendirilemeyeceği iddia edilebilir. Gerçekten, bir faaliyet sonra erdikten sonra bu faaliyetin sonuçlarıyla ilgili bir bilgi talep edilmesi halinde ortada bir faaliyet olmadığı için faaliyete ilişkin bilgiden de söz edilemeyeceği ileri sürülebilir.

Çevreye ilişkin bilgi tanımında yer alan eksikliklerden biri de bilginin, çevre üzerinde yalnızca olumsuz etki yapan veya yapma ihtimali bulunan faaliyetlere hasredilmesidir. Oysa, çevreye ilişkin bilginin çevre üzerinde olumlu etki bırakan faaliyet ve tüm işlemlere ilişkin olması gerekir. Hatta, “olumlu” ve “olumsuz” kavramları göreceli kavramlar olduklarından “çevre üzerinde etki yapan etkinlik, plan, program, politika ve tüm işlemler” formülasyonuna yer verilmesi daha nesnel, hukuka ve evrensel standartlara daha uygun olacaktır. Başka bir anlatımla, “çevre üzerinde etki oluşturabilme” ölçütü daha nesnel bir ölçüttür. Aksi takdirde, örneğin, bilgiyi uhdesinde bulunduran İdarenin, çevre üzerinde olumlu etki yaratacağını iddia ettiği bir proje çevresel bilgi tanımının dışında kalabilir. Oysa “olumlu” kavramı göreceli bir içeriğe sahip olduğu gibi kişilerin çevreye ilişkin bir projenin çevre üzerinde olumlu etki yaratıp yaratmayacağını takdir edebilmeleri için sözü edilen projeye ilişkin bilgi sahibi olmaları gerekir. Dolayısıyla; “olumlu” etkiye sahip hususları çevresel bilgi tanımının dışına çıkarmak, çevresel bilgiye erişim hakkını işlevsiz kılma riskini yaratır.

Çevre hakkının konusu çevredir. O halde çevre hakkının içeriğine, hakkın konusuna ilişkin her hususta bilgi sahibi olmak da dahildir. Bir hakkın konusuna ilişkin bilgilerden yoksun olan kişinin, o haktan yararlandığı söylenemez. Bu doğrultuda; çevre hakkının anlamlı bir kullanımı, çevresel bilgiye en geniş anlamda sahip olabilmeyi gerektirir. Çevresel bilgi, çevreye ilişkin ve çevreyi etkileyebilecek her türlü bilgidir. Çevrenin öğeleri olan, örneğin hava, su, toprak, bitki örtüsü, iklim, biyolojik çeşitlilik gibi kavramlarla ilgili her türlü bilgi; çevreye ilişkin planlar, projeler, programlar, idari işlemler, mevzuat metinleri ve çalışmaları bu kapsamdadır. Toz, gürültü, radyasyon, biyolojik çeşitliliği azaltma başta olmak üzere çevre üzerinde olumsuz etki yaratabilecek, kirliliğe ve ekolojik dengenin bozulmasına neden olabilecek tüm hususlar, üretim ve tüketim biçimleri, işlemler de çevresel bilgi kapsamında değerlendirilmelidir.

Çevresel bilgi kavramının içeriğine değindikten sonra bilginin biçimine (formuna) da kısaca değinmek faydalı olabilir. Çevresel bilgi, yazılı olabileceği gibi görsel, işitsel ve elektronik biçimde de olabilir.

Diğer taraftan; bilgilenme hakkının konusunu oluşturan çevresel bilginin bazı niteliklere sahip olması gerekir. Çevresel bilgi her şeyden evvel, gerçeğe uygun olmalıdır. Çevresel bilginin, gerçeği olduğu gibi yansıtması; manipüle edilmemiş olması şarttır. Buna ek olarak, bilginin güncel olması da gerekir. İdare, çevresel bilgiyi güncel halde erişime hazır bulundurma yükümlülüğü altındadır.

Aşağıda, uluslararası hukuk metinlerinde yer alan çevresel bilgi tanımlarına da yer verilecektir. Bu tanımlarla, Türk mevzuatındaki tanım karşılaştırıldığında yukarıda yer verilen tanımın ne kadar dar bir tanım olduğu bir kez daha ortaya çıkacaktır.

2.1.2. Uluslararası Hukukta Bilgilenme Hakkı

2.1.2.1. Rio Bildirgesi

Rio Bildirgesi'nin²³¹ 10. ilkesi her bireyin, kamu otoritelerinin haiz olduğu çevresel bilgiye erişim hakkı olması gerektiğini hükme bağlamaktadır. İlke, sözü edilen çevresel bilginin ilgili toplumdaki tehlikeli madde ve eylemleri de içermesi gerektiğini açıkça belirtmektedir.

²³¹ <http://www.un.org/documents/ga/conf151/annex1.htm>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Bildirgenin 10. ilkesi devletlere, çevresel bilgiyi geniş bir biçimde erişilebilir kılma yükümlülüğü getirmektedir.

Rio Bildirgesi'nin çevresel bilgi edinme hakkını açıkça düzenlediği söylenebilirse de çevresel bilgi alma hakkı için aynı sonuca varmak mümkün değildir. Metinde, çevresel bilgi ile çevresel katılma arasındaki ilişkiye değinildiğini de eklemek gerekir.

2.1.2.2. Gündem 21

Gündem 21 Eylem Planı'nın²³² 40. bölümü çevresel bilgiye ayrılmıştır. Bölümün başlığı "Karar Almak İçin Bilgi"dir. Bölümün ilk maddesinde herkesin, geniş anlamda bir bilgi kullanıcısı ve bilgi sağlayıcısı olduğu ifade edilmiştir. Bilgi ihtiyacının en üst karar alıcılardan, ulusal, uluslararası ve bireysel düzeye kadar her düzeyde belirttiği tespitine de yer verilmiştir. Bu çerçevede; Gündem 21, çevresel kararların muteber bilgiler temelinde alınabilmesi için özellikle iki alanda yapılması gerekenleri belirlemektedir: Veri boşluğunu doldurmak ve bilginin kullanılabilirliğini geliştirmek (erişime hazır hale getirmek).

Gündem 21, özellikle kaliteli çevresel bilgi oluşturma yöntemlerini düzenlemektedir. Planda gezegenin ekosistemi, doğal kaynaklar ve kirlilik gibi konularda verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve "kullanışlı bilgi" haline getirilmesi gereğine yer verilmektedir.

Bilginin erişilebilir değil ve fakat kolay erişilebilir olması da metinde yer alan hususlardandır. Gündem 21, çevresel bilgi kavramına yer vermekle birlikte, bilgi edinme veya bilgi alma hakkına doğrudan doğruya yer veren bir metin değildir. Gündem 21'in bir eylem planı niteliği taşıdığı düşünüldüğünde, bu durum çok şaşırtıcı karşılanmamalıdır.

2.1.2.3. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi

İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi²³³ çevresel bilgilendirme hakkına açıkça yer veren bir hukuk metnidir. Sözleşmenin 6. maddesi "Eğitim, Staj ve Toplumsal Farkındalık" başlığını taşımaktadır. Sözü edilen maddeyle taraflara, iklim değişikliği

²³² <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/Agenda21.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

²³³ <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

ve iklim değişikliğinin etkileri hakkında bilgiye, kamusal erişimi bölgesel ve ulusal düzeyde sağlama yükümlülüğü açık bir biçimde getirilmektedir.

İklim, çevrenin bir unsurudur. İklim değişikliği ise temel çevre sorunlarından birini oluşturmaktadır. İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi de çevresel bilgilenme hakkını, sözleşmenin konusu ışığında iklim değişikliği ile sınırlayarak düzenlemektedir. Sözleşmede, bilgi edinme hakkından mı yoksa daha geniş bir perspektifle, bilgilenme hakkından mı söz edildiği kesin bir ayrımla ortaya konamasa da kanaatimce asıl kastedilen bilgilenme hakkıdır zira maddede iklim değişikliğinin etkileri hakkındaki bilgiden de söz edilmektedir. Bu durum da kişilerden doğrudan bir talep gelmese dahi kişilerin ve toplumun, iklim değişikliğinin etkileri hakkında bilgilendirilmesi ihtiyacını akla getirmektedir. Gerçekten, bilgi edinme talebi, genellikle somut bir bilginin edinilmesine ilişkindir. Bilgi alma hakkında ise somut bir bilginin paylaşımı da yine mümkün olabileceği gibi daha genel bilgilerin, kişilerle paylaşımı evleviyetle söz konusudur. Kaldı ki iklim değişikliği konusunda eğitim hakkına ve staj programlarına dahi yer veren bir düzenlemenin bilgi alma hakkını dışladığı, amaçsal yorum çerçevesinde söylenemez.

Görüldüğü üzere İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, sözleşmenin konusu itibarıyla bilgilenme hakkına ilişkin geniş ve ayrıntılı bir düzenleme içermemektedir.

2.1.2.4. Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme

Çevre İçin Tehlikeli Faaliyetlerden Doğan Zararların Tazminine İlişkin Sözleşme²³⁴ bilgilenme hakkını olmasa da bilgi edinme hakkını düzenlemektedir. Sözleşmenin üçüncü bölümü “Bilgiye Erişim” başlığını taşımaktadır. Sözleşmenin 13. maddesinde, bilgi edinme hakkının muhatabı olması nedeniyle kamu otoriteleri tanımına yer verilmiştir. Sözleşmenin 14. maddesi, herkesin çevresel bilgi edinme hakkına sahip olduğunu ve bilgiye erişmek için menfaat ispatına gerek olmadığını hükme bağlamaktadır. Maddenin 2. fıkrasında, bilgiye erişimin hangi nedenlerle sınırlanabileceği sayılmıştır.

²³⁴ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007c079>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Sözleşmenin 15. maddesi dikkate değer bir düzenleme içermektedir. Bir kamu idaresinin denetiminde, çevreyle ilgili kamusal sorumluluklar üstlenmiş özel kişilerin de çevresel bilgi edinme hakkının muhatabı olabileceği bu maddede belirtilmiştir.

Diğer taraftan; denetiminde çevre için tehlikeli bir etkinlik yürütülen kişilerin (çevre için tehlikeli bir etkinlik yürütenleri denetleyenlerin) hangi hallerde ve koşullarda özellikle çevresel bilgiyi sağlamakla yükümlü oldukları da sözleşmenin 16. maddesinde düzenlenmiştir. Sözü edilen madde uyarınca, hakkın muhatabının bir özel hukuk kişisi olma ihtimali de bulunmaktadır. Ancak bu maddede, erişiminden söz edilen geniş anlamıyla çevresel bilgi olmayıp çevre için tehlikeli faaliyetlerden doğan zararlara ilişkin çevresel bilgidir.

2.1.2.5. Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Hakkında Sözleşme

1992 tarihli Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Hakkında Sözleşme²³⁵, çevreyi ve insanları endüstriyel kazalardan korumayı amaçlamaktadır. Sözleşme 19.04.2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye sözleşmeye taraf değildir.

Sözleşmenin 9. maddesi çevresel bilgilenme hakkına ve katılma hakkına ilişkindir. 9. madde taraflara, tehlikeli bir etkinlikten kaynaklanan endüstriyel kazalardan zarar görebilecek yerler hakkında topluma bilgi verme yükümlülüğü getirmektedir. Topluma sağlanacak bilginin, sözleşmenin sekiz numaralı ekinde sayılan hususları içermesi koşulu bulunmaktadır. Sekiz numaralı ekte yer alan hususlardan birkaçını tehlikeli etkinlikte bulunan şirketin adı, adresi; tehlikeli etkinliğin, taşıdığı riskleri de içeren basit açıklaması; tehlikeli bir etkinlikten kaynaklanması muhtemel bir endüstriyel kazanın insanlar ve çevre üzerindeki olası etkilerini de içerek şekilde niteliğine ilişkin genel bilgi; olası bir endüstriyel kaza halinde, ilgili kişilerin nasıl uyarılacağına ve haberdar edileceğine ilişkin bilgi şeklinde sıralamak mümkündür.

Sonuç olarak, Endüstriyel Kazaların Sınıraşan Etkileri Hakkında Sözleşme'nin hem bilgi edinme, hem de bilgi alma hakkını düzenlediği anlaşılmaktadır. Ancak sözü edilen düzenleme, geniş anlamda çevresel bilgiye şamil olmayıp halin icabı doğrultusunda, sözleşmenin konusu olan endüstriyel kazalar ve endüstriyel kazaların çevre üzerindeki etkileriyle sınırlıdır. Sands, Sözleşmenin bilgiye erişim hakkı

²³⁵ <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/documents/2006/teia/Convention%20E%20no%20annex%20I.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

yaratmaktan ziyade taraflara, topluma bilgi sağlama şeklinde pozitif bir yükümlülük getirdiğini belirterek Sözleşmede bilgi alma hakkının daha etkin bir biçimde düzenlendiğini vurgulamaktadır²³⁶.

2.1.2.6. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi

Çevresel bilgilendirme konusundaki en temel uluslararası hukuk metni Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından 25.06.1998 tarihinde imzaya açılmış olan Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'dir²³⁷. Danimarka'nın Aarhus Şehri'nde imzaya açılan sözleşme, Aarhus Sözleşmesi olarak da anılmakta olup 30.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkının araçlarını bir arada ve ayrıntılı bir biçimde düzenleyen ve taraf sayısının görece fazla olduğu bir hukuk metnidir. Sözleşmenin çevre hukuku ile (çevre hakkı dışındaki) insan haklarını birbirine bağlayan yeni bir anlayışı yansıttığını söylemek yanlış olmaz²³⁸. Aarhus Sözleşmesi'nin, çevresel yönetim alanında net bir ilerleme teşkil ettiği belirtilmektedir²³⁹. Hayward da Sözleşmenin muhtemelen çevre hakkının korunması yönünde atılmış şimdilik en önemli adım olduğu kanaatindedir²⁴⁰. Sözleşmeye kırk altı devlet ve Avrupa Birliği taraftır. Avrupa Birliği'nin Sözleşmeyi onaylama tarihi 17.02.2005'tir. Türkmenistan 25.06.1999, Gürcistan 11.04.2000, Romanya 11.07.2000, Kazakistan 11.01.2001, İtalya 13.06.2001, Fransa 08.07.2002, Belçika 21.01.2003, Bulgaristan 17.02.2003, Portekiz 09.06.2003, Hollanda 29.12.2004, İspanya 29.12.2004, Almanya 15.01.2007, Hırvatistan 27.03.2007, İrlanda 20.06.2012 ve İsviçre 03.03.2014 tarihinde Sözleşmeyi onaylamıştır. Türkiye ise sözleşmeye taraf değildir.

Sözleşmenin “başlangıç” bölümünde, herkesin sağlığı ve esenliği için elverişli bir çevrede yaşama hakkı olduğu belirtilmiştir. Sözleşme çevre hakkına, yaşam hakkı ile ilişkilendirilerek insanmerkezli bir yaklaşımla değinmektedir.

²³⁶ Sands, **a.g.e.**, s. 853.

²³⁷ <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

²³⁸ Silke R. Laskowski, Çevre Hukukunun Demokratikleşmesi, s. 211, Çev: Ahmet M. Güneş, **Türkiye Adalet Akademisi Dergisi**, Yıl:1, Sayı:2, ss.203-236, 2010.

²³⁹ Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 107.

²⁴⁰ Hayward, **a.g.m.**, s. 152.

Aarhus Sözleşmesi'nin "başlangıç" bölümünde gelişmiş bir çevresel bilgiye erişimin, çevresel konularda farkındalığın artmasına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

Sözleşmede "çevresel bilgi"nin tanımına yer verilmiştir. "Tanımlar" başlığını taşıyan 2. maddenin 3. fıkrasında çevresel bilgi şöyle tanımlanmıştır:

Madde 2/3:

"Çevresel Bilgi" aşağıdakiler hakkında yazılı, görsel, işitsel, elektronik ya da diğer herhangi bir somut biçimdeki bütün bilgiler anlamına gelmektedir:

a. Genetiği değiştirilmiş organizmalar dahil olmak üzere hava, atmosfer, su, toprak, kara, peyzaj ve doğal alanlar, biyolojik çeşitlilik ve biyolojik çeşitliliğin bileşenleri ile bu öğeler arasındaki etkileşim;

b. Yukarıdaki (a) paragrafının kapsamı içindeki çevre öğelerini etkileyen ve muhtemelen etkileyecek olan maddeler, etkinlikler, enerji, gürültü, radyasyon ve idari önlemler, çevreyle ilgili anlaşmalar, politikalar, mevzuat, plan ve programlar, çevresel karar verme sürecinde kullanılan fayda-maliyet analizi, diğer ekonomik analizler ve çevresel karar verme sürecinde kullanılan fayda – maliyet analizleri ile diğer ekonomik analizler ve varsayımlar;

c. Çevresel öğelerin durumundan ya da bu öğeler aracılığıyla yukarıdaki (b) paragrafı içerisinde söz edilen faktörler, faaliyetler ya da önlemler tarafından etkilendiği ya da etkilenebileceği kadarıyla insan sağlığı ve güvenliğinin durumu, hayat şartları, kültürel yerlerin ve insan yapısı olan yapılara ilişkin her türlü yazılı, görsel, işitsel veya diğer bir biçimdeki bilgidir.

Sözleşmenin, çevresel bilgiyi oldukça geniş bir biçimde tanımladığı görülmektedir²⁴¹. Çevresel bilginin mümkün olduğunca geniş tanımlanması özellikle iki açıdan önem taşımaktadır: Yönetimde şeffaflığın sağlanması, İdarenin sahip olduğu bilgileri mümkün olduğunca geniş bir biçimde toplumla paylaşmasıyla mümkündür. Diğer taraftan; çevresel katılma ve nihayetinde çevresel demokrasi ancak çevresel bilgiyle en üst düzeyde donatılmış kişiler eliyle yaşama geçirilebilir.

Sözleşme, çevresel bilgiyi sağlamakla yükümlü olan "kamu otoritesini" de geniş ve ayrıntılı bir biçimde tanımlamıştır.

Madde 2/1:

"Kamu otoritesi" aşağıdaki anlamlara gelmektedir:

a. Ulusal, bölgesel ve diğer düzeylerdeki idari birimler;

b. İç hukuk uyarınca belirli işler, etkinlikler veya özel hizmetler de dahil olmak üzere çevreyle ilgili kamusal idari görevleri yerine getiren gerçek veya tüzel kişiler;

c. Yukarıdaki (a) ve (b) paragraflarında belirtilen bir organ ya da kişinin denetimi altında çevre ile ilgili kamusal yükümlülükler ve sorumluluklar üstlenmiş veya çevreyle ilgili kamu hizmeti yerine getiren gerçek veya tüzel kişiler;

²⁴¹ Ahmet M. Güneş, **a.g.m.**, s. 307.

d. Bu Sözleşmeye taraf olan, 17. maddede söz edilen herhangi bir bölgesel ekonomik entegrasyon organizasyon örgütlerinin tüm kurumlarıdır.

Bu tanım, yargı ya da yasama yetkisini kullanarak hareket eden organ ve kurumları kapsamaz.

Kamu otoritesi kavramının merkezi yönetim ve yerel yönetim kuruluşlarını da içine aldığı; hatta belli şartlar altında özel kişileri de kapsadığı açıktır. Özellikle (c) fıkrası kapsamında; örneğin, yap-işlet veya yap-işlet-devret gibi yöntemlerle çevreye ilişkin kimi işlevleri ve kamu hizmetlerini üstlenmiş özel hukuk kişilerinden de çevresel bilgi talep edilmesi mümkündür. Çevreyle ilgili bir kamu hizmetinin veya kamusal bir işlevin, özel hukuk kişileri eliyle yerine getirilmesinin tercih edilmesi, çevresel bilgiye erişimi engelleyen bir husus olmamalıdır. Gerçekten; söz konusu kamu hizmeti veya kamusal işlev, doğrudan İdare eliyle yerine getirilseydi çevresel bilgiye erişim mümkün olacakken sırf özel hukuk tüzel kişisi eliyle yerine getirildiği için erişimin engellenmesi hukuka aykırı olacaktır.

Aarhus Sözleşmesi çevresel bilgiye erişimi gerçek kişiler için vatandaşlık, milliyet ve yerleşim yeri ayrımı yapılmaksızın; tüzel kişiler içinse tescil yeri ve faaliyetlerinin yoğunlaştığı yer ayrımı yapılmaksızın mümkün kılma yükümlülüğü getirmektedir. Eş söyleyişle; çevresel bilgiye erişim hakkının öznesi olarak “herkes” belirlenmiştir.

Sözleşmenin 4. maddesinin 1. fıkrası, çevresel bilginin herhangi bir menfaat ilişkisi aranmaksızın sağlanmasını öngörmektedir. Sözü edilen düzenleme kritik bir öneme sahiptir zira çevre hakkı bağlamında, menfaat kavramının her zaman için somut bir menfaate karşılık gelmesi zordur. Menfaatin, estetik bir menfaat olması dahi mümkündür. Diğer taraftan, çevrenin akışkan ve zamana yaygın özelliği düşünüldüğünde, menfaatin şimdi olmasa dahi ileride ortaya çıkabilecek olması da ihtimal dahilindedir. Örneğin, bir nükleer santral yapımına ilişkin bilgiler bu kapsamda değerlendirilebilir. Santralin yapılacağı şehirde yaşamayan bir kişinin de yakın veya uzak gelecekte santralden etkilenmesi mümkündür. Ayrıca, çevrenin akışkan ve küresel yapısı menfaat kavramını genişletir. Hal böyleyken, insanların bir üyesi oldukları gezegenin herhangi bir yerinde nükleer santral yapımı hususunda, bilgiye erişimde geniş anlamda menfaatleri vardır. Ancak bu menfaat, her durumda güncel hukuki menfaat kavramına karşılık gelmeyeceği için çevresel bilgiye erişimde menfaat koşulunun aranmaması oldukça gerekli ve ileri bir adımdır.

Sözleşmenin 4/2. maddesi çevresel bilginin, talep tarihinden itibaren bir ay içerisinde iletilmesi gerektiğini hükme bağlamaktadır. Talep edilen bilginin hacimli ve öğelerinin karmaşık olması halinde sürenin iki aya kadar uzatılabileceği öngörülmüştür.

Aarhus Sözleşmesi m. 4/3 ve m.4/4'te çevresel bilgi talebinin hangi hallerde reddedilebileceği hükme bağlanmaktadır. Buna göre; bilgiye erişim talebi m. 4/3 uyarınca:

- Bilgi talep edilen kamu otoritesi bu bilgiye sahip değilse,
- Talep açıkça makul değilse veya çok genel bir biçimde formüle edilmişse,
- Bilginin paylaşımının kamu için sağlayacağı kamu yararı da göz önünde bulundurularak bu tür bir istisnanın iç hukuk veya teamüller tarafından öngörülmüş olması şartıyla; talep, hazırlanmakta olan bir belgeye veya kamu otoritesinin iç iletişimine ilişkinse reddedilebilir.

Sözleşmenin 4/4. maddesi de talep edilen bilginin paylaşılmasının aşağıdaki hususlar üzerinde olumsuz etkiler/ihlaller yaratabileceği hallerde talebin reddedilebileceğini öngörmektedir:

- İç hukuk tarafından kamu otoritelerinin çalışmaları için gizliliğin öngörüldüğü haller,
- Uluslararası ilişkiler, ulusal güvenlik ve kamu güvenliği,
- Yargının işleyişi, adil yargılanma hakkı, kamu otoritelerinin cezai soruşturma veya disiplin soruşturması yürütme imkanları,
- Meşru bir ekonomik menfaati korumak amacıyla hukuken korunması halinde ticari ve endüstriyel sır. Bu ihtimalde, çevrenin korunması için gerekli olan emisyonlara ilişkin bilgiler paylaşılır.
- Fikri mülkiyet hakları,
- Bilginin kamuya paylaşımına rıza göstermediği takdirde, iç hukuk tarafından gizliliğin öngörüldüğü hallerde bir gerçek kişiye ilişkin kişisel veriler ve dosyalar,
- Bilginin paylaşımına rıza göstermesi hali saklı kalmak üzere, hukuken yükümlü olmadığı halde talep edilen bilgiyi sağlayan üçüncü bir kişinin menfaatleri,
- Nadir türlerin üreme yerleri gibi yerlere ilişkin bilgiler.

Çevresel bilgiye erişimin reddi sebeplerinin dar yorumlanması gerektiği de ilgili maddede belirtilmiştir.

Diğer taraftan; bir bilgi talebi, bilginin paylaşımının kamu için sağlayacağı kamu yararı da göz önünde bulundurularak bu tür bir istisnanın iç hukuk veya teamüller tarafından öngörülmüş olması şartıyla; hazırlanmakta olan bir belgeye veya kamu otoritesinin iç iletişimine ilişkin bilgiler ile m. 4/4'te öngörülen bilgileri de içeriyorsa gizli bilgiler ayrılmak suretiyle gizliliğe karşılık gelmeyen bilgiler ölçüsünde talebin karşılanması gerekmektedir.

Sözleşmenin 4. maddesinin 7. fıkrası uyarınca, bilgi taleplerinin reddi gerekçeli olmalıdır. Ret kararları, karara karşı başvuru yollarını da içermelidir.

Sözleşmenin 4. maddesinin 8. fıkrası ise bilginin sağlanmasına karşılık belli bir ücret öngörülebileceğini ancak bu ücretin makul bir miktarı aşmaması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Ücret öngörülmesi halinde ücret tarifeleri, başvuran kişilere önceden bildirilmelidir.

Sözleşmenin 5. maddesi, kamu otoritelerine işlevleriyle ilgili çevresel bilgiyi bulundurma ve güncelleme yükümlülüğü getirmektedir. Böylece, bilgi taleplerinin “talep edilen bilgiye sahip olunmadığı” gerekçesiyle reddedilmesi ihtimali büyük ölçüde önlenmektedir. Aynı maddeyle, çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek muhtemel ve mevcut etkinlikler hakkında kamu otoritelerine yeterli bilgi akışını sağlayacak zorunlu sistemlerin kurulması yükümlülüğü de öngörülmektedir. Bu düzenleme, kamu otoritesinin çevresel bilgiye en geniş anlamıyla bizzat sahip olmasını; böylece, bilgilerin kişilere iletilebilmesini sağlamaya matuftur.

Belirtmek gerekir ki Aarhus Sözleşmesi yalnızca bilgi edinme (bilgiye erişim) hakkını düzenlememektedir. Sözleşmede bilgi alma hakkına ilişkin hükümler de mevcuttur. Örneğin m. 5/1/c uyarınca, insan sağlığı ve çevre için insan etkinliklerinden veya doğal nedenlerden kaynaklanan yakın bir tehlike olması halinde, kamu otoritesinin uhdesinde bulunan ve toplumun önleme veya muhtemel zararları azaltmaya yönelik önlemler almasını sağlayacak nitelikteki tüm bilgiler ilgili kamu otoriteleri tarafından derhal toplumun ilgili kesimine yayılmalıdır.

Sözleşme, çevresel bilgiye erişim yönteminin şeffaf olması ve çevresel bilginin etkin bir biçimde erişilebilir olması yükümlülüğünü öngörmektedir. Sözleşme,

çevresel bilginin halkın erişimine açık listeler, kayıtlar ve dosyalar şeklinde pratik düzenlemelerle yayılmasını hükme bağlamaktadır.

Sözleşmenin 5. maddesinin 3. fıkrası taraflara, çevresel bilgiyi kamusal iletişim ağları aracılığıyla erişilebilen elektronik veritabanlarında ulaşılabilir kılma yükümlülüğünü öngörmektedir. Çevreye ilişkin raporlar, mevzuat metinleri, plan ve programlar, çevresel politikalar elektronik ortamda toplumun bilgisine sunulacaktır. Görüldüğü üzere İdare, çevresel bilgiyi talep olmasa dahi yayımlamak ve sunmakla sorumludur. Bu durum, Sözleşmenin, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu bölgesinde demokrasiyi güçlendirme amacıyla da uyumludur.

Diğer taraftan; kişiler hiçbir talepte bulunmasalar dahi taraflar, üç veya dört yılı geçmeyecek düzenli aralıklarla, çevrenin kalitesine ve çevre üzerindeki baskılara ilişkin hususları da kapsayacak şekilde çevrenin durumunu ortaya koyan ulusal bir rapor yayımlamak ve dağıtmakla yükümlüdür. Bu yükümlülük sayesinde kişiler, çevrenin kalitesi ve çevrenin karşı karşıya olduğu baskı unsurları hakkında bilgi sahibi olacaklardır.

Bilgi alma hakkına ilişkin diğer düzenlemeler arasında taraflara getirilen, başat çevre politikası önerilerine ilişkin önemli olguları ve olgu analizlerini yayımlama yükümlülüğü sayılabilir. Buna ek olarak, çevreye ilişkin kamu hizmetlerini ve kamu görevlerini gören her düzeydeki kamu otoritelerinin performanslarına ilişkin bilgilerin de yayımlanması veya en azından erişime açılması gerekmektedir. Böylece, çevresel hesap verilebilirliğin bir şartı yerine getirilmiş olacaktır.

Taraflara, tüketicilerin ekolojik tercihlerde bulunmasını mümkün kılmak amacıyla tüketicilere ürünlere ilişkin bilgi sağlayacak mekanizmaları oluşturma yükümlülüğü getirmiştir. Eş söyleyişle; bir tüketici özel olarak bir ürünle ilgili bilgi istemese dahi ekolojik tüketim tercihlerinde bulunmasını sağlayabilecek bilgilere erişebilir olmalıdır.

Açıklananlar ışığında Sözleşmenin, münhasıran bilgi edinme (bilgiye erişim) hakkını değil; bilgi alma hakkını da içerecek şekilde bilgilenme hakkını düzenlediğini söylemek yanlış olmaz.

Son olarak, Aarhus Sözleşmesi'nin bilgilenme hakkının muhatabını sembolik bir biçimde de olsa genişletmek amacıyla taraflara, özel kişileri de kamuya bilgi sunma konusunda teşvik etme ödevi yüklediğini belirtmek gerekir. Taraflar,

etkinlikleri çevre üzerinde belirgin bir etki bırakan kişileri, etkinlikleri ve ürünleri hakkında kamuyu düzenli olarak bilgilendirmeleri konusunda cesaretlendirmelidir. Bu düzenleme, çevre hakkının muhatabının “herkes” olarak belirlenmesindeki nedenlerle de örtüşmektedir.

Aarhus Sözleşmesi, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarında destek ölçü norm olarak kullanılan, önemli bir çevre hukuku belgesidir.

2.1.2.7. Avrupa Birliği Hukuku

Avrupa Birliği Hukuku’nda çevresel bilgiye erişimle ilgili olarak söz edilmesi gereken ilk hukuki metin 07.06.1990 tarihli ve 90/213/EEC sayılı Çevresel Bilgiye Erişim Özgürlüğü Yönergesi’dir. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere Avrupa Birliği, Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi’ni 17.02.2005 tarihinde onaylamıştır. Birlik böylece Aarhus Sözleşmesi’nde öngörülen asgari standartları sağlama yükümlülüğü altına girmiştir. Bunun üzerine, çevresel bilgiye erişim konusunda yeni bir yönerge çıkarılmış ve bu Yönerge aynı zamanda 90/213/EEC sayılı Yönerge’yi ilga etmiştir. Dolayısıyla, bilgilendirme hakkına ilişkin AB Hukuku temel düzenlemesi, Çevresel Bilgiye Kamusal Erişim Hakkında 28.01.2003 tarihli ve 2003/4/EC sayılı Yönerge’dir²⁴². Yönerge, 14.02.2003 tarihli Avrupa Birliği Resmi Gazetesi’nde yayımlanmıştır.

Yönerge, kişilerin hem bilgi edinme; hem de bilgi alma haklarını düzenlemektedir. Bu durum, madde başlıklarına da yansımıştır. Yönergenin 3. maddesinin başlığı “Talep Üzerine Bilgiye Erişim” iken, 7. maddenin başlığı “Çevresel Bilginin Yayılması”dır. Aşağıda, her iki hak üzerinde kısaca durulacaktır.

Yönergenin amacı, 1. maddesinde çevresel bilgiye erişim hakkını güvence altına almak olarak belirtilmiştir. Bu kapsamda; çevresel bilginin mümkün olduğunca geniş ve sistematik bir biçimde erişime hazır bulundurulması ve halka yayılması amacı ile bu amacı gerçekleştirmek için bilgisayar-telekomünikasyon ve elektronik teknolojinin kullanımının teşvik edilmesi gerektiği Yönergenin 1. maddesinde ifade edilmiştir.

²⁴² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:041:0026:0032:EN:PDF>, Erişim Tarihi: 18.05.2016.

Yönergede çevresel bilginin tanımına da yer verilmiştir. Bu tanım, Aarhus Sözleşmesi'ndeki tanımda yer alan unsurların yanı sıra çevresel mevzuatın uygulanmasına ilişkin raporlar, çevresel unsurlar olan kıyı ve deniz bölgelerinin durumuna ilişkin bilgiler, radyoaktif atıkları da içermek üzere atıklara ilişkin bilgileri de içermektedir. Dolayısıyla; çevresel bilginin Avrupa Birliği Hukuku'ndaki tanımı, Aarhus Sözleşmesi'ndeki çevresel bilgi tanımından daha geniştir. Nitekim Güneş de Yönerge'de çevresel bilgi kapsamının mümkün olduğunca geniş tutulduğu görüşündedir²⁴³.

Bilgiye erişim hakkının Yönergede, hem gerçek hem de tüzel kişiler için öngörüldüğünü ifade etmek gerekir. Çevresel bilgiye erişme talebinde bulunan kişi, çevresel bilgiye erişmede bir menfaati olduğunu ispatlamak zorunda değildir.

Yönergenin 2/2. maddesi, bilgiyi sağlamakla yükümlü kamu otoritesinin tanımını yapmaktadır. Bu tanıma göre, hükümet veya diğer kamu İdarelerinin ya da ulusal hukuk çerçevesinde, çevreyle ilgili özel bir iş, etkinlik, hizmeti de içeren kamusal idari görevler üstlenmiş gerçek ya da tüzel kişiler gözetiminde, çevreyle ilgili sorumluluk ve işlev üstlenmiş tüm gerçek ve tüzel kişiler ile kamu hizmeti sunan tüm gerçek ve tüzel kişiler çevresel bilgiyi sağlamakla yükümlüdür. Dolayısıyla, özel hukuk kişilerinin de bu tanım doğrultusunda söz konusu hakkın yükümlüsü haline geldiği anlaşılmaktadır²⁴⁴.

Yönergenin 3/2. maddesi bilgi taleplerinin mümkün olduğunca kısa bir sürede, ancak en geç talebin alındığı tarihten itibaren bir ay içinde karşılanması gerektiğini hükme bağlamaktadır. Sağlanacak bilginin hacimli ve karmaşık olması nedeniyle bir aylık sürenin yeterli olmaması halinde, bilginin iki ay içinde sağlanabileceği ancak başvuru sahibinin, sürenin uzamasından ve uzama nedenlerinden mümkün olan en kısa zamanda ve en geç bir aylık süre sona ermeden önce haberdar edilmesi gerektiği öngörülmüştür. Bir aylık olağan süre ve istisnai hallerde sürenin iki aya kadar uzatılabilmesi, Aarhus Sözleşmesi'ndeki düzenlemeyle uyumludur.

Yönergede, bilgi edinme talebinin hangi hallerde reddedilebileceği de düzenlenmiştir. Ret sebepleri arasında talebin çok genel bir biçimde formüle edilmiş olması da sayılmıştır. Bu doğrultuda, çok genel bir biçimde formüle edilmiş bilgi

²⁴³ Ahmet M. Güneş, **Avrupa Birliği Çevre Hukuku**, s. 239, XII Levha Yayınları, 2011, İstanbul.

²⁴⁴ Gudmundur Alfredsson, Human Rights and the Environment, s. 140 ss. 127-146, in **The Future of International Environmental Law**, Eds: David Leary – Balakrishna Pisupati, United Nations University Press, 2010.

edinme talepleri Yönergenin 4/1/c maddesi uyarınca reddedilebilecektir. Ancak Yönergenin 4/1/c maddesi, m. 3/3'e atıfta bulunmaktadır. Bu kapsamda; çok genel bir bilgi edinme talebini alan kamu otoritesi, mümkün olan en kısa sürede ve en geç bir aylık süre içerisinde başvurucudan talebini özelleştirmesini isteyecek ve başvurucuya, bu konuda yardımcı olacaktır. Başvurunun, çok genel olduğu gerekçesiyle reddi ancak m. 3/3'te düzenlenen bu yükümlülük yerine getirildikten sonra herhangi bir sonuç alınamaması halinde mümkündür. Yönergenin, çok genel içerikli bilgi taleplerini doğrudan doğruya reddetme imkanı vermemesi, Aarhus Sözleşmesi'nin getirdiği standartların dahi üzerine çıkan bir hukuki düzenlemedir.

Yönergenin 6. maddesi bilgi edinme talebi hukuka aykırı olarak reddedilen, talebi görmezden gelinen, eksiksiz bir biçimde cevaplanmayan veya Yönergenin 3., 4. ve 5. maddelerinde öngörülen hükümlere uygun olarak karşılanmayan kişiler için idari bir başvuru yolu öngörülmesini zorunlu kılmaktadır. İdari başvuru yolu, süratli işlemeli; idari başvuruda bulunmak ücretsiz veya ucuz olmalıdır. Ayrıca m. 6/2 kapsamında, idari başvuru sonucuna karşı bir yargı merciine veya kanunla kurulmuş bağımsız ve tarafsız bir mercie başvurulması da mümkün kılınmalıdır. Özetle; bilgi edinme hakkı için de idari ve yargısal başvuru haklarının etkin bir biçimde kullanılabilmesi gerekmektedir.

Öte yandan; sözü edilen Avrupa Birliği yönergesinin sadece bilgi edinme hakkını düzenlemediğini de tekrarlamak gerekir. Yönergenin 7. maddesi, “çevresel bilginin yayılması” başlığını taşımakta olup İdarenin, herhangi bir talep olmasa dahi çevresel bilgiyi yayma yükümlülüğünü düzenlemektedir. Buna göre; üye Devletler, kamu otoritelerinin görevleriyle ilgili konulara ilişkin çevresel bilgiyi topluma özellikle elektronik teknolojiyi kullanarak sistematik olarak yaymalarını sağlayacak önlemleri almakla yükümlüdür. Sözü edilen çevresel bilginin güncel olması gerektiği de ayrıca ifade edilmiştir. Topluma, talep olmasa dahi sunulması gereken bilgiler şöyle sıralanmıştır:

- a) Çevre veya çevreyle ilgili bağlantılı konular hakkındaki uluslararası anlaşmalar, mutabakatlar; ulusal, bölgesel veya yerel yasama işlemleri;
- b) Çevresel politika, plan ve programlar;
- c) (a) ve (b) maddelerinde sayılan hususların uygulanmasına ilişkin ilerleme raporları;

- d) Çevreye zarar veren veya zarar vermesi ihtimali bulunan etkinliklere ilişkin denetim verileri veya veri özetleri;
- e) Çevre veya çevreye ilişkin mutabakatlar üzerinde belirgin bir etkisi olacak izinler veya bu izinlere nereden erişilebileceğine ilişkin referans;
- f) Çevresel etki değerlendirmeleri ve çevresel bilginin tanımında yer alan çevre unsurlarına ilişkin risk değerlendirmeleri veya bu bilgilerin talep edilebileceği yere ilişkin referans.

Çevresel bilgiye erişime ilişkin 2003/4/EC sayılı Yönerge, tüm AB üyeleri için bağlayıcı olup üye devletlere, ulusal hukuklarını Yönerge hükümleri doğrultusunda güncelleme ödevi yüklemektedir.

Avrupa Birliği Hukuku'nda çevresel bilgilenme hakkının oldukça detaylı ve tatmin edici bir biçimde düzenlendiği görülmektedir. AB Hukuku, Aarhus Sözleşmesi'nin getirdiği tüm yükümlülüklerle cevap vermekle kalmamakta; Aarhus Sözleşmesi'nin getirdiği kazanımların ötesine geçmektedir.

2.1.3. Türk Hukukunda Bilgilenme Hakkı

Bu bölümde; öncelikle bilgi edinme hakkı, ardından ise bilgi alma hakkı ele alınacaktır.

2.1.3.1. Türk Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı

Bilgi edinme hakkına ilişkin Türk Hukuku'ndaki en temel düzenleme 1982 Anayasası'nın "*siyasi haklar ve ödevler*" bölümünde yer almaktadır. Anayasanın "*Dilekçe, Bilgi Edinme ve Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı*" başlıklı 74. maddesinin 3. fıkrası şöyledir:

Madde 74/3:

Herkes, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.

Yukarıda yer alan fıkra, Anayasanın 74. maddesine 07.05.2010 tarihli ve 5982 sayılı Kanun'un 8. maddesiyle eklenmiştir. Bu çerçevede; bilgi edinme hakkının, anayasal düzeyde güvenceye kavuşturulmuş siyasi bir temel hak olduğu görülmektedir.

Diğer yandan; Türkiye'de çevresel bilgi edinme hakkına özgü bir pozitif hukuk metni bulunmamaktadır. Çevresel bilgi edinme hakkına ilişkin temel düzenleme,

Çevre Kanunu'nun 26.04.2006 tarihli ve 5491 sayılı Kanun'la değişik 30. maddesinin 2. fıkrasında yer almaktadır. Söz konusu düzenleme şöyledir:

Bilgi edinme ve başvuru hakkı

Madde 30/2:

Herkes, 9/10/2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında çevreye ilişkin bilgilere ulaşma hakkına sahiptir. Ancak, açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin talepler de bu Kanun kapsamında reddedilebilir.

Çevre Kanunu'nda yer alan bu düzenlemeden aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

Çevresel bilgi edinme hakkına Çevre Kanunu'nda yer verilmiş olmasına rağmen, sözü edilen hakka özgü düzenlemeler Çevre Kanunu'nda yer almamaktadır. Çevresel bilgi edinme hakkı ile ilgili olarak Bilgi Edinme Kanunu'na atıf yapılmıştır.

Öte yandan; çevresel bilgi taleplerinin ret sebepleri Çevre Kanunu ile genişletilmiştir. Açıklanması halinde üreme alanları, nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin taleplerin reddedilebileceği hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla; çevresel bilgi talepleri hem Bilgi Edinme Kanunu'nda yer alan ret sebeplerine dayanılarak hem de Çevre Kanunu'nda düzenlenen ret sebebine dayanılarak geri çevrilebilecektir.

Çevre Kanunu, çevresel bilgi edinme hakkını Bilgi Edinme Kanunu'na atıf yaparak düzenlediği için çalışmanın bu bölümünde, çevresel bilgi ekseninde Bilgi Edinme Kanunu'nun ilgili hükümleri irdelenecektir.

09.10.2003 tarihli ve 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu, bilgi edinme hakkının anayasal düzeyde güvenceye kavuşturulmasını müteakiben yürürlüğe girmiştir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun amacı, Kanun'un 1. maddesinde demokratik ve şeffaf yönetimin gereği olan eşitlik, tarafsızlık ve açıklık ilkelerine uygun olarak kişilerin bilgi edinme hakkını kullanmalarına ilişkin esas ve usullerin düzenlenmesi olarak belirtilmiştir. Nitekim öğretilerde de bilgi edinme hakkının, yönetimde açıklığın en önemli aracı olduğu dile getirilmektedir²⁴⁵.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu'nun 2. maddesi ise Kanunun kapsamını ortaya koymaktadır. Buna göre Kanun, kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerinde uygulanacaktır. Çevresel bilgi

²⁴⁵ Musa Eken, **a.g.e.**, s. 63.

edinme perspektifiyle konuya yaklaşıldığında, Kanunun kapsamının dar ve tatmin edicilikten uzak olduğunu açıkça ifade etmek gerekir zira belirlenen kapsam, özel hukuk kişilerinin etkinliklerini tamamen dışlamaktadır. Oysa; çevre üzerinde olumsuz etki bırakan veya bırakması imkanı bulunan birçok etkinlik, özel hukuk kişileri eliyle yürütülmektedir. Kanunun 2. maddesi, Kanun'un 3. maddesiyle birlikte değerlendirildiğinde, bilgi edinme hakkının muhatabı olarak kamu kurum ve kuruluşları ile kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları belirlenmektedir.

Bilindiği üzere Anayasa'nın "Devletleştirme ve Özelleştirme" başlığı taşıyan 47. maddesine 13.08.1999 tarihli ve 4446 sayılı Kanun'la eklenen aşağıdaki fıkra ile bazı hizmet ve yatırımların özel hukuk kişilerince, bir özel hukuk sözleşmesi temelinde yerine getirilmesinin önü açılmıştır:

Madde 47/4:

Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzel kişilere yaptırabileceği veya devredebileceği kanunla belirlenir.

Anayasanın alıntılanan düzenlemesi doğrultusunda devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzel kişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetler; özel hukuk kişileri eliyle yürütülebilecektir. Örneğin hali hazırda bir kamu tüzel kişisi tarafından işletilen bir enerji üretim tesisinin etkinlikleriyle ilgili çevresel bilgi sağlanabilecekken; söz konusu etkinliğin kamu tüzel kişisi tarafından yerine getirilmesinden vazgeçilip özel kişilerce yürütülmesi halinde çevresel bilgiye erişim mümkün olmayacaktır. Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Anayasanın 47/3. maddesi, 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım Ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun, 4283 sayılı Yap – İşlet Modeli İle Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi İle Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanun ile 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun çerçevesinde elektrik üretimi özel hukuk tüzel kişilerinince de gerçekleştirilen bir etkinlik haline gelmiştir. Böylece, özel hukuk kişilerinince enerji santralleri kurulmak suretiyle elektrik üretimi gerçekleştirilebilecektir. Ancak söz konusu özel hukuk kişilerinin faaliyetleri, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamına dahil olmadığı için bu kişilerden çevresel bilgi talep edilemeyecektir. Böylece örneğin bir hidroelektrik santral (HES), bir kamu tüzel kişisi tarafından işletilseydi

çevresel bilgi talep edilebilecekken, İdarenin takdiri doğrultusunda bir özel hukuk kişisi tarafından işletildiğinde çevresel bilgi talebi karşılanmayacaktır.

Çevreyi önemli ölçüde etkileyen faaliyetler, sıklıkla özel kişiler tarafından da yürütüldüğü için Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun kapsamı, erişilebilir çevresel bilginin hacmini ve içeriğini çok daraltmaktadır. Söz konusu düzenlemeye “çevreyi etkileyebilecek nitelikte bir kamu hizmetini veya yatırımını üstlenen özel hukuk kişilerinin faaliyetleri de bu Kanun kapsamındadır” şeklinde bir cümle eklenerek çevresel bilgi söz konusu olduğunda, özel kişilerin de bilgi edinme hakkının muhatabı olması sağlanabilirdi²⁴⁶. Bu tür bir düzenleme, hem bilgi edinme hakkının (ve çevre hakkının) “dayanışma hakkı” niteliğiyle²⁴⁷, hem de uluslararası hukuk metinleriyle uyumlu olurdu.

Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun 4. maddesi uyarınca, Türkiye’de ikamet eden yabancılar ile Türkiye’de faaliyette bulunan yabancı tüzel kişiler, isteyecekleri bilgi kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olmak kaydıyla ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’ndan yararlanabileceklerdir. Bu kapsamda; bir yabancıнын çevresel bilgi edinebilmesi gerçek kişiler için Türkiye’de ikamet etmesine, tüzel kişiler içinse Türkiye’de faaliyette bulunmalarına bağlıdır. Yabancı kişiler, talep ettikleri çevresel bilginin kendileriyle veya faaliyet alanlarıyla ilgili olduğunu ispatlamakla yükümlüdürler. Bu şartlara ek olarak, karşılıklılık ilkesinin de sağlanması gerekmektedir. Çevresel bilgiye erişim konusunda bu düzenlemenin Aarhus Sözleşmesi ve AB Hukuku düzenlemeleriyle uyumlu olmadığı görülmektedir.

Bilgi edinme hakkının sınırları, Kanunun dördüncü bölümünde düzenlenmiştir. Çevre Kanunu’nda yer alan sınırlama sebebinin yanı sıra Kanunun dördüncü bölümünde sayılan sınırlama sebepleri gerekçe gösterilerek çevresel bilgi edinme talepleri reddedilebilecektir. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nda sayılan sınırlama sebepleri şunlardır:

- Devlet sırrına ilişkin bilgi veya belgeler (BEHK m. 16)

²⁴⁶ Soykan; çevresel bilgiyle sınırlı olmaksızın, genel olarak bilgi edinme hakkı kapsamında yeri geldiğinde bir özel kuruluşa da soru yöneltilebilmesi gerektiği görüşündedir. Bkz. Soykan, **a.g.e.**, s. 95. Yaşamış da özel sektör kurum ve kuruluşlarının, hakkın muhatabı olarak kabul edilmemelerini bir eksiklik olarak nitelendirmektedir. Bkz.: Firuz Demir Yaşamış, Türkiye Barolar Birliği Bilgi Edinme Hakkı Paneli’nde Sunulan Tebliğ, s. 45, ss. 21-76, Türkiye Barolar Birliği Bilgi Edinme Hakkı Paneli, TBB Yayınları, 2004.

²⁴⁷ Firuz Demir Yaşamış, **a.g.t.**, s. 23.

- Ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler (BEHK m. 17)
- İstihbarata ilişkin bilgi veya belgeler (BEHK m. 18)
- İdari soruşturmaya ilişkin bilgi veya belgeler (BEHK m. 19)
- Adli soruşturma ve kovuşturmaya ilişkin belgeler (BEHK m. 20)
- Özel hayatın gizliliği (BEHK m. 21)
- Haberleşmenin gizliliği (BEHK m. 22)
- Ticari sır (BEHK m. 23)
- Fikir ve sanat eserleri (BEHK m. 24)
- Kurum içi düzenlemeler (BEHK m. 25)
- Kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler (BEHK m. 26)
- Tavsiye ve mütalaa talepleri (BEHK m. 27)

Kanunda yer verilen sınırlama sebeplerinin sayısının oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Sözü edilen sınırlama sebeplerinin bazılarına değinmek gerekir. Şöyle ki; Kanunun 17. maddesi uyarınca “ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler” bilgi edinme hakkının konusunu oluşturmamaktadır. İlgili düzenleme şöyledir:

Ülkenin ekonomik çıkarlarına ilişkin bilgi veya belgeler

Madde 17:

Açıklanması ya da zamanından önce açıklanması halinde, ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar verecek veya haksız rekabet ve kazanç sebep olacak bilgi veya beleler, bu Kanun kapsamı dışındadır.

17. maddede düzenlenen sınırlama sebebi, çevresel bilgi edinme hakkını işlevsizleştirebilecek bir düzenlemedir. Çevreyi ciddi bir şekilde etkileyen enerji santralleri yapımı, kentsel dönüşüm projeleri doğrudan doğruya ekonomik çıkarla ilgilidir. Çevre hakkının, kontrolsüz ekonomik kalkınma ile çatışma halinde olduğu hususuna da çalışmanın ilk bölümünde yer verilmişti. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun 17. maddesi İdareye, çevresel bilgi taleplerinin çok büyük ve önemli bir bölümünü reddetme imkanı getirmektedir. Üstelik, söz konusu sınırlama sebebi oldukça muğlak ve denetimi güç bir sınırlama sebebidir²⁴⁸. Çevresel bilginin açıklanmasının, ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar verdiği İdare tarafından nasıl ispatlanabilecektir veya İdarenin ileri sürdüğü gerekçelerin denetimi nasıl mümkün

²⁴⁸ Uzun, herhangi bir bilginin “açıklanması ya da zamanından önce açıklanması halinde, ülkenin ekonomik çıkarlarına zarar verecek veya haksız rekabet ve kazanç sebep olacak bilgi” kapsamına sokulabileceğini ifade etmektedir. Bkz.: Turgay Uzun, “Kamu Yönetiminde Değişim ve Bilgi Edinme Hakkı”, s. 252, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Aralık, 2005, ss. 229- 256.

olabilecektir? İdari işlemler, sadece hukuka uygunluk yönünden denetlenebildiğine göre ülkenin ekonomik çıkarlarının zarar görebileceği hususu, yerindelik denetimine varılmadan denetlenebilir mi? Tüm bu hususlar, incelenen sınırlama sebebinin somutluktan uzak ve keyfi kararlara sonuç verebilecek nitelikte olduğunu göstermektedir. Öğretide de söz konusu sınırlama nedeninin içeriğinin belirsiz olduğuna ve dahi Anayasaya aykırılığına dikkat çekilmiştir²⁴⁹.

Diğer taraftan; “*Adli soruşturma ve kovuşturmayla ilişkin belgeler*” başlıklı 20. maddenin kendi içinde öngördüğü sınırlama sebepleri de oldukça fazladır. Aarhus Sözleşmesi’nde ve Avrupa Birliği’nin 2003/4/EC sayılı Yönergesi’nde yer alan muadil maddenin adli soruşturma ve kovuşturmalara ilişkin düzenlemesi daha az sınırlayıcı bir düzenlemedir. Bir çevresel bilgi edinme talebi, Bilgi Edinme Hakkı Kanunu m. 20/1/a uyarınca “suç işlenmesine yol açacağı” gerekçesiyle reddedilebilecektir. Çevresel bilginin, suç işlenmesine hangi surette yol açabileceğini tasavvur etmek oldukça güçtür. Bu sınırlama sebebi, çevresel bilginin mahiyetiyle de bağdaşmamaktadır. Buna ek olarak; maddenin içeriğinin madde başlığıyla uyumlu olmadığını da dile getirmek gerekir zira başlık, adli ve idari bir soruşturmaya ilişkin bilgilerin, bilgi edinme hakkının konusunu oluşturamayacağını belirtmekteyse de m. 20/1/a’nın da ortaya koyduğu üzere, madde içeriği yalnızca adli soruşturma ve kovuşturmayla ilişkin belgelere ilişkin olmayıp daha geniştir.

BEHK m. 20/1/b’de düzenlenmiş olan “suçların önlenmesini tehlikeye düşürme” sebebi de çevresel bilgiye erişimin sınırlanması için çok uygun bir sebep değildir.

Bir çevresel bilginin açıklanmasının suç işlenmesine yol açmaktan ziyade, çevreye zarar vermeyi kolaylaştırması ihtimali akla gelebilir. Nadir türlerin yok edilmesi gibi fiiller bu tür bir duruma örnek teşkil edebilir. Ancak, Çevre Kanunu m. 30/2’de yer alan “nadir türler gibi çevresel değerlere zarar verecek bilgilere ilişkin taleplerin reddedileceği” hususu zaten bu tür kaygıları giderebilecek niteliktedir. Hal böyle iken, iki ayrı sınırlama sebebi daha öngörülmesi yerinde değildir. Kaldı ki, m. 20/1/a ve m. 20/1/b’de öngörülen sınırlama nedenleri çevresel bilginin mahiyetiyle örtüşmemekte ve söz konusu sebeplerin gerçekleşme ihtimali çok teorik kalmaktadır.

²⁴⁹ Mehmet Semih Gemalmaz/Haydar Burak Gemalmaz, Ulusalüstü **İnsan Hakları Standartları Işığında Türkiye’de Bilgi Edinme Düşünce – İfade ve İletişim Mevzuatı**, s. 256, Düşünce Suçu(!?)na Karşı Girişim, 2006; Bkz. Benzer yönde: Uğur Gündüz, “Kamunun Bilgi Edinme Hakkı Kavramı ve Bilgi Edinme Yasası’nın Değerlendirilmesi”, s. 156, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, Cilt:1, ss. 149-158, 2005.

Kanunun 25. maddesi ise İdarenin “kamuoyunu ilgilendirmeyen kurum içi uygulamalarına ilişkin düzenlemeler hakkındaki bilgi veya belgeler”i bilgi edinme hakkının kapsamı dışına çıkarmaktadır. Bu düzenlemeyle İdare, kurum içi uygulamalarından hangilerinin kamuoyunu ilgilendirip ilgilendirmediğine karar vermektedir. Kanunda; devlet sırlarına ilişkin bilgi ve belgeler ile kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler şeklinde iki sınırlama sebebi öngörülmüşken kurumların işleyişine ilişkin bu şekilde bir sınırlama sebebinin daha öngörülmesi yönetimde şeffaflık ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Bir kurum içi uygulamanın da çevreyi etkilemesi veya çevreye zarar vermesi ihtimali bulunduğuna göre bu uygulamaya ilişkin bilginin de erişime açık olması gerekir.

Sınırlama sebeplerine ilişkin son olarak 26/1. maddede öngörülen sınırlama sebebine değinilecektir. İlgili düzenleme şöyledir:

Kurum içi görüş, bilgi notu ve tavsiyeler:

Madde 26/1:

Kurum ve kuruluşların faaliyetlerini yürütmek üzere, elde ettikleri görüş, bilgi notu, teklif ve tavsiye niteliğindeki bilgi veya belgeler, kurum ve kuruluş tarafından aksi kararlaştırılmadıkça bilgi edinme hakkı kapsamındadır.

Yukarıda yer verilen düzenleme; kurum ve kuruluşların faaliyetlerini yürütmek üzere elde ettikleri görüş, bilgi notu, teklif ve tavsiye niteliğindeki bilgi veya belgelerin bilgi edinme hakkının konusu olabilmesini tamamen İdarenin takdirine bırakmaktadır. Bir temel hak ve özgürlüğün, ancak kanunda öngörülen bir sebeple sınırlandırılabilmesi temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya yöneliktir. Böylece; temel hak ve özgürlüklerin keyfi olarak sınırlandırılması önlenmek istenmiştir. Eş söyleyişle; hak ve özgürlüklerin ancak somut ve önceden belirlenmiş nedenlere dayanılarak sınırlandırılması amaçlanmıştır. Oysa; m. 26/1’de yer alan düzenlemenin somut bir sınırlama sebebi teşkil ettiğini ifade etmek güçtür. Bu nedenle; sözü edilen sınırlama sebebiyle keyfiliğin önlenmesi amacına ulaşılması mümkün olamayabilecektir²⁵⁰. İdareye verilen “aksini kararlaştırma” yetkisi, bu maddede yer verilen bilgi ve belgeleri edinme hakkını işlevsiz hale getirmektedir²⁵¹.

Bilgi edinme hakkına ilişkin m. 26/1’de öngörülen sınırlama sebebine ilişkin bir örnek verilmesi, konunun daha net bir biçimde ortaya konmasını sağlayabilir. İdare, planladığı endüstriyel bir yatırımın çevreye etkilerine ilişkin akademik bir görüş temin ettiğinde; şayet aksini kararlaştırmışsa, bu görüş bilgi edinme hakkının

²⁵⁰ Bkz.: Benzer yönde, Yaşamış, **a.g.t.**, s. 51.

²⁵¹ Gemalmaz/Gemalmaz, **a.g.e.**, s. 257.

konusu olamayacaktır. Söz konusu düzenlemenin, çevresel bilgi edinme imkanını çok daralttığı açıktır.

Çevresel bilgi edinme hakkının, çevresel bilgiye özgü bir hukuk metni ile düzenlenmek yerine Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamına dahil edilmesi, çevresel bilginin kendine özgü niteliklerinin düzenlemede dikkate alınmamasına neden olmuştur.

2.1.3.2. Türk Hukuku'nda Bilgi Alma Hakkı

Türk Hukuku'na bilgi alma hakkına özgü bir düzenleme bulunmamaktadır. Çevresel bilgi alma hakkına ilişkin bir pozitif hukuk düzenlemesinin bulunmaması büyük bir eksikliklerdir. Kaboğlu'nun belirttiği üzere bilgilenme hakkı, demokratik toplumun vazgeçilmez temelidir²⁵². Bu çerçevede bilgi alma hakkı özel bir öneme sahiptir. Daha önce de değinildiği üzere, çevreye ilişkin birçok önemli konuda toplumun kendiliğinden bilgiye erişmesi beklenemez çünkü toplum, çevreye ilişkin her proje, yatırım ve işlemde kendi çabalarıyla haberdar olamaz. Bilgi edinme hakkını kullanmak dahi “haberdar olmak” şartına bağlıdır. Dolayısıyla, çevresel demokrasinin sağlanmasında bilgi alma hakkı sine qua non bir koşul olarak belirmektedir.

Öte yandan; çevresel eğitimin yeteri kadar sağlanmadığı, çevreye ilişkin duyarlılığın özellikle sosyo-ekonomik sebeplerle düşük olduğu toplumlarda İdarenin çevresel bilgi sunma yükümlülüğü daha fazla önem kazanmaktadır.

Bilgi edinme hakkı, sadece bilgi edinme talebinde bulunan kişinin bilgiye erişimini sağlarken bilgi alma hakkı, bilginin sağlanmasının yanı sıra bilginin yayılmasını da içerdiği için daha fazla sayıda kişinin ve aslında toplumun bütününe bilgiye erişmesine olanak tanır. Çevre, toplumdaki her bireyi ilgilendiren bir kavram olduğuna göre her bireyin, talep ileri sürmek zorunda kalmaksızın çevre konusunda bilgilendirilmesi esastır. Başka bir ifadeyle, çevreyi önemli ölçüde etkileyecek bir iş veya işlemde sadece belirli kişilerin etkileneceğini ileri sürmek mümkün değildir. Bu tür bir iddia, çevrenin niteliğiyle bağdaşmaz. Dolayısıyla, çevresel bilginin yayılması gereği bu durumun bir sonucudur.

²⁵² İbrahim Ö. Kaboğlu, Ülkesel İnsan Hakları (Ve Doğa Canavarı: HES'ler) in **23'e 12 Kala 12 Soruda Hangi Türkiye?**, s. 183, İmge Kitabevi Yayınları, ss. 178 – 192, 2011.

Türk Hukuku'nda çevresel bilgi alma hakkına ilişkin bir pozitif hukuk metni bulunmaması bir eksikliktir. Ancak bu durumun, İdarenin çevresel bilgi sağlama yönünde pozitif bir yükümlülüğü bulunmadığı şeklinde anlaşılmaması gerekir. İdarenin, herhangi bir talep bulunmadan çevresel bilgiyi toplumla paylaşması ve yayması, yönetimde açıklık ilkesinin bir gereği olduğu gibi kaynağını demokratik yönetim ilkesinden alan bir yükümlülüktür.

Bu aşamada, bilgi alma hakkı çerçevesinde iki somut örneğe değinilecektir. İlk örnek, hidroelektrik santral yapımına ilişkindir. Türkiye'nin farklı bölgelerine elektrik üretmek amacıyla hidroelektrik santraller yapılmaktadır. Santrallerin sayısının hızla arttığı görülmektedir. Bu örnekte bilgi alma hakkı, hidroelektrik santrallerin çevre üzerindeki etkilerine ilişkin toplumun bilgilendirilmesini ve her bir proje için ayrıntıların toplumla paylaşılmasını kapsamaktadır. Kaboğlu, HES'ler gibi yaşam hakkını tehdit eden yatırımlar söz konusu olunca, çevresel bilgilendirme hakkının faaliyetle ilgili diğer hakların önüne geçtiğini; bu durumda yaşamın temelleri ve bileşenleri üzerine bilgilendirilmenin söz konusu olduğunu vurgulamaktadır²⁵³.

Gerek bilgi alma, gerekse bilgi edinme hakkının yerine getirilmesi için bilginin bir bütün olarak sağlanması gerekir. Dolayısıyla, İdarenin bir HES projesine ilişkin bilgi verme ve yayma yükümlülüğünü yerine getirmesi için HES'lerin ekonomik boyutlarını ön plana çıkarmakla yetinmesi değil; çevre üzerindeki tüm etkilerini de ortaya koyması gerekir. HES hakkında bir görüş sahibi olabilmek ve bu konudaki çevresel karar alma sürecine katılmak için öncelikle HES hakkında bilgi sahibi olmak gerekir. Bilginin, HES'in olumsuz etkilerini de içeren bütüncül bir nitelik arz etmesi şarttır.

İkinci örnek ise kentsel dönüşüm ilişkindir. Kentsel dönüşüm kavramı, toplumun büyük bir kesimi için bir bilinmeyen olmaya devam etmektedir. Oysa; kentsel dönüşüm projeleri birçok farklı ilde yaşayan yüzbinlerce kişiyi doğrudan, birçok kişiyi de dolaylı olarak ilgilendirmektedir²⁵⁴. Anayasa Mahkemesi'nin

²⁵³ Kaboğlu, **Ülkesel İnsan Hakları (Ve Doğa canavarı: HES'ler)**, s. 183-184.

²⁵⁴ Bkz.: Ankara'da kentsel dönüşüm bitmiyor, sırada 10 bin 33 bina var, 07.05.2014, <http://yesilgazete.org/blog/2014/05/07/ankarada-kentsel-donusum-bitmiyor-sirada-10-bin-33-bina-var>, Erişim Tarihi: 16.05.2014, Haberde Ankara'da devam eden üç kentsel dönüşüm projesi kapsamında 10 bin 33 binanın yıkılacağı, Büyükşehir Belediyesi tarafından dönüşüm çalışmalarına başlanan bölgenin bir milyon metrekarelik geniş bir alanı kapsadığı belirtilmektedir. Haberde, kentsel dönüşümün 2 milyon haneyi ve 25 milyon insanı ilgilendirdiği halde, toplumun

11.12.1986 tarihli kararında, Anayasanın 56. maddesinde yer alan “sağlıklı ve dengeli çevre” kavramına doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği belirtilmektedir²⁵⁵. Aynı kararda, Anayasa’nın 56. ve 57. maddelerinin birlikte incelenmesinden Anayasa Koyucunun, yapılarla bütünleşen çevrenin belli bir program ve plan dahilinde düzenlenmesini istediği ve yerleşimde dengeye önem verdiği hususları ifade edilmektedir. Sözü edilen Anayasa Mahkemesi kararındaki bir karşı oy yazısında şu hususlar ifade edilmiştir: *“Anayasa’nın “sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması” başlıklı 56. maddesinde, “sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı”ndan söz edilmektedir. Bu madde bütünüyle incelendiğinde; “sağlıklı ve dengeli çevre” kavramına doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, yapıların tabiatın içinde bir yara gibi yer almadığı ve orman, koru ve yeşil alanları da kapsayan bir çevrenin öngörüldüğü anlaşılmaktadır”*. Bu bağlamda; çevre hakkının kapsamında (da) değerlendirilmesi gereken kentsel dönüşüm kavramına ilişkin bilgi alma hakkının yerine getirildiğini söylemek mümkün değildir. Birçok kişi kavramın içeriğini dahi bilmemektedir. Kentsel dönüşüm sosyo-ekonomik boyutunun yanı sıra, yapılaşmaya ilişkin olmakla çevre üzerinde de önemli etkiler doğurmaktadır. Ancak, kavramın tüm boyutlarını ortaya koyan bütünlüklü bir bilgi aktarımından söz etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak; Türkiye’de, bilgilenme hakkının bilgi alma sütununa ilişkin eksiklikler bulunduğu gözlemlenmektedir. Oysa; teknolojiden yararlanmak suretiyle gerek bilgi edinme, gerek bilgi alma hakkına ilişkin etkili sonuçlar alınması mümkündür. Özellikle, İdarenin bilgi verme yükümlülüğünü yerine getirmesi için birçok araca sahip olduğu belirtilmelidir. Bilgi alma hakkı bağlamında bugün dijital medya mali maliyeti olmayan ve fakat etkililiği yüksek bir araç haline gelmiştir. İdarenin de bu olanakları, insan haklarını sağlamak amacıyla kullanması gerekir. Nitekim Ünal, haberleşme araçlarının insan haklarının gelişip yerleşmesine ve iyileştirilmesine çok önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmiştir²⁵⁶.

yeterince bilgili olmadığı işleniyor. Kentsel dönüşüm konusunda toplumun bilgilendirilmesi ve bilginin topluma yayılması gereğine dikkat çekiliyor.

²⁵⁵ Anayasa Mahkemesi, E. 1985/11, K.1986/29, K.T.: 11.12.1986.

²⁵⁶ Şeref Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi, Felsefesi ve Hukuki Temelleri”, s. 57, **Ankara Barosu Dergisi**, 1994/1, ss. 41-74.

Özetle; çevresel bilginin bütünlüklü bir yapıda ve güncel olması, erişime hazır olarak muhafaza edilmesi, genel hatları içermekle yetinmeyip ayrıntılara yer vermesi gerekir. Bilgi alma hakkı bağlamında ise teknolojik imkanlardan da yararlanılarak İdare tarafından, çevresel bilginin nesnel bir biçimde kişilere ulaştırılması yükümlülüğü söz konusudur.

Türkiye’de çevresel bilgi kavramının dar biçimde tanımlanması, özel sektör kuruluşlarının çevresel bilgi sunmaktan muaf olmaları, çevresel bilgi alma ve çevresel bilginin yayılmasına ilişkin bir pozitif hukuk metni bulunmaması gibi hukuki sorunların çözülmesi için hukuk alanında ve hukuk ötesi alanda atılması gereken birçok adım bulunmaktadır. Bu adımların en önemlilerinden biri, Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi’nin Türkiye tarafından imzalanması ve uygun bulunmasıdır. Böylece, bilgilenme hakkı başta olmak üzere çevre hakkının araçları konusunda asgari bir hukuki standart sağlanacaktır. Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun çevresel bilginin mahiyetiyle bağdaşmayan düzenlemeleri de böylece aşılabacaktır çünkü Anayasa’nın 90. maddesinin 5. fıkrası çerçevesinde, sözü edilen Kanunla farklı hükümler içerdiği hallerde Aarhus Sözleşmesi’nin doğrudan uygulanması söz konusu olacaktır. Aarhus Sözleşmesi’nin imzalanması gerektiği²⁵⁷, hatta Türkiye’nin bunda geç kaldığı²⁵⁸ birçok hukukçu tarafından ifade edilmektedir.

2.1.4. Çevresel Eğitim Hakkı

Çevre hakkının araçları arasında eğitim hakkına da yer vermek gerekmektedir. Çevre hakkının araçlarından biri olan eğitim hakkı, bilgilenme hakkının da ayrılmaz bir parçasıdır. Çevresel eğitim hakkının konusu, herkese çevresel eğitim sağlanmasıdır. Çevresel eğitimin içeriği; hak öznesinin yaşına, eğitimin sağlandığı kuruma, kişinin mesleğine göre daralabileceği veya genişleyebileceği gibi eğitim, çevreye ilişkin temel kavramlar, çevre hakkı, temel çevre sorunları ve bunların nedenleri, çevrenin korunmasında başvurulabilecek temel ilkeler ve yöntemleri asgari olarak herkes için içermelidir.

Öte yandan; sözü edilen hak, çevre hakkının gerçekleştirilebilmesi için belki de en başat araç haktır. Gerçekten, çevre hakkının gerçekleşmesiyle çevresel eğitim

²⁵⁷ Bkz.: Tolga Şirin, Çevre hakkının daniskası: Aarhus Sözleşmesi, 01.08.2013, <http://www.taraf.com.tr/haber-cevre-hakkinin-daniskasi-aarhus-sozlesmesi-130587>, Erişim Tarihi: 16.05.2016; Yaşar, a.g.t., s. 62.

²⁵⁸ Kaboğlu, *Ülkesel İnsan Hakları (Ve Doğa canavarı: HES’ler)*, s. 192.

hakkının gerçekleşmesi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Çevresel eğitim hakkının konusu, çevre hakkının içeriğinin kişilere aktarılmasını da kapsar. Hal böyle olunca kişiler, çevre hakkının içeriği, getirdiği yükümlülükler hususunda bilgilenmiş olur. Bir hakkın gerçekleşmesi için hakkın öznelinin, hakkın içeriğine ilişkin bilgi sahibi olmaları gerektiği açıktır²⁵⁹.

Çevresel eğitim hakkının işlevlerini aşağıdaki gerekçeler bağlamında açıklamak da mümkündür:

Her şeyden evvel, çevreye ilişkin farkındalık ve duyarlılık ancak asgari bir çevre eğitime sahip kişilerde ortaya çıkar. Çevreyi ve doğayı tanımayan, onların önemini bilmeyen bir kişiden bu konularda duyarlı olmasını beklemek gerçekçi olmaz.

İkinci olarak, çevresel bilgilenme hakkının anlamlı bir biçimde kullanılması da çevresel eğitim hakkına bağlıdır. Şöyle ki; çevresel eğitim, kişilerin çevreye ilişkin temel kavramlara asgari düzeyde hakim olmalarını sağlar. Çevreye ilişkin temel sorunlar ve bu sorunların nedenleri, çevre hakkının içerdiği hak ve yükümlülükler, çevrenin korunmasının bir araç değil ve fakat bir amaç olduğu hususu çevresel eğitim aracılığıyla kişilere aktarılır. Böylece; asgari düzeyde çevresel eğitime sahip kişiler, çevresel bilgiyi yorumlamakta ve kullanmakta daha yetkin hale gelirler. Diğer taraftan; çevresel eğitim hakkının sağlanması, çevre konusundaki bilinci artıracığından bu duruma koşut olarak çevresel bilgiye erişim talebi de artacaktır.

Üçüncü olarak, çevresel eğitim hakkı ile siyasal katılma arasındaki ilişkiye değinmek gerekir. Bir toplumda asgari bir eğitim düzeyi yoksa, siyasal katılma hakkının konusunun da olmadığı; eğitim yalnızca küçük bir azınlığın hakkı ise siyasal katılmanın da uygulamada yalnızca o azınlığın hakkı olduğu ve böyle bir ortamda halkın devlet yönetimine katılma hakkından söz edilemeyeceği öğretide dile getirilmektedir²⁶⁰. Eğitim hakkı ile kişilere hangi konuda eğitim verildiyse, o konuda bir farkındalık ve bilinç yaratılması doğaldır. Bu nedenle; katılmanın, ancak belli bir bilinç eşiği aşıldıktan sonra başlaması şaşırtıcı değildir²⁶¹. Eğitim seviyesinin artması

²⁵⁹ Elif Çolakoğlu, “Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları”, s. 165, **TBB Dergisi**, Sayı: 88, ss. 151-171, 2010.

²⁶⁰ Cem Eroğul, **Devlet Yönetimine Katılma Hakkı**, s. 58, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

²⁶¹ Eroğul, **a.g.e.**, s. 58. Bkz. Benzer yönde: Deniz Baykal, **Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi**, s. 52, AÜSBF Yayınları No: 302, Ankara, 1970.

ile siyasal katılma seviyesi de artar²⁶². Bu açıklamalar, çevresel eğitim ve çevresel katılma için de geçerlidir. Çevresel eğitim hakkı, eğitim hakkının çevreye ilişkin konulara özgülenmiş bir kesitidir. Çevresel katılma ise katılma hakkının, çevreye ilişkin plan, program, politika ve karar oluşturma süreçleri ile yasama süreçlerinde kullanılmasıdır.

Eroğul'un da belirttiği üzere; asgari bir eğitim düzeyinin altında, katılma hakkından söz etmek anlamsızdır²⁶³. Bu durum özellikle çevresel katılmada çok belirgindir. Çevresel eğitim sunulmayan bir bireyin, çevresel katılma hakkına sahip olduğunu belirtmek, teorik bir söylem olmaktan öteye gitmeyecektir çünkü çevreye ilişkin asgari bilgilerle donatılmamış kişilerden çevre sorunları ve süreçleriyle ilgili görüş oluşturmalarını, tercihte bulunmalarını ve katkıda bulunmalarını beklemek yerinde ve gerçekçi bir tutum değildir. Bu çerçevede; çevresel eğitim sunma yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir devletin, buna koşut olarak çevresel katılma hakkını da gerçekleştiremediğini söylemek yanlış olmaz.

Son olarak, çevresel eğitime değinen hukuk metinlerinden söz etmek faydalı olacaktır. Aarhus Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde çevre eğitiminin geliştirilmesinin, çevre ve sürdürülebilir kalkınmaya etki eden kararlar hakkında halkın yaygın olarak bilinçlendirilmesinin arzu edildiği vurgulanmaktadır. Gündem 21'in 36. bölümünde de eğitimin, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki kritik önemine yer verilmektedir. Çevresel eğitimin etkili olabilmesi için fiziki, biyolojik ve sosyo-ekonomik çevreye ilişkin dinamikleri içermesi gerektiği belirtilmektedir. Eğitim ile katılma arasındaki ilişki ve eğitimin, çevreye yönelik davranışları dönüştürebilme potansiyeli de metinde ifade edilmektedir. Diğer taraftan; Stockholm Bildirgesi'nin 19. ilkesinde de çevresel eğitimden söz edilmektedir. Çevresel eğitimin, aydınlatılmış bir görüş ve çevrenin korunması ve geliştirilmesi amacıyla sorumlu bir tutum için gerekli olduğuna metinde değinilmektedir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin 13. maddesi ile İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 4/1/i maddesinde de çevresel eğitim konusunda taraflara yükümlülükler getirilmektedir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile İklim Değişikliği

²⁶² Ahmet Burak Kahraman, s. 75, **Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi**, Çizgi Kitabevi, 2011. Bkz. Benzer yönde: Ersin Kalaycıoğlu, **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme**, s. 30, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Yayın no: 10, 1984.

²⁶³ Eroğul, **a.g.e.**, s. 58.

Sözleşmesi'nin eğitime ilişkin düzenlemeleri incelendiğinde, çevresel eğitimin içeriğinin biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği konularını da içermesi yönünde taraflara yükümlülükler getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla; çevresel eğitim konusundaki evrensel standartlar, asgari içerikli bir çevresel eğitim hakkının üzerine çıkmıştır.

1989 tarihli BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 29/1/e maddesi de çocuklara sağlanacak eğitimin, doğal çevreye saygıyı geliştirecek nitelikte olması gerektiğini hükme bağlamaktadır.

Çevre Kanunu'nun "Çevrenin korunması" başlıklı 9. maddesinde şu hükümlere yer verilmektedir:

Madde 9/1:

Çevrenin korunması ve kamuoyunda çevre bilincinin geliştirilmesi amacıyla, okul öncesi eğitimden başlanarak Milli Eğitim Bakanlığına bağlı örgün eğitim kurumlarının öğretim programlarında çevre ile ilgili konulara yer verilmesi esastır.

Yaygın eğitime yönelik olarak, radyo ve televizyon programlarında da çevrenin önemine ve çevre bilincinin geliştirilmesine yönelik programlara yer verilmesi esastır.

Türkiye Radyo – Televizyon Kurumu ile özel televizyon kanallarına ait televizyon programlarında ayda en az iki saat, özel radyo kanallarının programlarında ise ayda en az yarım saat eğitici yayınların yapılması zorunludur.

Çevre Kanunu'nda yer alan düzenlemenin çevresel eğitimin içeriğiyle ilgili genel nitelikte de olsa bir tespiti yer vermediği açıktır. Eğitim aracı olarak ise yalnızca radyo ve televizyona yer verilmiştir. Özellikle yerel yönetimlere, çevresel eğitimle ilgili herhangi bir yükümlülük yüklenmediği gibi eğitim konusunda, sivil toplum örgütleriyle işbirliği hususu gibi çevresel eğitimi yaygınlaştırmaya yarayacak bir yönteme değinilmemiştir.

2.2. Katılma Hakkı

2.2.1. Çevresel Katılma Kavramı ve Çevresel Katılmanın İşlevleri

Bu bölümde çevresel katılma kavramına ve çevresel katılmanın işlevlerine yer verilecektir. Çevresel katılma, siyasal katılmanın konu bakımından daraltılmış bir görünümü olduğundan öncelikle siyasal katılmanın tanımı üzerinde durulacaktır.

Çitci'ye göre katılma; bireylerin, kamu politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesi süreçlerinde yer almalarıdır²⁶⁴.

Kalaycıoğlu ise katılmayı, bir toplumun üyesi ile o toplumdaki siyasal otorite arasındaki bir bağ olarak tanımlamaktadır. Bu bağ, kişinin siyasal otoritenin karar ve oluşumunu etkilemeye yönelik ve kişiden kaynaklanan eylemlerden oluşan bir ilişki olarak betimlenmektedir²⁶⁵.

Siyasal katılmaya ilişkin genel bir çerçeve çizen bir diğer tanım ise şöyledir: Siyasal katılma, insanların politik süreci etkileme çabalarının tüm biçimleridir²⁶⁶.

Çukurçayır'a göre katılma, özel kişilerin siyasal kişileri ve etkinlikleri etkilemek üzere giriştikleri yasal davranışlardır²⁶⁷. Dolayısıyla; siyasal katılma eyleminin bir ucunda birey, diğer ucunda ise karar organları vardır²⁶⁸.

Siyasal katılma, vatandaşların ve paydaşların hükümetin karar süreçlerini etkileyen tüm faaliyetleri olarak da tanımlanmaktadır²⁶⁹.

Hayward katılmanın, çevreyi korumak amacıyla çevresel bilginin etkin kullanımı görünümünde olduğunu ifade eder²⁷⁰.

Çevresel katılma ise kişilerin çevreye ilişkin yasama ve diğer hukuki norm oluşturma faaliyetlerinde; politika, plan, program oluşturma ve karar alma süreçlerinde yer almalarıdır. Bu süreçlerin tamamına genel olarak “çevresel karar alma süreci” denecektir. Bu bağlamda, çevresel kararın konusunun doğrudan doğruya çevreyle ilgili olması gerekli değildir. Çevre üzerinde olumlu veya olumsuz önemli ölçüde etki bırakacak bir karar, çevresel karar olarak nitelendirilir. Örneğin; kimyasal madde üretimi yapan bir fabrika kurulmasına izin verilmesine dair karar, çevresel bir karardır. Çevresel katılmanın bir tarafında kişiler²⁷¹, diğer tarafında ise kamu otoriteleri bulunmaktadır. Kişiler, kamu otoritelerince yürütülen süreçlere

²⁶⁴ Oya Çitci, Yerel Siyaset ve Demokrasi/Çoğulculuk/Sivil Toplum, s. 244 in **Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri**, ss. 233-249, Yayına Hazırlayan: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, Demokrasi Kitaplığı, 1999.

²⁶⁵ Kalaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 10.

²⁶⁶ Kahraman, **a.g.e.**, s. 48.

²⁶⁷ M. Akif Çukurçayır, **Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi**, s. 26, Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2002.

²⁶⁸ Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 29.

²⁶⁹ Frans Coenen, Introduction, s. 3 in **Public Participation and Better Environmental Decisions: The Promise and Limits of Participatory Processes For the Quality of Environmentally Related Decision-making**, ss. 1-20, Ed.: Frans H. J. M. Coenen, Springer, 2009.

²⁷⁰ Hayward, **a.g.m.**, s. 152.

²⁷¹ Kanaatimce siyasal katılmanın bir ucunda birey yerine kişilerin olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Çevresel katılmada çevre örgütlerinin rolü düşünüldüğünde, katılmanın bireyle sınırlanamayacağı daha iyi anlaşılır.

ilişkin görüş, öneri, eleştiri ve taleplerini çeşitli yöntemler aracılığıyla sözü edilen otoritelere iletmektedirler.

Çevresel katılmaya ilişkin bir diğer tanım ise şöyledir: Çevresel katılma, çevresel yönetimi etkilemeyi amaçlayan tüm etkinliklerdir²⁷².

Çevre hakkının araçlarından olan katılma hakkı, çevre hakkının ‘dayanışma hakkı’ niteliğiyle de doğrudan ilgilidir. Dayanışma haklarının gerçekleştirilebilmesi için toplumun tüm üyelerinin ortak çabasının gerekli olduğuna daha önce değinilmişti. Dolayısıyla, çevre hakkının gerçekleştirilmesi de devletin ve toplumun tüm üyelerinin ortak çabasına, dayanışmasına bağlıdır. Bu anlamda, çevre hakkını sağlamaya yönelik bir çevre yönetimi için sadece uzmanların ve kamu görevlilerinin çalışma ve tercihleri yeterli olmaz²⁷³, dayanışma haklarının niteliği gereği halkın da katılımı gerekir.

Çevresel katılmanın tanımını yaptıktan sonra çevresel katılmanın amacını sormak gerekir. Çevresel katılma hakkı, çevre hakkının araçlarından biri olduğuna göre çevresel katılmanın amacı da çevre hakkının gerçekleştirilmesidir. Ancak daha ayrıntılı olarak, çevresel katılmanın hem çevre hakkından yararlanmak, hem de çevreyi korumak ödevini yerine getirmek amacına hizmet ettiğini söylemek gerekir²⁷⁴. Başka bir anlatımla; çevresel katılma, siyasal karar alma mekanizmasını etkilemek²⁷⁵ suretiyle ekolojik olarak dengeli bir çevreyi amaçlar. Örneğin; çevrenin korunması ödevinin, bir akarsuyu kurutma riski içeren hidroelektrik santral yapımına izin verilmemesine ilişkin aleni bir biçimde talepte bulunarak çevresel katılma aracılığıyla yerine getirildiği ileri sürülebilir.

Çevresel katılma yalnızca demokratik bir amaç değil ve fakat aynı zamanda demokratik bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla, katılmanın sadece usuli bir bileşen olarak görülmemesi gerekir²⁷⁶. Katılma, esasa etkili olmalıdır. Kamu otoriteleri, çevresel katılımda bulunan kişilerin görüş ve eylemlerini değerlendirmeli, dikkate almalıdır. Buna ek olarak; kişilerin görüş ve eylemlerinin karar alma sürecinde dikkate alındığı topluma duyurulmalı ve somut olarak ortaya

²⁷² Brett L. M. Levy/Michaela T. Zint, “Toward Fostering Environmental Participation: Framing An Agenda For Environmental Education Research”, s. 554, **Environmental Education Research**, No: 19/5, ss. 553-576, 2012.

²⁷³ Mihriban Şengül, “‘Çevre Yönetimine Halk Katılımı’ Yolu Olarak ‘Belediye Yönetimine Halk Katılımı’”, s. 27, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, Nisan 2002, ss. 25-40.

²⁷⁴ Mengi – Turan, **a.g.m.**, s. 88.

²⁷⁵ Bkz.: Kalaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 10; Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 27.

²⁷⁶ Craig /Jeffery, **a.g.m.**, s. 112.

konmalıdır.²⁷⁷ Kanaatimce, bu hususu çevresel katılmanın etkililiği olarak isimlendirmek mümkündür. Pozitif hukuka bakıldığında, Aarhus Sözleşmesi'nde çevresel katılmanın etkililiğine ilişkin bir yükümlülük öngörüldüğü görülmektedir. Bu düzenlemeye aşağıda değinilecektir.

Çevre hakkının araçlarından olan katılma hakkının işlevi nedir? Bu sorunun birden fazla yanıtı vardır. Her şeyden evvel katılma hakkı, daha iyi bir çevresel karar alınmasını sağlar²⁷⁸. Daha iyi bir çevresel karar, karar alım sürecinde tüm alternatiflerin ve alternatiflerin sonuçlarının değerlendirilmesinden sonra alınan karardır. Kararın, konuyla ilgili tüm bilgilerin ışığında oluşturulması da daha iyi bir çevresel karar tanımına dahildir²⁷⁹. Gerçekten; çevresel karar alma sürecinde katılma, konuya ilişkin farklı görüşlerin ve taleplerin değerlendirilmesine olanak verir. Farklı menfaat gruplarının katılımı, tüm alternatif kararların tartışılmasını sağlar. Sürece katılanların ileri sürebileceği alternatif karar önerileri sayesinde, ekolojik açıdan dengeli bir çevreyle uyumlu bir kararın alınması ihtimali artar.

Katılmanın işlevlerini irdelerken daha iyi bir çevresel kararı, daha kaliteli bir çevresel karar olarak ifade eden yazarlar da vardır²⁸⁰. Elbette burada, kaliteden kasıt, çevre için en olumlu karardır. Michels ise “daha rasyonel bir karar” ifadesini tercih etmektedir²⁸¹.

Diğer yandan; katılma, çevreyi olumsuz yönde etkileyecek bir kararın alınmasını engelleme biçiminde de gerçekleşebilir. Bu durum da daha iyi bir çevresel karar olarak nitelendirilmelidir.

²⁷⁷ Çitci bu durumu “katılma güdüsü” kavramıyla açıklamaktadır. Çitci’ye göre, katılım için katılma güdüsü gerekir. Katılma güdüsü ise katılmanın bir sonucunun olacağına, bir farklılık, bir değişiklik yaratacağına ilişkin beklentiden kaynaklanır. Bkz.: Çitci, **a.g.m.**, s. 245. Nitekim Kalaycıoğlu da bireyin, siyasal sisteme yönelteceği istek ve talepler dolayısıyla kendisine bir yaptırım uygulanmayacağını ve aksine, bunlara cevap verilmesine çalışılacağını düşündüğü ve buna inandığı ölçüde siyasal yaşama katılmaya eğilimli olacağı görüşündedir. Bkz.: Kalaycıoğlu, **a.g.e.**, s. 40. Konuyu, kentsel planlamaya katılma düzeyinde ele alan Marın da gerçek anlamda katılımı hedefleyen bir planlama süreci için vatandaşların, alınacak kararları etkileyebileceklerine dair inançlarının güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Birey, alınacak kararı etkileyebilme gücünden yoksun olduğunu düşünürse, katılıma olan inancını da yitirecektir. Bkz.: Mehmet C. Marın, Yerel Yönetime Katılım Aracı Olarak Planlamanın Önemi, s. 429 in **Yerel Yönetimler Üzerinde Güncel Yazılar II**, ss. 413-438, Ed.: Hüseyin Özgür – Muhammet Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

²⁷⁸ Coenen, **a.g.b.**, s. 2.

²⁷⁹ Coenen, **a.g.b.**, s. 9.

²⁸⁰ Bkz.: Craig /Jeffery, **a.g.m.**, s. 110.

²⁸¹ Ank Michels, Citizen Participaiton in Local Policy Making: Design and Democracy, s. 287, **International Journal of Public Administration**, ss. 285-292, No: 35/4, 2012.

Kamu otoritelerince çevresel bir karar alınırken çevrenin korunması yerine ekonomik kazanım gibi amaçların ön planda tutulması mümkün ve karşılaşılan bir tutumdur²⁸². Örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde karara bağlanmış olan Okyay ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda hükümetin Yeniköy Termik Santrali'nin faaliyetlerinin durdurulması konusundaki savunmasında, santralin kapatılmasının Ege Bölgesi'nde enerji kesintisine sebebiyet vereceğine değinilmiştir²⁸³. Aynı husus, Yatağan'da bulunan santral için de tekrarlanmıştır^{284,285}. Oysa katılma, çevrenin ekolojik dengesinin korunmasının alınacak kararlarda göz önünde bulundurulması gereken bir husus olarak gündeme gelmesini sağlar. Böylece, karar alım süreci, çevreye ilişkin kaygıları da içine alan çok boyutlu bir çalışmayı gerekli kılar.

Çevresel katılmanın ikinci işlevi ise demokratik katılımcı bir karar sürecinin, ilgili çevresel kararın ve çevresel yönetimin meşruluğunu arttırmasıdır²⁸⁶. Çevresel kararların meşruluğu, bu kararların uygulanmasını kolaylaştırır zira söz konusu kararlar, kamu otoriteleri ve ilgili kişiler tarafından birlikte oluşturulmuştur. Taraflar, kararların ne olduğunu ve ne tür sonuçlar doğurabileceğini önceden bilmektedirler²⁸⁷. Lee ve Abbot bu durumu, kararın kabul edilebilirliğinin artması olarak nitelendirmekte; kararın içeriğiyle hemfikir olmayanların dahi sürece katıldıkları ölçüde kararı kabul ettiklerini ifade etmektedirler²⁸⁸.

Çevresel katılmanın bir diğer işlevi ise kişilerin, oluşumuna katıldıkları kararlardan ötürü zarar görme olasılıklarının, katılmama durumuna göre daha düşük bir düzeye çekilmesidir²⁸⁹. Çevresel katılma sürecinde, ilgili kişiler karşılaşabilecekleri zararları karar alacak olan kamu otoritelerine iletebileceklerdir.

²⁸² Örneğin, gerek nükleer gerek hidroelektrik santral yapımına ilişkin tartışmaların genellikle ekonomik veriler üzerinden yürütülmeye çalışıldığı görülmektedir. Oysa; bu konudaki sınırlı toplumsal katılım, santrallerin çevre üzerindeki etkileri bağlamında da tartışılmasını sağlamaktadır.

²⁸³ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 36220/97, 12.07.2005, par: 25.

²⁸⁴ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 36220/97, 12.07.2005, par: 31.

²⁸⁵ Yatağan, Gökova ve Yeniköy termik santrallerinin kapatılmasının enerji kesintilerine, işsizliğe ve bölgenin turizmden kaynaklanan gelirinin düşüşüne neden olacağı görüşü için bkz.: Okyay ve Diğerleri/Türkiye, par: 36.

²⁸⁶ Donald K. Anton/Dinah L. Shelton, **Environmental Protection and Human Rights**, s. 381, Cambridge University Press, Reprinted 2012; Craig /Jeffery, **a.g.m.**, s. 110; Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 107. Lee ve Abbot, çevresel konularda seçimin sağladığı meşruiyet zayıf olduğu için katılmanın, kararın meşruiyetini güçlendirdiği hususuna dikkat çekmektedir, Maria Lee/Carolyn Abbot, "The Usual Suspects? Public Participation Under the Aarhus Convention", s. 84, in **The Modern Law Review**, Vol: 66, January 2003, ss. 80-108.

²⁸⁷ Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 110; Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 43.

²⁸⁸ Lee/Abbot, **a.g.m.**, s. 85.

²⁸⁹ Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 43.

Böylece; karar sürecine katılım, karşılaşılabilecek zararları nispeten önleyici bir işlev görebilecektir.

Öte yandan; katılımcı bir karar sürecinin, kişilerin İdareye yabancılaşmasını önleyebileceğine de değinmek gerekir²⁹⁰.

Katılmanın, halkın yaşam kalitesini geliştiren yerel olanaklar inşa ettiği hususu da öğretide dile getirilmektedir²⁹¹.

Çevresel katılma, toplumun çevreye ilişkin taleplerinin öğrenilmesini de sağlamaktadır²⁹².

Çevresel katılmanın işlevlerine değindikten sonra kapsamına da kısaca yer vermek yararlı olacaktır. Öncelikle; katılmanın sadece seçimlerde oy kullanmaktan ibaret olmadığını söylemek gerekir²⁹³. Nitekim Toprak da herhangi bir toplumda oy verme ve seçimlere katılmanın önemli unsurlar olduğunu, ancak demokratik yaşama katılmanın çok daha fazla bir değer ifade ettiğini vurgulamıştır²⁹⁴. Oy kullanmanın “denetleme” işlevi düşünüldüğünde oy kullanma aracı, çevresel katılma için çok yetersiz kalmaktadır. Çevre hakkıyla uyumsuz çevre politikalarına ve çevresel kararlara karşı oy kullanma, çoğu kez çevresel zarar oluştuğundan sonra “tercih etmeme” biçiminde belirir. Oysa çevre hakkının gerçekleştirilmesi, büyük ölçüde önleyicilik unsuru ile ilgilidir. Bu bağlamda; oy kullanma, çevresel katılma için gerekli ve fakat yetersiz bir katılma aracıdır²⁹⁵. Aşağıda belli başlı katılma araçlarına yer verilecektir. Ancak, demokrasi yaşayan bir mekanizmadır. Bu nedenle, katılma araçlarının sayısı da sınırlı değildir. Özellikle teknolojinin gelişmesi, yeni katılma araçlarının oluşmasını sonuçlamaktadır. Günümüzde, e-katılma kavramından söz

²⁹⁰ M. Akif Çukurçayır, Katılımcılık Açısından Belediye Yasasının İşlevselliği: Kent Konseyleri ve Öteki Mekanizmalar, s. 377 in **Yerel Yönetimler Üzerinde Güncel Yazılar II**, ss. 374-392, Ed.: Hüseyin Özgür – Muhammet Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

²⁹¹ Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 110.

²⁹² Siyasal katılmanın işlevlerinin başında, toplumsal taleplerin belirlenmesinin yer aldığı görüşü için bkz.: Ahmet Taner Kışlalı, **Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, s. 220, 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

²⁹³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, s. 144, Bilgi Yayınevi, 31. Basım, 2012; Kışlalı, **a.g.e.**, s. 219.

²⁹⁴ Zerrin Toprak, Müzakereci Demokrasi ve Yerel Siyasetin Demokratik Gelişimi, s. 29 in **Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar**, ss. 21-35, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010.

²⁹⁵ Nitekim demokrasinin günümüzde kazandığı anlam da oy kullanmanın çok ötesinde geçmiştir. Demokrasi ve katılma kavramını, müzakereci demokrasi bağlamında değerlendirmek için bkz.: Ülkü Doğanay, **Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek**, İmge Kitabevi Yayınları, 2003; **Demokrasi ve Farklılık – Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması**, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı Yayınları, 1999. Demokrasi ve katılma kavramını, katılımcı demokrasi bağlamında değerlendirmek için bkz.: Ank Michels, **a.g.m.**, ss. 285-292.

edilmektedir. Örneğin Kanada Çevre Değerlendirme Ajansı, çevre üzerinde önemli etki bırakabilecek projeler hakkında internet sitesi üzerinden önemli bilgiler paylaşmakta; sözü edilen projeler hakkında vatandaşların görüş, öneri ve eleştirilerini yine elektronik ortam üzerinden (de) iletmelerine olanak tanımaktadır²⁹⁶. Dolayısıyla Ajansın internet sitesi gerek bilgilendirme hakkının gerek katılma hakkının kullanıldığı bir araç veya mecra haline gelmiştir. Buna ek olarak, sosyal medyanın, belki de ifade özgürlüğünden ayrı olarak özgül bir katılma aracı teşkil ettiği iddia edilebilir.

Çevresel katılmanın, oy vermekle sınırlı olmadığına değindikten sonra katılmanın kapsamıyla ilgili olarak şu hususa değinmek gerekir: Çevresel katılma, alınacak bir karara katılmak kadar, bu kararı almaya yönelik öneride veya talepte bulunmayı da kapsar. Katılmanın sözü edilen görünümü, özellikle çevrenin geliştirilmesi ödevinin yerine getirilmesinde önemli bir rol oynar. Belediyeden, belirli bir alanın ağaçlandırılması yönünde karar alınmasını talep etmek, bu duruma örnek gösterilebilir.

Diğer taraftan katılma, çevresel kararlara katılmanın yanı sıra çevresel sorunların çözümüne katılmayı da içermelidir²⁹⁷. Katılma, çevre hakkının önleyici alanında olduğu gibi onarıcı alanında da olmalıdır.

Çevresel katılmanın, çevresel karar alma sürecinin erken bir aşamasından itibaren gerçekleşmesi gerekir²⁹⁸. Böylece katılmanın sürece yaygın olması da sağlanmış olur. Çevresel katılmanın, karar alma sürecinin başından itibaren mümkün kılınması, çevresel katılmanın etkililiğiyle yakından ilgilidir. Katılma, yalnızca usuli bir zorunluluk olarak telakki edilmiyorsa, sonucu etkileyebileceği bir aşamada var olmalıdır. Kararın, belirli bir yönde oluşacağı ortaya çıktıktan sonra gerçekleşen katılma anlamlı olmaz. Başka bir anlatımla; katılma, başka bir kararın da mümkün olduğu bir aşamada ve başka bir kararın da mümkün olabileceği gerçeğiyle işlevsel olur.

Öte yandan; çevresel katılmanın aleyhinde görüşler de yok değildir. Örneğin, çevre kavramının teknik bir kavram olduğu; çevresel kararlar alabilmek için teknik

²⁹⁶ Kanada Çevre Değerlendirme Ajansı'nın internet sitesi için bkz.: <http://www.ceaa-acee.gc.ca/default.asp?lang=Fr&n=D75FB358-1>; Erişim Tarihi: 25.03.2016.

²⁹⁷ Lee/ Abbot, **a.g.m.**, s. 83.

²⁹⁸ Katılmanın gerekliliklerini erken, bilgiye dayalı ve anlamlı bir katılım olarak özetleyen görüş için bkz.: Nathalie R. Sampson/Amy J. Schulz/Edith A. Parker/Barbara A. Israel, "Improving Public Participation to Achieve Environmental Justice: Applying Lessons From Freight's Frontline Communities", **Environmental Justice**, Vol: 7, No:2, 2014.

ve bilimsel bilgi gerektiği yönündeki görüş bunlardan biridir. Aslında, çevre kavramının teknik ve bilimsel bir boyutu olduğu inkar edilemez. Ancak çevresel kararları, teknik ve bilimsel sınırlara hapsetmek; çevrenin değer yargılarından tamamen bağımsız bir kavram olarak görülmesi anlamına gelecektir. Diğer taraftan; çevre hakkının peyzaj hakkını ve planlı kentleşmeyi de içerdiği düşünüldüğünde, örneğin mimari ve teknik açıdan sağlam ancak şehrin yeşil alanını daraltan bir yapılaşmaya karar verilmesinin çevre hakkıyla bağdaşması mümkün olabilir mi? Bu tür bir karar, bilim ve tekniğin gereklerine uygun olsa dahi çevre hakkına da her zaman uygun olur mu? Lee ve Abbot da çevre sorunlarının ve çevresel çözümlerin genellikle bilimsel ve teknik bilgiyi gerektirmekle birlikte, değer yargılarını da içeren bireysel katılmanın önemine dikkat çekmektedir. Yazarlara göre, değer yargılarının da içkin olduğu bireysel katılma, fazlasıyla bölünmüş menfaatler arasında tercihte bulunma; kirliliğin neden olacağı maliyet ve kazanımları dağıtma işlevi görecek²⁹⁹; farklı kesimlerden ve farklı uzmanlıklardan kişilerin katılımı, çevresel kararın kalitesini arttıracaktır³⁰⁰.

Çevresel kararların teknik bilgi gerektirdiği yaklaşımına karşılık olarak çevreye teknik bir yaklaşımla eğilmenin, çevresel kararların depolitizasyonunu sağladığı görüşü ileri sürülmektedir³⁰¹. Gerçekten; çevresel kararların teknik ve bilimsel yaklaşımı gerektirdiği görüşü, kararın bilimsel olarak başka bir şekilde alınamayacağı sonucuna götürmektedir.

Çevresel katılmanın aleyhinde ileri sürülen gerekçelerden biri de çevresel katılmanın mali maliyetidir. Buna karşılık; katılımı sağlamamanın daha büyük bir maliyeti olacağı görüşü ileri sürülmüştür³⁰². Ancak belirtmek gerekir ki mali maliyet nedeniyle, çevresel demokrasiden vazgeçilmesi düşünülemez. Genel seçimlerin de bir mali maliyeti vardır. Ancak bu maliyet nedeniyle, seçimlerin düzenlenmesine son verilemeyeceğine göre aynı durum çevresel kararlara katılma için de geçerli olmalıdır.

Çevresel katılmanın bir zaman maliyeti de vardır. Ancak katılma, daha rasyonel bir karar alınmasını sağlayacağı için zaman maliyetinin ihmal edilmesi mümkündür.

²⁹⁹ Lee/Abbot, **a.g.m.**, s. 84.

³⁰⁰ Lee /Abbot, **a.g.m.**, s. 82.

³⁰¹ Lee /Abbot, **a.g.m.**, s. 84.

³⁰² Bkz.: Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 109.

Çevresel katılma, kaliteli bir çevresel kararın oluşturulması için elbette önemlidir ancak katılımın, tüm çevre sorunlarını çözmenin anahtarı olduğu düşünülmemelidir³⁰³.

Son olarak çevresel katılma hakkına yer veren uluslararası hukuk metinlerine kısaca değinilecektir. Rio Bildirgesi'nin 10. maddesi, çevre hakkının araçlarını içermektedir. Dolayısıyla maddede, bilgilendirme hakkı ve başvuru hakkının yanı sıra katılma hakkı da yer alır. Bildirgenin 10. maddesi devletlere, çevresel katılmayı kolaylaştırma ve özendirme yükümlülüğü getirmektedir. Maddede, çevresel meselelerin en iyi şekilde idaresinin vatandaşların, uygun düzeyde katılımıyla gerçekleşeceği öngörülmüştür. Rio Bildirgesi'nin katılma hakkına ilişkin bir diğer düzenlemesi ise 20. maddede bulunmaktadır. Sözü edilen maddede kadınların, çevre yönetimi ve kalkınmada yaşamsal bir rolleri olduğu belirtilmektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için kadınların tam katılımının önemli olduğu metinde ifade edilmektedir. 22. maddede ise yerli halkın katılımının önemine dikkat çekilmektedir. Rio Bildirgesi'nde yer alan katılmaya ilişkin düzenlemelerin, sürdürülebilir kalkınma ekseninde olduğu görülmektedir. Eş söyleyişle, katılma adeta sürdürülebilir kalkınmanın aracı olarak ele alınmıştır. Boyle de halkın çevre yönetimine katılımını, sürdürülebilir kalkınmanın merkezi bileşeni olarak nitelendirmiştir³⁰⁴.

Dünya Doğa Şartı'nın 23. maddesinde de çevresel katılma düzenlenmektedir³⁰⁵.

Çevresel katılmaya BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi m. 4/1/i'de de yer verilmektedir. Hatta katılmanın, sivil toplum örgütlerini de içine alacak şekilde teşvik edilmesi gerektiği öngörülmektedir.

Çevresel katılma hakkına yer veren bir diğer uluslararası hukuk metni ise Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'dir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi m. 14/1/a'da da özellikle çevresel etki değerlendirmesi süreçlerinde halkın katılımının sağlanmasından söz edilmektedir.

³⁰³ Kamusal katılımın çevre sorunlarını çözmekte başarısız olan teknokratlar ve seçilmiş idareciler için bir "çıkış kapısı" haline geldiği; toplumdaki tüm çevresel sorunları çözmesini beklemenin adil ve gerçekçi olmayacağı görüşü için bkz.: Craig/Jeffery, **a.g.m.**, s. 123-124.

³⁰⁴ Alan Boyle, "Human Rights and the Environment: Where Next?", s. 622, **The European Journal of International Law**, Vol: 23, No: 3, 2012, ss. 613-642.

³⁰⁵ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 28.10.1982 tarihli ve A/RES/37/7 sayılı kararı için bkz.: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm>, Erişim Tarihi: 10.03.2016.

Çevresel katılma hakkına yer veren son iki metinde, genel olarak çevresel katılma hakkından değil ve fakat iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik konularında çevresel katılmadan söz edildiğini ifade etmek gerekir.

Avrupa Birliği Hukuku'nda da çevresel katılma hakkına özgülenmiş bir pozitif hukuk metni bulunmaktadır. Çevresel katılma, 26.05.2003 tarihli ve 2003/35/EC sayılı Yönerge'de düzenlenmiştir. Yönergenin 2. maddesinde halkın, çevresel plan ve programlara katılımına ilişkin hükümler öngörülmüştür. Halkın, çevresel plan ve programların hazırlanması, değiştirilmesi ve gözden geçirilmesi süreçlerine erken ve etkili katılma olanaklarını sağlamak, üye devletlerin bir ödevi olarak düzenlenmiştir. Yönergenin 2. maddesinin 2. fıkrasının (c) bendinde çevresel katılmanın etkililiğinin sağlanması, bir yükümlülük haline getirilmiştir. İkinci maddenin 3. fıkrasında sivil toplum örgütlerinin katılımı da vurgulanmıştır.

Aarhus Sözleşmesi'ne ise önemine binaen ayrı bir başlık altında değinilecektir.

2.2.2. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nde Katılma Hakkı

Daha önce de belirtildiği üzere Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nin üç sütunundan birini de katılma hakkı oluşturmaktadır. Sözleşmenin başlangıç bölümünde, çevresel karar almaya katılımın, kararların kalitesine ve uygulanmasına katkıda bulunacağı belirtilmiştir. Yine başlangıç bölümünde, karar alma süreçlerinin şeffaflığının ve çevresel kararlara yönelik toplumsal desteğin güçlendirilmesinin hedeflendiği ifade edilmiştir.

Sözleşmede, "halkın katılma hakkı" kavramı kullanılmıştır³⁰⁶. "Halk" ise Sözleşmenin 2. maddesinin 4. fıkrasında tanımlanmıştır. Buna göre halk; ulusal mevzuat veya uygulama çerçevesinde gerçek ve tüzel kişiler ile onların oluşturdukları birlik, örgüt veya grupları ifade etmektedir. Öte yandan; ilgili halkın katılımından söz edildiğinde ise "ilgili halk" kavramına başvurulması gerekmektedir. İlgili halk ise çevresel karardan etkilenen, etkilenmesi ihtimali bulunan veya karar alımına ilişkin bir menfaati olan kişileri imlemektedir. Çevrenin korunması alanında çalışan ve ulusal hukukun gerekliliklerini yerine getiren sivil toplum örgütlerinin

³⁰⁶ İngilizce metinde "public participation", Fransızca metinde ise "participation du public" ifadeleri tercih edilmiştir.

sözü edilen menfaate sahip oldukları m. 2/5 uyarınca kabul edilmektedir. Böylece, sivil toplum örgütlerinin katılma konusundaki durumları “ilgili olma/olmama” tartışmasından uzak tutulmaktadır.

Aarhus Sözleşmesi, halkın çevresel süreçlere katılımını üç ayrı başlık altında düzenlemektedir. Bunlardan ilki halkın, belirli etkinlikler hakkındaki kararlara katılımıdır (m. 6). İkinci başlık, halkın çevreyle ilgili plan, program ve politikalara katılımı (m. 7); üçüncü başlık ise idari düzenlemelerin ve hukuken bağlayıcı normatif araçların hazırlanmasına katılımıdır (m. 8).

Sözleşmenin 6. maddesinde halkın, çevre üzerinde önemli etkisi bulunan faaliyetlere ilişkin kararlara katılımı hükme bağlanmaktadır. Buna göre taraflar, Sözleşmenin (I) numaralı ekinde yer alan faaliyetlere ilişkin bir izin verilmesi gerektiğinde halkın katılımını sağlamak yükümlülüğüne sahiptirler. Ancak; tarafların katılım sağlama yükümlülüğü, Sözleşmenin (I) numaralı ekinde sayılmamış dahi olsa çevre üzerinde önemli etki bırakabilecek diğer faaliyetlere yönelik izinler hakkında da geçerlidir. Sözleşmenin (I) numaralı ekinde; termik güç santralleri, nükleer santraller kurulması ile maden endüstrisi, kimya endüstrisi, atık yönetimi tesisleri gibi çevre üzerinde önemli etki bırakacak faaliyetlere yer verilmiştir. Bu çerçevede; halkın görüşüne başvurulmadan önce halka konuyla ilgili olarak bilgi aktarılması; katılımın, izin sürecinin başından itibaren sağlanması gerekmektedir. Halk, ilgili izinle ilgili görüşlerini yazılı olarak iletebileceği gibi sözlü olarak da iletebilecektir.

Sözleşmenin 6. maddesinin 8. fıkrası, çevre üzerinde önemli etki bırakacak faaliyetlere izin konusunda halkın katılımını etkin kılmaya yönelik bir düzenleme içermektedir. Buna göre taraflar, karar alırlarken halkın görüşlerini göz önünde bulundurmakla yükümlü kılınmıştır. Bu yükümlülüğü, siyasal katılmanın etkililiğini sağlama yükümlülüğü olarak nitelendirmek mümkündür. Maddenin 9. fıkrası ise karar veren kamu otoritesinin, kararın temelini oluşturan gerekçeler ve karar alınırken göz önünde bulundurulmuş hususlarla birlikte kararı duyurması gerektiğini hükme bağlamaktadır.

Katılmaya ilişkin ikinci başlığa gelindiğinde ise taraflara, halkın çevreyle ilgili plan, program ve politikalara katılımını sağlama yükümlülüğü getirilmektedir. Sözleşmenin 7. maddesi uyarınca, katılım sağlayacak ilgili halk kamu otoritelerince belirlenecek olup halkın şeffaf ve adil bir biçimde katılımı sağlanacaktır.

Katılmayla ilgili son başlık ise idari düzenlemelerin ve hukuken bağlayıcı normatif araçların hazırlanmasına katılmadır. Bu doğrultuda; idari düzenlemeler yapılırken ve hukuken bağlayıcı normatif araçlar oluşturulurken halkın doğrudan veya istişari temsilcileri aracılığıyla görüşlerini iletmesi sağlanacaktır. Halkın katılımı, düzenlemelerin başka şekilde de yapılması mümkün iken sağlanacaktır. Katılmaya ilişkin bu düzenlemenin, kural (norm) oluşturma aşamasına yönelik olduğu açıktır. Böylece halk, riayet etmekle yükümlü olacağı kuralların yapım aşamasında etki sahibi olacaktır.

2.2.3. Çevresel Katılmaya İlişkin Hukuki Düzenlemeler ve Çevresel Katılmanın Araçları

2.2.3.1. Dilekçe Hakkı

Dilekçe hakkı, çevresel katılmanın bir aracıdır. Dilekçe hakkı, Türkiye’de anayasal düzeyde tanınmış bir haktır. Siyasi bir hak olan dilekçe hakkı, Anayasanın 74. maddesinin 1. ve 2. fıkralarında düzenlenmektedir.

Dilekçe, bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkı

Madde 74:

Vatandaşlar ve karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla Türkiye’de ikamet eden yabancılar kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve Türkiye Büyük Millet Meclisine yazı ile başvurma hakkına sahiptir.

Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, gecikmeksizin dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.

Dilekçe hakkı, hem vatandaşlara hem de Türkiye’de ikamet eden yabancılara karşılıklılık esası gözetilmek kaydıyla tanınmıştır.

Dilekçe hakkının, çevresel katılma bakımından elverişli bir katılma aracı olduğu söylenebilir. Öncelikle, karşılıklılık esası gözetilmiş olsa da Türkiye’de ikamet eden yabancılara da tanınmış olması olumlu bir durumdur çünkü Türkiye’de ikamet eden herkes, çevre sorunlarıyla ilişki içindedir.

Diğer taraftan; dilekçe hakkını kullanan kişi, konu bakımından oldukça geniş bir alana sahiptir. Çevreye ilişkin her türlü şikayet ve dilek, bir dilekçe aracılığıyla iletilebilir. Örneğin, bir kanun çıkarılmasına veya bir yönetmelikte değişiklik yapılmasına ilişkin bir dileğin bu yöntemle ileri sürülmesi mümkündür.

Dilekçe hakkının bir diğer olumlu tarafı, Türkiye Büyük Millet Meclisi de dahil olmak üzere tüm kamusal makamlara başvurma olanağı sunmasıdır. Dolayısıyla dilekçe hakkı, hem yerel hem de ulusal düzeyde bir katılım aracıdır. Dilekçe hakkının idareye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yasama faaliyetleri konusunda yol gösterici olduğu söylenebilir³⁰⁷. Dolayısıyla, dilekçe aracılığıyla çevresel mevzuat yapım sürecine katılım mümkündür.

Çevresel katılmada, dilekçe hakkının elverişliliğine ilişkin bir diğer gerekçe ise dilekçe hakkını kullanan kişinin, herhangi bir menfaatinin ihlal edilmesi³⁰⁸ veya edilme tehlikesinin bulunmasına gerek olmamasıdır. Bu doğrultuda; örneğin bir nükleer santral projesine ilişkin santral yapılmaması talebini iletmek isteyen kişi, santralin inşa edilmesi düşünülen şehirde yerleşik olmasa dahi dilekçe hakkını kullanabilir. Konu bakımından getirilen tek sınır, dilekçenin dilekçe sahibinin kendisiyle veya kamuyla ilgili olmasıdır. Çevreyle ilgili konuların ve özellikle çevrenin korunmasına yönelik şikayet ve dileklerin kamuyla ilgili olduğu şüphesizdir.

Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair 3071 sayılı Kanun'un 7. maddesi, yetkili makamlara yaptıkları başvuruların sonucu veya yapılmakta olan işlemin safahati hakkında dilekçe sahiplerine en geç otuz gün içinde gerekçeli olarak cevap verileceğini hükme bağlamaktadır. Buna ek olarak, işlem safahatının duyurulması halinde alınan sonuç ayrıca bildirilecektir.

Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun'un 8. maddesi ise TBMM'ye yapılan başvurulara ilişkindir. TBMM'ye gönderilen dilekçelerin, Dilekçe Komisyonu'nda incelenmesi ve karara bağlanması için altmış günlük bir süre öngörülmüştür. TBMM Dilekçe Komisyonu'nun, ilgili kamu kurum veya kuruluşlarına gönderdiği dilekçelerin ise otuz gün içerisinde cevaplanması gerektiği hükme bağlanmıştır. Görüldüğü üzere, dilekçelerin cevaplanması için belirli süreler tespit edilmiştir. Dilekçelerin yazılı olarak ve belli süreler içerisinde cevaplanması zorunluluğu, dilekçe hakkının etkinliğini sağlamaya yöneliktir. Ancak cevaplama işleminin, usuli bir zorunluluğu savmak olarak değerlendirilmemesi; dilekçelerde yer alan çevreye ilişkin şikayet ve dileklerin ciddi bir biçimde değerlendirilmesi hakkın etkinliğinin sağlanmasında başat bir öneme sahiptir. Çukurçayır da dilekçe hakkının,

³⁰⁷ Servet Armağan, **Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası**, s. 145, İÜHF Yayınları, No: 387, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

³⁰⁸ Dagtoglou'dan aktaran: Armağan, a.g.e., s. 80.

katılım yöntemi olarak başarılı olmasını yönetimin, şikayet ve dilekleri dilekçe aracılığıyla yönetime ileten yurttaşlara³⁰⁹ yönetimin olumlu bakmasına bağlamıştır³¹⁰.

Dilekçe hakkına, katılma aracı olarak yer veren tek ülkenin Türkiye olmadığını da belirtmelidir. Örneğin Lüksemburg’da da dilekçe hakkı, parlamentoya başvurmak suretiyle bir katılım aracı olarak kullanılmaktadır. Ancak, 2004 yılında Ulusal Ombudsman Bürosu’nun kurulmasıyla; parlamentoya yöneltilen dilekçe sayısında belirgin bir düşüş olduğu gözlenmiştir³¹¹.

2.2.3.2. Çevre Kanunu ve Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nde Katılma

Çevre Kanunu’nda katılmaya ilişkin en temel düzenleme m. 3/1/b ve m. 3/1/e’de yer almaktadır. İlgili düzenlemeler şöyledir:

İlkeler

Madde 3:

Çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeler şunlardır:

b) Çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyette; Bakanlık ve yerel yönetimler, gerekli hallerde meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yaparlar.

e) Çevre politikalarının oluşmasında katılım hakkı esastır. Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların çevre hakkını kullanacakları katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür.

Çevre Kanunu’nun 3. maddesi, başlığından da anlaşılacağı gibi çevrenin korunmasına, iyileştirilmesine ve kirliliğinin önlenmesine ilişkin genel ilkeleri belirlemektedir. Bu kapsamda; m. 3/1/b’nin bir işbirliği ilkesi öngördüğü söylenebilir. Ancak bu düzenlemenin içeriği oldukça eksiktir. Düzenleme Çevre Ve Şehircilik Bakanlığı’na ve yerel yönetimlere işbirliği yükümlülüğü getirmektedir. İlkin, bu yükümlülüğün merkezi İdare içerisinde yalnızca Çevre ve Şehircilik Bakanlığı için öngörülmüş olması yükümlülüğün içeriğini daraltan bir husustur. Oysa; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı başta olmak üzere çevreye ilişkin

³⁰⁹ Dilekçe hakkı, Türkiye de ikamet eden yabancılar tarafından da kullanılabileceğinden “yurttaşlar” yerine “kişiler” demek daha kapsayıcı olacaktır.

³¹⁰ Çukurçayır, **a.g.e.**, s. 146.

³¹¹ Patrick Dumont/Raphaël Kies/Philippe Poirier; Luxembourg: The Challenge of Inclusive Democracy in a ‘Local State’, s. 126 in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 123-145; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

faaliyetlerde bulunan başka merkezi İdare birimleri de mevcuttur. Bu eksiklik, işbirliği yapılacak kişilere “diğer merkezi ve yerel yönetim birimleri” de eklenmek suretiyle giderilebilirdi. İkinci eksiklik ise işbirliği yapılması öngörülen kişiler arasında gerçek kişilere yer verilmemiş olmasıdır. Gerçekten; işbirliği yapılması muhtemel kişiler arasında meslek odaları, birlikler ve sivil toplum kuruluşları sayılmıştır. İşbirliği, sadece tüzel kişiler için mümkün kılınmıştır. Göze çarpan üçüncü eksiklik ise işbirliğinin “gerekli hallerde” öngörülmüş olmasıdır. “Gerekli hal” kavramı çok muğlak bir kavramdır. Bunun yerine; “çevre üzerinde önemli ölçüde etki bırakabilecek faaliyet ve işlemler” için işbirliğinin öngörülmüş olması daha yerinde olabilirdi. Bu tür bir düzenleme, Aarhus Sözleşmesi’ne de daha uygun olurdu. Ayrıca, bir faaliyet veya işlemin “çevre üzerinde önemli ölçüde etki bırakabilecek bir faaliyet veya işlem” olup olmadığını hukuki olarak tespit etmek de daha kolaydır. İşbirliği ilkesine ilişkin düzenleme kapsamında değinilmesi gereken son eksiklik; işbirliğinin yalnızca çevrenin korunması, çevrenin bozulmasının önlenmesi ve kirliliğin giderilmesi alanlarındaki her türlü faaliyete özgülenmiş olmasıdır. Dolayısıyla, Anayasa’da da zikredilen çevrenin geliştirilmesi ödevi için işbirliği öngörülmediği gibi maddede sayılan hususlara ilişkin işlemler için de işbirliği öngörülmemiştir.

Öte yandan; her ne kadar 3. maddenin başlığı “ilkeler” olsa da 1. fıkranın (e) bendinde, yukarıda alıntılandığı üzere katılma hakkına da yer verilmiştir. Ancak katılma hakkı, yalnızca çevre politikaları için öngörülmüştür. Dolayısıyla; çevre mevzuatının, çevre üzerinde önemli etki bırakacak işlem ve eylemlerin oluşturulmasına katılmanın da bir hak olduğu belirtilmemiştir.

Katılmanın, gerek merkezi; gerekse yerel düzeyde öngörüldüğü açıktır.

Katılma hakkının öznelere olarak ise meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşlar zikredilmiştir. Anayasanın 56. maddesinde, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı herkes için öngörülmüştür. Buna mukabil, çevre politikalarına katılma hakkının herkes için öngörülmemiş olması Anayasa ile uyarlı değildir. Çevresel katılma hakkının, Türkiye’de ikamet eden herkes için öngörülmesi Aarhus Sözleşmesi’nde de yer verilen “ilgili halkın katılma hakkı” düzenlemesine de uygun olacaktır.

Çevre Kanunu, katılma hakkını çevre politikalarının oluşum süreciyle sınırlı olarak düzenlemişse de katılmanın araçları ve/veya yöntemleriyle ilgili herhangi bir düzenleme getirmiş değildir.

Son olarak, maddenin sistematığıyla ilgili bir hususa değinilecektir. Katılma, çevresel bir ilke değil; maddenin lafzında da belirtildiği üzere bir haktır. Bu nedenle, katılma hakkının “ilkeler” başlığı altında düzenlenmesi kanaatimce, madde başlığı ile içeriği arasında bir uyumsuzluğa neden olmaktadır. Diğer taraftan; çevresel bilgilenme ve başvuru hakkı Çevre Kanunu’nun 30. maddesinde düzenlenmişken katılma hakkının “ilkeler” arasında düzenlenmesi de araç hakların belirli bir sistematikten yoksun olarak pozitif hukuka aktarıldıklarının bir göstergesidir.

Çevre Kanunu’nda düzenlenen katılma hakkına değindikten sonra 03.10.2013 tarihli ve 28784 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği’nde çevresel katılma ele alınacaktır.

Çevre Kanunu’nun 2. maddesinde çevresel etki değerlendirmesi (ÇED), gerçekleştirilmesi planlanan projelerin çevreye olabilecek olumlu ve olumsuz etkilerinin belirlenmesinde, olumsuz yöndeki etkilerin önlenmesi ya da çevreye zarar vermeyecek ölçüde en aza indirilmesi için alınacak önlemlerin, seçilen yer ile teknoloji alternatiflerinin belirlenerek değerlendirilmesinde ve projelerin uygulanmasının izlenmesi ve kontrolünde sürdürülecek çalışmalar olarak tanımlanmıştır. Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği ise ÇED sürecinde izlenecek usul ve esasları düzenlemektedir. Yönetmeliğin 9. maddesi, ÇED sürecinde halkın katılımı toplantısına yer vermektedir. Bu doğrultuda, sözü edilen toplantının bir katılma aracı olduğunu belirtmek gerekir.

Halk ve halkın katılımı toplantısı, Yönetmeliğin dördüncü maddesinde şöyle tanımlanmıştır:

Tanımlar ve kısaltmalar

Madde 4:

n) Halk: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları, Türkiye’de ikamet eden yabancılar ile ulusal mevzuat çerçevesinde bir veya daha fazla tüzel kişi veya bu tüzel kişilerin birlik, organizasyon veya grupları,

o) Halkın katılımı toplantısı: Kapsam ve özel format belirlenmesinden önce halkı proje hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere yapılan toplantıyı,

ifade eder.

Halkın katılımı toplantısına ilişkin usul ve esaslar ise Yönetmeliğin 9. maddesinde yer almaktadır. Buna göre:

Halkın katılımı toplantısı

Madde 9:

(1) Halkı yatırım hakkında bilgilendirmek, projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak üzere Komisyonun³¹² kapsamı belirlemesinden önce, Bakanlıkça yetkilendirilmiş kurum ve kuruluşlar tarafından proje sahibinin katılımı ile Bakanlıkça belirlenen tarihte ve Valilikçe belirlenen yer ve saatte halkın katılımı toplantısı düzenlenir.

a) Bakanlıkça yetkilendirilmiş kurum ve kuruluşlar toplantı tarihini, saatini, yerini ve konusunu belirten bir ilanı; projenin gerçekleştirileceği yörede yerel süreli yayınlanan bir gazete ile birlikte o yörede yaygın süreli yayınlanan ulusal bir gazetede toplantı tarihinden en az on gün önce yayınlatır.

b) Toplantı, Çevre ve Şehircilik İl Müdürünün veya görevlendireceği bir yetkilinin başkanlığında yapılır. Toplantıda; halkın, proje hakkında bilgilendirilmesi, görüş, soru ve önerilerinin alınması sağlanır. Başkan katılımcılardan görüşlerini yazılı olarak vermelerini isteyebilir. Toplantı tutanağı, bir sureti Valilikte kalmak üzere Bakanlığa gönderilir.

(2) Valilik, halkın katılımı toplantısı ile halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç ile ilgili zamanlama takvimini ve iletişim bilgilerini halka duyurur. Halkın görüş ve önerileri zamanlama takvimi içerisinde komisyona sunulur.

(3) Komisyon üyeleri, kapsam belirlemesi öncesinde proje uygulama yerini inceleyebilir; kendilerine iletilen tarihe göre halkın katılımı toplantısına katılabilirler. Halkın katılımı toplantısı çalışmaları ile ilgili sekretarya hizmeti, Valilik tarafından yürütülür.

(4) Bakanlıkça yetkilendirilmiş kurum ve kuruluşlar tarafından halkı bilgilendirmek amacıyla broşür dağıtmak, anket, seminer gibi çalışmalar halkın katılımı toplantısından önce yapılabilir veya internet sitesinden yayınlanabilir.

Halkın katılımı toplantısının amacı, gerçekleştirilmesi gereken proje hakkında halkı bilgilendirmek, halkın projeye ilişkin görüş ve önerilerini almak olarak belirlenmiştir. Halkın aynı toplantıda hem bilgilendirilmesi, hem de halktan katılma hakkını kullanmasının beklenmesi katılma hakkının gerektiği gibi kullanılmasına engel olur. Daha önce de belirtildiği gibi katılma hakkının etkin bir biçimde kullanılması, öncelikle bilgilenme hakkının yerine getirilmesine bağlıdır. Bilgiye

³¹² Komisyon, proje için verilecek özel formatın kapsamını belirlemek ve hazırlanan ÇED raporunu inceleyip değerlendirmek üzere Bakanlık tarafından kurulan komisyonu ifade etmektedir.

sahip olan kişiler, bu bilgileri kullanarak görüş ve talepler oluştururlar. Çevre kavramının ve çevre sorunlarının, çoğu kez teknik bilgiyi de gerektirdiği açıktır. Hal böyle iken, bir projeye ilişkin tanıtımın yapıldığı toplantıda; bilgiyi henüz kazanmış kişilerin³¹³ derhal görüş ve öneri oluşturmalarını beklemek çok gerçekçi değildir. Bu nedenle, ÇED sürecinde bilgilendirme ve katılma toplantısı olmak üzere en az iki toplantı öngörülmesi ve sözü edilen iki toplantı arasında makul süre olması kanaatimce çevre hakkının sağlanması bakımından daha işlevsel ve yararlı olacaktır.

Toplantı tarihi ve yerinin, toplantıdan en az on gün önce gazete aracılığıyla duyurulacağı öngörülmüştür. Duyuru ile toplantı arasındaki sürenin daha uzun tutulması, daha yararlı olabilecektir zira halkın, görüş ve önerilerini oluşturabilmesi, toplantı için gerekli hazırlığı yapması için daha makul bir süre tanınması gerekir. Diğer taraftan, duyuru için sadece gazetelerin belirtilmiş olması da yeterli değildir. “Diğer yolların” da gazete ilanının yanı sıra maddede zikredilmesi, özellikle internet aracılığıyla duyuru yapılması³¹⁴ toplantıya katılımı artırabilecek niteliktedir.

Yönetmeliğin 12. maddesinde, Bakanlık tarafından kurulan komisyonun, halkın katılımı toplantısı sırasında ve süreç içerisinde gelen görüş ve önerilere çözüm getirilip getirilmediğine ilişkin inceleme ve değerlendirmeler yapacağı belirtilmektedir.

Halkın katılımı toplantıları, ÇED süreci dahilinde öngörülmüştür. Ancak, çevre üzerinde önemli etki bırakacak birçok büyük çaplı proje için ÇED süreci öngörülmemiştir. ÇED Yönetmeliği m. 17 çerçevesinde, “ ÇED gerekli değildir” kararı verilen tüm projeler bu süreçten muaftır. Buna ek olarak; Yönetmeliğin geçici 2. maddesi 23.06.1997 tarihinden önce kamu yatırım programına alınmış olup; 29.05.2013 tarihi itibarıyla planlama aşaması geçmiş ve ihale süreci başlamış olan veya üretim veya işletmeye başlanmış olan projeler ile bunların gerçekleştirilmesi için zorunlu olan yapı ve tesislerin ÇED kapsamı dışında olduğunu hükme bağlamaktadır. Geçici 3. madde ise ÇED Yönetmeliği’nin ilk yayım tarihi olan 07.02.1993 tarihinden önce üretime ve/veya işletmeye başladığı belgelenen projeleri

³¹³ Nitekim Alica, ÇED sürecinin başarıya ulaşmasında halk katılımı toplantısının önemine değinmekte ve yöre halkının temsilcileri ile ilgili gruplara proje dokümanlarının sağlanması gereğinden söz etmektedir. Bkz.: Süheyla Suzan Alica, “Çevresel Etki Değerlendirmesinin Yargı Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi”, s. 110, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.15, S:3, 2011, ss. 97-130.

³¹⁴ Örneğin, ilgili valiliğin internet sitesinde de duyuru yapılması zorunluluğu getirilebilir.

ÇED kapsamı dışına çıkarmaktadır. Dolayısıyla; halkın katılımı toplantısı, sınırlı sayıda proje için öngörülmüş bir katılım aracıdır.

Diğer taraftan; Yönetmeliğin 11. maddesi, planlanan proje ile ilgili inceleme değerlendirme sürecinin başladığının ve ÇED raporunun halkın görüşüne açıldığının Bakanlık ve Valilik tarafından halka duyurulması yükümlülüğünü getirmektedir. Söz konusu duyuru anons, askıda ilan, internet gibi uygun araçlarla yapılacaktır. 11. maddenin son fıkrası da ÇED raporunu incelemek isteyenlerin, duyuru tarihinden itibaren rapor nihai edilene kadar raporu inceleyerek proje hakkında Bakanlığa veya Valiliğe görüş bildirebileceklerini öngörmektedir. Valiliğe bildirilen görüşler Bakanlığa iletilecek, komisyon tarafından dikkate alınacak ve Bakanlıkça yetkilendirilmiş kurum/kuruluşlar tarafından ÇED raporuna yansıtılacaktır.

Komisyon tarafından incelenen ve son hali verilen ÇED raporu, halkın görüşüne açılacaktır.

Yönetmeliğin 14. maddesi de “ÇED olumlu” veya “ÇED olumsuz” kararı verirken Bakanlığa, halkın görüşlerini dikkate alma yükümlülüğü getirmektedir.

Atapattu’ya göre ÇED süreci sonunda karar alındıktan sonra halka, görüşlerinin dikkate alındığı yönünde geribildirimde bulunulmalıdır. Bu yapılmadığı takdirde, toplumun gelecekte daha az katılımıda bulunması beklenir. Yazar, kabul görmeyen görüşlere ilişkin “kabul görmeme gerekçeleri”nin de halkla paylaşılması gerektiği görüşündedir³¹⁵.

Öğretide; gerek ÇED süreci, gerekse halkın katılımı toplantılarına ilişkin eleştiriler getirilmiştir. Yaşamış’a göre Türkiye’de ÇED sistemi, şekilsel ve bürokratik bir formalite ve zorunluluk olarak görülmekte; uygulamada bir etkililik gösterememekte, ÇED’den bir çevresel yönetim ve planlama aracı olarak yararlanılamamaktadır³¹⁶. Oysa ÇED; yatırımcı, ilgili kamu yönetimleri ve yatırımdan etkilenecek olan halk toplulukları arasında haberleşmeyi, iletişimi ve buna dayalı olarak gerekli eşgüdümü sağlayacak olan bir süreçtir³¹⁷. Dolayısıyla Yaşamış, ÇED sürecine başlı başına bir katılma aracı anlamı yüklemekte ve fakat bu aracın, beklenen işlevi yerine getirmediğini ifade etmektedir.

³¹⁵ Atapattu, **a.g.e.**, s. 367 – 368.

³¹⁶ Firuz Demir Yaşamış, **Çevresel Etki Değerlendirmesi**, s. 36, Çekül Yayınları Bilim Dizisi, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, İstanbul, 2003.

³¹⁷ Yaşamış, **a.g.e.**, s. 18.

Kaboğlu da halkın katılımı toplantılarının, ilgili kuruluşlar için bir yasak savma aşaması olarak görüldüğünü ifade etmektedir³¹⁸.

Sonuç olarak çevre mevzuatında, halkın katılımı toplantısı dışında çevre hukukunun kendi ilke ve niteliklerine özgü katılma araçları öngörülmediğini söylemek mümkündür³¹⁹.

2.2.3.3. Büyükşehir Belediyesi Kanunu, Belediye Kanunu ve Kent Konseyi Yönetmeliği'nde Çevresel Katılma

Bu bölümde, çevreye ilişkin görevler üstlenmiş yerel yönetim birimleri nezdinde çevresel katılma irdelenecektir. Bu kapsamda; öncelikle 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na değinilecektir.

Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesiyle büyükşehir belediyelerine, çevreyle ilgili olarak getirilen başlıca yükümlülükler şunlardır:

- Çevre düzeni planına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar plânını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak; büyükşehir içindeki belediyelerin nazım plana uygun olarak hazırlayacakları uygulama imar planlarını, bu planlarda yapılacak değişiklikleri, parselasyon planlarını ve imar ıslah planlarını aynen veya değiştirerek onaylamak ve uygulanmasını denetlemek;
- Sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak;
- Ağaçlandırma yapmak;
- Hafriyat toprağı, moloz, kum ve çakıl depolama alanlarını, odun ve kömür satış ve depolama sahalarını belirlemek, bunların taşınmasında çevre kirliliğine meydan vermeyecek tedbirler almak; büyükşehir katı atık yönetim plânını yapmak, yaptırmak; katı atıkların kaynakta toplanması ve aktarma istasyonuna kadar taşınması hariç katı atıkların ve hafriyatın yeniden değerlendirilmesi, depolanması ve bertaraf edilmesine ilişkin hizmetleri yerine getirmek, bu amaçla tesisler kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettmek;

³¹⁸ Kaboğlu, **a.g.m.**, s. 186.

³¹⁹ Benzer yönde bkz.: Kaboğlu, **a.g.m.**, s. 185.

- Sanayi ve tıbbi atıklara ilişkin hizmetleri yürütmek, bunun için gerekli tesisleri kurmak, kurdurmak, işletmek veya işlettmek;
- Deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak, arıtmak ve bununla ilgili gerekli düzenlemeleri yapmak.
- Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihi dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekânların ve işlevlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla bakım ve onarımını yapmak, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa etmek.
- Su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek, bunun için gerekli baraj ve diğer tesisleri kurmak, kurdurmak ve işletmek; derelerin ıslahını yapmak;

Kanunun, çevreyle ilgili olarak başlıcaları yukarıda değinilen birçok yükümlülük öngördüğü açıktır. Ancak sözü edilen kanun, çevresel katılımla ilgili doğrudan doğruya bir yöntem öngörmüş değildir. Katılımla ilgili olarak değinilebilecek tek husus, ihtisas komisyonlarına ilişkin 15. maddede yer alan düzenlemedir.

Kanunun 15. maddesi büyükşehir belediye meclisinin, üyeleri arasından seçilecek en az beş, en çok dokuz kişiden oluşan ihtisas komisyonları kurabileceğini öngörmektedir. Ancak, m. 15/2 uyarınca çevre ve sağlık komisyonu kurulması zorunludur. Maddenin 3. fıkrası, komisyon çalışmalarında uzman kişilerden yararlanılabileceğini belirtmektedir. Ayrıca; gündemdeki konularla ilgili olmak üzere; kurum temsilcileri, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, üniversitelerin ilgili bölümlerinin, sendika (oda üst kuruluşu bulunan yerlerde üst kuruluşun, sendika konfederasyonunun bulunduğu yerde konfederasyonun) ve uzmanlaşmış sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ile davet edilen uzman kişilerin oy hakları bulunmaksızın ihtisas toplantılarına katılmaları ve görüş bildirmeleri mümkün kılınmıştır. Sözü edilen katılma yönteminin oldukça zayıf bir katılma yöntemi olduğunu belirtmek gerekir. İlkin; katılma hakkı olanlar arasında “uzman olmayan” gerçek kişiler sayılmamıştır. Konusunda uzman gerçek kişilerin katılımı ise ancak davet üzerine mümkündür. Diğer yandan; ihtisas komisyonlarının görev alanına giren işler bu komisyonlarda görüşüldükten sonra büyükşehir belediye meclisinde karara bağlanacağı için (m. 15/5) sözü edilen katılmanın oldukça dolaylı olduğu da açıktır.

Bu bölümde ikinci olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu'na çevresel katılma hakkı ölçeğinde değinilecektir. Belediye Kanunu'nda, belediyeye yüklenen çevreye ilişkin görev ve sorumluluklara yer verildikten sonra Kanunun katılma hakkına ilişkin hükümleri üzerinde durulacaktır.

Belediye Kanunu'nun 14. maddesinde belediyelerin görev ve sorumlulukları sayılmaktadır. Söz konusu görev ve sorumlulukların çevreye ilişkin olanlarını şöyle sıralamak mümkündür:

- İmar, su ve kanalizasyon, ulaşım gibi kentsel alt yapı; coğrafi ve kent bilgi sistemleri; çevre ve çevre sağlığı; temizlik ve katı atık; ağaçlandırma, park ve yeşil alanlar hizmetlerini yapmak;
- Kültür ve tabiat varlıkları ile tarihî dokunun ve kent tarihi bakımından önem taşıyan mekanların ve işlevlerinin korunmasını sağlayabilmek; bu amaçla bakım ve onarımını yapabilmek, korunması mümkün olmayanları aslına uygun olarak yeniden inşa edebilmek.

Belediye Kanunu'nda da ihtisas komisyonları uygulamasına yer verilmiştir. Ancak Büyükşehir Belediyesi Kanunu'ndan farklı olarak il ve ilçe belediyeleri ile nüfusu 10.000'in üzerindeki belediyelerde plan ve bütçe ile imar komisyonlarının kurulması zorunlu hale getirilmiştir. Dolayısıyla, çevre komisyonu kurulması zorunluluğu bulunmamaktadır. İmar komisyonunun, çevre hakkının konusuna dahil bir alanda çalışma yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan; ihtisas komisyonlarına katılma ise oldukça karmaşık bir biçimde düzenlenmiştir. Oy hakkı bulunmaksızın toplantılara katılma hakkına sahip olanlar şunlardır: Mahalle muhtarları, ildeki kamu kuruluşlarının amirleri, ildeki kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, üniversiteler, sendikalar, gündemdeki konularla ilgili sivil toplum örgütlerinin temsilcileri. Ancak sayılan kişilerin doğrudan doğruya toplantılara katılarak görüş bildirebilmeleri mümkün değildir. Anılan kişiler, kendi görev ve faaliyet alanlarına giren konuların görüşüldüğü ihtisas toplantılarına katılıp görüş bildirebileceklerdir. Bu düzenlemenin sorunlu olduğu söylenebilir zira bir çevre sorununun konuşulduğu ihtisas komisyonu toplantısına, bir üniversite temsilcisinin katılabilmesi için mezkur çevre sorununun, üniversitenin görev ve faaliyet alanına girmesi gerekmektedir. Bir üniversitenin, görev ve faaliyet alanının ne olduğu sorusunu yanıtlamak ise ayrı ve başlı başına bir tartışma konusudur. Benzer sorunlar,

sendikalar için de geçerlidir. Gerçek kişilerin, bir örgütten bağımsız olarak katılmaları ise olanak dışıdır.

İhtisas komisyonlarının kararları, icrai nitelikte olmadığı için söz konusu katılmanın dolaylı bir katılma olduğunu da zikretmek gerekir.

Belediye Kanunu'nda katılmaya ilişkin, ihtisas komisyonları aracılığıyla katılma dışında iki ayrı düzenleme daha bulunmaktadır. Bu düzenlemeler, hemşehri hukuku ve kent konseyine ilişkindir. Hemşehri hukuku, Kanunun 13. maddesinde düzenlenmiştir:

Hemşehri hukuku

Madde 13/1:

Herkes ikamet ettiği beldenin hemşehrisidir. Hemşehrilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilenme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma hakları vardır. Yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulması zorunludur.

Düzenleme, ikamet şartına bağlı olarak yerel katılmaya ilişkindir. Hemşehri sıfatını taşıyan herkesin, belediyenin karar ve hizmetlerine katılması öngörülmüştür. Belediyenin çevreye ilişkin görev ve sorumlulukları da olduğundan söz konusu katılmanın çevresel kararlara katılmayı da kapsadığı şüphesizdir. Yerel düzeyde katılmanın, ikamet dışında bir şarta bağlanmamış olması da olumludur. Bununla birlikte; Kanunda kent konseyleri aracılığıyla katılma dışında katılmanın araç ve yöntemlerine ilişkin herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Dolayısıyla Kanun, katılma hakkından bahsetmiş ancak katılmaya ilişkin somut düzenlemeler getirmemiştir.

Kanunun yer verdiği yegane katılma aracı olarak kent konseyleri, 13. maddede düzenlenmiştir. Madde metni şöyledir:

Kent konseyi

Madde 76:

Kent konseyi, kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmeye çalışır.

Belediyeler kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, varsa üniversitelerin, ilgili sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, kamu kurum ve kuruluşlarının ve mahalle muhtarlarının temsilcileri ile diğer ilgililerin katılımıyla oluşan kent konseyinin faaliyetlerinin etkili ve verimli yürütülmesi konusunda yardım ve destek sağlar.

Kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilir. Kent konseyinin çalışma usul ve esasları İçişleri Bakanlığınca hazırlanacak yönetmelikle belirlenir.

Maddenin 3. fıkrasında sözü edilen yönetmelik de 08.10.2006 tarihli ve 26313 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kent Konseyi Yönetmeliği’nin 4. maddesinde kent konseyi şöyle tanımlanmıştır:

Tanımlar:

Madde 4:

b) Kent konseyi: Merkezi yönetimin, yerel yönetimin, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının ve sivil toplumun ortaklık anlayışıyla, hemşehrilik hukuku çerçevesinde bulunduğu; kentin kalkınma önceliklerinin, sorunlarının, vizyonlarının sürdürülebilir kalkınma ilkeleri temelinde belirlendiği, tartışıldığı, çözümlerin geliştirildiği ortak aklın ve uzlaşmanın esas olduğu demokratik yapılar ile yönetim mekanizmalarını ifade eder.

Tanımda dikkati çeken ilk husus, Belediye Kanunu’nda kent konseylerinin çevreye duyarlılığı hayata geçirmeye çalışacağı belirtilmiş olmasına rağmen Yönetmelikte, kent konseyi tanımlanırken “çevre” kavramına hiç yer verilmemiş olmasıdır. Yönetmelikte yer alan tanımda, çevreye en yakın kavram olarak sürdürülebilir kalkınma kavramına değinilmiştir.

Öte yandan; Yönetmeliğin 6. maddesinde Konseyin görevleri sayılmıştır. Konseyin, çevreye ilişkin görevleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Sürdürülebilir gelişmenin sağlanması ve bu konuda ortaya çıkan sorunların çözümüne yönelik planların hazırlanması ve uygulanmasını sağlamak,
- Sürdürülebilir kalkınma anlayışına dayalı kentin yaşam kalitesini geliştiren, çevreye duyarlı ve yoksulluğu giderici programları desteklemek,
- Kentin kimliğine ilişkin tarihi, kültürel, doğal ve benzeri değerlere sahip çıkmak ve geliştirmek.

Gündem 21 Eylem Planı’nın 28. bölümü, söz konusu eylem planının hayata geçirilebilmesi için yerel yönetimlerin yapabileceklerine ilişkindir. Eylem planının 28.3. maddesinde her yerel yönetimin, vatandaşlarla diyalog içerisinde bulunması ve bir Yerel Gündem 21 oluşturması öngörülmüştür. Kent konseyleri de yerel gündem 21 programları çerçevesinde oluşturulmuş birimlerdir. Dolayısıyla, kent konseylerinin nitelikleri ve ortaya çıkış amaçları gereği yerel katılım aracı teşkil

etmeleri beklenir. Ayrıca, Gündem 21 Eylem Planı sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirme amacını taşıdığı için kent konseylerinin oluşumunun aslında temelinde çevre hakkıyla ilgili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Çalışmanın bu aşamasında kent konseylerinin oluşumuna ve kararlarının etkililiğine değinilerek konseylerin, çevresel katılma açısından etkin bir katılma aracı teşkil edip etmedikleri sorgulanacaktır.

Kent Konseyi Yönetmeliği'nin 8. maddesi doğrultusunda konsey, aşağıdaki kişilerden oluşmaktadır:

- Mahallin en büyük mülki amiri veya temsilcisi,
- Belediye başkanı veya temsilcisi,
- Sayısı 10'u geçmemek üzere illerde valiler, ilçelerde kaymakamlar tarafından belirlenecek kamu kurum ve kuruluşlarının temsilcileri,
- Mahalle sayısı yirmiye kadar olan belediyelerde bütün mahalle muhtarları, diğer belediyelerde belediye başkanının çağrısı üzerine toplanan mahalle muhtarlarının toplam muhtar sayısının yüzde 30'unu geçmemek ve 20'den az olmamak üzere kendi aralarından seçecekleri temsilcileri,
- Beldede teşkilatını kurmuş olan siyasi partilerin temsilcileri,
- Üniversitelerden ikiden fazla olmamak üzere en az bir temsilci, üniversite sayısının birden fazla olması durumunda her üniversiteden birer temsilci,
- Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının, sendikaların, noterlerin, baroların ve ilgili dernekler ile vakıfların temsilcileri,
- Kent konseyince kurulan meclis ve çalışma gruplarının birer temsilcisi.

Kent konseyinin üyelik kompozisyonu değerlendirildiğinde, kamu kesimine mensup üyelerin çokluğu dikkat çekmektedir³²⁰.

Konseyin, katılma hakkına ilişkin belki de en olumsuz yönü ise örgütlü olmayan katılmanın önünü tamamen kapatmış olmasıdır. Bir beldede ikamet eden kişi, sırf “hemşehri” sıfatıyla kent konseyinin üyesi olamamaktadır. Gerçekten; kompozisyon incelendiğinde “hemşehri” unvanıyla bireysel katılım mümkün

³²⁰ Kent konseylerinde yurttaşların yeterince yer almadıkları, memurların ağırlığının hissedildiği ve bu durumun, kent konseylerinin katılımcı yönetim anlayışına uygun düşmediği görüşü için bkz.: Şafak Kaypak, Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri, s. 151, in **Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, ss. 134-158, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011.

olmadığı gibi örgütlü “hemşehri” katılımı da ancak dernek ve vakıflar aracılığıyla olanaklı görünmektedir³²¹. Bu durum, kent konseyinin katılma işlevindeki zayıflığının en temel göstergesidir. Bilindiği üzere; somut çevre sorunları konusunda halkı bilgilendirmek, sorunların çözümüne katılmak amacıyla ad hoc nitelikli gruplar oluşturulabilmektedir. Tüzel kişiliği haiz olmayan bu grupların, konsey düzeyinde çevresel katılım gerçekleştirmeleri yürürlükteki mevzuat çerçevesinde mümkün değildir. Oysa; bireysel katılım öngörülmüş olsaydı; “dayanışma”, “inisiyatif”, “girişim” isimleri altında bir araya gelen çevreci grupların da temsili mümkün olacaktı.

Diğer yandan; bir üniversite temsilcisi, konseye katılım sağlayacaktır ancak anılan temsilcinin, ilgili belde de ikamet etme şartı yoktur. Aynı sorun, kamu kurum ve kuruluşlarını temsil eden kişiler ile baro ve noterlerin temsilcileri için de geçerlidir. Bu kişiler, çalışma yerleri ilgili beldede olduğu için katılma sağlayacaktır ancak ilgili beldede yerleşik olanların oranının düşüklüğü, çevresel katılma ve yerel çevresel sorunları çözme kararlılığı açısından bir olumsuzluk teşkil edebilir. Buna ek olarak, bu durum konseyin yönetilen ile yöneten arasındaki iletişim işlevini de zayıflatmaktadır.

Kent konseylerine “hemşehri” sıfatı çerçevesinde üyelik imkanı getirilir ve konsey üyesi olmayan kişilerin de ilgili olduklarını düşündükleri toplantılara katılarak görüş ve önerilerini ifade edebilmeleri sağlanırsa konseyin katılım konusundaki işlevi artırılabilir³²². Karşılaştırmalı hukuka bakıldığında bu tür katılma imkanlarıyla karşılaşılmaktadır. Örneğin; Çek Cumhuriyeti’nde vatandaşlar, yerel yönetimlerin yürütme organlarının toplantılarına katılabilmekte ve gündem

³²¹ Demirci, konsey üyelerinin ağırlıklı olarak merkezi ve yerel yönetim temsilcilerinden ve örgütlü toplum kesimlerinden oluştuğunu; bu kişi ve grupların toplumda zaten etki ve yetki sahibi olduklarını ifade etmektedir. Demirci’ye göre konsey, toplumdaki kişi ve çıkarların bütününe kucaklayıcı olmaktan uzaktır. Bkz.: Mustafa Demirci, Yönetime Halkın Doğrudan Katılımının Sorunları ve Açmazları, s. 152- 153 in **Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar**, ss. 143-156, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010. Özcan ve Yurttaş da müzakereci demokrasinin bir unsuru olarak gördükleri kent konseylerinin oluşumunda herhangi bir idari veya siyasi görevi bulunanların dışında sivil vatandaşların katılımından söz edilmediğini belirterek müzakereci demokrasinin uygulanabilmesi için özgür ve eşit bireylerin müzakere sürecinde bulunmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Bkz.: Lütfi Özcan/Fatma Yurttaş, Kent Konseyleri Müzakereci Demokrasinin Uygulama Alanı Olarak Düşünülebilir mi?, s. 157-172 in **Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar**, ss. 143-156, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010.

³²² Kent konseyinin yerel demokrasiye katkı sağlayabilmesi için öncelikle kendi içerisinde de demokratik olması, katılımcılarının gönüllülük esasına göre belirlenmesi gerektiği görüşü için bkz.: Kemal Görmez – Harika Uçar Altınışık, Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri, s. 46 in Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, ss. 31-52, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011.

hakkındaki görüşlerini açıklayabilmektedirler³²³. Kent konseyleri, istişari nitelik arz etmelerine rağmen benzer bir düzenlemenin bulunmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

Kent konseyinin, katılma hakkına ilişkin dikkate değer bir diğer tarafı ise kent konseyi genel sekreterinin, belediye başkanı tarafından önerilen üç aday arasından yürütme kurulu tarafından seçilmesidir. Bu seçim yöntemi de katılma ve demokrasi ilişkisi açısından sorgulanmaya değer bir husustur.

Son olarak, kent konseyi kararlarının niteliğine değinmek gerekir. Konsey kararlarının, istişari nitelikte olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yukarıda yer verilen Belediye Kanunu m. 76/3 uyarınca, kent konseyinde oluşturulan görüşler belediye meclisinin ilk toplantısında gündeme alınarak değerlendirilecektir. Dolayısıyla, kent konseyinde alınan kararların bir bağlayıcılığı yoktur. Nitekim kanun koyucu, kent konseyi için karardan dahi söz etmemiş, “görüş” sözcüğüne yer vererek, konseyin istişari niteliğine vurgu yapmıştır. Öğretide de KKY’de katılma ile kast edilenin, kent konseyi ve ilgili çalışma gruplarında tartışmalara katılmak olduğu ve bu durumun, “danışma” olarak isimlendirilen katılım türüne denk düştüğü ifade edilmektedir³²⁴.

Kent konseyleri, bireysel katılmaya izin vermemesine ve kararlarının bağlayıcılık arz etmemesine karşın çevresel katılmanın bir aracıdır. Kent konseyleri aracılığıyla çevresel katılma yerel ve kentsel düzeyde bir katılmaya karşılık gelir. Kent konseyi genel kurulunun oluşturduğu görüşler, belediye meclisinin ilk toplantısında değerlendirildikten sonra kent konseyine bildirilecek ve uygun araçlarla kamuoyuna duyurulacaktır (KKY m. 14). Konseyin kararları, belediye meclisi tarafından dikkate alınmasa dahi kararların kamuoyuna duyurulması, özellikle çevre sorunları açısından bir gündem oluşturulmasına yarayabilir³²⁵.

Eklemek gerekir ki konsey, çevreye ilişkin konuların yerel düzeyde tartışılabileceği bir alan olmakla her şeye rağmen önemlidir. Konseyde çevresel konulara ilişkin bir tartışma ortamının sağlanması, çevresel demokrasinin

³²³ Michal Illner, *The Czech Republic: Local Government in The Years After The Reform*, s. 518 in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 505-527; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

³²⁴ Mustafa Demirci, **a.g.m.**, s. 152.

³²⁵ Özcan ve Yurttaş da belediye meclisleri tarafından uygulanmak istenmeyen kararların, vatandaşlar tarafından sahiplenilmesi ve özellikle medya tarafından desteklenmesi halinde meclisler üzerinde bir baskı unsuru olacakları görüşündedirler. Bkz.: Özcan/Yurttaş, **a.g.m.**, s. 170.

gelişmesine katkıda bulunabilir³²⁶. Çevre sorunlarının, çevreyi önemli ölçüde etkileyebilecek proje ve yatırımların, çevre düzenlemelerinin, ağaçlandırma çalışmalarının yerel düzeyde tartışılabileceği; öneri ve eleştirilerin geliştirilebileceği bir platforma dönüşmesi halinde kent konseylerinin sınırlı da olsa olumlu bir işlev üstlenecekleri söylenebilir³²⁷.

Kent konseylerinin çalışmalarıyla ilgili bir araştırmada, konseylerin çevreye ilişkin çalışmalarının çevre duyarlılığını artırma üzerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Kent konseylerinin çevreye yönelik çalışmalarının daha çok seminerler ve bilinçlendirme etkinlikleri biçiminde gerçekleştiği; ancak bu konuda özel sektör ve kamu sektörü işbirliğinde çalışmaların da yürütüldüğü belirtilerek farklı aktörlerle yapılan çalışmaların, yerel demokrasi ve katılma bağlamında önemli olduğu sonucuna varılmıştır³²⁸.

Çevreye ilişkin özellikli çalışmalar yapan kent konseyi örnekleri de bulunmaktadır. KKY'nin 12. maddesi, kent konseylerinin görev alanlarına giren konularda meclis ve çalışma grupları kurabileceklerini öngörmektedir. Meclislerde ve çalışma gruplarında oluşturulan görüşler, kent konseyi genel kurulunda görüşülerek kabul edildikten sonra değerlendirilmek üzere ilgili belediye meclisine sunulacaktır (KKY m. 12/3). Bu kapsamda; çevresel konuları kent konseyinin öncelikleri arasında sayarak çevre meclisi oluşturan kent konseylerine rastlanmaktadır. Çanakkale Kent Konseyi'nin oluşturduğu Çanakkale Kent Konseyi Çevre Meclisi³²⁹ bu duruma örnek gösterilebilir. Öte yandan; çevre çalışma grubu oluşturan kent konseyleri de bulunmaktadır. Muğla Kent Konseyi Çevre Çalışma Grubu, Antalya Kent Konseyi Çevre Çalışma Grubu, Denizli Kent Konseyi Çevre,

³²⁶ Hangi biçimde ve boyutta ele alınırsa alınsın katılma kavramının özünde bir demokratikleşmeyi içerdiği görüşü için bkz.: Şafak Kaypak, **Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri**, s. 139.

³²⁷ Özcan ve Yurttaş, kent konseylerinin yerel düzeyde müzakerenin işlerlik sağlayacağı alanlar olarak görülebileceğini ifade etmektedirler. Yazarlara göre kent konseyleri çevre, kentin tarihi, doğal çevresinin korunması gibi konularda somut kaygıları olan insanları bir araya getirmektedir; konsey kararları, belediye meclisi tarafından uygulanmasa dahi sorunları çözmeye çalışan tartışma yapısı ile başkalarının kabul edebileceği çözümler bulma arayışı, yerel düzeyde demokrasi kültürünün yerleşmesinde rol oynayacaktır. Bkz.: Özcan/Yurttaş, **a.g.m.**, s. 171.

³²⁸ M. Akif Çukurçayır/H. Tuğba Eroğlu/H. İbrahim Aydın/Elif Çolakoğlu, Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesinde Kent Konseyleri Bir Fırsat Olabilir mi?, s. 304 in **Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011, ss. 290-305.

³²⁹ Çanakkale Kent Konseyi Çevre Meclisi, 22.03.2013 tarihinde “Çanakkale ve Yöresinde ‘Ekolojik Yaşam’ Bildirgesi”ni yayımlamıştır. Bildirgede, temiz ve ekolojik açıdan dengeli bir çevre için katılmanın önemi vurgulanmaktadır. Bildirge metni için bkz.: http://www.canakkalekentkonseyi.org/dosyalar/CevreMeclisiBildirge_22_Mart_2013.pdf, Erişim Tarihi: 05.02.2016

Orman, Su ve Sağlık Komisyonu; Adana Kent Konseyi Çevre Kozası, Kentleşme Kozası, Doğal Varlıklar ve Kaynaklar Kozası³³⁰; Ordu Kent Konseyi Çevre Sağlığı, Doğayı Koruma ve Altyapı Çalışma Grubu, Tokat Kent Konseyi Çevre ve Sağlık Çalışma Grubu bu alandaki örneklerdir. Sözü edilen meclislerin ve çalışma gruplarının çevresel demokrasi ve çevre hakkının gerçekleştirilmesindeki etkinlikleri ve etkililikleri farklı düzeylerde olsa dahi çevre hakkına ilişkin bir gündem yaratılması bakımından önemli olduklarına değinilmelidir.

2.2.3.4. Halk Oylaması

Halk oylaması, bir yarı doğrudan demokrasi aracı olarak nitelendirilmektedir³³¹.

Halk oylaması, bir katılım aracı olarak daha çok ulusal düzeyde ve yasama çalışmalarına katılma bağlamında incelenmiştir. Bu doğrultuda, halk oylamasına ilişkin çeşitli ayrımlar yapılmıştır. Bu ayrımlardan biri, halk oylamasının sonucunun bağlayıcılığı ölçütüne bağlı olarak yapılan istişari halk oylaması ile onay halk oylamasıdır. İstişari nitelikteki halk oylaması, bir kanun tasarısının ya da milletlerarası bir andlaşmanın parlamento tarafından kabul edilmesinden ya da uygun bulunmasından önce, halkın görüşünü almak üzere oylamaya sunulması olarak tanımlanmıştır³³². Dolayısıyla; istişari halk oylamasında amaç, halkın konuyla ilgili görüşünü tespit etmektir. Halkın konuyla ilgili olarak belirttiği olumlu ya olumsuz görüş parlamento için bağlayıcı değildir. Onay (tasdik) halk oylaması ise halkın, yasama meclisince oluşturulan bir kanunu evet ya da hayır şeklinde onaylaması olarak tanımlanmaktadır³³³. Bu doğrultuda, kanunun yürürlüğe girmesi halkın bu konuda olumlu görüş bildirmesine bağlıdır.

İstişari ve onay halk oylaması, çevre hakkına ilişkin kanunlar bakımından uygulanabilecek niteliktedir. Çevre hakkı kapsamında değerlendirilebilecek bir konuda yapılan yasal düzenlemeler için halkın görüşünün alınması mümkündür. Ancak Türkiye’de, kanunlara ilişkin halk oylamasının ancak Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunlar için olanaklı olduğunu hatırlatmak gerekir. Bu

³³⁰ Adana Kent Konseyi’nin çevre hakkına ilişkin üç ayrı çalışma grubu (koza) oluşturduğu fark edilmektedir.

³³¹ Kemal Gözler, “Halkoylmasının Değeri”, s. 101, AÜHFD, C:40, Sayı: 1 – 4, ss. 97-113.

³³² Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 230, 11. Bası, Beta Yayınları, 2006. Teziç, istişari referandumu yarı doğrudan hükümet sisteminin değil ve fakat yarı temsili hükümet sisteminin bir aracı olarak nitelendirmektedir.

³³³ Teziç, *a.g.e.*, s. 235.

nedenle, çevre hakkına ilişkin bir kanunun, Anayasa değişikliğine ilişkin olmadıkça halk oyuna sunulması mümkün değildir.

Halk oylaması kavramı, her ne kadar kanun yapma süreci bağlamında ele alınmış olsa da bu çalışmada daha geniş bir kavramı ifade etmektedir. Çalışmada halk oylaması kavramı, çevresel karar alma sürecinde istişari nitelikte veya onay niteliğinde halkın görüşüne başvurmak olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede; çevresel karara katılma amacını taşıyan halkoylaması iki düzeyde belirmektedir: İlkin, çevre hakkına ilişkin yasama faaliyetlerine katılma aracı şeklinde düşünülebilir. Yukarıda belirtildiği üzere, Türkiye’de bu hali hazırda mümkün değildir. İkinci olarak ise yasama faaliyeti dışında kalan çevresel karar alma süreçlerine katılma aracı olarak halk oylamasına başvurulabilir. İkinci ihtimal, daha çok yürütmenin işlemlerine ilişkindir. Dolayısıyla, bir Bakanlar Kurulu kararı için olabileceği gibi yerel yönetimlerin kararları için de bu yola başvurulabilir.

Türkiye’de, yerel yönetimlerin işlem, eylem ve kararları için halk oylamasına başvurulması pozitif hukuk çerçevesinde olanaklı değildir. 5393 sayılı Belediye Kanunu, halk oylamasını belediye kurulması (m. 4) ve bir belediye, köy veya bunların bazı kısımlarının bir başka beldeye katılabilmesi için (m. 8) öngörmüştür. Çevresel kararlara katılma için öngörülmüş bir halk oylaması düzenlemesi bulunmamaktadır. Kanunun 15. maddesinde belediyenin, belde sakinlerinin belediye hizmetleriyle ilgili görüş ve düşüncelerini tespit etmek amacıyla kamuoyu yoklaması ve araştırması yapabileceği düzenlenmişse de buradaki “kamuoyu yoklaması” kavramının bir istişari halk oylaması olarak değerlendirilmesi kanaatimce mümkün değildir.

Belirtmek gerekir ki halk oylaması, çevre hakkına ilişkin konularda başvurulması fayda sağlayabilecek yöntemlerdendir. Özellikle, çevre üzerinde önemli ölçüde etki bırakabilecek proje ve yatırımlarda halkın görüşüne başvurulması önem taşımaktadır. Enerji santrali yapımı, atık öğütme tesisleri, kimyasal veya nükleer üretime ilişkin tesislerin yapımı projelerinde, özellikle belde halkının görüşüne başvurmak önemlidir. Ancak vurgulamak gerekir ki halk oylaması, çoğunlukçuluğun aracı olmaya da elverişli bir yöntemdir. Dolayısıyla halk oylamasını, her durumda çevresel demokrasiyi doğrudan sağlayan bir yöntem olarak

kabul etmemek gerekir³³⁴. Başka bir anlatımla; halk oyuna başvurulmuş olması, çevresel bir kararı tek başına demokratik ve meşru kılmayacağı gibi; kararın çevre açısından olumlu olduğu sonucunu da kendiliğinden ortaya çıkarmaz. Nitekim Kalaycıoğlu da Türkiye’deki biçimiyle halk oylamasının, tanımı itibarıyla demokrasinin bir unsuru sayılamayacağı kanaatindedir³³⁵. Eroğul da halk oylamasının demokratik niteliği için şu görüşleri ifade etmiştir: Halk oylaması öyle bir alettir ki, ölçümün sonucu geniş ölçüde aleti kullanana göre belirlenir³³⁶. Halk oylamasının, çevresel demokrasinin aracı olabilmesi için öncelikle oylamaya sunulacak konu hakkında halkın ayrıntılı ve teknik dilden uzak, anlaşılır bir biçimde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan; sorunun sorulma biçimi ve zamanı da demokratik bir sürecin yürütülmesinde ve sonucun alınmasında önem taşır³³⁷. Örneğin; işsizliğin çok büyük bir sorun haline geldiği bir beldede, çevreye zarar vermesi ihtimali büyük olan bir fabrikanın kurulmasına izin verilmesine ilişkin bir halkoylaması düzenlendiğinde; halk oylaması sonucunun izin verilmesi yönünde olması mümkündür. Halk oylamasının düzenlendiği yer ve zamanlama, işsizlik sorununun, çevresel kaygıların önüne geçmesine sebebiyet verebilir.

Halk oylamalarının yalnızca “evet” ya da “hayır” cevaplarına izin vermesi “evet, ama”, “.... şartıyla evet” seçeneklerini dışlaması da çevrenin korunması amacını taşıyan kararlar alınmasını engelleyebilecek niteliktedir.

Sonuç olarak, halk oylamasının tanımı gereği demokratik olacağını kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Halk oylaması, tek başına çevresel kararın kalitesini arttırmaya yetmez. Sözü edilen katılma yönteminin demokrasiyi sağlayacak koşullar altında ve doğasına uygun alanlarda³³⁸ kullanılması gerekir. Halkın oylanacak konu hakkında bilgilendirilmesi, ifade özgürlüğünün sağlanması, sorulacak sorunun anlaşılır ve net olması, birçok sorunun bir arada sorulmaması gibi unsurlar halk oylamasının çevresel demokrasiye hizmet etmesini sağlayabilir.

Karşılaştırmalı hukuka bakıldığında, halkoylamasının çevresel katılımının bir aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin; Macaristan’da Yerel Yönetimler

³³⁴ Gözler, halk oylaması ile demokrasi arasında olumlu ya da olumsuz bir ilişki olmadığı görüşündedir. Bkz.: Gözler, **a.g.m.**, s. 102.

³³⁵ Ersin Kalaycıoğlu, Türkiye’de Halkoylamaları: Katılma mı, Yürütme Vesayeti mi?, s. 72 in **Demokrasi ve Siyasal Katılım Konferans Kitabı**, Yayına Hazırlayan: İlker Gökhan Şen, İstanbul, 2013.

³³⁶ Eroğul, **a.g.e.**, s. 220.

³³⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 220.

³³⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 221.

Kanunu'nun yer verdiği katılma biçimlerinden biri de yerel halk oylamasıdır. Macaristan'da 1990-1993 arasında 79, 1999-2000 arasında ise 32 yerel halk oylaması düzenlenmiştir. 1992-2000 arasında düzenlenen halk oylamalarının çoğunluğu köylerin ayrılması, çevre yatırımları ve altyapı yatırımlarına ilişkindir³³⁹.

2.2.3.5. Diğer Katılma Araçları

Bu bölümde, katılma hakkının diğer araçlarına değinilecektir. Diğer katılma araçlarını örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, halk girişimleri ve kamuoyu anketleri olarak sıralamak mümkündür.

Çevre hakkının gelişiminde ve çevre sorunlarının gündeme getirilmesinde, çevre örgütlerinin önemi ve işlevi yadsınamaz. Bu nedenle, örgütlenme özgürlüğü çevre hakkının gerçekleşmesi amacı için oldukça önemlidir. Ayrıca, katılma hakkı pratiğinin de örgütlenme özgürlüğünün sağlanmasıyla doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Çevresel katılma hakkının yaşama geçirilmesi ve etkinliğinin sağlanması, örgütlenme özgürlüğünün sağlanmasını öngerektirir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 11. maddesi toplantı ve dernek kurma özgürlüğünü; 1982 Anayasası'nın 33. maddesi ise dernek kurma hürriyetini güvence altına almaktadır. Birçok pozitif hukuk metninde kaynağını bulan dernek kurma özgürlüğü, derneğin sadece bir tüzel kişilik olarak hukuk düzeninde yer almasını değil; derneğin amacı doğrultusunda eylem ve işlemlerde bulunmayı da kapsamaktadır.

Lee ve Abbot, çevreci sivil toplum örgütlerinin katılımını bir denge unsuru olarak görmektedirler. Çevresel konulara sanayinin müdahalesi devam ettiği için sivil toplum örgütlerinin çevresel karara katılması bir denge unsuru teşkil etmektedir³⁴⁰.

Çevre örgütlerinin de çevreyi koruma, çevreyi geliştirme ve kirlilikle mücadele etme amaçlarını yerine getirebilmek için tıpkı gerçek kişiler gibi ifade özgürlüğünü tam olarak kullanabilmeleri, barışçıl toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkından yararlanabilmeleri gerekir. Çevre hakkının gerçekleştirilebilmesi için

³³⁹ Gabor Soós/László Kákai; Hungary: Remarkable Successes and Costly Failures: An Evolution of Subnational Democracy in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 528-551; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

³⁴⁰ Lee/Abbot, **a.g.m.**, s. 108.

toplumsal farkındalık yaratılması, çevre sorunlarının gündeme getirilmesi çok önemlidir. Çevresel risklerin önemli bir bölümü, uzun vadede gerçekleşmesi ihtimali olan risklerdir. Aynı şekilde, bazı kirlilik çeşitleri de sonuçlarını daha uzun vadede ortaya çıkarırlar. Bu nedenle, çevre sorunları konusunda etkinliğini hep koruyan bir duyarlılığı sürdürmek ve çevre hakkına ilişkin somut talepleri İdareye karşı ileri sürmek çok yaygın değildir. Sözü edilen tablo da çevre örgütlerinin işlevini, çevre hakkının gerçekleşmesi bakımından daha da önemli kılmaktadır. Açıklanan hususlar, toplantı ve gösteri yürüyüşünün çevre hakkı bağlamındaki işlevi için de geçerlidir zira kitlesel talep ve tepkiler hakkın yerine getirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Bu bölümde son olarak halk girişimleri ve kamuoyu anketlerine değinilecektir. Halk girişimlerinin³⁴¹ çevre hakkı bağlamındaki işlevi, çevreye ilişkin idari bir işlem veya eylemde bulunulmasını talep etmek ya da çevreye yönelik bir yasama faaliyetine girişilmesini istemek şeklinde gerçekleşebilir. Belli sayıda yurttaşın yönelttiği talep İdareyi veya yasama organını, talep yönünde işlem veya eylem tesis etmeye ya da düzenleme yapmaya sevk eder.

Macaristan'da yerel yönetim düzeyinde halk girişimi, bir katılma aracı olarak kullanılmaktadır³⁴². Avusturya'da ise dokuz federe devletin tamamı yasama faaliyetlerine ilişkin halk girişimine anayasalarında yer vermişlerdir; beş federe devlette ise idari konularda halk girişimi anayasal düzenlemeyle mümkün kılınmıştır³⁴³.

Çevresel katılmanın bir diğer aracı olarak kamuoyu anketlerinden söz edilebilir. Kamuoyu anketleri özellikle çevrenin geliştirilmesine, daha iyi bir duruma getirilmesine ilişkin yatırım, plan ve projelerde öne çıkar zira katılma, bu tür çalışmaların farklı önerilerle çok daha verimli bir hale gelmesine hizmet eder. Kamuoyu anketleri de özellikle açık uçlu sorular sorulması suretiyle, sözü edilen çalışmaların zenginleşmesini sağlar. Kamuoyu anketleri, toplumun çevreye ilişkin taleplerini ve eleştirilerini öğrenmek için de elverişli bir araçtır. Kamuoyu anketleri, istişari halk oylamalarına oldukça benzemektedir. Her ikisinde de amaç toplumun fikrini öğrenmektir. Farklı yönleri ise halk oylaması İdare tarafından düzenlenirken, kamuoyu anketlerinin özel sektör eliyle de düzenlenebilmesi; kamuoyu anketlerinin

³⁴¹ Halk girişimi kavramı yerine vatandaş girişimi veya yurttaş girişimi kavramı da kullanılmaktadır.

³⁴² Soós/László, **a.g.m.**, s. 542.

³⁴³ Franz Fallend, Austria: From consensus to competition and participation?, s. 185 in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 173-195; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

sadece belli sayıda kişiyle sınırlandırılarak uygulanabilmesinin mümkün olması ve anketlerin seçim hukuku kurallarının uygulanmasını gerektirmemesidir³⁴⁴.

Benzer şekilde, vatandaşlarla açık diyalog da farklı önerileri karar merciine ulaştıran başka bir katılma aracıdır. Açık diyalog, yalnızca önerilerin değil; çevresel karara etki edebilecek tüm görüş, eleştiri ve taleplerin iletimini sağlayan bir kanaldır.

Kamuoyu anketlerine ve vatandaşlarla açık diyaloga katılma aracı olarak yer veren ülke örneği olarak İsviçre gösterilebilir³⁴⁵.

Diğer taraftan; yerel politikacılarla ve yerel düzeyde çalışan kamu görevlileriyle iletişim³⁴⁶; mektup ve e-posta yazmak da katılım araçları arasında sayılmaktadır³⁴⁷.

2.3. Başvuru Hakkı

Çevre hakkının araçları arasında yer verilecek olan son hak, başvuru hakkıdır. Başvuru hakkı, çevreye ilişkin işlem ve eylemlere karşı idari ve yargısal başvuru yapabilme hakkıdır. Çevre hakkına ilişkin bir işlem ve eyleme karşı idari mercilere veya yargıya başvurma, hak arama özgürlüğünün konu bakımından çevreye özgülenmiş halidir³⁴⁸.

Öğretide, başvuru hakkının negatif katılma hakkı olarak nitelendirildiği de görülmektedir³⁴⁹. Bu görüş kapsamında; çevresel karar alma sürecine katılma pozitif katılma, kararlar alındıktan sonra kullanılan başvuru hakkı ise negatif katılma olarak açıklanmaktadır.

Başvuru hakkının öznesi herkestir. Herkes çevre hakkına sahip olduğuna göre, çevre hakkını korumanın bir aracı olan başvuru hakkına da herkesin sahip olması gerekir.

³⁴⁴ **Local Referendums, Local and Regional Authorities in Europe**, s. 5, Council of Europe Press, 1993.

³⁴⁵ Andreas Ladner, Switzerland: Subsidiarity, Power-sharing and Direct Democracy, s. 206 in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 196-217; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

³⁴⁶ Stefan Sjöblom, Finland: The Limits of the Unitary Decentralized Model, s. 252 in **The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe**, ss. 241-260; Edited by John Loughlin/Frank Hendriks/Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

³⁴⁷ Levy/Zint, **a.g.m.**, s. 555.

³⁴⁸ Kaboğlu, **Çevre Hakkı**, s. 102.

³⁴⁹ Mengi/Turan, **a.g.m.**, s. 88.

Çalışmanın bu bölümünde, önce Aarhus Sözleşmesi'nde başvuru hakkı, ardından Çevre Kanunu'nda başvuru hakkı, genel olarak idari yargıya başvuru hakkı; adli yargıya ve anayasa yargısına başvuru hakkı işlenecektir.

2.3.1. Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nde Başvuru Hakkı

Başvuru hakkı Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'nin 9. maddesinde düzenlenmiştir. “Yargıya Erişim” başlıklı maddede, başvuru hakkının genel olarak iki ayrı konu için öngörüldüğü söylenebilir. İlk; bilgi edinme hakkı kapsamında başvuru hakkı düzenlenmiştir. Bilgi edinme talebi görmezden gelinen, kötü niyetli bir biçimde kısmen veya tamamen reddedilen, yetersiz bir biçimde cevaplanan veya Sözleşmede öngörülen hükümlere aykırı bir biçimde değerlendirilen kişiler için yargıya veya kanunla kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir merciye başvuru hakkı sağlanmalıdır.

Yargıya başvuru hakkı ikinci olarak, çevresel işlem ve eylemler için öngörülmüştür. Bu kapsamda; yeterli menfaate sahip veya tarafların idari yargılama usulü hukukunun öngörmesi halinde Sözleşmenin 6. maddesinde düzenlenen çevresel kararlara ilişkin olarak bir hakkı ihlal edilenler başvuru hakkına sahiptir. Yeterli menfaat ve hak ihlali kavramlarının, iç hukuk kuralları doğrultusunda belirleneceği hükme bağlanmıştır. Bununla birlikte; Sözleşmenin 2. maddesinin 5. fıkrasında yer alan şartları taşıyan sivil toplum örgütlerinin, yargıya başvuru hakkına ilişkin m. 9/2/a uyarınca “yeterli menfaate sahip” sayılacakları düzenlenmiştir. Ayrıca; sözü edilen örgütlerin, m.9/2/b'de sözü edilen “hak ihlalinin” mağduru olabilecekleri zira bu haklara sahip oldukları belirtilmiştir.

Öte yandan; yargıya başvuru hakkının, idari başvuru imkanını ve sürecini ortadan kaldırmayacağı da madde metninde yer almaktadır.

Aarhus Sözleşmesi m. 9/3 başvuru hakkını, Sözleşmenin 6. maddesinde düzenlenen çevresel kararlarla sınırlamamakta; kamu otoritelerinin ve özel kişilerin çevreyle ilgili iç hukuk kurallarına aykırı işlem ve eylemlerine karşı da idari ve adli başvuru imkanlarının sağlanması yükümlülüğünü getirmektedir. Dolayısıyla, Sözleşmenin gerek Sözleşmede yer alan hükümlere, gerek iç hukukta öngörülen haklara ilişkin bir koruma sağladığı anlaşılmaktadır.

Maddede başvuru süreçlerinin adil, hızlı ve ihtiyati tedbir olanağını da içerecek biçimde etkin olması gerektiği; başvuru maliyetinin başvuru hakkını sınırlayıcı mahiyette bulunmaması öngörülmüştür (m. 9/4). Başvuru sonuçlarının yazılı olması; mahkemelerin ve mümkünse diğer başvuru mercilerinin kararlarının da halkın erişimine açık olması bir yükümlülük olarak düzenlenmiştir.

Sözleşmenin 9. maddesinin son fıkrası, başvuru hakkını daha etkin kılmaya yönelik bir düzenleme içermektedir. Buna göre; taraflar, idari ve adli başvuru hakkını etkin kılmak amacıyla halkı, başvuru hakkı ve süreçleri konusunda bilgilendirmekle yükümlüdür. Bu bağlamda taraflara getirilen bir diğer yükümlülük de başvuru hakkının kullanılmasının önündeki mali veya diğer engelleri kaldıracak veya azaltacak mekanizmalar geliştirmektir.

Sonuç olarak Aarhus Sözleşmesi'nin hem idari hem de yargısal başvuru hakkını düzenlediği söylenebilir. Sözleşme, sivil toplum örgütlerinin başvuru hakkını açıkça düzenlemektedir. Sivil toplum örgütlerinin, Sözleşmenin 6. maddesi çerçevesinde başvuru hakkını kullanmak için yeterli menfaate sahip oldukları hususu metinde yer almıştır. Diğer taraftan; Sözleşmeyle başvuru hakkının şekli bir düzenleme olarak kalmayıp etkin bir biçimde kullanılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır.

2.3.2. Anayasa Yargısına Başvuru Hakkı

Çevre hakkının etkin bir biçimde korunmasında anayasa yargısının işlevi çok büyüktür. Nitekim, insan haklarını düzenleyen yasaların anayasaya uygun olması gereği, anayasa yargısının varlık nedeni olarak kabul edilmektedir³⁵⁰. Dolayısıyla; Anayasa Mahkemesi'nden, anayasa yargısının işlevi gereği Anayasa'nın 56. maddesine aykırı düzenlemeleri iptal etmesi ve çevre hakkı için etkin bir koruma sağlaması beklenir.

Çevresel başvuru hakkı kapsamında anayasa yargısına başvuru, çevre kavramına ilişkin bir kanunun Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi şeklinde olabileceği gibi çevre hakkının ihlali nedeniyle bireysel başvuruda bulunmak şeklinde de gerçekleşebilir.

Çevre konusunda düzenleme içeren kanuni bir düzenlemenin Anayasa'ya aykırılığı, iptal davası açmaya yetkili olanlar tarafından bir iptal davasıyla ileri

³⁵⁰ Kaboğlu, **Özgürlükler Hukuku 1**, s. 128.

sürülebilir. Diğer taraftan; çevreyle ilgili kanuni düzenlemelerin itiraz yoluyla da Anayasa Mahkemesi'nin önüne götürülmesi mümkündür.

Çevre hakkına ilişkin kanuni düzenlemelerin iptal ve itiraz yoluyla anayasaya uygunluk denetiminin yapılmasına kısaca değindikten sonra çevre hakkının ihlali durumunda Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru konusuna da değinmek gerekir. 6216 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 45. maddesinin 1. fıkrasında herkesin, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü tarafından ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabileceği hüküm altına alınmıştır. Çevre hakkı Anayasa'nın 56. maddesinde güvence altına alınmıştır ancak çalışmanın ilerleyen bölümlerinde irdeleneceği üzere AİHS ve AİHS'ye ek protokollerde çevre hakkına ilişkin bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu nedenle, AYM'nin çevre hakkına ilişkin bir başvuruyu Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun'un 45. maddesinin 1. fıkrası uyarınca kabul edilemez bulma ihtimali yüksektir. Ancak AİHM, çevre hakkını yaşam hakkı, özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı gibi AİHS'de düzenlenmiş haklar aracılığıyla koruma altına almıştır. AYM'nin de hak temelli bir yorumla benzer bir tutum sergilemesi mümkündür. Başka bir anlatımla; AYM, çevre hakkını AİHS'de düzenlenen temel haklardan biriyle ilişkilendirmek suretiyle bireysel başvuru konusu haline getirebilir³⁵¹.

2.3.3. Çevre Kanunu'nda Başvuru Hakkı

Çevre Kanunu'nun 30. maddesinin ilk fıkrası başvuru hakkına ilişkin bir düzenleme getirmektedir. Fıkra metni şöyledir:

Bilgi edinme ve başvuru hakkı

Madde 30:

Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan herkes ilgili mercilere başvurarak faaliyetle ilgili gerekli önlemlerin alınmasını veya faaliyetin durdurulmasını isteyebilir.

³⁵¹ Anayasa Mahkemelerinin işlevleri arasında; yorumlama faaliyeti sonucu, sadece hak ve özgürlükleri koruyucu ilkeler geliştirmekle yetinmeyerek; aynı zamanda norm yaratma yoluyla da insan haklarını zenginleştirmenin de bulunduğu görüşü için bkz.: İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, s. 383, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Legal Yayınları, 2009.

Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki m. 30/1 hem idari hem de yargısal başvuruyu içermektedir zira başvurulacak merci, “ilgili merciler” olarak belirtilmiştir. Madde, 5491 sayılı Kanun’la 26.04.2006 tarihinde değiştirilmeden önce “idari makamlara başvurma” başlığını taşımaktaydı. Madde metni ise şöyleydi:

Madde 30:

Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetten zarar gören veya haberdar olan gerçek ve tüzelkişiler, idari makamlara başvurarak bu faaliyetin durdurulmasını isteyebilirler.

Görüldüğü üzere; madde metni, değiştirilmeden önce münhasıran idari başvuru hakkını düzenlemekteydi. Oysa; 2006 Yılı’nda yapılan değişiklikle hem idari başvuru hakkı, hem de yargısal başvuru hakkı hüküm altına alınmıştır.

Çevre Kanunu’nun 30. maddesinde yer alan düzenleme, başvuru hakkını herkes için öngörmüştür. Bu düzenlemenin, hakkın niteliğiyle bağdaştığı açıktır. Buna göre; gerçek kişiler, vatandaş olanlar ve olmayanlar ile tüzel kişiler başvuru hakkını kullanabileceklerdir. Başvuru hakkının kullanılabilmesi için çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyet nedeniyle zarar görmüş olmak şart değildir; bu tür bir faaliyetten haberdar olmak yeterlidir. Başvuru hakkının kullanılabilmesi için “haberdar olma”nın yeterli sayılması, çevrenin akışkan niteliğiyle uyum içindedir.

Başvuru hakkı, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyete karşı kullanılabilir. Bu nedenle, düzenlemenin idari işlemleri dışarıda bıraktığını söylemek yanlış olmaz. Kanun koyucunun, çevreyi kirleten veya bozan faaliyetlere karşı başvuru hakkını düzenlemesine rağmen çevrenin kirlenmesine veya bozulmasına neden olabilecek idari işlemleri niçin düzenleme kapsamına almadığını anlamak güçtür. Düzenlemenin lafzı karşısında, çevrenin kirlenmesine veya bozulmasına neden olabilecek idari işlemlere karşı yapılacak başvurularda İdari Yargılama Usulü Kanunu’ndaki genel hükümler takip edilecektir.

Çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyete karşı yapılan başvuruda, iki talep öne sürülebilecektir: Gerekli önlemlerin alınması veya faaliyetlerin durdurulması. Başvuru hakkı, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyet nedeniyle zarara uğramış bir kişi tarafından kullanılsa dahi tazminat talepleri için söz konusu özel düzenlemeye dayanılamayacağı; tazminat hukukuna ilişkin genel hükümlere başvurulması gerekeceği anlaşılmaktadır.

Çevre Kanunu m. 30/1 kapsamında, yargısal bir başvuru yapıldığında sürecin nasıl ilerleyeceği açıktır. Herkes, yargı kararlarına uymak ve yargı kararlarını yerine

getirmekle yükümlü olduğuna göre yargı kararları doğrultusunda hareket edilmesi gerekecektir. Peki, m. 30/1 kapsamında, bir idari başvuruda bulunulduğunda hukuki süreç nasıl işleyecektir? Bu hususta, Çevre Kanunu'nda bir açıklık bulunmamaktadır. Dolayısıyla, bu tür bir durumda İdari Yargılama Usulü Kanunu'ndaki hükümlerin işlerlik kazanması gerekir. Bir kişi, çevreyi kirleten veya bozan bir faaliyetin durdurulması veya faaliyete ilişkin gerekli önlemlerin alınması talebiyle İdareye başvurduğunda, İYUK m. 10/2 uyarınca altmış gün beklemesi; altmış gün içinde faaliyetin durdurulmaması veya gerekli önlemlerin alınmaması halinde, sözü edilen menfi işlemlerin iptali talebiyle idari yargıya başvurulması gerekir. Burada, idari başvurunun konusunun faaliyetin durdurulması veya faaliyete ilişkin gerekli önlemlerin alınması, iptal davasının konusunun ise sözü edilen taleplerin yerine getirilmesinin reddine ilişkin menfi bir idari işlem olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. ÇK m. 30/1'de düzenlenen başvuru hakkı doğrultusunda yapılan idari başvuru sonuçsuz kaldığı için idari yargıya başvurulması halinde, iptal davaları için aranan “menfaatin ihlal edilmesi” şartının aranmaması gerekir zira başvuru hakkının kullanılabilmesi için haberdar olmak yeterli sayılmış, menfaat ihlali aranmamıştır. Bu başvuru sonucunda tesis edilen idari işlemin iptali için de menfaat koşulu aranmaması gerekir. Aksi takdirde, hem ÇK m. 30/1, hem de idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolunun açık olduğunu düzenleyen Anayasanın 125. maddesi işlevini yitirecektir. Anayasa m. 125/1, İYUK m. 10 ve ÇK m. 30/1 birlikte değerlendirildiğinde; çevreyi kirleten ve bozan bir faaliyet nedeniyle başvuru hakkının kullanılması sonucunda İdarenin tesis ettiği işleme karşı iptal davası açılabilmesi için menfaat koşulunun aranmaması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir iptal davasını, herkes açabilmelidir. Kaldı ki ÇK m. 30/1 amaçsal yorum yöntemiyle değerlendirildiğinde de bu sonuç ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere ÇK m. 30/1, çevreyi kirleten veya bozan faaliyetler için idari ve yargısal başvuru hakkı öngörmektedir. Ancak, çevreyi kirleten veya bozan işlemler, sözü edilen düzenlemenin dışında bırakılmıştır. Bu nedenle, çevreyi kirleten veya bozan işlemler için genel hükümlere başvurulması gerekecektir. Çevreyi kirleten veya bozan işlem, bir idari işlem niteliğindeyse sorunun İYUK hükümlerine göre çözümlenmesi gerekir. Çevreyi kirleten veya bozan işlemin idari işlem niteliğinde olmaması halinde ise adli yargı mercilerine başvurulması gerekecektir.

2.3.4. İdari Başvuru ve İdari Yargıya Başvuru Hakkı

ÇK m. 30/1’de yer alan düzenleme çevreyi kirleten veya bozan faaliyetlere özgü olduğu için çevreyi kirleten veya bozan idari işlemlerin ayrıca ele alınması gerekir.

Çevreyi bozan veya kirleten idari işlemlere karşı hem idari başvuruda hem de yargısal başvuruda bulunmak mümkündür. Çevreyi bozan veya kirleten bir idari işlemin kaldırılması, geri alınması, değiştirilmesi veya yeni bir işlem tesis edilmesi talebiyle İYUK m. 11/1 kapsamında bir idari başvuruda bulunulması mümkündür. İdari başvuru süresi, m. 11/1’de aynı zamanda dava açma süresi olan altmış gün olarak belirlenmiştir. İdari başvuru hakkını kullanan kişi, İdarenin sözü edilen idari işlemi kaldırması, geri alması, değiştirmesi veya yeni bir işlem tesis etmesi için altmış gün boyunca bekler. İdarenin bu süre boyunca sessiz kalması İYUK m. 11/2 uyarınca, isteği reddetmesi anlamına gelir.

İdari başvuru hakkını kullanan kişi, İdarenin altmış gün içinde isteği açıkça veya altmış gün boyunca susarak zımnen reddetmesi halinde idari yargıya başvuru hakkını kullanabilecektir. Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta bulunmaktadır. Şöyle ki; İYUK m. 2/1/a uyarınca bir kişinin iptal davası açabilmesi için bir menfaatinin ihlal edilmiş olması gerekir. ÇK m. 30/1 özel bir düzenleme olmakla; çevreyi bozan veya kirleten faaliyetlere karşı gerek idari başvuru gerek yargısal başvuruda bulunabilmek için menfaat koşulu öngörmemiş; haberdar olmayı yeterli saymıştır. Ancak, idari işlemler ÇK m. 30/1’deki düzenlemeye dahil olmadığı için bu istisnai düzenleme, idari işlemlere uygulanamamaktadır. Hal böyle olunca, idari işlemlerin iptali için iptal davası açabilmek menfaat ihlali koşuluna bağlı kalmaktadır. Kanaatimce bu durum, çevre hakkını ölçsüz bir biçimde sınırlamaktadır ve Anayasanın 13. maddesine aykırıdır zira çevre kavramı söz konusu olduğunda, kavramın ve çevre hakkının niteliği gereği herkesin, doğrudan doğruya menfaat sahibi olduğunu kabul etmek gerekir. Çevre, akışkan niteliktedir. Birinci bölümde üzerinde durulduğu üzere, bir şehirdeki fabrikanın faaliyetinden kaynaklanan hava kirliliğinin başka bir şehirde yaşayanları etkilemediği veya etkilemeyeceği nasıl söylenebilir? Bir ormanın yok edilmesi, yalnızca o yörede yaşayan kişilerin menfaatini mi ihlal eder?

Çevreye ilişkin bir idari işlem veya eylem nedeniyle dava açılabilmesi için klasik anlamda menfaat koşulunun aranmaması gerekir. Aslında, menfaat koşulunun

yargısal yorumla aşılabilmesi mümkündür. Yargı organlarının, çevre davalarında çevrenin niteliği gereği “menfaat koşulunu” geniş yorumlamaları mümkündür. Ancak idari yargı içtihadı, idari yargı organlarının menfaat ve dolayısıyla dava ehliyeti koşulunu her zaman geniş yorumlamadığını göstermektedir. Danıştay İYUK m.2/1/a’da yer alan menfaat ihlali kavramını subjektif ehliyet koşulu olarak kabul etmekte ve iptal davası açılabilmesini kişisel, meşru ve güncel bir menfaatin ihlali koşuluna bağlamaktadır³⁵². Belirtmek gerekir ki çevre hakkına ilişkin uyuşmazlıklarda, güncel bir menfaat koşulunun sağlanması genellikle zordur çünkü bir işlem veya faaliyetin çevre üzerindeki etkilerinin, uzak gelecekte ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, Çernobil Faciası çevreye zararlı bir faaliyetin ne kadar uzun vadede sonuçlar doğurabileceğini kanıtlamaya devam etmektedir.

Orman Genel Müdürlüğü’ne ait eğitim ve dinlenme tesislerinin bulunduğu ormanlık sahanın 6831 sayılı Orman Kanunu’nun 17. maddesi ve Orman Arazilerinin Tahsisi Hakkında Yönetmelik hükümleri uyarınca turizm amaçlı tesis yapılmak üzere tahsis edilmesine ilişkin Orman Bakanlığı’nca 09.01.1997 günlü ve 22872 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan ilanın iptali istemiyle, bir çevre koruma derneğince açılan dava kapsamında Danıştay 8. Dairesi, davacı derneğin tüzüğünde belirtilen, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması yolundaki amacı doğrultusunda dava açabileceği kabul edilebilirse de; henüz tahsisin yapılacağı yolundaki ilan işlemi ve tahsis safhasında çevrenin tahribi yolunda bir zararın söz konusu olmadığını belirtmiştir³⁵³. Danıştay 8. Dairesi’ne göre derneğin, tüzüğünde belirtilen amacına aykırı olarak orman alanına zarar verilmesi, ancak tahsis işleminden sonra yapılacak bir çalışma (inşaat, vs.) sırasında ortaya çıkabileceğinden, bu aşamada doğal kaynakların bozulması ve benzeri etkiler nedeniyle muhtemel bir menfaat ihlalden söz edilemeyecektir; bu nedenle yüksek mahkeme, davacı derneğin dava açma ehliyetinin varlığını kabul etmemiştir.

³⁵² Bkz.: Danıştay 5. Dairesi, E. 2008/597, K.2008/4476, 16.09.2008; Danıştay 13. Dairesi, E. 2007/6138, K.2010/1345, 16.02.2010; Danıştay 13. Dairesi, E.2007/8875, K.2010/4589, 01.06.2010, Danıştay 2. Dairesi, E.2008/1077, K.2009/365, 30.01.2009.

³⁵³ Danıştay 8. Dairesi, E. 1998/397, K. 1998/2243, 15.06.1998.

Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu'nun 11.11.2004 tarihli bir kararında³⁵⁴ ise şu hususlara yer verilmiştir:

“Çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda vatandaş, belde veya semt sakini sıfatıyla dava açılabilmesi Danıştay İçtihatlarıyla kabul edilmiştir”.

“Dava konusu turizm merkezi ilanına ilişkin karar da, kamu yararını yakından ilgilendiren konular kapsamında bulunması nedeniyle, aynı kentte yaşayan davacı tarafından dava konusu edilebileceği, davacıyla kamu yararını yakından ilgilendiren dava konusu karar arasında meşru, kişisel ve güncel menfaat ilgisinin olduğu açıktır”.

“İdarenin bütün eylem ve işlemlerinin yargısal denetime açık olduğu hukuk devletinde idarenin hukuka uygunluğunun sağlanmasında en etkin araçlardan birisinin iptal davaları olması anılan davaların açılmasında davacı olabilmek için menfaat ihlalinin yeterli bulunması karşısında tarihi ve kültürel değeri olan Boğaz bölgesinde yapılacak inşaat için verilen inşaat ruhsatının İstanbul'da yaşayan hemşehri olarak iptalini istemekte davacının dava açma ehliyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır”.

“Nitekim; çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda sübjektif ehliyet koşulunun, bu durum dikkate alınarak yorumlanması gerektiğine ilişkin Danıştay kararları mevcuttur”.

“Bu durumda, bir bölgenin turizm merkezi ilanına ilişkin kararı kamu yararını ilgilendiren genel nitelikte düzenleyici bir işlem olduğundan davacının semt sakini sıfatıyla menfaatinin ihlal edildiğinden bahisle dava açma hakkı bulunmaktadır”.

Yukarıda alıntılanan kararda, çevrenin korunması söz konusu olduğunda, menfaat ilişkisinin geniş yorumlanacağı, semt sakini olmanın meşru, kişisel ve güncel menfaat ilgisini kendiliğinden kuracağı hususlarına değinilmiştir. Danıştay'ın yorumu, başvuru hakkının etkin kullanımını sağlayarak çevre hakkını gerçekleştirmeyi sağlamaya elverişlidir. Danıştay 10. Dairesi, "Munzur Projesi" kapsamı içinde yer alan Konaktepe I ve II Barajı ve hidroelektrik santral projeleri kesin projesinin Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri uyruklu şirketlerden oluşan konsorsiyuma yaptırılmasına ilişkin 10.9.1998 tarihli ve 98/11634 sayılı Bakanlar Kurulu kararının ve bu karara dayanılarak konsorsiyumla imzalanan sözleşmenin iptali istemiyle açılan davada da benzer bir yorum yapmıştır³⁵⁵. İlgili kararda Danıştay; çevre, kültürel ve tarihi değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren konularda dava açma ehliyetinin geniş yorumlanması gerektiğine hükmetmiştir. Ancak, Danıştay 14. Dairesi'nin 21.09.2011

³⁵⁴ Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu, E. 2004/741, K. 2004/1854, 11.11.2004.

³⁵⁵ Danıştay 10. Dairesi, E. 2002/2180, K.2005/3958, 05.07.2005.

tarihli nispeten yeni bir kararında³⁵⁶, menfaat ve dolayısıyla dava ehliyeti kavramı dar yorumlanmıştır. Kararda Balıkesir Barosu Başkanlığı'nın, Gebze - Orhangazi - İzmir Otoyolu Projesi için Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği hükümlerinin uygulanmasına gerek bulunmadığına ilişkin işlem ile bu işlemin dayanağı olan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği'nin, söz konusu yönetmelik hükümlerinden muafiyeti düzenleyen geçici 3. maddesinde değişiklik getiren Yönetmelik hükmünün iptalini istemekte meşru, kişisel ve güncel bir menfaatinin etkilenmediği, dolayısıyla menfaat ilişkisinin bulunmadığı belirtilmiş ve davanın ehliyet yönünden reddine karar verilmiştir.

Kararda, çevre hakkına ilişkin davalarda dava açma ehliyetinin geniş yorumlandığı ancak somut olayda, bu yorumun emsal oluşturmayacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

“Her ne kadar, Danıştay kararlarında, çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını ilgilendiren konularda dava açma ehliyeti geniş yorumlanarak, özellikle yörede ikamet eden vatandaşların da dava açma ehliyetlerinin bulunduğu kabul edildiği görülmekte ise de, çevreyi geliştirmeyi, çevre sağlığını korumayı, çevre kirliliğini önlemeyi Devlete bir ödev olarak veren, ayrıca herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu belirten Anayasa'nın 56. maddesine dayanılarak, yaşadığı çevre ile ilgili işlemler nedeniyle, Anayasal hakkı ihlal edilen kişilerce açılan söz konusu davaların, bu dava için emsal oluşturmayacağı açıktır”.

Kararda, ÇK m. 30'a ancak muhalefet şerhinde yer verilmiştir. Muhalefet şerhinde, çevreyle ilgili davalarda menfaat ihlali kavramının geniş yorumlanması gerektiği hususu da kararlı bir biçimde ifade edilmiştir.

Sonuç olarak, çevre hakkıyla ilgili konularda açılan iptal davalarında, menfaat ihlali koşulunun Danıştay tarafından kimi zaman oldukça dar yorumlandığı, kimi zaman ise daha geniş yorumlandığı fark edilmektedir. Bu durum, hukuk güvenliğiyle ve bu doğrultuda hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmamaktadır. Gerek söz konusu istikrarsız uygulamayı bertaraf etmek, gerek çevre hakkının etkin bir biçimde korunmasını sağlamak amacıyla İYUK'a çevre hakkına ilişkin bir düzenleme eklemek suretiyle sorunun çözülmesi yoluna gidilebilir. Nitekim, Anayasa Mahkemesi'nin E.1995/27, K.1995/47 sayılı ve 21.09.1995 günlü kararıyla³⁵⁷ iptal

³⁵⁶ Danıştay 14. Dairesi, E. 2011/13742, K. 2011/796, 21.09.2011.

³⁵⁷ AYM'nin iptal kararı 10.04.1996 tarihli ve 22607 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

edilen İYUK m. 2/1/a 'da bu yönde bir düzenleme yer almaktaydı. İdari dava türlerini sayarken iptal davasını düzenleyen ve iptal edilen İYUK m. 2/1/a şöyleydi:

“İdari işlemler hakkında yetki, şekil, sebep, konu ve maksat yönlerinden biri ile hukuka aykırı olduklarından dolayı iptalleri için çevre, tarihi ve kültürel değerlerin korunması, imar uygulamaları gibi kamu yararını yakından ilgilendiren hususlar hariç olmak üzere kişisel hakları ihlal edilenler tarafından açılan iptal davaları”.

Görüldüğü üzere bu düzenleme, iptal davası açılmasını menfaat ihlali yerine hak ihlali koşuluna bağlayarak dava açmayı güçleştiriyordu. Ancak çevrenin korunması, bu düzenlemenin istisnası olarak öngörülmüştü. Bugün de çevrenin korunması, menfaat ihlali koşulunun bir istisnası olarak öngörülebilir. Aslında, çevreyle ilgili idari işlem ve eylemlerin tamamı herkesin menfaatiyle ilgilidir. Ancak bu menfaat, her zaman Danıştay'ın tanımladığı anlamda güncel ve dar bir menfaat olmayabilir. Çevreyle ilgili iptal davalarının, menfaat ihlali koşulundan muaf tutulması, çevre hakkının sağlanmasını sonuçlayacağı³⁵⁸ gibi çevrenin, menfaat kavramı bağlamındaki kendine özgü niteliğine de uygun düşer. Bu tür bir düzenleme hak arama özgürlüğünün ve hukuk devleti ilkesinin³⁵⁹ de gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır. Çevre hakkı söz konusu olduğunda, herkese iptal davası açabilme hakkının tanınmasında kamu yararı bulunduğunu da belirtmek gerekir. Kaldı ki çevreye zarar veren, çevreyi kirleten bir işlemin iptali için dava açmak, çevreyi koruma ödevinin bir gereği olarak da belirebilir. Öte yandan; çevre hakkı söz konusu olduğunda herkese dava açma hakkı tanımak, çevreyle ilgili dernek ve vakıfların da başvuru hakkını etkin bir biçimde kullanmaları anlamına gelecektir. Sözü edilen örgütlere dava açma hakkının tanınması, başvuru hakkının ve bu bağlamda hak arama hürriyetinin bir gereği olduğu gibi dernek kurma hürriyetinin bir uzantısı veya gereği olarak da düşünülebilir. Gerçekten; dernek kurma hürriyetini, bireylerin bir araya gelerek bir tüzel kişi oluşturmaları olarak düşünmemek gerekir. Derneğin, dernek tüzüğünde belirtilen amaçlarını gerçekleştirme/gerçekleştirmek için hukuki araçlardan yararlanabilmesi de dernek kurma hürriyeti kapsamındadır. Aksi takdirde, örgütlenme özgürlüğünün işlevsel olduğu söylenebilir mi? Amacı çevreyi korumak olan bir çevre derneği, çevre kirliliğine neden olabilecek bir idari işlemin iptali için idari yargıya başvurma hakkına sahip değilse; dernek kurma hakkının, yalnızca bir tüzel kişi çatısı altında toplanma hakkına indirgendiği söylenemez mi?

³⁵⁸ Özdek'e göre çevre sorunlarının yaşamsallığı, dava ehliyetinin genişletilmesi zorunluluğunun en acil durumlarından biridir. Bkz.: Yasemin Özdek, “İptal Davasında Menfaat Koşulu”, s. 112, **Amme İdaresi Dergisi**, C:24, S.:1, Mart 1991, ss. 99-115.

³⁵⁹ Bir hukuk devletinde, hukuka aykırı bütün işlemlerin kaldırılması gerektiği görüşü için bkz.: Yasemin Özdek, a.g.m., s. 104.

Diğer taraftan, menfaat ihlalinin tespitinin yargı organlarının takdirine bırakılması gerektiği de öğretide ileri sürülmektedir. Hatta İYUK'un iptal edilen bendinde olduğu gibi sübjektif ehliyetin varlığı hallerinin tek tek sayılması, kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı görülmüştür³⁶⁰.

Bu başlıkta, son olarak kamu denetçisine başvurma hakkına değinilecektir. Anayasa'nın 74. maddesinin 3. fıkrası, herkesin kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğunu hükme bağlamıştır. Anayasa'nın öngördüğü bu siyasi hakkın yerine getirilmesi amacıyla 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanunun 5. maddesi Kamu Denetçiliği Kurumu'nun görevini, İdarenin işleyişi ile ilgili şikayet üzerine, İdarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve İdareye önerilerde bulunmak olarak belirlemiştir. Dolayısıyla, İdarenin çevreyle ilgili her türlü işlem, eylem, tutum ve davranışlarına karşı Kamu Denetçiliği Kurumu'na başvurulması mümkündür.

2.3.5. Adli Yargıya Başvuru Hakkı

Çevresel kararlara karşı başvuru hakkı; çevreyi kirleten veya bozan faaliyetler karşısında adli yargı organlarına başvurmayı da içerir.

Adli yargıya başvuru kapsamında, özellikle çevreyi kirleten veya bozan kişilerin tazminat sorumluluğu akla gelmektedir. Çevrenin korunmasında, önleyicilik ilkesinin işlevi yadsınamaz ise de çevresel zarar ortaya çıktıktan sonra bu zararın giderilmesi de temiz bir çevre için kuşkusuz şarttır. Çevreyi kirleten veya bozan kişilere karşı, ilgili kişilerin tazminat hukukunun genel hükümlerine başvurabileceği tartışmasızdır. Bununla birlikte; çevre hakkıyla ilgili özel düzenlemeler de vardır. Örneğin Türk Medeni Kanunu'nun 757. maddesi, kaynaklara zarar verilmesi nedeniyle doğan tazminat yükümlülüğüne ilişkindir. Madde metni şöyledir:

II. Kaynaklara zarar verilmesi

1. Tazminat

Madde 757:

Önemli ölçüde yararlanılan veya yararlanmak amacıyla suyu biriktirilen kaynakları veya kuyuları kazı, yapı veya benzeri faaliyetler yüzünden kısmen olsun keserek ya da kirleterek malikine veya onda hak sahibi olana zarar veren kimse, bu zararı gidermekle yükümlüdür.

³⁶⁰ Selami Demirkol, "Yasa Yapıcılar Yargı Yerlerinin Gerisinde – 2577 Sayılı Yasanın 4001 Sayılı Yasa İle Değişik 2/1-a Maddesinin İptali Sonrası Ortaya Çıkan Hukuksal Boşluğun Düşündürdükleri", s. 181, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, Prof. Dr. İsmet Giritli'ye Armağan, Sayı: 1-3, Yıl: 12, 1991, ss. 177-182.

Zarar kasten veya ihmal yoluyla verilmemişse ya da zarar görenin de kusuru varsa hakim, tazminatın gerekip gerekmediğini, gerekiyorsa miktar ve türünü takdir eder.

MK m. 757 ile su kaynaklarının kirletilmesinin önlenmek istediğini söylemek yanlış olmayacaktır. Öte yandan; MK m. 758 ile de yine su kaynaklarını koruyan ve giderim yöntemi olarak tazminat yerine eski hale getirmeyi öngören bir düzenleme getirilmiştir. MK m. 758 uyarınca; bir taşınmazda oturmak, onu işletmek veya bir yerin içme ya da kullanma suyunu sağlamak için gerekli olan kaynaklar kesilir ve kirletilirse, kaynağın olabildiği ölçüde eski duruma getirilmesi istenebilecektir.

Adli yargıya başvuru, ceza hukuku alanındaki başvuruları da kapsamaktadır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun "Çevreye karşı suçlar" bölümünde çevrenin kasten kirletilmesi (m. 181), çevrenin taksirle kirletilmesi (m. 182), gürültüye neden olma (m. 183) ve imar kirliliğine neden olma (m. 184) suçları düzenlenmiştir. Çevreye karşı suçlar, re'sen soruşturulan suçlardandır. Ancak, ceza davası açılması halinde suçtan zarar gören kişilerin kamu davasına katılmaları CMK m. 237 çerçevesinde mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, katılan sıfatını alan kişiler katılanın hakları doğrultusunda ilgili davayı takip edebileceklerdir. Bu nedenle konunun, çevresel başvuru hakkı kapsamında kaldığı söylenebilir. Öte yandan; çevrenin kirletilmesi fiilinin suç olarak düzenlenmesi, devletin çevreyi koruma ödevinin yerine getirilmesinin bir gereğidir. Çevreyi kirletme fiillerinin suç olarak tanımlanması, cezanın caydırıcılığı sayesinde her zaman için olmasa da çevrenin korunmasında önleyicilik işlevi görebilir.

Çevreye karşı işlenen hukuka aykırı fiiller sadece Türk Ceza Kanunu ile yaptırım altına alınmamıştır. Çevreye karşı işlenen kabahat niteliğindeki bazı hukuka aykırı fiiller 5326 sayılı Kabahatler Kanunu'nda sayılmıştır. Kanunun 36. maddesinde düzenlenen gürültü ve 41. maddesinde düzenlenen çevreyi kirletme fiilleri karşılığında idari para cezası yaptırımını öngörülmüştür. Çevre Kanunu'nun 20. maddesinde de kabahat niteliğindeki çeşitli fiillere yer verilmiştir.

Sonuç olarak; çevresel başvuru hakkının, çevre hakkının korunmasındaki belki de en etkili araç olduğu söylenebilir. Bir temel hak, ihlali halinde hukuki başvurular yapılamadığında tamamen güvencesiz kalır. Başka bir anlatımla; hak arama özgürlüğünün sağlanmaması durumunda, insanların diğer hak ve özgürlüklere sahip olmaları anlamlı olmayacaktır çünkü ihlal veya yerine getirmeme durumlarında,

ihlalin sonuçlarını giderecek veya hakkın yerine getirilmesini sağlayacak bir mekanizmanın bulunmaması, hak ve özgürlükleri yürütmenin ve yasamanın takdirine bırakmak anlamına gelir. Dolayısıyla, çevre hakkının etkin kullanımı ancak etkin bir çevresel başvuru hakkıyla olanaklıdır.

Çevresel başvuru hakkının ve dolayısıyla çevre hakkının etkinliği; idari ve yargısal süreçlerin yavaşlığı, başvuru masraflarının yüksekliği ve yargı organlarının sahip olduğu hukuki yetkilerin sınırlılığı nedeniyle ortadan kalkabilir³⁶¹. Bu nedenle, çevresel başvuru hakkının pozitif hukukta düzenlenmesinden öteye geçerek, başvurunun hızlı sonuçlanmasını ve mali maliyetinin düşük olmasını da sağlamak gerekir.

³⁶¹ Hayward, **a.g.m.**, s. 153.

3. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKININ ARAÇLARI

Çalışmanın buraya kadarki bölümlerinde, çevre hakkına ilişkin kavramsal bir inceleme yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, çevre hakkının tarihsel gelişimi üzerinde durulmuş ve hukuki niteliği tartışılmıştır. Ardından ise çevre hakkının araçları, gerek uluslararası hukuk metinleri; gerekse Türk Hukuku bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Sözü edilen bölümlerin, görece teorik bir nitelik arz ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kavramsal altyapı oluşturmayı amaçlayan bu bölümlerden sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına yaklaşımı incelenecektir. Bu bağlamda, öncelikle çevre hakkının araçlarına yer verilecektir.

Çevre hakkının araçlarının kavramsal olarak incelendiği bir önceki bölümde hukuk devleti ve demokratik yönetim ilkelerine değinilmiş; sözü edilen kavramlarla, çevresel katılma hakları arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Benzer bir yöntem, bu bölümde de kullanılacak zira Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkının esasına ve araçlarına ilişkin bir ayırım yapıp yapmadığı; çevre hakkının araçlarına ilişkin bir koruma sağlayıp sağlamadığı; şayet bir koruma sağlanıyorsa bu korumanın dayanağını hangi kavramların ve/veya hak ve özgürlüklerin oluşturduğu soruları bu bölümde yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevre hakkını düzenleyen bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle AİHM, çevre hakkına ilişkin doğrudan bir koruma sağlayamamaktadır. Sözü edilen durum, kararlarında AİHM tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, Turgut ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda AİHM, Sözleşmenin hiçbir maddesinin çevrenin korunmasını temin etmeye yönelik bir düzenleme içermediğini; ancak günümüz toplumlarının çevrenin korunması konusunda sürekli olarak kaygı duyduklarını ifade etmiştir³⁶². Kyrtatos/Yunanistan Kararı'nda da Mahkeme, ne AİHS'nin 8. maddesinin ne de diğer maddelerinin, özel olarak çevrenin korunmasını sağlamaya yönelik olduğunu belirterek diğer uluslararası hukuk metinlerinin veya ulusal mevzuatların bu konuda daha etkili olacaklarına işaret etmiştir³⁶³. Diğer taraftan AİHM, Fredin/İsveç Kararı'nda çevrenin korunmasının önemine yer vermiştir. Kararda; Mahkemenin, günümüz toplumlarının

³⁶² Turgut ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 1411/03, 08.07.2008, par: 90.

³⁶³ Kyrtatos/Yunanistan Kararı, Başvuru no: 41666/98, 22.05.2013, par: 52.

çevrenin korunması konusunda gittikçe daha fazla endişelendiklerini bildiği vurgulanmıştır³⁶⁴.

AİHS'nin çevre hakkını düzenleyen bir hüküm içermemesine rağmen AİHM, çevre hakkına ilişkin dolaylı bir koruma sağlamaktadır. Mahkeme çevre hakkını, AİHS'de yer alan bir hak veya özgürlükle ilişkilendirebildiği ölçüde güvence altına almaktadır. Çevre hakkının AİHS'de düzenlenmemiş olması nedeniyle, AİHM'nin çevre hakkına ve özellikle çevre hakkının araçlarına ilişkin kararlarının sayısı çok fazla değildir. Bununla birlikte; Branduşe/Romanya Kararı'nda AİHM, çevre üzerinde etkisi olan bir karar veya bir önlem söz konusu olduğunda yapacağı incelemenin iki yönü olacağını belirtmiştir. Buna göre Mahkeme, kararın esasının AİHS m. 8'e uygun olup olmadığını ve karar sürecinde, ilgili kişinin menfaatlerinin gözetilip gözetilmediğini inceleyeceğini açıkça ortaya koymuştur³⁶⁵. Başka bir anlatımla; AİHM, çevre hakkına ilişkin davalarda çevresel karar alma sürecini de inceleyeceğini ifade etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, AİHM'nin çevre hakkının araçlarına ilişkin kararları incelenecektir.

3.1. AİHM Kararlarında Bilgilenme Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, az sayıda kararında çevresel bilgilenme hakkını ele almıştır. Çevresel bilgilenme hakkı, AİHS'de bağımsız normatif bir kaynağa sahip olmadığı için Mahkeme çevresel bilgilenme hakkını, somut olaydaki uyuşmazlık konusu hak veya özgürlük bağlamında incelemiştir. Örneğin, bir ilke kararı niteliği taşıması nedeniyle oldukça önemli olan Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'nda³⁶⁶ çevresel bilgilenme hakkı AİHS m. 10 bağlamında irdelenmiştir. AİHS'nin ifade özgürlüğüne ilişkin 10. maddesi şöyledir:

İfade Özgürlüğü

Madde 10:

1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

2. Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya

³⁶⁴ Fredin/İsveç Kararı (No:1), Başvuru no: 12033/86, 18.02.1991, par: 48.

³⁶⁵ Branduşe/Romanya Kararı, Başvuru no: 6586/03, Karar tarihi: 07.04.2009, par: 62; Benzer yönde bkz.: Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, Başvuru no: 3675/04 ve 23264/04, Karar tarihi: 13.12.2012, par:135.

³⁶⁶ Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, Başvuru no: 14967/89, 19.02.1998.

kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.

Madde metninde de açıkça belirtildiği üzere, bilgi alma ve bilgiyi iletme hakları Sözleşme tarafından korunmaktadır. Ancak bu düzenlemenin; bilgi edinme hakkına mı, bilgi alma hakkına mı veya her ikisini de kapsayan bilgilendirme hakkına mı yönelik olduğu bir yorum sorunudur. Düzenlemenin, bilginin dağıtımı ve/veya yayımı konusunda devlete pozitif bir ödev getirip getirmediği de aynı sorunun içeriğine dahildir. Guerra ve Diğerleri/İtalya Davası'nda, değinilen hususlar ele alınmıştır. Sözü edilen davanın başvuruçuları, tehlikeli endüstriyel üretim yapan bir fabrikanın yaklaşık bir kilometre uzağında ikamet etmektedirler. Kimyasal madde üretimi yapan fabrika, İtalyan mevzuatının belirlediği ölçütler çerçevesinde çok tehlikeli işyeri sınıfında yer almıştır. Söz konusu fabrika, üretim esnasında yanıcı gaz ve başka tehlikeli madde salınımına neden olmaktadır. Başvuruçuların yaşadığı yer olan Manfredia Belediyesi tarafından hazırlatılan bir raporda, fabrikanın atmosfere bıraktığı salınımın şehre doğru yol aldığı belirtilmiştir. Başvuruçuların şikayetleri iki noktada toplanmaktadır. Bunlardan ilki, fabrikanın neden olduğu kirliliği azaltmak ve büyük kaza riskini bertaraf etmek için gerekli önlemlerin alınmamış olması nedeniyle AIHS m. 2'nin ihlal edilmiş olmasıdır. Başvuruçular; kamu otoritelerinin gerekli önlemleri almamış olmalarını yaşam hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik bir saldırı olarak değerlendirmektedir. Başvuruçular tarafından ileri sürülen ikinci husus ise fabrikanın neden olduğu riskler ve büyük bir kaza halinde yapılması gerekenler hakkında bilginin yayılmamış olmasıdır. Fabrikanın neden olduğu riskler ve büyük bir kaza halinde yapılması gerekenler hakkında bilgilendirilmeyen başvuruçular, bu durumun AIHS'nin 10. maddesini ihlal ettiği kanaatindedirler. Komisyon, kararında AIHS m. 10/1'de geçen bilgi alma hakkına ilişkin oldukça genişletici bir yorum yapmıştır. Komisyona göre m. 10/1 uyarınca ilgili kişiler, çevre için tehlikeli endüstriyel etkinlikler hakkında özellikle yetkili İdarelerden bilgi alma hakkına sahiptirler. Komisyon, m. 10'un devletlere, çevreye ilişkin bilgi edinme hakkını gerçekleştirmenin yanı sıra toplum tarafından başka bir surette öğrenilmesi mümkün olmayan bilgileri toplamak ve yaymak yönünde pozitif yükümlülükler de getirdiği görüşündedir. AIHS m. 10/1'in bilgi alma hakkını da içerdii kanaatinde olan Komisyona göre bu durum, çevreye yönelik bir müdahale halinde Sözleşmenin olası ihlallerini önleyici niteliktedir. Başka bir anlatımla; İdarenin çevresel bilgiyi

yaymasıyla Sözleşmenin –yaşam hakkını düzenleyen 2. maddesi gibi- diğer maddelerinin ihlali engellenebilecektir³⁶⁷.

AİHM, m. 10/1'in öngördüğü yükümlülük konusunda Komisyon'dan farklı bir yorumda bulunmuştur. Mahkemeye göre m. 10/1 devletlere, bilginin yayılmasını engellememe yükümlülüğü getirmektedir. Mahkeme m. 10/1'in, bilgi almaya ilişkin negatif bir ödev teşkil ettiğini, bilginin toplanması ve yayılması konusunda devlete pozitif bir ödev yüklediğini ifade etmiştir. Açıklanan tespiti doğrultusunda AİHM, m. 10'un somut olayda uygulanamayacağına hükmetmiştir.

Somut olayda AİHS m. 10'un uygulanamayacağına hükmeden AİHM, özel hayatın ve aile hayatının korunmasına ilişkin AİHS 8. maddesinin olaya uygulanıp uygulanamayacağını da incelemiştir. Bu hususun ilginç olduğunu belirtmek gerekir zira başvuruçuların iddiaları AİHS m. 2 ile m. 10'un ihlal edildiği yönündedir. Davada 10. maddenin uygulanamayacağına karar veren Mahkeme, m. 8'e ilişkin incelemesini re'sen yapmıştır.

AİHM'ye göre, zararlı gaz salınımı yapan fabrikanın yaklaşık bir kilometre uzağında yerleşik başvuruçuların özel yaşam ve aile yaşamlarına saygı hakları, zararlı salınımın doğrudan etkisindedir. Bu nedenle, somut olay AİHS m. 8'in uygulama alanı kapsamındadır.

Mahkeme, başvuruçuların bir eylemden değil ve fakat eylemsizlikten³⁶⁸ yakındıklarını tespit etmiştir. AİHM, m. 8'in kişileri kamu otoritelerinin keyfi müdahalelerinden koruduğunu belirtmiştir. Mahkeme, m. 8'in devlete, keyfi müdahalelerden kaçınma ödevine ek olarak özel hayata ve aile hayatına etkin bir saygıyı sağlamaya yönelik pozitif yükümlülükler de getirdiğini ortaya koymuştur³⁶⁹. Değerlenen tespit ve açıklamalardan sonra Mahkeme, somut olayda başvuruçuların aile ve özel hayatlarına ilişkin etkin bir koruma sağlamak amacıyla ulusal makamların gerekli önlemleri alıp almadığını incelemiştir. Mahkeme, çevreye yönelik müdahalelerin, kişilerin esenliğini etkileyebileceğine ve kişileri, özel ve aile yaşamlarını olumsuz etkileyecek şekilde konut haklarını kullanmaktan yoksun bırakabileceğine değinmiştir. Başvuruçular, Manfredonia'da yaşamaya devam etmenin neden olabileceği riskleri değerlendirmelerine yarayacak bilgilerden,

³⁶⁷ Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 52.

³⁶⁸ Y.N.: Burada eylemsizlikten kasıt, İdarenin çevresel bilgiyi re'sen yaymamasıdır.

³⁶⁹ Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 58.

1994'te fabrika gübre üretimini durduruncaya kadar yoksun kalmışlardır. Bu çerçevede AİHM, İtalyan devletinin özel hayatı ve aile hayatını korumaya yönelik yükümlülüğünü yerine getirmeyerek Sözleşmenin 8. maddesini ihlal ettiğine oybirliğiyle karar vermiştir³⁷⁰.

Somut olayı, AİHS m. 8 kapsamında değerlendiren AİHM, m. 2'ye yönelik bir inceleme yapmamıştır.

Çevresel bilgilendirme hakkı konusunda, Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'nın çok önemli bir karar olduğu açıktır. AİHM kararına konu olan somut uyuşmazlık, çevresel bilgi edinme değil ve fakat bilgi alma hakkına ilişkindir. AİHM, çevresel bilgi alma hakkının devlete pozitif bir ödev yüklediği hususuna değinerek bu hakkın AİHS m. 10/1 kapsamında değil ve fakat AİHS m. 8 kapsamında değerlendirilmesine hükmetmiştir. Mahkeme, çevresel bilgi ile başvuruçuların konut hakları arasında bir ilgi kurmuştur. Sonuç olarak, her ne kadar çevresel bilgi alma hakkı AİHS'de müstakil bir biçimde düzenlenmemiş olsa da AİHM'nin, m. 8 aracılığıyla çevresel bilgi alma hakkını koruduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim, Martin/Maljean - Dubois de Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'yla AİHM'nin sözleşmecî devletlere, tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan riskler hakkında toplumu bilgilendirme yükümlülüğü getirdiği kanaatindedir³⁷¹.

Diğer taraftan; kararda yer alan değişik gerekçe ve karşı oylara da yer vermek yararlı olacaktır. Hakim Bernhardt, Russo, Macdonald, Makarczyk ve Van Dijk'in de iştirak ettiği değişik gerekçe yazısında Hakim Palm, somut olayda AİHS m. 10'un uygulanamayacağına katıldığını ancak m. 10'un, bilgi sağlamak ve toplum tarafından başka surette öğrenilmesi mümkün olmayacak nitelikteki bilgileri yaymak konusunda devletlere pozitif yükümlülük getirdiği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Toplam altı hakim tarafından paylaşılan değişik gerekçe, çevresel bilgi alma hakkının AİHS kapsamında daha etkin korunması bakımından önemlidir. Şöyle ki; m. 10/1'in bilgi alma hakkını da içerdiğini kabul etmek, çevresel bilginin yayımını, Sözleşmenin koruduğu başka herhangi bir hakla ilişkilendirme gereği bulunmaksızın korumak anlamına gelecektir. Eş söyleyişle; çevresel bilgi alma hakkına ilişkin koruma, m. 10/1 aracılığıyla doğrudan doğruya sağlanabilecektir.

³⁷⁰ Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 60.

³⁷¹ Martin Jean – Christophe/Maljean – Dubois Sandrine, “**La Cour Européenne de Des Droits De L’Homme et Le Droit A Un Environnement Sain**”, s. 4, Prévention Des Risques et Responsabilité Environnementale içinde (Ed: Jean Pradel), Institut des Nations Unies Pour la Formation et la Recherche, 2011.

Hakim Jambrek de değişik görüşünde, somut olayda AİHS m. 10'un uygulanabileceği kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte; m. 10'un devlete, ancak uhdesinde bulunan bir bilgiyi, talep halinde paylaşmak yönünde bir pozitif yükümlülük getirdiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla; Hakim Jambrek'e göre AİHS m. 10/1 bilgi alma hakkını değil ve fakat bilgi edinme hakkını güvence altına almaktadır. Jambrek'in yorumu, bilgi alma hakkını m. 10/1'in dışında bıraksa da AİHM'nin 10. madde bağlamında çevresel bilgilenme hakkına ilişkin yorumundan daha ileridedir. Yukarıda değinildiği üzere AİHM, m. 10 kapsamındaki bilgi alma hakkının devlete, kişilerin bilgi almasını engellememe yönünde negatif bir ödev getirdiği görüşündedir. Sonuç olarak, Hakim Jambrek'in görüşü de çevresel bilgi alma hakkını olmasa da çevresel bilgi edinme hakkını daha doğrudan bir güvenceye kavuşturacak niteliktedir.

Öğretide, Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'nın, AİHM'nin çevre davalarını karara bağlamak hususundaki artan gönüllülüğünü ortaya koyduğu ifade edilmiştir³⁷². Kararın dikkat çeken bir yönü de kişilerin sağlığını tehdit eden faaliyet, özel işletmelerin yürüttüğü bir faaliyet dahi olsa ilgili kişilere, bu faaliyetin taşıdığı riskler hakkında bilgi verme yönündeki pozitif yükümlülüğün devlete yüklenmiş olmasıdır³⁷³.

Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı AİHS m. 10'un, çevresel risklerle ilişkilendirildiği ilk karardır. Kararda AİHM, AİHS m. 10'u dar yorumlamış³⁷⁴ ve somut uyuşmazlığa uygulamamıştır. Kararda yer alan muhalefet şerhlerinde de belirtildiği üzere, çevresel bilgi söz konusu olduğunda AİHS m. 10 daha geniş yorumlanabilir ve AİHS m. 10'un, kişilere bilgi sunmaya ilişkin pozitif bir yükümlülük içerdiği sonucuna varılabilirdi. AİHM'nin m. 10 yorumuna ilişkin olarak daha az karamsar görüşler de yok değildir. AİHM'nin, AİHS m. 10'un genel olarak bir bilgiye erişim hakkını içermediğine hükmetmekle birlikte; somut olayın gereklerine atıf yapmak suretiyle, AİHS m. 10'un bazı durumlarda, devletin bilgiyi

³⁷² Justine Thornton/Stephen Tromans, "Human Rights and Environmental Wrongs Incorporating the European Convention on Human Rights: Some Thoughts on the Consequences for UK Environmental Law", s. 41, **Journal Of Environmental Law**, Vol: 11 (1999), ss. 35-57.

³⁷³ Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", s. 154, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No: 47, Ekim 2012, ss. 121-160.

³⁷⁴ Malgosia Fitzmaurice, "Some Reflections On Public Participation In Environmental Matters As A Human Right In International Law", s. 16, **Non-State Actors And International Law 2**, 2002, ss. 1-22.

yaymak yönünde pozitif bir yükümlülüğü olabileceği şeklinde yorumlanabilmesi için açık kapı bıraktığı da ifade edilmektedir³⁷⁵.

AİHM'nin, davayı AİHS m. 10 değil ve fakat m. 8 bağlamında incelemesi öğretide eleştirilmiştir. Acevedo'ya göre AİHM, çevresel bilgi alma hakkını açıkça tanımamakta ve fakat çevresel bilgiden yoksun kalmanın, başvuruçuların yaşam kalitesini olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. Acevedo, AİHM'nin bu tutumunu çelişkili bulmakta ve başvuruçulara, AİHS m. 10'a oranla, AİHS m. 8 çerçevesinde esasa ilişkin bir koruma sağlandığını ileri sürmektedir³⁷⁶. Diğer taraftan; çevresel bilgi alma hakkının AİHS m. 8 bağlamında incelenmesi, AİHS m. 8'in oldukça geniş yorumlanması olarak görülmüştür. Bu tutum, çevrenin azami surette korunmasını sağlamak üzere geliştirilmiş bir teknik olarak nitelendirilmiş ve çevresel bilgi hakkının konusuyla, AİHS m. 8 arasında yeterli bir bağ bulunmadığı ileri sürülmüştür³⁷⁷.

AİHM'nin kararda çevresel bilgi kavramını tanımlamadığına da değinmek gerekir. AİHM, çevresel bilgi kavramı yerine çevreyle ilgili bilgi kavramını tercih etmiştir. Ancak, Mahkemenin çevreyle ilgili bilgi ifadesiyle, çevresel bilgiyi kast ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır³⁷⁸.

Guerra ve Diğerleri/İtalya Davası'ndan, günlük yaşamı olumsuz etkileyecek fiziki bir müdahale olmasa dahi ciddi zararlara yol açacak bir kaza veya felaket riskinin, 8. maddenin uygulanabilmesi için yeterli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır³⁷⁹. Hal böyle olunca, çevresel bir kaza veya felaket riski bulunması halinde çevresel bilgilenme hakkının ileri sürülebileceği söylenebilir.

Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı ışığında, çevreye zararlı olabilecek faaliyetlerin risklerine ilişkin bilgi akışı sağlanmamasının AİHS'nin ihlali anlamına gelebileceği söylenebilir³⁸⁰.

³⁷⁵ Paivi Tiilikka, "Access To Information As A Human Right In The Case Law Of The European Court Of Human Rights", s. 92-93, **Journal Of Media Law**, 2013, 5(1), ss. 79 -103.

³⁷⁶ Mariana T. Acevedo, "The Intersection Of Human Rights And Environmental Protection In The European Court Of Human Rights", s. 488, **N.Y.U. Environmental Law Journal**, Volume: 8, 1999-2000, ss. 437 – 496.

³⁷⁷ Mihajlo Vucic, "The Right To Environmental Information As A Technique For The Protection Of The Environment", s. 460, **International Problems**, Vol.: LXIII, No: 3, 2011, ss. 449 – 465.

³⁷⁸ Acevedo, **a.g.m.**, s. 438.

³⁷⁹ Duymaz, **a.g.m.**, s. 146.

³⁸⁰ Ole W. Pedersen, "European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?", s. 19, **Georgetown International Law Review** 73, 2008:21, ss. 1-50.

Çevresel bilgilendirme hakkıyla ilgili olarak değinilmesi gereken bir diğer karar da Öneriyıldız/Türkiye Kararı'dır³⁸¹. Öneriyıldız/Türkiye Davası'nın başvuruçuları, Ümraniye Belediye Çöplüğü'nün bitişiğinde yer alan gecekondualarında yaşayan kişilerdir. Başvuruçular, metan gazı nedeniyle çöplükte meydana gelen patlamada yakınlarını kaybetmişlerdir. Dolayısıyla davanın temelinde, çevre için tehlike arz edebilecek çöp toplama ve katı atık ayrıştırma etkinliklerinin gerçekleştirilme biçimi yer almaktadır. Kararda, çevre için tehlikeli faaliyetler söz konusu olduğunda, halkın açık ve kapsamlı bilgiye erişmesinin temel bir hak olduğu ifade edilmiştir³⁸².

Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'na atıf yapan AİHM, tehlikeli etkinlikler söz konusu olduğunda kamunun bilgilendirme hakkının etkin bir biçimde yerine getirilmesi gerektiği görüşündedir. Mahkemeye göre, Guerra ve Diğerleri/İtalya Davası'nda daha önce AİHS m. 8 bağlamında tanınan bilgilendirme hakkı; yaşam hakkı söz konusu olduğunda da ileri sürülebilecektir³⁸³. Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: AİHM'ye göre bilgilendirme hakkı, AİHS'de tanınan bir hakkın etkin bir biçimde gerçekleştirilmesine zorunlu olarak aracılık ettiği ölçüde korunacaktır. Öneriyıldız/Türkiye Davası'nda; çevre için tehlikeli faaliyetler konusunda bilgilendirme hakkı, yaşam hakkının korunması için kaçınılmaz olarak yerine getirilmesi gereken bir hak olarak karşımıza çıkmaktadır. Somut olayda, topluma gerekli bilgilerin sağlanmasının tek başına hükümetin yaşam hakkına ilişkin yükümlülüklerini yerine getirmesi için yeterli olmayacağı belirtilmekle birlikte, Ümraniye gecekondu bölgelerinde yaşayan insanlara, yapmış oldukları tercihler sonucunda aldıkları riskleri değerlendirmelerini sağlayacak herhangi bir bilgi sunulduğunun kanıtlanmadığı kararda vurgulanmıştır³⁸⁴. Dolayısıyla AİHM; çöplük çevresinde yaşayan insanlara, yaşadıkları çevrenin özellikleri ve riskleriyle ilgili bilgi verilmesini bir yükümlülük olarak ortaya koymuştur.

Öneriyıldız/Türkiye Kararı, toplumun bilgi alma hakkını pekiştiren bir karar olarak nitelendirilmiştir. Kararla birlikte çevresel bilgi alma hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkının yanı sıra yaşam hakkının korunmasının da

³⁸¹ Öneriyıldız/Türkiye Kararı, Başvuru no: 48939/99, 30.11.2004.

³⁸² Öneriyıldız/Türkiye Kararı, par: 62.

³⁸³ Öneriyıldız/Türkiye Kararı, par: 90.

³⁸⁴ Öneriyıldız/Türkiye Kararı, par: 108.

bir gereği olarak kabul edilmiştir³⁸⁵. Öneriyıldız/Türkiye Kararı'yla AİHM, çevresel bilgilenme hakkının AİHS m. 8'in bir unsuru olduğu yorumuna ek olarak, AİHS m. 2'nin bir unsuru olarak da değerlendirilebileceği yorumunu yapmıştır. Bu nedenle, Öneriyıldız/Türkiye Kararı'yla çevresel bilgilenme hakkının, kendisine yeni bir yer bulduğu söylenebilir³⁸⁶.

Flauss'a göre çevresel bilgi alma hakkı, yaşam hakkının bir gereği olarak belirdiğinde usule değil ve fakat esasa ilişkin bir haktır. Dolayısıyla Flauss, yaşam hakkı söz konusu olduğunda çevresel bilgi alma hakkının araçsal bir nitelik taşımadığı kanaatindedir. Flauss, AİHS m. 8 kapsamındaki çevresel bilgi alma hakkının ise usuli bir yükümlülük niteliğinde olduğunu ileri sürmektedir³⁸⁷. Öneriyıldız/Türkiye Kararı'nda AİHM'nin, yaşamsal tehdit oluşturan tehlikeli faaliyetlere ilişkin kamunun bilgilenme hakkına özel bir vurgu yaptığı açıktır³⁸⁸.

AİHM'nin, çevresel bilgilenme hakkına değindiği bir diğer kararı da Tatar/Romanya Kararı'dır³⁸⁹. Tatar/Romanya Davası'nda AİHM, çevre açısından tehlikeli bir faaliyet söz konusu olduğunda bu faaliyetin özelliklerini ve sonuçlarını içeren çalışmalara halkın erişebilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymuştur. AİHM, çevre ve insan sağlığı açısından tehlikeli olabilecek faaliyetlerin içerdiği riskler konusunda halkın bilgilendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir³⁹⁰.

AİHM, Tanasoica/Romanya Davası'nda ise gazeteci olan başvurucunun, su kirliliği nedeniyle sorumlu tuttuğu kamu görevi üstlenmiş bir kişi hakkında yazdığı yazı nedeniyle cezalandırılmasının ifade özgürlüğünü ihlal edip etmediğini incelemiştir³⁹¹. Başvurucu hakkında adli bir cezaya hükmedilmesini sonuçlayan ve yerel bir gazetede yayımlanan yazı hakkında değerlendirmelerde bulunan AİHM, yazının su kirliliğiyle ilgili olması üzerinde durmuştur. AİHM'nin incelemesi her ne kadar AİHS m. 10'un ihlal edilip edilmediğine yönelik olsa da kararda, çevresel

³⁸⁵ Jean-Pierre Marguénaud, "La Charte Constitutionnelle De L'Environnement Face Au Droit De La Cour Européenne Des Droits De L'Homme", s. 203, **Revue Juridique De L'Environnement**, Numéro Spécial, 2005, ss. 199-207.

³⁸⁶ Svitlana Kravchenko/John E. Bonine, "Interpretation Of Human Rights For The Protection Of The Environment In The European Court Of Human Rights", s. 278, **Pac. McGeorghe Global Bus. & Dev. LJ**, 2012, ss. 245 – 287.

³⁸⁷ Jean – François Flauss, "L'Apport De La Jurisprudence De La Cour Européenne Des Droits De L'Homme En Matière De Démocratie Administrative", s. 54, **Revue Française D'Administration Publique**, 2011/1, No: 137-138, ss. 29-58.

³⁸⁸ Alan Boyle, "Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment", s. 489, **Fordham Environmental Law Review**, Vol: XVIII, 2007, ss. 471-511.

³⁸⁹ Tatar/Romanya Kararı, Başvuru no: 67021/01, Karar tarihi: 27.01.2009.

³⁹⁰ Tatar/Romanya Kararı, par: 88.

³⁹¹ Tanasoica/Romanya Kararı, Başvuru no: 3490/03, 19.06.2012.

bilgilenme hakkına da değinilmiştir. Mahkeme, toplumun çevreyle ilgili etüdlere ve karşılaşılabileceği çevresel tehlikeleri değerlendirmesini mümkün kılacak çevresel bilgilere erişiminin önemini hatırlatmış ve söz konusu erişimin, AİHS m. 8'in öngördüğü pozitif yükümlülüklerden olduğunu ifade etmiştir³⁹². AİHM, başvuruçunun yayımladığı yazının, Dolj Bölgesi'nde yaşayan kişileri su kirliliği hakkında bilgilendirmek yönündeki işlevine dikkat çekmiş ve bu işlevin, kamu yararını sağladığını belirtmiştir³⁹³. Tanasoaica/Romanya Kararı ile AİHM'nin, su kirliliği konusunda halkın bilgilendirilmesini, AİHM'nin 8. maddesinin öngördüğü yükümlülükler arasında örtülü olarak değerlendirdiğini söylemek mümkündür.

Diğer taraftan AİHM, Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda da genel olarak çevre hakkının araçlarına ve çevresel bilgilenme hakkına yer vermiştir.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Davası, Bergama Ovacık Altın Madeni'ni işletme ruhsatına sahip bir şirketin, altın arama çalışmalarında siyanür kullanmasının başvuruçuların çevre hakkını ve dolayısıyla özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkını ihlal edip etmediğini ortaya koyan bir davadır.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda³⁹⁴ AİHM, "çevre hakkı" kavramını açıkça kullanmıştır. Hatta kararda, çevre hakkına ilişkin uluslararası hukuk metinlerine bir bölüm ayrılmıştır³⁹⁵. Bu bölümde Rio Bildirgesi, Aarhus Sözleşmesi ve Avrupa Konseyi Parlamentosu'nun çevre ve insan haklarına ilişkin 27.06.2003 tarihli ve 1614(2003) sayılı tavsiye kararına yer verilmiştir³⁹⁶. AİHM, karar tarihinde Türkiye'nin Aarhus Sözleşmesi'ni imzalamadığına değinmiştir³⁹⁷. Mahkeme, Aarhus Sözleşmesi'nin bilgilenme, katılma ve yargıya başvuru haklarını düzenleyen üç sütunlu yapısını kararında özetlemiştir. Kanaatimce, bu husus, AİHM'nin araç özgürlüklere atfettiği önemin bir göstergesidir³⁹⁸. Nitekim AİHM, devletin çevre sorunları üzerinde etki yapan kararlarına ilişkin incelemesinin iki boyutlu olacağını

³⁹² Tanasoaica/Romanya Kararı, par: 44.

³⁹³ Tanasoaica/Romanya Kararı, par: 48.

³⁹⁴ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46117/99, 10.11.2004.

³⁹⁵ Bkz.: Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 98, 99, 100.

³⁹⁶ Avrupa Konseyi Parlamentosu 27.06.2003 tarihinde alınan (1614) sayılı tavsiye kararıyla, Aarhus Sözleşmesi'nde de yer verilen çevre hakkının araçlarına ilişkin bir protokolün, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne eklenmesini önermiştir.

³⁹⁷ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par:99.

³⁹⁸ Boyle'ye göre Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda AİHM, Türkiye'nin taraf olmamasına rağmen çevre hakkının araçlarına ilişkin olarak Aarhus Sözleşmesi'nin ve Rio Bildirgesi'nin 10. ilkesinin gereklerini uygulamıştır. Boyle, kararı AİHS m. 8'in içeriğinin çok önemli bir miktarda genişletilmesi olarak yorumlamıştır. Bkz.: Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 497.

ifade etmiştir. Bunlardan ilki, kararın maddi içeriğine ilişkin incelemidir. Mahkeme, çevresel kararın maddi içeriğinin AIHS m. 8 ile uyumlu olup olmadığını inceleyecektir. İncelemenin ikinci boyutu ise çevresel karar sürecine ilişkindir. Mahkeme, bireylerin menfaatlerinin karar verme sürecinde dikkate alınıp alınmadığını irdeleyecektir³⁹⁹.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda AIHM, çevre hakkının aracı niteliğindeki hak ve özgürlüklere yönelik bir koruma sağlayacağını açıkça belirtmiştir⁴⁰⁰. Mahkeme, “usuli güvenceler” terimini kullanmış olup AIHS m. 8'in usule ilişkin açık hiçbir koşul öngörmemiş olmasına rağmen karar süreçlerinin adil ve bireylerin m. 8 ile korunan menfaatlerini gözetir nitelikte olması gerektiğini ifade etmiştir⁴⁰¹. Kararda, çevre politikasına ilişkin karmaşık sorularla karşı karşıya olan devletin, çevreye zarar verebilecek faaliyetin etkileri hakkında ayrıntılı çalışmalar yapması ve bu çalışmaların sonuçlarının toplumun erişimine açık olması gerektiği belirtilmektedir. Mahkeme, bireylerin karşı karşıya bulundukları riskleri değerlendirmelerine olanak verecek bilgilere de erişimleri gerektiğini vurgulamıştır⁴⁰². AIHM'nin, çevresel bilgilendirme hakkına kararda açıkça yer verdiği gözlemlenmektedir. Ancak bilgi edinme ve bilgi alma hakkına ilişkin net bir ayırım yapılmamakla birlikte “bilgiye erişim” kavramının kullanılmış olması nedeniyle Mahkemenin daha çok bilgi edinme hakkı üzerinde durduğu söylenebilir. Nitekim, bilgi alma hakkı kapsamında devlete yüklenen bilginin yayılması ve dolaşımı yönündeki pozitif yükümlülükten de söz edilmemiştir.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda AIHS dışındaki uluslararası hukuk metinlerine yapılan atıflara da değinen Boyle, kararın çevre hakkının araçları bakımından sadece Avrupa İnsan Hakları Hukuku ölçeğinde değil, evrensel ölçüde etkili bir karar haline geleceği görüşündedir⁴⁰³.

Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda⁴⁰⁴ da bilgilendirme hakkına değinilmiştir. AIHM, çevresel karar alma sürecinde devletin gerçekleştirdiği derinlikli çalışmalara

³⁹⁹ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 115.

⁴⁰⁰ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 117.

⁴⁰¹ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 118.

⁴⁰² Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 119.

⁴⁰³ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 502.

⁴⁰⁴ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46771/99, 28.03.2006.

ve somut durumun arz ettiği çevresel tehlikelere ilişkin bilgilere kişilerin erişebilmeleri gerektiğini belirtmiştir⁴⁰⁵.

Branduše/Romanya Kararı'nda halkın, çevresel karar süreçlerinde gerçekleştirilen analiz ve çalışmaların sonuçlarına ve karşılaşılabilecekleri çevresel riski değerlendirmelerine yarayacak tüm bilgilere erişebilmelerinin kuşkusuz çok önemli olduğu ifade edilmiştir⁴⁰⁶.

Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı'nda AİHM, çevresel bilgi alma hakkına verdiği önemin altını çizmiştir. Mahkeme, tehlike içeren çevresel bir faaliyet söz konusu olduğunda, kişilerin karşı karşıya oldukları tehlikeleri değerlendirmelerine olanak veren bilgilere erişebilmeleri gerektiğini ortaya koymuştur. Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı'nı önemli kılan bir diğer husus ise AİHM'nin "*AİHS m. 8'den kaynaklanan usuli zorunluluklar*" kavramını kullanarak çevre hakkının araçlarına değinmiş olmasıdır. Eş söyleyişle AİHM; çevre hakkının araçlarının, AİHS m. 8'in içeriğine dahil olduğuna hükmetmiştir. AİHM, çevre hakkına ilişkin incelemesini hakkın esasına ve AİHS m. 8'in öngördüğü usuli zorunluluklara yönelik olmak üzere iki alanda yapmıştır. Mahkeme, toplanmayan çöplerin neden olduğu riskler hakkında hazırlanan raporların İdare tarafından kamuyla paylaşıldığını ifade ederek çevre hakkının araçlarının sağlandığını; başka bir anlatımla, AİHS m. 8'in öngördüğü usuli yükümlülüklerin yerine getirildiğini belirtmiştir. Mahkemeye göre; çevresel bilgi alma hakkının gereği somut olayda yerine getirilmiştir⁴⁰⁷. Mahkeme'nin, İtalya'nın Aarhus Sözleşmesi'ne taraf olduğunu belirtmesi ve çevresel bilgi alma hakkının Aarhus Sözleşmesi'ndeki pozitif dayanağına yer vermesi de önem taşımaktadır⁴⁰⁸.

Çevreye zarar vermek suretiyle insan haklarını ihlal etme ihtimali olan sorunlar hakkında yapılan çalışmalara kişilerin erişmelerinin AİHS m. 8'le korunan bir hak olduğu Giacomelli/İtalya Kararı'nda da açıkça belirtilmiştir⁴⁰⁹. Eş söyleyişle; AİHM, karmaşık çevresel sorunların neden olabileceği tehlikelere ilişkin çalışmaların halkla paylaşılması gerektiğine hükmetmiştir. Bu husus, Mahkeme'nin deyimiyle AİHS m. 8'in öngördüğü usuli bir zorunluluktur. Bu bağlamda; AİHM'nin, çevresel tehlike arz eden faaliyetler söz konusu olduğunda çevresel bilgi alma hakkına ilişkin bir inceleme yaptığını söylemek yanlış olmayacaktır.

⁴⁰⁵ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 43.

⁴⁰⁶ Branduše/Romanya Kararı, par: 63.

⁴⁰⁷ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, Başvuru no: 30765/08, Karar tarihi: 10.01.2012, par: 113.

⁴⁰⁸ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 107.

⁴⁰⁹ Giacomelli/İtalya Kararı, Başvuru no: 59909/00, Karar tarihi: 02.11.2006, par: 83.

Sonuç olarak; AİHM'nin değinilen kararları göz önünde bulundurulduğunda, çevresel bilgilenme hakkını, özel hayatın ve aile hayatının korunması hakkı ya da yaşam hakkının yerine getirilmesi için elzem olduğu ölçüde korumasının bekleneceği söylenebilir. Nitekim Boyle de AİHM içtihadı çerçevesinde çevresel bilgilenme hakkının, AİHS m. 10'dan değil ve fakat AİHS m. 2 ve 8'den kaynaklandığını belirtmektedir. Buna göre bilgi sağlama yükümlülüğü, yaşamsal risk, sağlık ve özel yaşam konularında çevresel yönetim, karar alma sürecinin şeffaflığı ve kamusal katılmayla sınırlıdır. AİHM'de görülen davalar kapsamında çevresel bilgilenme hakkının, Aarhus Sözleşmesi'nin öngördüğü geniş yükümlülüklerle oranla daha sınırlı olduğu görülmektedir⁴¹⁰.

3.2. AİHM Kararlarında Katılma Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevre hakkının araçlarına ilişkin normatif bir dayanak bulunmamaktadır. Ancak AİHM, çeşitli kararlarında çevresel karar alma sürecine ilişkin bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'ndan itibaren AİHM, Sözleşmenin 8. maddesinin içeriğini çevre hakkının araçları bağlamında genişletmiştir. Mahkeme, AİHS m. 8'in sadece bilgilenme hakkını değil; bilgilenme hakkıyla birlikte katılma ve adli makamlara başvurma hakkını da içerdiğine hükmetmiştir⁴¹¹. Bu doğrultuda, AİHM'nin çevresel katılma kavramına yaklaşımına ve bir katılma aracı olan ifade özgürlüğüne ilişkin çevre kavramı bağlamındaki AİHM kararlarına yer verilecektir.

Bilindiği üzere ifade özgürlüğü, katılma hakkının bir aracıdır. Çevreye ilişkin görüşler, eleştiriler ve talepler çevresel karar alma sürecini etkiler. Bu nedenle; çevreye ilişkin söylemlerin, ifade özgürlüğü bağlamında geniş bir korumadan yararlanması gerekir. Farklı görüş ve taleplerin ifade edilmesi, çevresel kararın kalitesine katkıda bulunur. AİHM, çevreye ilişkin çeşitli söylemleri AİHS m. 10 kapsamında incelemiştir. Örneğin, Mamère/Fransa Davası'nda başvuru, Çernobil faciasının gerçekleştiği dönemde, İonize Işınlara Karşı Korunma Merkezi İdaresi'nin başkanını facianın Fransa'daki etkileri hakkında halkı yanlış bilgilendirmekle ve gerçeğe aykırı bilgiler yaymakla bir televizyon programında itham etmiştir⁴¹². Başvurucu, hakaret suçunu işlediği gerekçesiyle para cezasına mahkum olmuştur.

⁴¹⁰ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 489-490.

⁴¹¹ Pedersen, **European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?**, s. 20.

⁴¹² Mamère /Fransa Kararı, Başvuru no: 12697/03, 07.11.2006.

Konuyu AİHS m. 10 çerçevesinde ele alan AİHM, özellikle iki husus üzerinde durmuştur. Bunlardan ilki, dava konusu ifadelerin m. 10 çerçevesinde daha yüksek bir korumadan yararlanması gerektiğidir. Mahkemeye göre, çevrenin ve kamu sağlığının korunması gibi kamu yararına ilişkin konularda AİHS m. 10'un sağladığı koruma daha geniş olmalıdır⁴¹³. Somut olayda da radyasyon yayılımı başta olmak üzere gerek çevreye gerekse sağlığa zarar verebilecek hususlara ilişkin bir konuşma ve dahi kamusal tartışma söz konusudur. İkinci olarak AİHM, başvurucunun kimliğine değinmiştir. Başvurucu, uzun yıllar belediye başkanlığı yapmış ve 1997'de de Gironde Bölgesi milletvekili seçilmiştir; aynı zamanda Yeşiller Partisi üyesidir. AİHM başvurucunun, dava konusu konuşmayı yaptığı televizyon programında “seçilmiş” sıfatıyla ve ekolojist tavrıyla hareket ettiğini ve politik bir çerçevede kendini ifade ettiğini vurgulamıştır. Bu özellikler bir araya geldiğinde, başvurucunun ifadelerinin daha geniş bir korumadan yararlanması; devletin, ifade özgürlüğüne müdahalenin gerekliliğini tespit etmeye yönelik takdir hakkının ise daha dar olması gerekmektedir⁴¹⁴.

AİHM'nin, AİHS m. 8 bağlamında yaptığı incelemelerde de katılma hakkına dolaylı bir biçimde de olsa yer verdiği görülmektedir. Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda AİHM, bir politika veya karar oluşturulurken bireylerin bakış açılarının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Dava konusu olayın temelinde, yöre halkının yoğun ve belirgin muhalefetine rağmen bir şirkete, siyanürle altın aranmasına izin veren bir işletme ruhsatının verilmesi işlemi yer almaktadır. AİHM kararında, “usuli güvenceler” teriminin katılma hakkını da kapsayacak biçimde kullanıldığı görülmektedir. Hatta, yargıya başvuru hakkı da kararda katılma hakkı bağlamında ele alınmıştır. Mahkeme; menfaatleri veya gözlemleri, karar süreçlerinde yeterince dikkate alınmayan bireylerin ilgili karar veya eyleme karşı mahkemeye başvurabilmeleri gerektiğine işaret etmiştir⁴¹⁵.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nın, insan hakları hukukuna önemli bir katkısı olmuştur. Karar; çevresel, sosyal ve ekonomik yararların dengelenmesini etkilemenin en işlevsel ve doğrudan yönteminin, ilgili birey ve grupların çevresel karara katılmaları olduğunu ortaya koymaktadır⁴¹⁶.

⁴¹³ Mamère /Fransa Kararı, par: 20.

⁴¹⁴ Mamère /Fransa Kararı, par: 20.

⁴¹⁵ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 119.

⁴¹⁶ Boyle, **Human Rights and the Environment: Where Next?**, s. 625.

Çevre üzerinde önemli etki bırakabilecek faaliyetlere ilişkin olarak ayrıntılı etüdler yapılması, sözü edilen faaliyetlerin çevre üzerinde bırakacağı etkiler öngörülerek, bu etkilerin değerlendirilmesi, gerçekleştirilen etüdlerin sonuçlarına halkın erişebilmesi Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda katılma hakkının gerekleri olarak yer bulmuştur. Marguénaud, değinilen ifadeleri “güçlü” ve Aarhus Sözleşmesi'nde dayanakları bulunan ifadeler olarak nitelendirmiştir⁴¹⁷. Flauss de AİHM içtihadında, Aarhus Sözleşmesi'ne atıf yapılmak suretiyle çevresel katılma hakkının geniş bir biçimde tanımlandığı kanaatindedir. Flauss'a göre AİHM, AİHS aracılığıyla Aarhus Sözleşmesi'nin katılma hakkına ilişkin kimi hükümlerini Aarhus Sözleşmesi'ne taraf olmayan devletler için de uygulanabilir kılmaktadır⁴¹⁸. Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda Aarhus Sözleşmesi'ne atıf yapıldığı ve Türkiye'nin, adı geçen sözleşmeye taraf olmadığı düşünüldüğünde AİHM'nin, katılma hakkına ilişkin oldukça ayrıntılı düzenlemeler içeren Aarhus Sözleşmesi'nin en azından asgari gereklerinin yerine getirilmesi hususunda bir gayreti olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak çevresel katılma hakkına ilişkin asıl ölçü norm niteliğinde normatif bir dayanağı dahi bulunmayan AİHM'nin, Aarhus Sözleşmesi'nin öngördüğü geniş korumayı sağlayabileceğini/sağladığını söylemek kanaatimce mümkün değildir.

Diğer taraftan, Öçkan ve Diğerleri Kararı'nda AİHM, devletin aldığı çevresel kararlara ilişkin davalarda yaptığı incelemenin iki sütunlu bir inceleme olacağını ifade etmiştir. AİHM devletin aldığı çevresel kararın esasının, AİHS m. 8'in gereklerine cevap verip vermediğini inceleyecektir. İkinci olarak ise bireylerin menfaatlerinin yeterince gözetilip gözetilmediğini saptamak amacıyla karar sürecini değerlendirecektir⁴¹⁹. AİHM'nin, yaptığı incelemeyi, çevresel kararın esasına ve usulüne ilişkin iki sütunlu bir inceleme olarak açıklaması, AİHS m. 8'in çevre hakkının araçlarını da koruyacak şekilde geniş yorumlanmasına Mahkemenin uzak olmadığını göstermektedir. Bireylerin menfaatlerinin yeterince gözetilip gözetilmediğinin tespiti ise bireylerin, karar alma sürecine katılımlarının sağlanıp sağlanmadığının araştırılmasıyla mümkün olacaktır. Mahkeme, katılma hakkı ifadesini kullanmamakla birlikte; “karar alma süreci”nin nasıl geliştiğine yönelik bir

⁴¹⁷ Marguénaud, **a.g.m.**, s. 203.

⁴¹⁸ Flauss, **a.g.m.**, s. 56.

⁴¹⁹ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 41, Ayrıca bkz. Benzer yönde: Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, Başvuru no: 36022/96, 08.7.2003, par: 99.

inceleme yapacağını açıkça ortaya koymuştur⁴²⁰. Kararda, katılma araçlarına da yer verilmiştir. Kararda, karmaşık çevre politikası sorularıyla karşılaşan devletlerin, karar sürecinde derinlikli çalışmalar gerçekleştirmeleri, anketler düzenlemeleri; bu suretle, çevre ve kişiler üzerinde sonuç doğuracak konular hakkında adil bir menfaat dengesi kurulması gerektiği belirtilmiştir.

Çevresel katılma hakkına açıkça yer verilen bir karar olarak Tatar/Romanya Kararı da önem arz etmektedir. Tatar/Romanya Davası'nda başvurusular, özel bir şirketin kullandığı üretim teknolojisinin kirliliğe neden olduğunu ve bu kirliliğin yaşamları ve sağlıkları üzerinde tehlike yarattığını öne sürmüşlerdir. Başvurusular, sözü edilen teknolojiyle işletme faaliyetine başlamadan önce halkın görüşüne etkin bir biçimde başvurulmadığını ifade etmişlerdir. Başvuruda, konuyla ilgili olarak iki kamusal tartışma (halk toplantısı) düzenlendiği, toplantılardan ilkinin Kasım 1999'da, ikincisinin Aralık 1999'da yapıldığı, riskli teknolojik faaliyetin ise Mayıs 1999'da başladığı belirtilerek katılma hakkının etkin bir biçimde kullanılmadığına dikkat çekilmiştir. Katılma hakkının etkin bir biçimde kullanılmadığına ilişkin bir diğer gerekçe ise kullanılan teknolojinin olası riskleri hakkında halkın yeterince bilgilendirilmemiş olmasıdır⁴²¹. Bu noktada, çevresel bilgilendirme hakkı ile katılma hakkı arasındaki ilişkinin başvurusular tarafından kurulduğu göze çarpmaktadır.

Tatar/Romanya Kararı'nda AİHM, çevreyle ilgili karmaşık meselelere ilişkin karar süreçlerinde, çevreye ve bireylerin haklarına yönelik olası zararların önceden tespitine yönelik derinlikli analiz çalışmalarının yapılması ve anketlerin düzenlenmesi gerektiğine hükmetmiştir. AİHM'ye göre katılımcı bir süreç, çatışan menfaatler arasında adil bir denge kurulması bakımından da gereklidir⁴²². Benzer şekilde, Giacomelli/İtalya Kararı'nda da çevre politikalarıyla ilgili karmaşık sorular karşısında taraf devletlerin, ayrıntılı çalışmalar ve anketler yapmaları; çevreye ve kişilerin haklarına zarar verebilecek faaliyetlerin etkilerinin öngörülmesi, önceden değerlendirilmesi ve çatışan menfaatlerin adil bir biçimde dengelenmesi gerektiği hükme bağlanmıştır⁴²³.

⁴²⁰ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 42.

⁴²¹ Tatar/Romanya Kararı, par: 73.

⁴²² Tatar/Romanya Kararı, par: 88.

⁴²³ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 83.

Zammit Maempel/Malta Kararı'nda ise AİHM, AİHS m. 8'in açık usuli gerekler içermediğini ancak karar alma süreçlerinin adil olması gerektiğini ifade etmiştir⁴²⁴.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çevresel katılma hakkının içeriğini ve/veya gereklerini net bir biçimde ortaya koymamaktadır. Eş söyleyişle; katılma hakkının içeriği genel bir düzlemde kalmaktadır. Bununla birlikte; AİHM içtihadı çerçevesinde çevresel katılma hakkının İdare'ye genel olarak üç yükümlülük getirdiği ifade edilebilir. Bu yükümlülükleri, bir projenin tehlikelerine ilişkin bilgi ve etüdlerin toplumla paylaşılması; topluma, projeyle ilgili gözlemlerini iletme imkanının verilmesi; İdare'nin, toplumun gözlemlerini göz önünde bulundurması olarak sıralamak mümkündür⁴²⁵.

AİHM'nin yönetsel demokrasiye katkısı, içtihadı ve küçük adımlar şeklinde olsa da Mahkemenin, çevrenin korunmasına ilişkin idari süreçlere halkın katılımı hakkını kabul etmesi, görece cesur bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir⁴²⁶. AİHM'nin, oluşturduğu içtihad aracılığıyla çevresel katılma hakkının AİHS kapsamında korunabilir olduğunu kabul etmesi övgüyle karşılanmakla birlikte; AİHM'nin çevresel katılma hakkına ilişkin denetimi "usuli" bir denetim olarak nitelendirilmiş ve eleştirilmiştir. Flauss'a göre çevresel katılma hakkının esasa ilişkin geniş bir boyutu vardır zira katılma hakkıyla, çatışan menfaatlerin göz önünde bulundurulması ve sağlıklı bir çevrenin korunmasını sağlayacak önlemlerin alınması hedeflenmektedir⁴²⁷.

AİHM içtihadıyla korunan çevresel katılma hakkına yönelik ikinci eleştiriye bu hakkın, herkese tanınmamış olmasıdır. AİHM'nin ortaya koyduğu çevresel katılma hakkının, genel olarak çevreyle ilgili tüm kararlara katılma hakkı olmadığı açıktır. AİHM'nin katılma hakkına ilişkin olarak sunduğu korumadan, ancak AİHS'yle korunan bir hakkı ihlal edilen kişilerin yararlanmaları mümkündür. Sözü edilen korumanın, sivil toplum örgütleri dahil olmak üzere çevresel kararla ilgili olan herkes için katılma hakkı öngören Aarhus Sözleşmesi'nin içeriğine oranla dar olduğunu söylemek gerekir⁴²⁸.

⁴²⁴ Zammit Maempel/Malta Kararı, Başvuru no: 24202, Karar tarihi: 22.11.2011, par: 62.

⁴²⁵ Flauss, **a.g.m.**, s. 56.

⁴²⁶ Flauss, **a.g.m.**, s. 57 – 58.

⁴²⁷ Flauss, **a.g.m.**, s. 57.

⁴²⁸ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 24.

AİHM'nin, geliştirdiği içtihatla koruma altına aldığı çevresel katılma hakkının bir diğer sınırlılığı ise genel olarak çevrenin korunmasıyla ilgili kararlara katılmayı içermemesidir. Başka bir anlatımla; AİHM, ancak AİHS'de korunan bir hakla ilişkilendirilebilen çevresel kararlara katılma hakkını korumaktadır⁴²⁹.

3.3. AİHM Kararlarında Başvuru Hakkı

Çevre hakkının araçları AİHS'de açıkça düzenlenmemiş olmakla birlikte AİHM, çevresel bilgilenme ve katılma hakkına olduğu gibi başvuru hakkına dolaylı bir koruma sağlamaktadır. Çevresel başvuru hakkı, AİHM tarafından AİHS m. 6/1 ve m. 8 çerçevesinde değerlendirilmektedir. Öğretide, yargıya başvuru hakkının AİHS m. 6'dan türevlendiği görüşü de dile getirilmektedir⁴³⁰. Şöyle ki; yukarıda da belirtildiği üzere Öçkan ve Diğerleri Kararı'nda AİHM, devletin aldığı çevresel kararlara ilişkin davalarda yapacağı incelemenin iki sütunlu bir inceleme olacağını ifade etmiştir. AİHM, devletin aldığı çevresel kararın esasının AİHS m. 8'in gereklerine cevap verip vermediğini inceleyecektir. İkinci olarak ise bireylerin menfaatlerinin yeterince gözetilip gözetilmediğini saptamak amacıyla karar sürecini değerlendirecektir. AİHM, çevresel karar alma sürecinde, menfaatleri ve gözlemleri yeterince dikkate alınmayan kişilerin ilgili çevresel karara karşı başvuruda bulunma haklarının temin edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur⁴³¹. Bu bağlamda; çevresel karar alma sürecinin, halkın katılımını içerip içermediği ve alınan çevresel karara karşı başvuru yollarının öngörülüp öngörülmediği hususları AİHM tarafından, AİHS m. 8 çerçevesinde yapılan incelemede ele alınacaktır.

Diğer taraftan; AİHM'nin çevresel başvurulara ilişkin yargılamanın makul sürede tamamlanması, yargı kararlarının gecikmeksizin ve değiştirilmeksizin yerine getirilmesi konularına ilişkin olarak ise m. 6/1 kapsamında bir koruma sağladığı görülmektedir. AİHS m. 6/1 şöyledir:

Adil Yargılanma Hakkı

Madde 6/1:

Herkes davasının, medeni hak ve yükümlülükleriyle ilgili uyuşmazlıklar ya da cezai alanda kendisine yöneltilen suçlamaların esası konusunda karar verecek olan, yasayla

⁴²⁹ Patricia Birnie/Alan Boyle/Catherine Redgwell, **International Law And The Environment**, s. 296, Third Edition, Oxford University Press, 2009.

⁴³⁰ Margaret Demerieux, "Deriving Environmental Rights From The European Convention For The Protection Of Human Rights And Fundamental Freedoms", s. 15, **Oxford Journal Of Legal Studies** 21(3), 2001, ss. 1-33.

⁴³¹ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 43.

kurulmuş, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından, kamuya açık olarak ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir. Karar aleni olarak verilir. Ancak, demokratik bir toplum içinde ahlak, kamu düzeni veya ulusal güvenlik yararına, küçüklerin çıkarları veya bir davaya taraf olanların özel hayatlarının gizliliği gerektirdiğinde veyahut, aleniyetin adil yargılamaya zarar verebileceği kimi özel durumlarda ve mahkemece bunun kaçınılmaz olarak değerlendirildiği ölçüde, duruşma salonu tüm dava süresince veya kısmen basına ve dinleyicilere kapatılabilir.

AİHM'nin kararlarında “çevresel başvuru hakkı” kavramını kullanmadığını belirtmek gerekir. Bu noktada ilk olarak, çevresel başvuru hakkının adil yargılanma hakkı bağlamında ele alındığı kararlardan Apanasewicz/Polonya Kararı'na⁴³² yer verilecektir. Bu çerçevede, öncelikle dava konusu maddi olaylara değinilecektir.

Başvurucu Apanasewicz, nüfusu yaklaşık 20.000 olan Gostyn Kenti'nde yaşamaktadır. 1988 Yılı'nda, Apanasewicz'in evine bitişik parselin sahibi, bu parselde bir beton üretim fabrikası kurmuştur. Gün geçtikçe, fabrika daha da genişlemiştir. Apanasewicz, fabrikada kullanılan makinaların ve beton üretimi için kullanılan ağır malzemelerin taşınmasının evine verdiği zarar nedeniyle Gostyn Mahkemesi'nde 1989 Yılı'nda bir dava açmıştır. Söz konusu davada başvuru, mülkiyet hakkının korunmasını talep etmiş; hukuki sebep olarak ise Medeni Kanun'un komşuluk hukukuna ilişkin hükümleri ile Çevrenin Korunmasına Dair Kanun'u göstermiştir. Başvurucu, fabrikanın faaliyetleri nedeniyle malik olduğu taşınmazın kirlendiğini; fabrikanın, zararlı tozların etrafa yayılmasına neden olduğunu; psikolojik anlamda sağlığının bozulduğunu, aynı zamanda solunum problemleriyle karşılaştığını, ayrıca bahçesinde yetiştirdiği sebze ve meyvelerin kirlilik nedeniyle yenemez hale geldiğini dava sürecinde ifade etmiştir. Davacı, kirliliğe neden olduğunu iddia ettiği fabrikanın faaliyetlerinin sonlandırılması talebinde bulunmuştur.

Gostyn Mahkemesi, konuyla ilgili olarak bir bilirkişi incelemesi yaptırmıştır. Gerekçeli kararında bilirkişi raporuna da atıf yapan mahkeme, beton taşıyan makine ve kamyonların neden olduğu ihlalin çok rahatsız edici ve normal kabul edilebilecek sınırın üzerinde olduğu gerekçesiyle davalı tarafın, mülkiyet hakkını başkasına zarar vermeyecek surette kullanması gerektiğine 14.11.1997 tarihinde karar vermiştir. Mahkeme kararına gerekçe teşkil eden bilirkişi raporunda, fabrikanın faaliyetleri nedeniyle oluşan tozun, ikinci derecede kirliliğe neden olduğu görüşü yer almıştır⁴³³. Dava sırasında bir dermatologu da dinleyen mahkeme, ikamet alanlarına bitişik bir

⁴³² Apanasewicz/Polonya Kararı, Başvuru no: 6854/07, Karar Tarihi: 03.05.2011.

⁴³³ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 7.

alandaki kurulan fabrikanın çevre halkının sağığı için zararlı olma potansiyeli taşıdığını not etmiştir.

Gostyn Mahkemesi'nin ilk derece mahkemesi sıfatıyla verdiği karara karşı, davalı tarafça kanun yoluna başvurulmuş ve Poznan Bölge Mahkemesi, 21.07.1998 tarihinde kararı bozarak yeniden yargılama yapılması amacıyla dosyayı Gostyn Mahkemesi'ne iade etmiştir. Dosyayı tekrar ele alan Gostyn Mahkemesi, 24.10.2000 tarihli kararıyla davacının taleplerini reddetmiştir. Mahkeme, bir kez daha bilirkişi incelemesi yaptırmış ve bilirkişi raporu doğrultusunda, fabrika sahibinin yaptığı düzenlemeler neticesinde, fabrikanın çevre üzerinde bıraktığı etkinin azaltıldığı ve fabrikanın faaliyetlerinin çevrenin korunmasına ilişkin mevzuata uygun hale geldiği yönünde karar tesis etmiştir. Mahkeme, fabrikanın davacı nezdinde sebep olduğu rahatsızlığın, komşuluk hukuku çerçevesinde katlanılması beklenen rahatsızlık eşliğini aşmadığı kanaatine varmıştır.

İlk derece mahkemesinin kararı, bu defa başvuru Apanasewicz tarafından kanun yolu incelemesine götürülmüştür. Poznan Bölge Mahkemesi 03.07.2001 tarihinde, ilk derece mahkemesinin kararını değiştirmiştir. Bölge Mahkemesi, ilk derece mahkemesinin, fabrikanın hukuka aykırı bir biçimde kurulmuş olduğuna yer vermediğini; dava konusu olayın tüm özelliklerini bir bütün olarak değerlendirmedini belirtmiştir. Fabrika, yerleşim bölgesine ve yanındaki taşınmazı, tozdan ve zararlı salınımların sonuçlarından koruyacak bir tampon bölge dahi bırakılmaksızın kurulmuştur⁴³⁴. Bölge Mahkemesi, fabrikanın hukuka aykırı kurulumuna ilişkin idare mahkemesi kararlarına da değinmiştir. Öte yandan; ilgili bölgede yapılan gürültü seviyesi ölçümleri de kararda yer almış ve davacının evinin bulunduğu bölümde, gürültü miktarının "sağır edici" olarak değerlendirilen seviyede olduğuna işaret edilmiştir. Bölge mahkemesinin, fabrikanın faaliyetlerinin sonlandırılmasına ilişkin kararı, 30.11.2001'de kesinleşmiştir.

03.07.2001 tarihinde verilen (ve 30.11.2001'de kesinleşen) kararın icra edilmesi ise oldukça uzun sürmüştür. Başvurucu, kararın icrası ve dolayısıyla fabrikanın zararlı ve rahatsız edici faaliyetlerinin sonlanması için müteaddit başvurularda bulunmuştur. Fabrika ise mahkeme kararına rağmen faaliyetine devam etmiştir. 2010 Yılı'na gelindiğinde, kararın hala icra edilmediği görülmektedir. Hukuk mahkemesi tarafından verilen karar icra edilmediği gibi yerleşim yeri ve

⁴³⁴Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 14.

tarım arazisi olarak belirlenmiş bir alana inşa edilmiş olan fabrika binasının yıkılmasına ilişkin 27.09.2000 tarihli idari karar da İdare tarafından çok uzun süre icra edilmemiştir.

Apanasewicz, AIHS'nin 6. ve 8. maddelerinin ihlal edildiği iddiasıyla AIHM'ye başvurmuştur. Başvurucuya göre, kesinleşmiş mahkeme kararlarının uygulanmaması, fabrikanın faaliyetlerinin durdurulmasına ve yıkılmasına ilişkin kararların icra edilmemesi AIHS'nin 6. maddesinin gerektirdiği etkin hukuki korumanın sağlanmadığını ortaya koymaktadır⁴³⁵. Başvurucu, yargılamanın çok uzun sürdüğünü, yargılama için makul sürenin aşıldığını da iddialarına eklemiştir.

AIHM başvurusunun, adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine ilişkin iddialarını esastan incelemiştir. AIHM'ye göre somut olayda, adli ve idari kararların icra süreçleri olmak üzere iki ayrı sürecin değerlendirilmesi gerekmiştir⁴³⁶. Hukuk mahkemesinde gerçekleşen yargılama ve bu yargılama faaliyeti sonunda verilen kararın icra sürecini inceleyen AIHM, kamu otoritelerinin kesinleşmiş bir mahkeme kararının icrasını sağlamakla yükümlü olduklarını⁴³⁷; kesinleşmiş bir mahkeme kararının icrasının engellenmemesinin ve/veya geciktirilmemesinin adil yargılanma hakkının gereği olduğunu hatırlatmıştır⁴³⁸. Mahkeme başvurusunun, kesinleşmiş bir hükmün icrası için gerekli başvuruları yaptığını, hükmün gereğini yerine getirmeyen davalı aleyhine birçok başvuruda bulunduğunu ancak davalının, hükmü icra etmek yerine her defasında, icra etmeme nedeniyle verilen para cezasını ödemeyi tercih ettiğini tespit etmiştir⁴³⁹.

Diğer taraftan; idari kararların icra sürecini inceleyen AIHM, bir idari kararın icrası söz konusu olduğunda resmi makamlara yüklenen sorumluluğun çok daha bağlayıcı olduğuna dikkat çekmiştir. Mahkemeye göre, hukuk mahkemesinden alınmış bir kararın borçlusu özel kişiler olduğunda, resmi makamlar icrayı sağlamakla yükümlü iken idari kararlar söz konusu olduğunda, kararın borçlusu doğrudan İdare olmakta ve icrayı sağlama görevi, kararı doğrudan icra etme görevine

⁴³⁵ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 60.

⁴³⁶ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 75.

⁴³⁷ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 76.

⁴³⁸ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 72.

⁴³⁹ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 77.

dönüşmektedir⁴⁴⁰. Mahkeme, fabrikanın yıkılmasına ilişkin kararın icra edilmediğini; hatta fabrikanın giderek daha büyük bir alana yayıldığını da gözlemlemiştir.

AİHM, adli ve idari süreçleri bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmiş, süreçlerin uzunluğu ve kararların icra edilmemesi nedeniyle başvurucuya AİHS m.6/1'in öngördüğü korumanın sağlanmadığı sonucuna varmıştır.

Apanasewicz/Polonya Kararı'nda, çevresel başvuru hakkını kullanan başvurucuya, etkin bir hukuki koruma sağlanamaması söz konusudur⁴⁴¹. Bu husus, AİHM tarafından tespit edilmiş olup konu AİHM'nin adil yargılama hakkını düzenleyen 6. maddesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. AİHM, "çevresel başvuru hakkı" kavramını kullanmamış; konuyu, adil yargılama hakkı bağlamında ele almıştır. Çevre hakkının ve çevre hakkının araçlarının AİHS'de düzenlenmemiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu yaklaşım şaşırtıcı değildir. Karardan, çevresel başvuru hakkı bakımından önem taşıyacak bir sonuca ulaşılmaktadır: İdari bir karar söz konusu olduğunda, kararın icrası da İdare tarafından yerine getirileceğinden AİHM, idari kararların daha hızlı bir biçimde icrasını beklemektedir. Bu çerçevede; çevre hakkına ilişkin idare mahkemesi kararlarının, gecikmeksizin yerine getirilmesi beklenir zira kararın icrası, doğrudan doğruya İdare tarafından gerçekleştirilecektir. Çevre hakkının etkin bir biçimde korunması, çevresel başvuru hakkının da etkin bir biçimde sağlanmasına bağlıdır. Çevresel başvuru hakkının etkinliği ise mahkeme kararlarının hızlı bir biçimde uygulanmasını gerektirir. Aslında bu durum, hukuk devleti ilkesinin de bir gereği olarak belirlemektedir. Nitekim Pedersen de AİHM'nin çevre davalarında, devletlerin ulusal mahkemelerce verilen kararlara uygun davranması gerektiğini vurguladığını tespit etmiştir. Pedersen'e göre AİHM'nin bu yaklaşımı, en iyi şekilde hukuk devleti ilkesiyle açıklanabilir⁴⁴².

Son olarak, anılan kararda AİHM'nin AİHS m. 6/1 ile AİHS m. 8'i de ilişkilendirdiğine işaret etmek gerekir. Şöyle ki; AİHS m. 8 devlete, konutuna saygı gösterilmesi hakkına ilişkin pozitif yükümlülükler getirmektedir. Devlet, kişilerin konutlarını huzur ve sükun içerisinde kullanmalarını temin etmekle yükümlüdür. Konutuna saygı gösterilmesi hakkına hukuka aykırı bir müdahalenin özel kişiler

⁴⁴⁰ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 79.

⁴⁴¹ Apanasewicz/Polonya Kararı, par: 82.

⁴⁴² Ole W. Pedersen, "The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law", s. 36, 16(4) **European Public Law**, 2010, ss. 1-37.

tarafından gerçekleştirilmesi halinde, devletin bu müdahaleyi bertaraf etmesi gerekmektedir. Somut olayda başvurunun, konutunu komşusunun hukuka aykırı fiilleri nedeniyle gereği gibi kullanamadığı yargı kararlarıyla sabit olmuştur. Ancak hem yargılama çok uzun sürmüştür; hem de yargı kararları icra edilmemiştir. Dolayısıyla İdare, m. 8'in öngördüğü pozitif yükümlülüğünü, makul sürede gerçekleşen bir yargılama ve yargı kararlarının icrası suretiyle yerine getirebilecekken bundan imtina etmiştir. Başka bir ifadeyle, somut olayda İdarenin AİHS m. 8 bağlamındaki pozitif yükümlülüğü, çevresel başvuru (adil yargılanma) hakkının etkin bir biçimde sağlanması biçiminde tezahür etmektedir.

AİHM, çevresel başvuruya ilişkin yargılama neticesinde verilen kararların, makul süre içerisinde icrasını da AİHS m. 6/1 kapsamında değerlendirmiştir. Mahkeme kararlarının makul süre içerisinde yerine getirilmediği hallerde ise m. 6/1'in ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Davası'na konu olan olayda başvurucular, bir anonim şirkete verilen siyanürle altın arama ruhsatının iptali için 08.11.1994 tarihinde İzmir İdare Mahkemesi'ne başvurmuşlardır. İdare Mahkemesi, 02.07.1996 tarihinde davanın reddine karar vermiştir. Davanın reddine ilişkin karar 13.05.1997 tarihinde Danıştay tarafından bozulmuştur. İzmir İdare Mahkemesi, Danıştay'ın bozma kararına uyarak 15.10.1997 tarihinde idari işlemin iptaline karar vermiştir. İptale ilişkin karar, 01.04.1998'de Danıştay tarafından onanmıştır. İdare mahkemesinin iptale ilişkin kararından dört ay sonra, 27.02.1998 tarihinde İzmir Valiliği, mahkeme kararı doğrultusunda madenin faaliyetlerinin durdurulmasını emretmiştir. AİHM, madenin kapatılmasına ilişkin emrin, ilgili mahkeme kararının İdareye tebliğinden itibaren dört ay; Danıştay'ın 13.05.1997 tarihli bozma ilamından itibaren ise on ay sonra verildiğini not etmiştir⁴⁴³.

Öte yandan; Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda değinilmesi gereken bir diğer husus da Bakanlar Kurulu'nun 29.03.2002 tarihinde, mahkeme kararları neticesinde gecikmeli de olsa faaliyetleri durdurulan altın madenin, ülke ekonomisine yaptığı katkıyı gözeterek faaliyetlerine devam edebileceğine yönelik bir ilke kararı almış olmasıdır. Böylece, bir mahkeme kararı, yürütme organının bir kararıyla etkisizleştirilmekte hatta adeta ortadan kaldırılmaktadır. AİHM kararında, sözü edilen durum da ele alınmıştır.

⁴⁴³Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 46.

Mahkeme, İdarenin yargı kararlarını uygulamaması veya uygulamayı geciktirmesi halinde tarafların, yargılama sürecinde sahip oldukları hakların, varlık nedenlerini yitirdiklerini belirtmiştir. AİHM, hukuk devleti ilkesinin, yargı kararlarının gecikmeksizin uygulanmasını da içerdiğini hatırlatmıştır⁴⁴⁴. Mahkeme, başbakanın girişimi üzerine ilgili Bakanlıklar tarafından verilen izinlerle, mahkeme kararlarına rağmen madenin yeniden faaliyete geçmesinin hukukun üstünlüğü ve hukuk güvenliği üzerine kurulu olan hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmadığını açıkça ifade etmiştir⁴⁴⁵. Mahkeme kararlarının uygulanmasındaki gecikmeyi, kararların etkisiz hale getirilmesine yönelik girişimleri dikkate alan AİHM, AİHS m. 6/1'in ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

AİHM, Okyay ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda da benzer yönde bir karar vermiştir. Başvurucular Aydın İdare Mahkemesi tarafından verilen Yatağan, Gökova ve Yeniköy termik santrallerinin faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin ihtiyati tedbir kararının İdari makamlar tarafından uygulanmadığı gerekçesiyle AİHS m. 6/1'in ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. AİHM, hangi yargı koluna ait olursa olsun bir mahkeme kararının icrasının da AİHS'in 6. maddesinde yer alan "dava" kavramına dahil olduğunu ifade etmiştir⁴⁴⁶. AİHM, bir taraf devletin iç hukuk düzeninin, mahkemelerce verilmiş bir hükmün veya ihtiyati tedbir kararının uygulanmamasına izin vermesi halinde, AİHS m. 6'nın teminat altına aldığı yargıya başvuru hakkının adeta göstermelik bir hal alacağını ortaya koymuştur⁴⁴⁷.

AİHM, Aydın İdare Mahkemesi tarafından verilen termik santrallerin faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin ihtiyati tedbir kararının uygulanmadığını, Aydın İdare Mahkemesi'nin verdiği kararları onayan Danıştay kararlarının da beklenen sürelerde icra edilmediğini; aksine, Bakanlar Kurulu'nun idare mahkemesi kararlarına rağmen her üç termik santralin faaliyetlerine devam etmeleri yönünde karar tesis ettiğini ve bu kararın, hukuki dayanağı bulunmadığını saptamıştır. Mahkeme sözü edilen hususların, hukukun üstünlüğü üzerine kurulu hukuk devleti ilkesini ihlal ettiği sonucuna varmıştır⁴⁴⁸. AİHM'ye göre, ulusal makamlar yargı

⁴⁴⁴ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 48, Y.N.: Mahkemenin bu tutumu, yargısal başvuru hakkının hukuk devleti ilkesinde kaynak bulduğu görüşünü teyit eder niteliktedir.

⁴⁴⁵ Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 53.

⁴⁴⁶ Benzer yönde bkz.: Hornsby/Yunanistan Kararı, Başvuru no: 18357/91, 19.03.1997, par: 40; Zappia/İtalya Kararı, Başvuru no: 24295/94, 26.09.1996, par: 20.

⁴⁴⁷ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 72.

⁴⁴⁸ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 73.

kararlarına tam anlamıyla ve makul süre içerisinde riayet etmekten kaçınmak suretiyle⁴⁴⁹ AİHS m. 6/1'i ihlal etmişlerdir.

AİHM'nin, dava kavramını geniş yorumlaması ve dava sonunda verilen kararlar ile dava süresince verilen ihtiyati tedbir kararlarının icrasını da "dava" kavramına dahil etmesi, çevresel başvuru hakkı bakımından kritik bir önem arz etmektedir. Çevresel başvuru hakkının yerine getirilebilmesi için başvuru imkanlarının tanınmış olması yeterli olmaz. Çevresel başvuru hakkı, başvuru sonucunda verilen kararların makul bir süre içerisinde ve eksiksiz bir biçimde uygulanmasını da içerir. Bir termik santralin bir günlük faaliyeti dahi çevre üzerinde çok yoğun olumsuz sonuçlar yaratabilecek niteliktedir. Hal böyle olunca; çevre davalarında verilen kararların gecikmeksizin uygulanması çoğu zaman, telafisi mümkün olmayan zararların artmasını veya ortaya çıkmasını engelleme işlevi görecektir. Yargı kararlarının makul süre içerisinde ve eksiksiz bir biçimde uygulanması, adil yargılanma hakkı veya çevresel başvuru hakkında içkin olmakla birlikte; bunlardan da önce hukuk devleti ilkesinin temel gereklerinden biridir. Pedersen'e göre Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'yla Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, AİHM'nin hukuk devleti ilkesine yaklaşımını ortaya koyan kararlar niteliğindedir⁴⁵⁰. Dolayısıyla, AİHM'nin çevresel başvuru hakkına yaklaşımı AİHS m. 6 ve hukuk devleti ilkesi ekseninde gelişmektedir.

Diğer taraftan; AİHM'nin, AİHS m. 6'nın gerektirdiği makul sürede yargılanma hakkını çevre davalarında da uyguladığını söylemek gerekir⁴⁵¹. AİHM gürültü kirliliği nedeniyle açılan tazminat davasının yaklaşık üç buçuk yıl sürmesini AİHS m. 6'ya aykırı bulmuştur⁴⁵².

AİHM'nin çevresel başvuru hakkına, Tatar/Romanya Kararı'nda diğer kararlara oranla daha doğrudan bir biçimde yer verdiği söylenebilir. Anılan kararda, bir çevresel karar sürecinde menfaatleri veya gözlemleri yeterince dikkate alınmayan ilgili kişilerin mahkemeye başvurma haklarının olması gerektiği açıkça zikredilmiştir⁴⁵³. Zammit Maempel/Malta Kararı'nda da karar alma süreçlerinde

⁴⁴⁹ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 74.

⁴⁵⁰ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 8.

⁴⁵¹ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 7.

⁴⁵² Zimmermann/İsviçre Kararı, Başvuru no: 8737/79, 13.07.1983.

⁴⁵³ Tatar/Romanya Kararı, par: 88. Tatar/Romanya Kararı'nda AİHM, Romanya'nın çevre hakkının araçlarıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmediğini tespit ederken destek ölçü norm olarak

menfaatleri ve yorumları yeterince dikkate almayan kişilerin, ilgili kararlara karşı başvuru haklarının olması gerektiğinden söz edilmiştir⁴⁵⁴.

Aarhus Sözleşmesi'ne atıf yapmıştır. AİHM Romanya'nın, 22.05.2000 tarihinde sözleşmeyi onayladığına değinmiştir, bkz.: par: 118.

⁴⁵⁴ Zammit Maempel/Malta Kararı, par.: 62; Benzer yönde bkz.: Giacomelli/İtalya Kararı, par: 83; Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 138.

4. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ KARARLARINDA ÇEVRE HAKKININ ESASI

Çalışmanın önceki bölümünde ele alındığı üzere Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin birçok kararında çevre hakkının araçları incelenmiştir. AİHM, çevre davalarında yalnızca çevre hakkının araçlarına vurgu yapmakla yetinmemiş; esasa ilişkin bir çevre hakkının gelişimine de katkı sağlamıştır⁴⁵⁵. Çalışmanın bu bölümünde de AİHM'nin çevre hakkının esasına ilişkin yaklaşımı işlenecektir. Bu bağlamda; çevre hakkının yaşam hakkı, aile yaşamına, özel yaşama ve konutuna saygı gösterilmesi hakkıyla ilişkisi irdelenecektir. Öte yandan; AİHM içtihadının, çevre hakkının esasına ilişkin olarak ortaya koyduğu ilkeler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına sağladığı korumanın, insanmerkezli bir koruma olup olmadığı bu bölümde ele alınacaktır. Mahkemenin, kirlilik çeşitlerine ilişkin bir ayrıma gidip gitmediği ve çevre hakkı - ekonomik menfaat çelişkisine yaklaşımı da bu bölümde açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal olarak ele alınan çevre – ekonomik menfaat çelişkisinin, yargı kararlarına nasıl yansıdığı bu bölümde ortaya çıkacaktır.

4.1. AİHM Kararlarında Yaşam Hakkı ve Çevre Hakkı İlişkisi

Bilindiği üzere AİHS çevre hakkını pozitif olarak düzenleyen bir belge değildir. Ancak AİHM, çevreye yönelik bir müdahale, AİHS ile korunan bir hakla ilgilendirilebildiği surette çevre hakkını (ve çevre hakkının araçlarını) dolaylı olarak korumaktadır⁴⁵⁶. Bu noktada, çevre hakkının esasının AİHS'de düzenlenen hangi temel hakla ilgilendirilebileceği sorusuyla karşılaşılmaktadır. Bu soruya verilebilecek ilk yanıt, yaşam hakkı olabilir zira çevre hakkının, yaşam hakkının sağlanması için bir önşart teşkil ettiğini ileri sürmek mümkündür. Nitekim Shelton da çevre hakkının, pozitif hukuk haline gelmiş insan hakları aracılığıyla korunmasının farklı gerekçelere dayanabileceğini; çevrenin korunmasının, temel hakların kullanımı için bir önşart veya öngereklilik olarak gösterilebileceğini belirtmiştir. Shelton'a göre çevre hakkının, hali hazırda kabul gören insan hakları aracılığıyla korunmasına ilişkin

⁴⁵⁵ Pedersen, *European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?*, s. 3-4.

⁴⁵⁶ Frédéric Sudre, *Droit Européen Et International Des Droits De L'Homme*, s. 529, 10e Edition Revue, PUF, Janvier 2011.

ikinci gerekçe çevrenin korunmasının, sözü edilen hakların bir parçası olmasıdır. Eş söyleyişle; çevrenin korunması, temel hakların içeriğine dahildir⁴⁵⁷. Bu bağlamda; çevre hakkının, yaşam hakkı için bir önşart teşkil ettiği veya ekolojik açıdan dengeli bir çevre hakkının, yaşam hakkının bir parçası olduğu düşünülebilir. Demerieux de mevcut insan haklarından çevresel hakları türetmenin bir yorum sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre; yaşam hakkı, vücut bütünlüğü hakkı, konutun, özel yaşamın ve aile yaşamının dokunulmazlığı çevre hakkının esasıyla her zaman bağlantılıdır⁴⁵⁸. Dolayısıyla, çevre hakkının esasını yaşam hakkıyla ilişkilendirmek bir yorum sorunundan ibarettir.

Öte yandan; çevre hakkının esasının, AİHS’de düzenlenen yaşam hakkı, vücut bütünlüğünün korunması hakkı, özel yaşama, aile yaşamına ve konutuna saygı gösterilmesi haklarından biriyle ilişkilendirilmesinin bir yorum sorunu olduğu görüşünün yanı sıra çevre hakkının esasının doğrudan doğruya yaşam hakkıyla ilişkilendirildiği de görülmektedir. Ghezali’ye göre insan haklarından yararlanmayla çevreye yönelik müdahaleler arasında dar bir bağ, hassas bir etkileşim vardır. Çevreye verilen zararlar, insan haklarından yararlanmak hususunda da olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu kapsamda; bazı hakların, çevrenin bozulmasının zararlı etkilerinden doğrudan haleldar olduğu söylenebilir. Yaşam hakkı, diğerlerine oranla daha doğrudan biçimde çevrenin korunmasına bağlıdır. Çevrenin durumu, hem kaliteli bir yaşam hakkının hem de yaşam hakkının bir değişkenidir.⁴⁵⁹ Ghezali çevrenin bozulması nedeniyle yaşam hakkı üzerinde oluşan tehdidin, yaşam kalitesinin değil; yaşam hakkının ihlali olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmiştir⁴⁶⁰.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne yapılan birçok başvuruda, çevre kirliliğinin başvuruçuların yaşam hakkını ihlal ettiği ileri sürülmüştür⁴⁶¹. Mahkemenin yerleşik içtihadıysa çevre hakkına ilişkin davalarda, başvuruyu konut hakkı, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkına uygunluk bakımından incelemek

⁴⁵⁷ Dinah Shelton, “Human Rights, Environmental Rights And The Right To Environment”, s. 112-113, **Stanford Journal Of International Law**, 28:103, 1991-1992, ss. 103-138.

⁴⁵⁸ Demerieux, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁵⁹ Mahfoud Ghezali, “Les Nouveaux Droit Fondemanteaux De L’Homme”, s. 90, in **Vers Un Nouveau Droit De L’Environnement?**, Réunion Mondiale Des Juristes Et Associations De Droit De L’Environnement, Limoges, 2001, ss. 85-116.

⁴⁶⁰ Ghezali, **a.g.m.**, s. 91.

⁴⁶¹ Yaşam hakkı ihlalinin ileri sürüldüğü çevre davalarına Lopez Ostra/İspanya Davası, Başvuru no: 16798/90, 09.12.1994, Di sarno ve Diğerleri/İtalya Davası, Guerra ve Diğerleri/İtalya Davası, Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası ve Moreno Gomez/İspanya Davası, Başvuru no: 4143/02, Karar tarihi: 16.11.2004 örnek gösterilebilir.

yönündedir⁴⁶². AİHM, insan hakları kavramıyla çevre kavramı arasında bir bağlantı kurmakta ve insan hakları bağlamını genişletmek suretiyle çevrenin korunmasını sağlamaktadır⁴⁶³. Ancak AİHM, sözü edilen korumayı çevre hakkını, doğrudan doğruya yaşam hakkıyla ilgilendirmek veya yaşam hakkının bir parçası olarak kabul etmek yöntemiyle geliştirmemiştir. Bununla birlikte AİHM, Öneriyıldız/Türkiye Davası'nda⁴⁶⁴ yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Dava, AİHM'nin bir çevre davasında yaşam hakkının ihlal edildiği sonucuna vardığı tek örnek olması bakımından önemlidir. Öneriyıldız/Türkiye Davası'nın başvuruçuları, Ümraniye Gecekondü Bölgesi'nde ikamet eden yakınlarını Ümraniye Çöplüğü'nde meydana gelen patlama nedeniyle kaybetmişlerdir. Dolayısıyla, dava konusu olayda insanların yaşamlarını kaybetmeleri söz konusu olmuştur. Oysa; çevre hakkına ilişkin AİHM önüne gelen diğer davalarda, kirliliğin tehlikeli boyutlara ulaşmasına ve başvuruçuların sağlıklarını tehdit etmesine rağmen kirlilik nedeniyle bir ölüm gerçekleşmemiştir. AİHM Öneriyıldız/Türkiye Kararı'nda hükümetin, gecekondu bölgesinde yaşayan kişilerin yaşamlarına yönelik tehditleri bertaraf etmek için somut girişimlerde bulunmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, somut önlemler almayan hükümetin, bölgede yaşayanların, karşı karşıya oldukları riski değerlendirmelerine yarayacak bilgiyi de burada yaşayanlara sağlamadığına değinmiştir⁴⁶⁵.

AİHM, yaşam hakkına ilişkin ihlallerin salt kamu görevlilerinin fiillerinden kaynaklanmayacağını ifade etmiştir. Mahkemeye göre devletin, yaşam hakkını güvence altına almaya yönelik ödevi sadece negatif bir ödev olmayıp pozitif ödevleri de kapsamaktadır. Buna göre devlet, kamusal olsun veya olmasın, yaşam hakkının ihlalini gündeme getirebilecek, çöp toplama merkezlerinin işletilmesi gibi doğa için tehlikeli endüstriyel faaliyetler söz konusu olduğunda yaşam hakkının korunmasına ilişkin pozitif yükümlülüklerini yerine getirmelidir⁴⁶⁶. Fitzmaurice, Öneriyıldız/Türkiye Kararı'ndan tehlikeli faaliyetler söz konusu olduğunda AİHS m. 2'nin gerektirdiği pozitif yükümlülüklerle AİHS m. 8'in gerektirdiği pozitif

⁴⁶² Bkz.: Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 96.

⁴⁶³ Lucretia Dogaru, "Preserving The Right To A Healthy Environment In The ECHR Jurisprudence", s. 141, **Curentul Juridic**, Vol: 47, 2011, ss. 137 – 144.

⁴⁶⁴ Öneriyıldız/Türkiye Davası'na ilişkin maddi vakıalara "AİHM Kararlarında Bilgilenme Hakkı" başlığı altında değinilmiştir.

⁴⁶⁵ Öneriyıldız/Türkiye Kararı, par: 108.

⁴⁶⁶ Öneriyıldız/Türkiye Kararı, par: 71.

yükümlülüklerin birbiriyle örtüştüğü sonucunun ortaya çıktığını ileri sürmektedir⁴⁶⁷. Fitzmaurice'ye göre çevresel zararlara ilişkin davalarda AİHS m. 2'nin uygulanabilir olduğu durumlarda, AİHS m. 2 ile AİHS m. 8'in birbirine yaklaşabildiği görülmektedir⁴⁶⁸. Çevre için tehlikeli bir faaliyet nedeniyle hem AİHS m. 2'nin hem de m. 8'in ihlali mümkün olabilirse de değinilen maddelerin öngördükleri pozitif yükümlülüklerin her zaman için örtüşmesi mümkün olmayacaktır. Örneğin, konut hakkını güvence altına almak için alınacak bir önlemin yaşam hakkını korumak için yetersiz olması ve yaşam hakkının korunması amacıyla farklı bir önlemin alınması gündeme gelebilecektir.

Öneryıldız/Türkiye Kararı, çevre için tehlikeli faaliyetler söz konusu olduğunda devletin, kişilerin yaşam haklarını korumak için gerekli önlemleri somut bir biçimde hayata geçirmekle yükümlü olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Yukarıda da belirtildiği üzere AİHM'nin çevre davalarında, yaşam hakkına uygunluk bakımından bir denetim yapması oldukça istisnai bir durumdur. AİHM'nin çevre davalarında, yaşam hakkı bağlamında yaptığı incelemenin istisnai niteliğine dikkat çeken Duymaz, temelinde termik santrallerin faaliyetleri bulunan Okyay ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda başvuruçular lehine karar verilmesinin sebeplerinden birini, başvuruçuların yaşam hakkına değil ve fakat doğrudan doğruya çevre hakkına dayanmaları olarak göstermektedir. AİHM'nin yaşam hakkına ilişkin kararlarını göz önünde bulunduran Duymaz, termik santrallerin yakınında ikamet eden başvuruçuların yaşam hakkı ihlali iddiasında bulundukları bir başvurunun kabul edilemez olarak değerlendirileceği kanaatindedir⁴⁶⁹. Bununla birlikte, yaşamsal bir riskin söz konusu olması halinde AİHS m. 2'nin işletilmesi elbette imkansız olmayacaktır. Nitekim Öneryıldız/Türkiye Davası'nda AİHM, çevre hakkıyla yaşam hakkının iç içe geçebileceğini ortaya koymuştur⁴⁷⁰.

⁴⁶⁷ Malgosia Fitzmaurice, "Case Note: The European Court Of Human Rights, Dubetska and Others v. Ukraine, Judgment of 10 February 2011", s. 108, 13 **Environmental Law Review**, 2011, ss. 107-114.

⁴⁶⁸ Fitzmaurice, **Case Note: The European Court Of Human Rights, Dubetska and Others v. Ukraine, Judgment of 10 February 2011**, s. 109.

⁴⁶⁹ Duymaz, **a.g.m.**, s. 138 – 139.

⁴⁷⁰ Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 8.

4.2. AİHM Kararlarında Özel Hayata, Aile Hayatına ve Konutuna Saygı Gösterilmesi Hakkı ile Çevre Hakkı İlişkisi

Çalışmanın bu bölümünde, AİHM'nin AİHS m. 8'i ölçü norm olarak karara bağladığı çevre davalarına yer verilecektir. Bu çerçevede; çevre hakkıyla AİHS m. 8 arasındaki ilişkiye ve AİHM'nin çevre davalarında AİHS m. 8'i yorumlama biçimine değinilecektir.

Daha önce de ifade edildiği üzere; çevre hakkı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde düzenlenmiş bir hak değildir. Bu nedenle AİHM, çevre hakkına ilişkin olarak ancak dolaylı bir koruma sağlayabilmektedir. AİHM'nin dolaylı bir koruma sağlaması ise çevre hakkının, birçok davada AİHS m. 8'le ilişkilendirilmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Özel hayatın ve aile hayatının korunması başlıklı AİHS m. 8 şöyledir:

Özel hayatın ve aile hayatının korunması

Madde 8:

Herkes özel hayatına, aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.

Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir.

Görüldüğü üzere AİHS m. 8'in koruma alanına özel hayat, aile hayatı, konut ve haberleşme dahildir. AİHM'nin çevre hakkına ilişkin kararlarının ise özel hayat, aile hayatı ve konut hakkı bağlamında yoğunlaştığı ve çoğu zaman, çevre hakkının bu haklardan hangisiyle ilişkilendirildiğinin açıkça belirtilmediği görülmektedir.

Bu bölümde ele alınacak ilk karar Lopez Ostra/İspanya Kararı⁴⁷¹ olacaktır zira adı geçen karar, AİHM'nin çevre hakkına ilişkin ilke kararlarından biridir. Fitzmaurice/Marshall'a göre Lopez Ostra/İspanya Kararı, AİHS'de çevre hakkı açıkça düzenlenmiş olmamasına rağmen insan haklarıyla çevre arasındaki bağlantının kurulabilmesi için AİHS m. 8'in uygun ve yeterli olduğunu ortaya koyan ilk karardır⁴⁷². Lopez Ostra/İspanya Davası'nda her ne kadar doğrudan doğruya çevre

⁴⁷¹ Lopez Ostra/İspanya Kararı, Başvuru no: 16798/90, 09.12.1994.

⁴⁷² Malgosia Fitzmaurice/Jill Marshall, "The Human Rights To A Clean Environment – Phantom Or Reality? The European Court Of Human Rights And English Courts Perspective On Balancing Rights In Environmental Cases", s. 117, **Nordic Journal Of International Law** 76(2007), s. 103-151.

hakkı kavramına yer verilmese de, AIHS m. 8 bağlamında çevrenin unsurları ve kirlilik çeşitleri ele alınmıştır. Davada, başvuru konusu olay, AIHS m. 8 çerçevesinde incelenmiş olsa da Mahkemenin aile hayatına ve özel hayata saygı hakkından ziyade, örtülü bir biçimde çevre hakkına ilişkin değerlendirmelerde bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. AIHS'nin çevre hakkını açıkça içeren bir hukuk enstrümanı olmaması karşısında, bu durum yadırgatıcı olmasa gerektir.

Başvurucu Lopez Ostra, eşi ve iki kızıyla birlikte İspanya'nın Lorca Kenti'nde yaşamaktadır. SACURSA isimli bir şirket, başvurucunun evinin on iki metre uzağına su ve çöp arıtma tesisi kurmuştur. Sözü edilen tesis, Temmuz 1988'de faaliyete geçmiştir. Başvurucu; ruhsatsız çalışan arıtma tesisinin yaydığı kötü koku, tekrarlı gürültü ve neden olduğu hava kirliliği nedeniyle konut hakkı ve dolayısıyla özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı (AIHS m. 8/1) ile işkence yasağının –insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele yasağının- (AIHS m. 3) ihlal edildiğini iddia etmiştir. Başvurucu; kötü koku, gürültü kirliliği ve hava kirliliği nedeniyle 1988 Yılı'nın Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında kendi konutunda yaşayamamış, şehir merkezinde kirasını belediyenin ödediği bir evde yaşamak zorunda kalmıştır. Başvurucu ve ailesi, Ekim 1988'de konutlarına geri dönmüşler ve Şubat 1992'ye kadar kendi konutlarında ikamet etmişlerdir. Başvurucu Lopez Ostra ve ailesi, 01.01.1992 tarihinde, yine şehir merkezinde kirası belediye tarafından karşılanan bir evde yaşamaya başlamışlardır. Taşınmaların neden olduğu ve arıtma tesisinin konutları üzerinde bıraktığı olumsuzluklar nedeniyle başvuru ve eşi 23.02.1993 tarihinde şehrin başka bir bölgesinden ev satın almışlardır. Çevre kirliliğine neden olan arıtma tesisi, 27.10.1993 tarihinde iç hukuk çerçevesinde verilen bir karar doğrultusunda geçici olarak kapatılmıştır.

Başvurucu, arıtma tesisinin yarattığı kirlilik nedeniyle kendisinin ve kızının sağlıklarının bozulduğunu, konut hakkının kullanılamaz hale geldiğini beyan etmiştir. Başvurucunun şikayeti, kamu otoritelerinin koku, gürültü ve hava kirliliği konusunda hareketsiz kalmış olmaları noktasında düğümlenmektedir.

Başvuruyu inceleyen Komisyon, AIHS m. 8'in ihlal edildiğine oybirliğiyle karar vermiştir. AIHS m. 3'e ilişkin bir ihlal Komisyon tarafından tespit edilmemiştir. Komisyon; gerek başvuru gerek hükümet tarafından sunulan tıbbi raporları ve bilirkişi raporlarını incelemiş ve arıtma tesisinin yaydığı hidrojen sülfürün, hukuken izin verilen sınırları aştığını tespit etmiştir. Komisyon, yüksek

hidrojen sülfür oranının, yakınlardaki evlerde ikamet edenlerin sağlığı için bir tehlikeye neden olabileceğini ve başvurucunun kızının karşılaştığı sorunlar ile sözü edilen salınım arasında bir nedensellik bağı bulunabileceğini ortaya koymuştur. Bu noktada; Komisyonun, hava kirliliğine ve hava kirliliğinin insan sağlığı üzerindeki etkilerine yönelik tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla; çevre kirliliğine yönelik tespitler, Komisyon tarafından AİHS m. 8 kapsamında yapılan bir incelemenin içeriğine dahil edilmektedir⁴⁷³.

Lopez Ostra/İspanya Kararı'nı ayırt edici kılan hususlardan biri AİHM'nin çevreye yönelik önemli bir müdahale ile AİHS m. 8 arasındaki ilişkiyi kurmasıdır. Mahkeme; çevreye yönelmiş ciddi bir müdahalenin, kişilerin esenliğini olumsuz etkileyebileceğini belirtmiştir. Çevreye yönelik ciddi bir kalkışma, ilgililerin sağlıklarını ciddi bir tehlikeye düşürmeksizin de özel ve aile yaşamlarını olumsuz etkilemek suretiyle konutlarını kullanmalarını engelleyebilecektir⁴⁷⁴. Kararda, “çevreye karşı önemli/ciddi kalkışma” kavramının kullanılması eleştirilmiştir. Bu durumun, çevreye yönelik müdahalelerin dar yorumlanması gibi bir sonuca neden olabileceği ifade edilmiştir. Çevre davalarında AİHS m. 8 bağlamında bir inceleme yapılabilmesi için çevreye yönelik bir müdahalenin yeterli görülmesi, bu müdahalenin “önemli/ciddi” olmasının aranmaması gerektiği belirtilmiştir⁴⁷⁵.

Mahkeme, çevreye yönelik müdahalelerin kişilerin esenliğini bozabileceği görüşündedir. Diğer taraftan; kararla birlikte çevreye yönelik müdahalelerin konut hakkını ortadan kaldırabileceğine de işaret etmek gerekir. Ancak Lopez Ostra/İspanya Kararı'nda ölçü norm olarak AİHS m. 8 kullanılmakla birlikte ihlal edilen hakkın, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkı mı, yoksa konut hakkı mı olduğu net bir biçimde belirtilmemiştir⁴⁷⁶. Başka bir anlatımla; çevresel zarardan korunan değerlerin hangisi olduğu açık değildir. Ancak Thornton/Tromans davanın, şehrin ekonomik esenliğiyle başvurucunun konut hakkının etkin kullanımı arasındaki bir seçime dayandığı görüşündedir⁴⁷⁷.

Dava konusu olayda, çevre kirliliğinin farklı türleri bir arada bulunmaktadır. Başvurucu koku, gürültü ve hava kirliliğine ayrı ayrı değinmiştir. AİHS'de çevre

⁴⁷³ Lopez Ostra/İspanya Kararı, par: 49.

⁴⁷⁴ Lopez Ostra/İspanya Kararı, par: 51.

⁴⁷⁵ Richard Desgagné/Judith Hippler Bello, “Lopez Ostra v. Spain”, s. 790, **The American Journal Of International Law**, Vol: 89, No: 4, October 1995, ss. 788-791.

⁴⁷⁶ Desgagné/Bello, **a.g.m.**, s. 789.

⁴⁷⁷ Thornton/Tromans, **a.g.m.**, s. 53.

hakkına ilişkin bir düzenleme bulunmadığı için başvurunun, kirliliğin sonuçları ile sağlık ve konut hakkı üzerindeki etkilerini ileri sürmesi, AİHS kapsamında bir koruma sağlamak amacı göz önünde bulundurulduğunda doğaldır. Nitekim AİHM de İspanyol Devleti'nin, arıtma tesisinin Lorca Kenti'ne sağladığı ekonomik kazanım ile başvurunun özel ve aile yaşamına saygı hakkı arasında adil bir denge kuramadığına hükmetmiştir⁴⁷⁸. Kirliliği ortadan kaldırmayan devlet, AİHS m. 8'i ihlal etmiştir.

Lopez Ostra/İspanya Kararı'nda AİHM, “çevreye verilen ağır zararlar, kişinin sağlığını ciddi bir şekilde tehlikeye sokmasa bile konut hakkından faydalanmasını engelleyerek aile ve özel yaşamına zarar verebilir” tespitinde bulunarak⁴⁷⁹ başvurucuyu sağlığının bozulduğunu ispat etme yükünden kurtarmıştır. Eş söyleyişle; çevre kirliliği, kişinin sağlığını ciddi bir şekilde tehlikeye atmasa dahi kirlilik, AİHS m. 8'in ihlaline neden olabilecektir. Duymaz; sözü edilen hususu, kararın en çarpıcı noktası olarak nitelendirmektedir⁴⁸⁰. Nitekim AİHM, Lopez Ostra/İspanya Kararı'nda ortaya koyduğu bu ilkeye sonraki kararlarında da yer vermiştir. Örneğin Zammit Maempel/Malta Kararı'nda da AİHM, AİHS'de çevre hakkına ilişkin bir düzenleme olmadığını ancak bireylerin esenliğini etkileyen veya onların aile yaşamlarıyla özel yaşamlarını olumsuz etkileyecek surette konutlarını kullanmalarına engel olan kirliliğin, sağlık bakımından bir tehlikeye neden olmasa dahi AİHS m. 8'in uygulanmasını gerektireceğini açıkça ifade etmiştir⁴⁸¹.

Öte yandan; dava konusu olayda çevre kirliliğine neden olan tesisin ruhsatsız olarak faaliyet göstermesi de önem taşımaktadır. Tesisin hukuka aykırı olarak işletilmesi karşısında, AİHM'nin bir uluslararası mahkemenin sahip olduğu “denetleme yetkisini” kullandığı söylenebilir⁴⁸². Mahkeme, tıpkı Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'nda olduğu gibi ulusal mahkemelerin, çevreye zararlı faaliyetin durdurulmasına karar verdiğini ancak ulusal mahkeme kararlarının, ulusal siyasi makamlarca görmezden gelindiğine de dikkat çekmektedir⁴⁸³.

AİHM, başvurunun birkaç yıl boyunca çok zor şartlarda yaşadığını vurgulamakla birlikte, söz konusu durumun AİHS m. 3 çerçevesinde aşağılayıcı

⁴⁷⁸ Lopez Ostra/İspanya Kararı, par: 58.

⁴⁷⁹ Lopez Ostra/İspanya Kararı, par: 51.

⁴⁸⁰ Duymaz, **a.g.m.**, s. 132.

⁴⁸¹ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 36; Benzer yönde bkz.: Branduşe/Romanya Kararı, par: 65; Kyrtatos/Yunanistan Kararı, par: 52.

⁴⁸² Demerieux, **a.g.m.**, s. 11.

⁴⁸³ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 16.

muamele teşkil etmeyeceği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte Demerieux'e göre AİHM'nin yaklaşımı, somut olay gerektirdiğinde çevre davalarında AİHS m. 3'ün uygulanabileceği yönündedir⁴⁸⁴. Gerçekten, kirliliğin insan onurunu zedeleyecek kadar uzun süre devam etmesi, çok yoğun bir hal alması gibi şartlar bir araya geldiğinde Sözleşmenin 3. maddesinin ihlaline hükmedilmesi imkansız olmasa gerektir.

AİHM, birçok kararında AİHS m. 8'in taraf devletler için pozitif yükümlülükler öngördüğünü ifade etmiştir⁴⁸⁵. Lopez Ostra/İspanya Davası'nda, devletin yerine getirmedeği pozitif yükümlülük, çevre kirliliğinin (koku, gürültü ve salınımın) ortadan kaldırılmasıdır. Somut olayda devlet, kirliliği ortadan kaldırmaya yönelik bir eylemde bulunmayarak konut hakkının kullanımını imkansız kılmıştır.

Lopez Ostra/İspanya Kararı, çevre hakkına ilişkin davalarda AİHS m. 8'in ölçü norm olarak kullanılacağını ortaya koyan bir ilke kararı niteliğindedir. Lopez Ostra/İspanya Kararı'yla AİHM, çevre hakkından söz etmese de çevre hakkını AİHS m. 8 ile ilişkilendirebileceği surette dolaylı olarak koruyacağını ortaya koymuştur. Adı geçen kararıyla Mahkeme, özel yaşama, aile yaşamına ve konutuna saygı gösterilmesi hakkının etkin kullanımının, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını da içerdiğini ifade etmiştir⁴⁸⁶.

Öğretide, AİHM'nin adı geçen kararda özel yaşama, aile yaşamına ve konutuna saygı gösterilmesi hakkını yorumlama biçiminin, karardan kirlenmemiş bir çevre hakkının okunmasına izin verdiği ileri sürülmektedir⁴⁸⁷. Karar, Mahkemenin toplumun ekonomik menfaatlerinden çok bireyin çevresel şikayetlerinden yana "yeşil bir meyil" gösterdiği ilk karar olarak nitelendirilmektedir⁴⁸⁸. Pedersen de AİHS'nin çevre hakkına ilişkin doğrudan bir koruma sağlamadığını ortaya koymasına rağmen Lopez Ostra/İspanya Kararı'nı, AİHM içtihadında bir dönüm noktası olarak görmektedir⁴⁸⁹. Marguénaud da Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, Öneriyıldız/Türkiye ve Lopez Ostra/İspanya Kararı'yla AİHM'nin, çevre hakkıyla sağlanabilecek bir korumaya eşdeğer, somut ve etkin bir korumanı başlangıcını

⁴⁸⁴ Demerieux, **a.g.m.**, s. 14.

⁴⁸⁵ Bkz.: Airey/İrlanda, Başvuru no: 6289/73, 09.10.1979, par.: 32.

⁴⁸⁶ Sudre, **a.g.e.**, s. 530.

⁴⁸⁷ Demerieux, **a.g.m.**, s. 14.

⁴⁸⁸ Fitzmaurice/Marshall, **a.g.m.**, s. 117-118.

⁴⁸⁹ Pedersen, **European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?**, s. 18.

sağladığı kanaatindedir⁴⁹⁰. Lopez Ostra/İspanya Kararı, çevreye yönelik saldırıların insan hakları ihlali olarak değerlendirilebileceğine yönelik hukuki arzusun ve içtihadi esnekliğin bir kanıtıdır⁴⁹¹.

Kanaatimce Lopez Ostra/İspanya Kararı'nı, dikkat çekici kılan bir husus da kararın, çevre hakkına ilişkin ihlaller karşısında, AİHM'ye başvurma seçeneğini etkin bir seçenek olarak ortaya çıkarmış olmasıdır. Sözleşmede, açıkça düzenlenmemiş olmasına rağmen çevre hakkının da AİHM tarafından korunabileceği ortaya konduğundan AİHM'ye başvuru, çevre hakkının ihlali söz konusu olduğunda –etkililiği ve elverişliliği tartışmalı da olsa- bir hukuki çözüm yolu olarak belirlemiştir.

AİHM, daha sonraki birçok kararında AİHS m. 8'i ölçü norm olarak çevre hakkına yönelik bir koruma sağlamıştır. Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Davası sonucunda verilen karar da bu kararlardan biridir. Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda da başvuru, siyanürle altın aramanın çevre üzerindeki olumsuz etkilerine dikkat çekmişlerdir. Başvurucular İdarenin, siyanürle altın aranmasına izin vermesinin AİHS m. 8'in ihlali anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Hükümet, konunun AİHS m. 8'in uygulama alanına girmediğini savunmuşsa da AİHM, Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı'na atıf yaparak çevresel etki değerlendirmesi neticesinde bir madencilik faaliyetinin tehlikeli etkileriyle kişilerin özel yaşamı ve/veya aile yaşamı arasında yeterince dar bir bağlantı kurulduğunda AİHS m. 8'in uygulama alanı bulacağını belirtmiştir. Eş söyleyişle Mahkeme, madencilik faaliyetlerinin çevre üzerindeki etkileriyle, özel yaşam ve/veya aile yaşamı arasında bir bağlantı kurulabildiği takdirde AİHS m. 8'e ilişkin bir inceleme yapılabileceğine hükmetmiştir⁴⁹². Kararın ilginç olan yönü, Mahkemenin, madencilik gibi çevre üzerinde önemli ölçüde etki bırakabilecek bir faaliyetin AİHS m. 8'le ilgilendirilebilmesinin önünü kapatmamış olmasıdır. Bu yönüyle karar, AİHS m. 8'in çevre davalarındaki uygulama alanını genişletmektedir.

Fadeieva/Rusya Davası da endüstriyel kirliliğin konu edildiği bir davadır. Başvurucu Fadeieva, bir çelik fabrikasının yakınında ikamet etmektedir. Başvurucu, çelik fabrikasının neden olduğu başta hava kirliliği olmak üzere ekolojik zararlar nedeniyle konut hakkının ve özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvurucu, AİHM'ye başvurmadan önce Rus

⁴⁹⁰ Marguénaud, **a.g.m.**, s. 201.

⁴⁹¹ Dogaru, **a.g.m.**, s. 141.

⁴⁹² Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 39.

mahkemelerine başvurarak kendisine sağlıklı ve temiz bir çevrede konut veya yeni bir konut edinmek üzere kaynak sağlanmasını talep etmiştir. Ancak başvurunun talebi, mahkeme tarafından kabul görmesine rağmen somut olarak karşılanmamıştır. Somut olayda taraflar, çelik fabrikasının endüstriyel faaliyeti nedeniyle fabrikanın bulunduğu bölgede bir kirliliğe neden olduğu konusunda mutabıktırlar. Ancak başvuru sözü edilen kirliliğin, sağlığını ve özel yaşamını ağır şekilde etkilediğini iddia ederken hükümet, kirliliğin iddia edilen yoğunlukta olmadığını savunmuştur⁴⁹³.

AIHM, ekolojik düzenle ilgili sorunlar söz konusu olduğunda AIHS m. 8'in uygulanabilmesi için çevreye yönelik müdahalenin, başvurunun konut hakkı veya aile ve özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkı üzerinde de etki bırakması gerektiğini genel bir ilke olarak ortaya koymuştur. Mahkeme, AIHS m. 8'in uygulama alanı bulabilmesi için çevre kirliliğinin sonuçlarının, asgari bir düzeyin üzerinde olması gerektiğinin altını çizmiştir⁴⁹⁴. Mahkeme anılan asgari düzeyin, somut duruma göre belirleneceğini eklemiştir. Buna göre, kirliliğin sonuçlarının asgari bir düzeyi geçip geçmediği tespit edilirken çevreye yönelik müdahalenin süresine, yoğunluğuna, yarattığı fiziksel ve ruhsal etkilere bakılacak, çevrenin genel durumu da göz önünde bulundurulacaktır. AIHM, çevreye yönelik müdahalenin ortaya çıkardığı zararın, herhangi bir modern şehirde 'ihmal edilebilir' düzeyde kaldığı söylenebiliyorsa AIHS m. 8'in uygulama alanı bulamayacağı kanaatindedir⁴⁹⁵. Mahkeme, somut olayda AIHS m. 8'in ihlal edilip edilmediğine ilişkin incelemesini iki aşamada yapmıştır. İlk, çevreye yönelik bir müdahale olup olmadığı; ardından ise bu tür bir müdahale varsa sonuçlarının, başvurunun iddia ettiği yoğunlukta olup olmadığı incelenmiştir. Bu kapsamda; Fadeieva/Rusya Kararı'nda, AIHM'nin çevre davalarında uygulayacağı bazı ilkeleri ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Buna göre ilkin Mahkeme, çevre davalarının AIHS m. 8 doğrultusunda karara bağlanmasını ancak belli koşullar altında, sınırlı olarak mümkün görmektedir. İkinci olarak AIHS'nin çevre hakkını içermediği ve çevresel sorunların ancak konut, aile yaşamı ve özel yaşam üzerindeki etkileri bağlamında ele alınabileceği vurgulanmıştır. Fİtzmaurice/Marshall bu hususu, kararın en önemli noktası olarak nitelendirmekte ve kararda yer alan üçüncü ilkeyi de çevresel konularda, devletlerin

⁴⁹³ Fadeieva/Rusya Kararı, Başvuru no: 55723/00, Karar tarihi: 09.06.2005, par: 66 -67.

⁴⁹⁴ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 11.

⁴⁹⁵ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 69.

geniş bir takdir yetkisine sahip olması şeklinde tespit etmektedir⁴⁹⁶. Mahkemenin sözü edilen yaklaşımı, çevremerkezli bir yaklaşım olarak nitelendirilemeyecektir zira çevreye yönelik her türlü müdahale karşısında bir hukuki koruma sağlanmadığı anlaşılmaktadır. AİHM, çevre hakkının ihlali için çevresel zararın belli bir eşiği aşmasını beklemektedir. Hal böyle olunca, gerek AİHM'nin çevre hakkına ilişkin olarak sağladığı denetim; gerek insan hakları enstrümanı aracılığıyla çevrenin korunmasının mümkün olup olmadığı hususunun tartışılabilir hale geldiği açıktır.

Mahkeme dosyada mübrez belgelerden, başvurucunun yaşadığı bölgedeki kirlilik seviyesinin, iç hukukla belirlenen sınırların üzerinde olduğunu anlaşıldığını not etmiştir⁴⁹⁷. Kararda dikkat çeken hususlardan biri, AİHM'nin talebine rağmen hükümetin, bazı kirlilik ölçüm sonuçlarını Mahkeme'ye sunmamış olmasıdır. AİHM bu durumu, söz konusu ölçüm sonuçlarının, başvurucunun yaşadığı bölgedeki kirlilik oranlarının bazı dönemlerde, Mahkeme'ye bildirilen seviyelerden daha yüksek olduğunu ortaya koyması şeklinde yorumlamıştır. Eş söyleyişle; kirlilik seviyesinin, Mahkeme'ye iletilenden daha yüksek olduğu dönemlere ilişkin ölçüm sonuçları hükümet tarafından, AİHM'nin talebine rağmen Mahkeme'ye sunulmamıştır⁴⁹⁸. Mahkeme, başvurucunun yaşadığı bölgedeki ölüm oranının, Rusya'nın diğer bölgelerine oranla daha yüksek olduğunu da not etmiştir⁴⁹⁹. Fadeieva/Rusya Davası'nda AİHM, başvurucunun temiz bir bölgedeki konut talebinin Rus mahkemeleri tarafından kabul edilmesine özel bir önem atfetmiştir. AİHM'ye göre, çelik fabrikasının neden olduğu kirliliğin, başvurucunun özel hayatı üzerinde olumsuz bir etki yarattığı; başvurucunun konutunun, daha güvenli bir yerde bulunması gerektiği Rus iç hukuku aracılığıyla da tespit edilmiştir⁵⁰⁰. Mahkeme, başvurucunun konutundaki yaşam kalitesinin kirlilik nedeniyle azaldığını gözlemlemiştir. AİHM, kirlilik nedeniyle başvurucunun sağlığı ve esenliği üzerinde oluşan zararın, AİHS m. 8'in uygulanması için gereken eşiği aştığı sonucuna varmıştır⁵⁰¹.

AİHM, devletin çelik fabrikasının sahibi veya işletmecisi olmadığını belirterek somut olayda devletin AİHS m. 8 bağlamındaki ödevinin, özel sektör faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesi şeklinde belirlediğini ortaya koymuştur. Mahkeme,

⁴⁹⁶ Fitzmaurice/Marshall, **a.g.m.**, s. 132.

⁴⁹⁷ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 83.

⁴⁹⁸ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 84.

⁴⁹⁹ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 85.

⁵⁰⁰ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 86.

⁵⁰¹ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 88.

çevreye ilişkin konularda devletin sorumluluğunun, özel sektörün faaliyetlerini gereğince düzenlemekten kaynaklanabileceğini ifade etmiştir⁵⁰². Gerçekten; çevre için tehlikeli faaliyetler söz konusu olduğunda devletin pozitif yükümlülüğü ilkin, kirliliğe neden olan faaliyetlere ilişkin yasal ve idari bir çerçeve oluşturmaktır. Eş söyleyişle; devletin, kirliliğe neden olan etkinliklerle ilgili gerekli yasal ve idari düzenlemeleri yapması, AİHS m. 8'in bir gereğidir⁵⁰³. Kararda, kirliliğin öngörülemeyen ve ani bir vakıa olmadığının, süregelen bir durum olduğunun ve devletin, kirliliği azaltabilecek veya önleyebilecek önlemleri alabilecek konumda bulunduğu belirtilmesi de önem taşımaktadır⁵⁰⁴.

AİHM, Rus mahkemelerinin kararına rağmen başvurunun kirliliğin kaynağından uzaklaştırılmadığını, yeni bir konut edinmesine yönelik mahkeme kararının başvurucuya somut bir yarar sağlamadığını⁵⁰⁵; hükümetin, başvurunun menfaatleriyle genel ekonomik menfaat arasındaki dengeyi kurmak için konut değiştirme dışında başka önlemlere de başvurabileceğini; başvurunun yaşadığı bölgedeki kirlilik sorununun hızlı bir biçimde çözülebilecek nitelikte olmadığını; sorunun hangi önlemlerle çözüleceğini AİHM'nin tespit edemeyeceğini ve fakat AİHM'nin, hükümetin sorunu özenle ele alıp almadığını ve çatışan menfaatleri dengelemek için durumu bir bütün olarak değerlendirip değerlendirmedeğini inceleyeceğini ifade etmiştir⁵⁰⁶. Mahkeme, AİHS m. 8 bağlamındaki pozitif yükümlülüklerin nasıl yerine getirileceğini taraf devletlere dikte edemeyeceğini; bu bağlamda, başvurucuya ücretsiz olarak yeni bir konut verilmesi şeklinde bir çözüm öneremeyeceğini belirtmiştir. Ancak somut olayda hükümetin, başvurunun ve kirlilikle karşı karşıya olan bölge sakinlerini riskli bölgeden uzaklaştırmak için yeni bir konut edindirmekle sınırlı olmamak üzere herhangi bir girişimde bulunmadığını gözlemlemiştir⁵⁰⁷. AİHM, AİHS m. 8'in öngördüğü pozitif yükümlülükleri herhangi bir surette yerine getirmeyen hükümetin, başvurunun konut hakkını ve özel yaşamına saygı hakkını ihlal ettiği sonucuna varmıştır.

Fadeieva/Rusya Kararı'nı önemli kılan hususlardan biri de çevreye müdahale teşkil eden faaliyetin iç hukuka uygunluğu hususuna AİHM'nin kararda yer vermiş

⁵⁰² Fadeieva/Rusya Kararı, par.: 89; Benzer yönde bkz.: Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 134.

⁵⁰³ Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 9.

⁵⁰⁴ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 90, 92.

⁵⁰⁵ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 123.

⁵⁰⁶ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 128.

⁵⁰⁷ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 133.

olmasıdır. AİHM, çevreye müdahale niteliğindeki faaliyetin, iç hukuk normlarına uygun bir şekilde yürütülüp yürütülmediğini inceleyeceğini ancak, iç hukuka uygunluk ölçütünün müstakil bir biçimde, ihlal kararına doğrudan gerekçe teşkil edecek nitelikte olmadığını; ihlal kararı verilirken değerlendirilecek ölçütlerden biri niteliğinde olduğunu açıkça ifade etmiştir⁵⁰⁸. Fadeieva/Rusya Davası'nda başvuru, endüstriyel kirlilikten ölçülebilir bir zarar görmemiş olmakla birlikte, endüstriyel kirliliğin ulusal hukukun belirlediği sınırın üzerinde olduğu davada ispatlanmıştır. Pedersen'e göre Fadeieva/Rusya Kararı, endüstriyel kirliliğin ulusal standartların üzerinde olması halinde AİHM'nin, AİHS m. 8'in ihlaline hükmetme eğiliminde olduğunun göstergesidir⁵⁰⁹. Boyle de değinilen görüşü desteklemektedir. Boyle'ye göre, her ne kadar AİHM bireylerin haklarıyla toplumun ihtiyaçları arasında bir denge kurulmasına atıf yapsa da devletin, ulusal hukukunu uygulamaktan kaçınmış olması, bireyin menfaatleriyle toplumun menfaatleri arasındaki dengeye yönelik bir savunma için kapıları kapatmaktadır. Boyle, Fadeieva/Rusya Kararı ışığında çevre davalarında ulusal hukuka aykırılığın, aynı zamanda AİHS'ye de aykırılık anlamına geleceğini savunmaktadır. Şöyle ki; devletler, toplumun ihtiyaçlarının, ulusal hukuk uygulanmayarak karşılanabileceğine AİHM'yi ikna edemez⁵¹⁰. Ancak öğretilde, değinilen görüşün aksi yönünde görüşler de bulunmaktadır. Boyle'nin açıklamalarına değinen Bonine/Kravchenko, Fadeieva/Rusya Kararı'ndan hareketle, ulusal hukuka aykırılığın, tek başına AİHS m. 8 'in ihlali sonucuna götüreceğini söylemek için çok erken olduğunu belirtmektedir⁵¹¹. İfade etmek gerekir ki ulusal hukuka aykırı davranılarak çevre hakkının ihlal edilmesi halinde, hukukun genel ilkelerinden olan hukuk devleti ilkesine aykırılık da gündeme gelecektir. Bir devletin, kendi iç hukukuna aykırı davranarak menfaatler dengesini gözetmediği savunmasında bulunması; hukuk devleti ilkesine “rağmen” hukuka uygun davranıldığı gibi kendi içinde çelişkili bir durum yaratacaktır.

⁵⁰⁸ Fadeieva/Rusya Kararı, par: 98. Ancak AİHM'nin AİHS m. 8'in ihlal edildiği sonucuna vardığı birçok kararında, çevreye müdahale teşkil eden faaliyetin, iç hukuk kurallarına da aykırı bir biçimde yürütüldüğünün tespit edildiği gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim Fadeieva/Rusya Kararı'nın 97. paragrafında, Lopez Ostra/İspanya Kararı'na ve Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'na atıf yapılarak söz konusu tespiti yer verilmiştir.

⁵⁰⁹ Pedersen, Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 5.

⁵¹⁰ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 16-17; Çevre davalarında ulusal hukuka aykırılığın, AİHS'nin de ihlali anlamına geleceği görüşü için ayrıca bkz.: Birnie/Boyle/ Redgwell, **a.g.e.**, s. 285.

⁵¹¹ Kravchenko/Bonine, **a.g.m.**, s. 268.

Tatar/Romanya Davası da tıpkı Fadeieva/Rusya Kararı gibi endüstriyel etkinliklerin yarattığı kirliliğe ilişkin bir davadır. Başvurucular, Aurul isimli bir şirketin madencilik faaliyetlerinde kullandığı teknolojik yöntem nedeniyle ortaya çıkan kirliliğin yaşamlarını ve sağlıklarını tehdit ettiğini ileri sürmüşlerdir. Başvurucular, yaşamlarının ve çevrenin tehlike altında olduğunu; bu durumu ilgili makamlara ilettiklerini ancak İdare'nin, bu tehlikeyi gidermek konusunda eylemsiz kaldığını iddia etmişlerdir⁵¹². Tatar/Romanya Kararı'nda AIHM, bir kişinin herhangi bir kirlilik çeşidinden doğrudan doğruya ve ciddi bir biçimde etkilenmesi halinde, AIHS m. 8'in uygulanacağını açıkça ortaya koymuştur⁵¹³. AIHM'ye göre, devletin bizzat neden olduğu bir kirlilik veya devletin, özel sektörün faaliyetlerini gereğince düzenlememesinden kaynaklanan bir sorumluluk söz konusu olduğunda AIHS m. 8 uygulama alanı bulacaktır⁵¹⁴.

AIHM Tatar/Romanya Kararı'nda, AIHS m. 8'in çevreyi kirletmemeye yönelik negatif bir yükümlülük ile çevrenin kirletilmemesinin sağlanması ve korunması şeklinde beliren bir pozitif yükümlülüğü içerdiği açıkça zikredilmektedir. Buna göre; çevreye ve insan sağlığına yönelik zararların önlenmesi için gerekli yasal ve idari çerçevenin çizilmesi bir ödev olarak belirlemektedir. Tehlikeli bir faaliyetin yürütülmesi gibi karmaşık bir çevre ve ekonomi sorunuyla karşı karşıya kalan devlet, gerekli izinlerin verilmesi, faaliyetin yürütümü, denetlenmesi, güvenliğin sağlanması konularında gerekli tüm önlemleri almakla yükümlüdür. İlaveten; risk altında olan kişilerin etkin bir biçimde korunması için gerekli tüm önlemlerin de alınması gerekmektedir⁵¹⁵. Öğretide Fadeieva/Rusya, Taşkın ve Diğerleri/Türkiye, Lopez Ostra/İspanya, Guerra ve Diğerleri/İtalya, Öneriyıldız/Türkiye kararlarından yapılan çıkarımların Tatar/Romanya Kararı'yla da teyit edildiği görülmektedir. Şöyle ki; devlet, kişilerin sağlığını veya özel yaşamlarını etkileyen endüstriyel kirliliği veya başka çevresel sorunları önlemek için uygun tedbirleri almakla yükümlüdür. Söz konusu yükümlülüğün özel sektöre bırakılması mümkün değildir. Önlem alma yükümlülüğünün boyutu, faaliyetin tehlikesi ve risklerin öngörülebilirliğine göre değişecektir. Bu çerçevede; çevresel risk, çevresel etki değerlendirmesi veya başka bir yöntemle öngörülebiliyorsa devletin, gerekli eylemlerde bulunma yükümlülüğü doğmaktadır. Eş söyleyişle; devletin önlem alma yükümlülüğü, riskin tespitiyle

⁵¹² Tatar/Romanya Kararı, par: 70.

⁵¹³ Tatar/Romanya Kararı, par: 86; Benzer yönde bkz.: Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 133.

⁵¹⁴ Tatar/Romanya Kararı, par: 87; Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 9.

⁵¹⁵ Tatar/Romanya Kararı, par: 88; Bkz. Benzer yönde: Branduşe/Romanya Kararı, par: 63.

başlamaktadır⁵¹⁶. Shelton'a göre ise Tatar/Romanya Kararı, AİHM'nin çevre hakkına ilişkin içtihadını özetlemekle kalmamakta; AİHS m. 8'in devlete getirdiği pozitif yükümlülüklerle ilişkin yeni detaylar vermektedir. Buna göre devlet; çevreye ve insan sağlığına zarar gelmesini etkin bir biçimde önlemek için öncelikle gerekli yasal ve idari çerçeveyi çizmelidir. Tehlikeli faaliyetler, faaliyet özelliklerine ve arz etikleri risk seviyesine göre düzenlenmelidir. İdari düzenlemeler faaliyetlere izin verme, faaliyetin yürütümü, güvenliği ve kontrolünü kapsamalıdır. Kararda, önceden risk değerlendirmesi yapılmasının önemi de ortaya konmuştur⁵¹⁷.

Tatar/Romanya Kararı'nda AİHM, konut hakkı, özel yaşam ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkıyla çevre hakkı arasında bir ilişki kurmuştur. Başvurucular, kirliliğe neden olan fabrikanın yakınında ikamet etmektedirler. AİHM, fabrikanın faaliyetleri nedeniyle başvurucuların esenliğinin olumsuz şekilde etkilendiğini; çevredekilerin yaşam kalitesinin düştüğünü gerekçe göstererek söz konusu kirliliğin, başvurucuların konut haklarını kullanmalarını, özel yaşamlarını ve aile yaşamlarını olumsuz etkileyecek surette engellediğini ortaya koymuştur⁵¹⁸. Başka bir anlatımla; başvurucular kirlilik nedeniyle konut haklarını gerektiği gibi kullanamamaktadırlar. Bu durum ise başvurucuların özel yaşamlarını ve aile yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. Özetle Mahkeme, çevre kirliliğiyle konut hakkı, aile yaşamına ve özel yaşama saygı gösterilmesi hakkı arasında bir ilgi kurmakta; dava konusunu, yalnızca konut hakkı bağlamında ele almamaktadır. Karar, bu yönüyle Lopez Ostra/İspanya Kararı'yla benzerlik arz etmektedir.

Tatar/Romanya Kararı'nda AİHM devletin, çevre ve insan sağlığı için tehlikeli faaliyetin olası risklerini önceden belirleme ve kişilerin özel yaşamlarıyla konut haklarını korumak için ve daha genel olarak sağlıklı bir çevreden yararlanmaları için gerekli önlemleri alma yükümlülüğünü yerine getirmediğini tespit etmiştir⁵¹⁹.

Diğer taraftan, Tatar/Romanya Kararı'nı ayırt edici kılan hususları vurgulamak faydalı olacaktır. Karar, başvurucuların uğradıkları zararlarla çevre kirliliği arasındaki illiyet bağının niteliği bakımından önemlidir. Başvurucular, karşılaştıkları sağlık sorunlarının yalnızca tek bir nedeni olduğunu ve bu nedenin de dava konusu

⁵¹⁶ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 487.

⁵¹⁷ Dinah L. Shelton, "Tatar c. Roumanie, App. No.: 67021/01, European Court Of Human Rights, January 27, 2009", s. 252, **The American Journal Of International Law**, Vol. 104, No: 2, April 2010, ss. 247-253.

⁵¹⁸ Tatar/Romanya Kararı, par: 97.

⁵¹⁹ Tatar/Romanya Kararı, par: 112.

faaliyetin sebep olduğu kirliliğe karşılık geldiğini bilimsel olarak kesin bir biçimde ispatlayamamışlardır. Aslında, söz konusu nedensellik bağına bilimsel olarak ispatlamak güçtür. AİHM, bu tür bir durumda, muhtemel nedensellik bağıyla yetineceğini ifade etmiştir. Özetle; AİHM'nin, bilimsel ispat güçlüğü halinde nedensellik bağına ilişkin olarak kesin bir ispat aramadığı sonucuna ulaşılmaktadır⁵²⁰.

Tatar/Romanya Kararı'nı ayırt edici kılan bir diğer husus ise kararda, uluslararası çevre hukuku metinlerine yer verilmiş olmasıdır. AİHM ilk kez bir çevre davasında, Stockholm Bildirgesi'nde yer alan birçok ilkeye atıf yapmıştır. Mahkeme, ihtiyat ilkesinden⁵²¹ de söz etmiş ve ihtiyat ilkesinin, felsefi bir temelden yola çıkarak bir Avrupa Birliği Hukuku normu haline geldiğini belirtmiştir. Kararda, Uluslararası Adalet Divanı ve Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın çevre hukukuna ilişkin içtihadına da atıf yapılmıştır⁵²². AİHM'nin ihtiyat ilkesinin Avrupa Topluluğu Adalet Divanı içtihadındaki gelişiminden söz etmesi ve ihtiyat ilkesine dayanarak karar vermesi, söz konusu ilkenin gelecek davalarda hangi etkileri yaratacağını beklemek bakımından dikkate değer bir durum olarak nitelendirilmektedir⁵²³. Mahkemenin, çevre hukukuna ilişkin uluslararası hukuk ilkelerine ve normlarına yer vermesi, çevre hakkına ilişkin dinamik bir içtihat geliştirme niyeti olarak okunabilir.

Tatar/Romanya Kararı'nı ayırt edici kılan bir başka husus daha bulunmaktadır. Şöyle ki; AİHM, Romanya örneğinde olduğu gibi dengeli bir çevre hakkına anayasalarında yer veren devletlerin, bu hakkı etkin kılmaları ve uygulamaları gerektiğini kararda ifade etmektedir. Başka bir anlatımla AİHM; anayasalarında çevre hakkına yer veren devletlerden, bu hakkın gereğini yerine getirmelerini beklediğini belirtmiştir⁵²⁴. AİHM'nin bu yaklaşımı, çevre davalarında özenle üzerinde durduğu ulusal hukuka uygunluk denetimiyle de yakından ilgilidir. Diğer taraftan AİHM'nin yalnızca AİHS'nin değil, anayasaların da teorik birer metin

⁵²⁰ Nicolas de Sadeleer, "Droits Fondamentaux Et Protection De L'Environnement Dans L'Ordre Juridique De L'Union Européenne et Dans La CEDH", s. 42, *Révue Européenne De Droit De La Consommation*, 2011/1, ss. 25-51.

⁵²¹ İhtiyat ilkesinin, çevre üzerinde olası zararlarla bunların sebebi sayılan etkinlikler (veya kirleticiler) arasındaki sebep-sonuç ilişkisini gösterecek açık ve belirgin verilerin olmamasına karşın, sonucun gerçekleşmesini önleyici tedbirlerin alınması gereği yönündeki tanımı için bkz.: Nükhet Yılmaz Turgut, *Çevre Politikası ve Hukuku*, s. 187, İmaj Yayınevi, 2009, Ankara.

⁵²² Shelton, *Tatar c. Roumanie*, App. No.: 67021/01, *European Court Of Human Rights*, January 27, 2009, s. 250-251.

⁵²³ Pedersen, *The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law*, s. 9-10.

⁵²⁴ Shelton, *Tatar c. Roumanie*, App. No.: 67021/01, *European Court Of Human Rights*, January 27, 2009, s. 250.

olmaktan öte; yaşayan ve insan haklarını koruyan etkili birer hukuk enstrümanı olmalarını beklediği anlaşılmaktadır.

Giacomelli/İtalya Davası da çevre kirliliği nedeniyle hem konut hakkının, hem de aile yaşamına ve özel yaşama saygı gösterilmesi hakkının ihlal edilip edilmediğinin incelendiği bir davadır. Başvurucu, İtalya'nın Brescia Kenti'nde, bir çöp depolama ve arıtma fabrikasının otuz metre yakınında ikamet etmektedir. Söz konusu fabrikada, tehlikeli ve tehlikeli olmayan atıklar toplanmaktadır. Başvurucu, fabrikanın neden olduğu gürültü ve zararlı salınım nedeniyle çevreye zarar verdiğini; sağlığı ve konutu açısından da devamlı bir risk oluşturduğunu iddia etmiştir⁵²⁵. Başvurucu, fabrikanın neden olduğu gürültü ve koku nedeniyle konutunda gerektiği gibi yaşayamadığını ve dinlenemediğini ifade etmiştir. Başvurucunun iddiaları, fabrikanın faaliyetlerinin özel yaşamına saygı hakkı ve konut hakkıyla bağdaşmadığı; sağlığı ve çevre halkının esenliği için risk teşkil ettiği yönündedir⁵²⁶.

AIHM, Giacomelli/İtalya Davası'nı AIHS m. 8 bağlamında incelemiştir. Mahkeme, çevreyle ilgili konulardaki incelemesinin iki boyutu olacağını kararda açıkça ifade etmiştir. Buna göre AIHM, bir taraftan çevresel kararın esasını inceleyerek AIHS m. 8'le uyumlu olup olmadığını denetlerken diğer taraftan, karar alma sürecini inceleyerek ilgili kişilerin menfaatlerinin gözetilip gözetilmediğini denetleyecektir⁵²⁷. Başka bir anlatımla; AIHM, çevresel kararı esas bakımından inceleyeceği gibi çevre haklarının araçları bakımından da inceleyeceğini vurgulamıştır. Mahkeme, taraf devletlerin çevreyle ilgili konularda geniş bir takdir yetkisine sahip olduklarını Giacomelli/İtalya Kararı'nda da tekrar etmiştir⁵²⁸. AIHM, gerek çöp depolama ve arıtma fabrikasının kapasite artırımına izin verilirken; gerek endüstriyel atıkları detoksikasyon yöntemiyle arıtmasına izin verilirken mevzuatın öngördüğü etüd ve anketlerin yapılmadığını not etmiştir⁵²⁹. İlgili işletmenin faaliyeti hakkında çevresel etki değerlendirmesi fabrika, endüstriyel atıklarla ilgili detoksikasyon faaliyetine başladıktan yedi yıl sonra yaptırılmıştır. AIHM, İtalyan Çevre Bakanlığı tarafından yaptırılan çevresel etki değerlendirmesiyle, fabrikanın

⁵²⁵ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 68.

⁵²⁶ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 70.

⁵²⁷ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 79; AIHM, çevreyle ilgili davalarda yapacağı incelemenin çevresel kararın esasına ve karar alım sürecine yönelik olarak iki sütunlu bir inceleme olacağını Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı'nda da ifade etmiştir, bkz.: Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 135.

⁵²⁸ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 80.

⁵²⁹ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 86.

faaliyetinin, çevreye ilişkin mevzuata uygun olmadığı ve civarda ikamet eden kişilerin sağlıkları için tehlike oluşturduğu sonucuna ulaşıldığını belirtmiştir⁵³⁰. AİHM hükümetin, çevreye ilişkin iç hukuk kurallarına uygun davranmadığını; çevre üzerinde olumsuz bir etki bırakma ihtimali olan faaliyetler hakkında çevresel etki değerlendirmesi yapılması, bu faaliyetlere izin verilmesi sürecine halkın katılımı gibi usuli süreçlerin etkin bir şekilde işletilmediğini gerekçe göstererek⁵³¹ başvurucunun konut hakkıyla aile ve özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır.

Giacomelli/İtalya Kararı, AİHM'nin endüstriyel kirliliğe ilişkin davalarda yer verdiği ilkelerin istikrarlı bir biçimde uygulandığını ortaya koyması bakımından önemlidir. Gerçekten, çevre davalarında devletin geniş bir takdir etkisine sahip olduğu, çevre üzerinde önemli sonuçlar bırakacak faaliyetlere ilişkin ayrıntılı analizler yapılması ve risklerin tespit edilmesi gerektiğine yönelik AİHM ilkeleri kararda vurgulanmıştır. Diğer taraftan; Kravchenko/Bonine'ye göre Mahkeme Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Davası'nda olduğu gibi Giacomelli/İtalya Davası'nda da AİHS m. 8'i genişleterek çevresel etki değerlendirmesini bir gereklilik olarak öngörmektedir ve bu durum, dikkate değer bir gelişmedir. Kravchenko/Bonine'ye göre bu durum, ÇED'in rutin hale geldiği Avrupa Birliği'ne üye ülkelere sınırlı bir etki bırakacak ancak Doğu Avrupa'da daha büyük bir etki uyandıracaktır⁵³². Kanaatimce AİHM, çevresel etki değerlendirmesini bir zorunluluk olarak nitelendirmemektedir. Mahkeme, çevre üzerinde önemli bir etki bırakacak faaliyetlere ilişkin olarak ayrıntılı analizler yapılmasını ve risklerin tespit edilmesini aramaktadır. Risklerin tespit edilmesinden sonra ise devletin, gerekli önlemleri alması beklenmektedir. Sözü edilen gereklilikler ÇED yöntemiyle yerine getirilebileceği gibi aynı amaçları sağlayacak başka bir yöntemle de yerine getirilebilir. Boyle de AİHM'nin doğrudan ÇED'i öngörmediğini ancak sözü edilen değerlendirme sürecini uygulamaya geçirmek için birçok olayda ÇED'in gerekli olacağını ifade etmektedir⁵³³.

Branduşe/Romanya Davası'nda başvuru Branduşe, uzunca bir süre cezaevinde kaldığını; cezaevinin yaklaşık yirmi metre yakınında eski bir çöplük bulunduğunu, çöplüğün 1998 – 2003 arasında faaliyette olduğunu, 2003 Yılı

⁵³⁰ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 89.

⁵³¹ Giacomelli/İtalya Kararı, par: 93-94.

⁵³² Kravchenko/Bonine, **a.g.m.**, s. 275.

⁵³³ Boyle, **Human Rights and the Environment: Where Next?**, s. 624.

itibarıyla ise kapatıldığını ancak, kişilerin ve şirketlerin buraya çöp dökmeye devam ettiklerini ileri sürmüştür. Başvurucuya göre, çöplükten başvurunun hücreesine doğru sinek, böcek ve hatta kuşlar hareket etmekte; yiyeceklerini buzdolabı olmadığı için hücrelerinde açıkta muhafaza eden başvuru, enfeksiyon riskine maruz kalmakta; çöplükten rahatsız edici kokular yayılmaktadır⁵³⁴. Başvurucunun cezaevinde olduğu 11.07.2006 tarihinde, çöplükte bir de yangın çıkmış ve üç günde söndürülebilmektedir. Yangına, çöp yığınları arasında sıkışan metan gazının neden olduğu ifade edilmiştir⁵³⁵.

Branduşe/Romanya Davası'nda AIHM, AIHS m. 8'in uygulanabilir olduğuna hükmetmiştir. Mahkeme; çöplüğün neden olduğu kirlilik nedeniyle başvurunun sağlığının bozulmamış olmasının, AIHS m. 8'in somut olayda uygulanamayacağı anlamına gelmeyeceğini belirtmiştir. Mahkeme, çöplüğün rahatsız edici bir koku yaydığının ispatlandığını belirterek başvurunun, yaşam kalitesinin düştüğünü ve esenliğinin bozulduğunu; bu suretle, özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkının ihlal edildiğini ortaya koymuştur⁵³⁶. AIHM başvurunun cezaevindeki hücrelerini, 'yaşam alanı' olarak nitelendirmiştir.

AIHM, çöplüğün faaliyetinin çevresel gerekliliklerle uyumlu olmadığı sonucuna varmıştır. Çöplükteki faaliyetin ortaya çıkardığı kirlilik, bu konudaki düzenlemelerin izin verdiği miktarın üzerinde olduğu gibi ortaya çıkan koku, çevre halkında ciddi bir rahatsızlık meydana getirmiştir⁵³⁷. Mahkeme, devletin kirliliği önlemek konusunda AIHS m. 8'in kendisine yüklediği pozitif ödevleri yerine getirmediği kanaatine varmıştır. Branduşe/Romanya Kararı, AIHM'nin çevre hakkını korumak amacıyla yalnızca konut kavramını değil ve fakat aynı zamanda, özel yaşam kavramını da genişlettiğinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Çevre kirliliğinin ele alındığı davalardan biri de Bacila/Romanya Davası'dır⁵³⁸. Başvurucu, Sometra Şirketi'nin neden olduğu kirliliğin sağlığını ve çevresini olumsuz surette etkilediğini belirtmiş ve kamu otoritelerinin, bu sorunu gidermeyerek eylemsiz kalmış olmalarından yakınmıştır⁵³⁹. Başvurucu, Sometra isimli fabrikanın da bulunduğu Copşa Mica Şehri'nde yaşamaktayken kirlilik

⁵³⁴ Branduşe/Romanya Kararı, par: 9.

⁵³⁵ Branduşe/Romanya Kararı, par: 14.

⁵³⁶ Branduşe/Romanya Kararı, par: 67.

⁵³⁷ Branduşe/Romanya Kararı, par: 73.

⁵³⁸ Bacila/Romanya Kararı, Başvuru no: 19234/04, Karar tarihi: 30.03.2010.

⁵³⁹ Bacila/Romanya Kararı, par: 3.

nedeniyle bu şehirden taşınmıştır. Copşa Mica, metalürjik endüstriyel üretimin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir şehirdir. Copşa Mica, metal üretiminde Avrupa'nın en büyük merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Bu durum, yoğun bir çevre kirliliğine sebebiyet vermektedir⁵⁴⁰. Şehirdeki kirliliğin temel sebebi olarak Sometra ve Carbosim fabrikalarının faaliyeti gösterilmektedir⁵⁴¹. Kararda, başvurunun kirliliğin sebebi olarak gösterdiği Sometra fabrikasının, Avrupa'nın en büyük kurşun ve çinko üreticilerinden olduğu ifade edilmiştir. Sometra fabrikasının kükürt dioksit, kurşun ve kadmiyum gibi ağır metaller içeren toz salınımına neden olduğu kararda belirtilmiştir⁵⁴². Babeş – Bolyai de Cluj – Napoca Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren çevresel riskleri değerlendirme laboratuvarı, şehrin suyunda, bitki örtüsünde, toprakta ve şehrin yaklaşık otuz beş kilometrelik çevresinde ölçülen kurşun, bakır, çinko ve kadmiyum gibi ağır metal oranının, izin verilen sınırın çok üzerinde olduğunu ortaya koymuştur. Bu kirliliğe, atmosfere bırakılan kükürt dioksit atığının neden olduğu belirtilmiş ve bitki yetiştirmeyi engelleyen asit yağmurları da iddialara eklenmiştir⁵⁴³. AIHM yaptığı değerlendirmede, başvurunun Sometra isimli fabrikanın yakınında ikamet ettiğini; fabrikanın, insan sağlığı için zararlı kimyasal maddeler içeren atıkları atmosfere bıraktığını; bu durumun, kamusal ve özel kurumların hazırladıkları farklı raporlarla kanıtlandığını ve hükümetin de bunu inkar etmediğini açıkça ifade etmiştir⁵⁴⁴. Davada, başvurunun şikayeti de mevcut kirliliğin, Copşa Mica sakinlerinin esenliğini bozmayacak seviyeye indirilmesi konusunda kamu makamlarının eylemsizlikleri üzerinde düşünülmektedir. Başvurucu, kirlilik seviyesi konusunda bilgilendirilmiş olup çevresel bilgilendirme hakkının ihlal edildiğine ilişkin bir iddiada bulunmamaktadır. Başka bir anlatımla; başvuru, kirliliğin azaltılması konusundaki pozitif yükümlülüğün yerine getirilmediği kanaatindedir⁵⁴⁵.

Mahkeme, fabrikaya 1998 ve 2006'da verilen iki faaliyet izninde de kirliliğin azaltılmasına yönelik çeşitli önlemlerin yer aldığını ve fakat hükümetin, sözü edilen önlemlerin, öngörülen tarihlerde alınıp alınmadığını takip ettiğine ilişkin herhangi bir delili sunmadığını not etmiştir⁵⁴⁶. Mahkeme, fabrikanın şehir için taşıdığı ekonomik

⁵⁴⁰ Bacila/Romanya Kararı, par: 7.

⁵⁴¹ Bacila/Romanya Kararı, par: 8.

⁵⁴² Bacila/Romanya Kararı, par: 10.

⁵⁴³ Bacila/Romanya Kararı, par: 19.

⁵⁴⁴ Bacila/Romanya Kararı, par: 63.

⁵⁴⁵ Bacila/Romanya Kararı, par: 66.

⁵⁴⁶ Bacila/Romanya Kararı, par: 67.

önemi inkar etmemekle birlikte; anılan ekonomik menfaatin, kişilerin dengeli ve sağlıkları için elverişli bir çevre haklarını ortadan kaldıramayacağını ifade etmiştir. Fabrikanın neden olduğu kirliliğin, başvurucunun ve Copşa Mica halkının sağlığı üzerinde ciddi etkileri bulunduğu hükümetin, kişilerin esenliğini korumak konusunda pozitif bir yükümlülük altında olduğu AİHM tarafından tespit edilmiştir⁵⁴⁷.

Dava konusu olayda; şehrin temel ekonomik faaliyetini teşkil eden bir fabrikanın yaptığı üretimle temiz bir çevre ve kişilerin sağlığı arasında bir çelişki söz konusudur. Devlet, şehrin ekonomik menfaatleriyle kişilerin konut hakkı, özel ve aile yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkı arasında adil bir denge kurmakla yükümlüdür. Mahkemenin yerleşik içtihadı doğrultusunda, bu dengenin nasıl kurulacağı konusunda devletler geniş bir takdir hakkına sahiptir. AİHM somut olayda devletin, sözü edilen adil dengeyi kuramadığı ve AİHS m. 8'in ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁵⁴⁸. Gerçekten; başvuru, Mahkeme'ye sunduğu belgelerle kirlilik seviyesinin ciddiyetini ve kirlilikle, karşılaştığı sağlık sorunları arasındaki illiyet bağını ispatlamıştır⁵⁴⁹. Bacila/Romanya Kararı'nda da çevre kirliliğinin, AİHS m. 8'de düzenlenen konut hakkının mı, aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkının mı yoksa özel yaşama saygı gösterilmesi hakkının mı ihlaline neden olduğu net bir biçimde ortaya konmamıştır. Başvurucunun, kirlilik nedeniyle mağdur olması, kirliliğe neden olan fabrikanın yakınında ikamet etmesinden kaynaklanmıştır. Ancak kirlilik, başvurucunun aile yaşamını da olumsuz etkilemiştir. Mahkeme, yaptığı değerlendirmede AİHS m. 8'in ihlal edildiğini tespit etmekle yetinmiş; AİHS m. 8'de düzenlenen hakların her birine özgü bir gerekçelendirme ve tespit yapmamıştır.

Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı da atık toplama ve atık yönetimine ilişkindir. Davanın başvuruçularından on üçü Campania Bölgesi'nde bulunan Somma Vezuviana'da ikamet etmekte; beşiyse bu bölgede çalışmaktadır. Campania Bölgesi 11.02.1994 tarihinden 31.12.2009 tarihine kadar atık tasfiye sorunu nedeniyle "acil durum" statüsüne alınmıştır. Başvuruçular, Somma Vezuviana'da atıkların toplanması, yönetimi ve tasfiyesi konusunda ciddi sorunlar olduğunu; hatta halkın bir yangın çıkararak tonlarca çöpü yaktığını ileri sürmüşlerdir⁵⁵⁰.

⁵⁴⁷ Bacila/Romanya Kararı, par: 71.

⁵⁴⁸ Bacila/Romanya Kararı, par: 72.

⁵⁴⁹ Bacila/Romanya Kararı, par: 63.

⁵⁵⁰ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 79.

AIHM, somut olayda AIHS m. 8'in uygulama alanı bulup bulmayacağını incelemiştir. Mahkeme, AIHS 'nin 8. maddesinin veya bir başka maddesinin, çevrenin korunmasına ilişkin özel bir düzenleme içermediğini Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı'nda da tekrar etmiştir. Mahkemeye göre, çevreye yönelik bir kalkışmanın, AIHS m. 8'in ihlali olarak değerlendirilebilmesi için söz konusu kalkışmanın, çevreye zarar vermesi yeterli olmayıp bireylerin özel yaşamları veya aile yaşamları üzerinde olumsuz sonuçları da bulunması gerekir⁵⁵¹.

AIHM, çöplerin toplanması konusunda bir kriz yaşandığını; tonlarca çöpün belli bir süre toplanmayarak sokaklarda biriktiğini, çöp krizinin başvuruçuların esenliğini doğrudan etkilediğini belirterek somut olayda başvuruçuların “mağdur” olduklarını ve başvurularının “kabul edilebilir” olduğunu hükme bağlamıştır⁵⁵².

Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Davası'nda dikkat çeken bir husus da hükümetin, iç hukuk yollarının tüketilmediğine yönelik usuli itirazıdır. Hükümete göre başvuruçular, çöp krizi nedeniyle başka birçok İtalyan vatandaşının yaptığı gibi zararlarının giderilmesi için tazminat davası açabilecekken bunu yapmamışlardır⁵⁵³. Hükümet, çöpleri toplamak ve tasfiye etmekle yükümlü İdare'ye karşı bir tazminat davası açılabileceği gibi Çevre Bakanlığı'na karşı da bir tazminat davası açılabileceği görüşündedir⁵⁵⁴. AIHM bir tazminat davasının, teorik olarak zararların giderilmesi sürecini başlatacağını ve fakat çöplerin kamusal alanlardan toplanmasını sağlamayacağını ifade etmiştir. İlaveten; AIHM Hükümetin, konuyla ilgili olarak verilmiş herhangi bir tazmin kararını da sunamadığını tespit etmiştir. Birçok İtalyan vatandaşının İtalyan mahkemelerinde tazminat davası açmış olmasına rağmen İtalyan Hükümeti, tazminata hükmedilen bir yargı kararı gösterememiştir⁵⁵⁵. Açıklanan nedenlerle AIHM, iç hukuk yollarının tüketilmediğine ilişkin usuli itirazı reddetmiştir⁵⁵⁶. AIHM'nin çevreye ilişkin konularda iç hukuk yollarının tüketilmesini, iç hukukta etkili bir hak arama mekanizması bulunduğu takdirde usuli bir şart olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu husus, AIHM'nin iç hukuk yollarının tüketilmesine ilişkin yerleşik içtihadıyla uyumludur.

⁵⁵¹ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 80.

⁵⁵² Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 81.

⁵⁵³ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 82.

⁵⁵⁴ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 83.

⁵⁵⁵ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 87.

⁵⁵⁶ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 90.

Dava konusunu AİHS m. 8 bağlamında inceleyen Mahkeme, tehlikeli bir faaliyetin yürütülmesi söz konusu olduğunda, devletlerin söz konusu faaliyetin risklerine uygun bir düzenleme yapmaları gerektiğini ifade etmiştir. Mahkemeye göre devletin sözü edilen pozitif yükümlülüğü, söz konusu faaliyete izin verilmesi, faaliyetin yürütülmesi, güvenliği ve denetlenmesi hususlarını içerdiği gibi faaliyetin arz ettiği tehlikelerden etkilenen kişilerin korunmasına yönelik tedbirlerin alınmasını da kapsamaktadır⁵⁵⁷. Mahkeme çöplerin toplanması ve tasfiye edilmesini, tehlikeli faaliyet olarak nitelendirmiştir. Bu nedenle devlet, ilgililerin konut haklarıyla özel yaşamlarının hatta daha genel olarak sağlıklı bir çevreden faydalanma haklarının korunması amacına yönelik önlemler alma konusunda pozitif bir yükümlülüğe sahiptir. AİHM, söz konusu yükümlülüğün hangi önlemlerle yerine getirileceği konusunda devletlerin takdir yetkisine sahip olduğunu hatırlatmıştır⁵⁵⁸. Mahkeme, çöplerin toplanması ve tasfiye edilmesi hizmetinin, düzenli bir biçimde yerine getirilmemesinin kişilerin konut haklarını ve özel yaşamlarına saygı haklarını ihlal ettiği sonucuna varmıştır⁵⁵⁹.

AİHM, AİHS m. 8'e ilişkin bir inceleme yapmadığı Bil İnşaat Taahhüt Ticaret Limited Şirketi/Türkiye Kararı'nda ise çevrenin, korunması gereken bir değer olduğunu söyleyerek ekonomik zorunlulukların ve hatta mülkiyet hakkı gibi bazı hakların, çevre korunmasına ilişkin mülahazalardan daha öncelikli olamayacağını ifade etmiştir⁵⁶⁰.

İncelenen tüm kararlarda, AİHM'nin çevreye verilen zararlar konut hakkı ve/veya aile yaşamıyla özel yaşamın korunması hakkı arasında bir ilgi kurmak suretiyle AİHS m. 8'in ihlaline hükmettiği anlaşılmaktadır. AİHS m. 8'in çevre hakkına ilişkin bir düzenleme olmaması göz önünde bulundurulduğunda; salt çevre kirliliğinin tespitiyle AİHS m. 8'in ihlaline hükmedilmemesi nispeten anlaşılabilir bir durumdur. Bu husus, AİHM tarafından da açıkça zikredilmektedir. Kyrtatos/Yunanistan Kararı'nda AİHM, Sözleşmenin çevreye yönelik genel bir koruma sağlamadığını; başvuru sahiplerinin iddia ettikleri gibi kuşların ve diğer korunan türlerin zarar gördüğü ve çevrenin tahrip edildiği kabul edilse dahi bu durumun, başvuru sahiplerinin AİHS m. 8'le korunan haklarını doğrudan etkilediğine yönelik ikna

⁵⁵⁷ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 106.

⁵⁵⁸ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par: 110.

⁵⁵⁹ Di Sarno ve Diğerleri/İtalya Kararı, par:112.

⁵⁶⁰ Bil İnşaat Taahhüt Ticaret Limited Şirketi/Türkiye Kararı, Başvuru no: 29825/03, Karar tarihi: 01.10.2013, par: 29; Benzer yönde bkz.: Turgut ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 1411/03, Karar tarihi: 08.07.2008, par: 90.

edici delillerin somut olayda bulunmadığını belirtmiştir. Mahkeme, hayvanların yaşamlarına yönelik müdahale nedeniyle AİHS m. 8'in ihlal edildiği sonucuna varamayacağını ifade etmiştir⁵⁶¹.

⁵⁶¹ Kyrrtatos/Yunanistan Kararı, par: 53.

5. AİHM KARARLARINDA GÜRÜLTÜ KİRLİLİĞİ

AİHM, gürültü kirliliğinden kaynaklanan birçok davayı da AİHS m. 8 çerçevesinde karara bağlamıştır. Çevre davaları içerisinde, gürültü kirliliğine ilişkin olanların sayısı azımsanamaz. Söz konusu davaların birçoğunda Mahkeme, başvuruçuların menfaatleriyle toplumun menfaatleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını incelemiştir. Mahkemenin, çevre ve ekonomik kalkınma çelişkisine yaklaşımını gürültü kirliliğine ilişkin kararlarında tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Açıklanan nedenlerle, AİHM'nin gürültü kirliliğine yaklaşımı ayrı bir başlık altında incelenmektedir.

Gürültü kirliliğine ilişkin değinilecek ilk AİHM kararı, Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı'dır⁵⁶². Başvuruçular Powell ve Rayner, Heathrow Havalimanı'ndan kaynaklanan gürültü nedeniyle AİHS m. 8'le güvence altına alınan haklarının ihlal edildiğini iddia etmişlerdir. Davayı inceleyen AİHM, Heathrow Havalimanı'nın Birleşik Krallık'ın ticareti, ekonomisi ve uluslararası iletişimi için taşıdığı öneme değinmiş ve havalimanının işletilmesiyle meşru bir amaç güdüldüğü sonucuna varmıştır⁵⁶³. Mahkeme, gürültünün kontrol altında tutulması için hükümetin aldığı önlemlere de kararında yer vermiştir. Sözü edilen önlemlerin, ilgili kişilerin görüşleri alındıktan sonra kabul edildiği de Mahkeme tarafından tespit edilmiştir⁵⁶⁴. AİHM hükümetin, havalimanına inen ve havalimanından kalkan uçakların neden olduğu gürültüyü azaltmak için gerekli önlemleri aldığını, menfaatler arasında adil bir denge kurduğunu⁵⁶⁵ ifade ederek AİHS m. 8'in ihlal edilmediğine hükmetmiştir. Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Davası'nda AİHM, ülkenin ekonomik menfaatleriyle başvuruçuların konut hakkı, özel ve aile yaşamlarına saygı hakkı arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını incelemiştir. Havalimanının, ülke ekonomisi için değerini ve hükümet tarafından, gürültünün azaltılması için alınan önlemleri değerlendiren Mahkeme, adil bir denge kurulduğu sonucuna varmıştır.

Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı'nda dikkat çeken ilk husus, uçakların neden olduğu gürültünün doğrudan çevreye yönelik bir müdahale olarak kabul

⁵⁶² Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, Başvuru no: 9310/81, Karar tarihi: 21.02.1990.

⁵⁶³ Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, par: 42.

⁵⁶⁴ Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, par: 43.

⁵⁶⁵ Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, par: 45.

edilmesidir⁵⁶⁶. Karar, bu yönüyle gürültü kirliliğinin bir kirlilik çeşidi olarak AİHM tarafından tespiti olarak nitelendirilebilir. Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, yaşam kalitesiyle çevre arasındaki ilişkinin AİHM tarafından açıkça tanındığı ilk karar olarak nitelendirilmektedir⁵⁶⁷. Uçakların neden olduğu gürültünün, çevreye yönelik bir müdahale teşkil ettiğini tespit eden Mahkeme, bu müdahalenin hukuka uygun olup olmadığını araştırmış ve başvurucuların menfaatleriyle toplumun menfaatleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını denetlemiştir. Bu bağlamda; başvurucuların AİHS m. 8’le korunan haklarına müdahale, Heathrow Havalimanı’nın ülke ekonomisine yaptığı katkıyla açıklanmıştır. Kararın, bireysel menfaatlere karşı toplumun menfaatini öne çıkardığı ifade edilmektedir⁵⁶⁸.

Heathrow Havalimanı’ndan kaynaklanan gürültünün ele alındığı bir diğer karar ise Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı’dır⁵⁶⁹. Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası’nda başvurucular, Heathrow Havalimanı’nın yakınında ikamet ettiklerini, uçakların neden olduğu gürültü nedeniyle uyuyamadıklarını, başvurucuların bir kısmı ise uykusuzluk nedeniyle antidepresan kullanmak zorunda kaldıklarını ve nihayetinde, gürültüden kurtulmak amacıyla evlerinden taşındıklarını ileri sürmüşlerdir⁵⁷⁰. Başvurucular, gece uçuşlarının artmasından ve fazlalığından yakınmışlardır. Mahkeme, başvurucuların şikayetlerinin münhasıran gece uçuşlarına ilişkin olması nedeniyle davanın başka davalardan ayrıldığını not etmiştir⁵⁷¹. Bu aşamada; Mahkemenin, artan gürültünün neden olduğu rahatsızlığın ciddiyetine ikna olduğunu tespit etmek gerekir⁵⁷². Heathrow Havalimanı, kamu otoritelerince işletilen bir havalimanı olmadığı için AİHM, somut olayda AİHS m. 8’in öngördüğü negatif yükümlülüğün⁵⁷³ ihlalinin söz konusu olmadığına; davanın AİHS m. 8’in içerdiği pozitif yükümlülüklerle ilişkin olduğuna hükmetmiştir⁵⁷⁴. Mahkeme, somut olayda toplumsal menfaatlerle bireysel menfaatler arasında adil bir denge kurulması gerektiğine ve devletin, bu konuda bir takdir yetkisine sahip olduğuna işaret

⁵⁶⁶ Desgagné/Bello, **a.g.m.**, s. 790.

⁵⁶⁷ Acevedo, **a.g.m.**, s. 471-472.

⁵⁶⁸ Sumudu Atapattu, “The Right To A Healthy Life Or The Right To Die Polluted? : The Emergence Of A Human Right To A Healthy Environment Under International Law”, s. 102, **Tulaine Environmental Law Journal**, 65, 2002-2003, ss. 65-125.

⁵⁶⁹ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, Başvuru no: 36022/97, 3. Daire Karar Tarihi: 02.10.2001, Büyük Daire Karar Tarihi: 08.07.2003.

⁵⁷⁰ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 10, 11, 12.

⁵⁷¹ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 94.

⁵⁷² Post, “Hatton And Others: Further Clarification Of The “Indirect” Individual Right To A Healthy Environment”, s. 267, **Non-State Actors And International Law** 2, 2002, ss. 259-277.

⁵⁷³ Y.N.: Burada, negatif yükümlülüktен kasıt, kamu otoritelerinin gürültü kirliliğine neden olmama yükümlülükleridir.

⁵⁷⁴ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 95.

etmiştir⁵⁷⁵. Kararda, çevre hakkı bakımından dikkat çekici husus, çevrenin korunmasının ‘hassas bir mesele’ olarak nitelendirilmesidir. AİHM çevrenin korunması gibi hassas bir konuda, menfaatler arasında adil bir denge kurulmasına ilişkin takdir hakkı kullanılırken, bireylerin haklarının ikinci plana atılması için salt ülkenin ekonomik gereklerinin gerekçe gösterilmesinin yeterli olmayacağını ifade etmiştir. AİHM 3. Dairesi’nin kararı, bu yönüyle çok önemlidir. Aslında AİHM, sözü edilen ilkeyi ortaya koyarak devlete bıraktığı takdir yetkisini bir anlamda daraltmıştır. Şöyle ki AİHM, devletin ileri süreceği “çevresel kararın, ülke ekonomisine yapacağı katkı” argümanını tek başına yeterli bulmayacağını; savunulan ekonomik katkıya ilişkin somut delillerin gösterilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Başka bir anlatımla; çevresel konularda devletin sahip olduğu takdir yetkisi, “ülkenin ekonomik refahı” gerekçesiyle çevreye yapılacak müdahaleler bakımından daraltılmıştır. Bu tür bir durumda devletten, çevreye müdahale teşkil eden çevresel kararın ülke ekonomisine yapacağı katkıyı somut delillerle ortaya koyması beklenecektir⁵⁷⁶. Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası’nda 3. Daire’nin verdiği kararı, Mahkeme’nin çevre hakkına ilişkin içtihadı açısından bir dönüm noktası olarak nitelendiren Tsioumani de anılan kararlar AİHM’nin, devletlere bırakılan takdir yetkisini dar yorumlayacağını ortaya koyduğu kanaatindedir⁵⁷⁷. Mahkemenin, “ülkenin ekonomik refahı” gerekçesini tek başına tatmin edici bulmaması ve çevreyle ilgili projelerde, menfaatler dengesini sağlayacak en iyi çözümü bulmak için bütünlüklü bir soruşturma ve araştırma yapılmasını gerekli görmesi, AİHM’nin ortaya koyduğu yeni bir ilke olarak görülmüştür. Mahkemenin bu tutumu, önceki içtihadından bir adım ileri gitmek olarak nitelendirilmiştir. AİHM’nin bu yaklaşımının, çevre üzerinde etkileri olan bir projeyi uygulamadan önce devletleri önemli araştırmalar yapmaya yönelteceği ifade edilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek, söz konusu yaklaşımın devletlere, seçtikleri yöntemin insan hakları için en uygun yöntem olduğunu bilimsel bulgularla kanıtlama yükümlülüğü getirdiği belirtilmiştir⁵⁷⁸. Mahkemenin, salt ekonomik menfaatler gerekçesinin ileri sürülmesini yeterli bulmaması, çevre hakkının korunması bakımından oldukça önemlidir. Çevre hakkı - ekonomik kalkınma çelişkisi göz önünde

⁵⁷⁵ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 96.

⁵⁷⁶ Post, **Hatton And Others: Further Clarification Of The “Indirect” Individual Right To A Healthy Environment**, s. 272.

⁵⁷⁷ Elsa Tsioumani, “European Court Of Human Rights, 2 October 2001, Hatton And Others v. United Kingdom (Application No: 36022/97)”, s. 248, **Reciel** 11(2) 2002, ss. 246-250.

⁵⁷⁸ Tsioumani, **a.g.m.**, s. 249.

bulundurulduğunda, bu durum daha iyi anlaşılacaktır zira ekonomik gerekçeler ileri sürülerek, birçok çevresel zararın “kabul edilebilir” gösterilmeye çalışılması, sık rastlanılan bir durumdur.

AİHM’ye göre devlet, menfaatler arasında adil bir denge sağlarken insan haklarını azami derecede korumayı gözetmelidir. Bu çerçevede; tüm projeler, adil bir denge kurma amacıyla derin bir analize tabi tutulmalı ve insan hakları bakımından en iyi çözüm araştırılmalıdır⁵⁷⁹. Başka bir anlatımla; AİHM, bir taraftan ekonomik menfaatler sağlanırken diğer taraftan da insan haklarının ikinci plana itilmemesi için gerekli yöntemlerin benimsenmesini salık vermektedir. Mahkemenin, devletlerin alternatif bir çözüm bulmaya çalışarak, amaçlarına insan hakları bakımından en az külfetli yöntemle ulaşmaları gerektiğine hükmetmesi de devletlerin takdir yetkilerinin daraltılması olarak yorumlanmıştır⁵⁸⁰. Post’a göre karar doğrultusunda devlet, oluşan çevresel zararı asgariye indirmek için azami çaba göstermeli; bireysel şikayetleri ciddiye almalı ve bireylere, evlerini taşıma, maddi tazminat gibi gerçekçi çözümler sunmalıdır⁵⁸¹.

Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası’nda AİHM 3. Dairesi devletin, ülkenin ekonomik menfaatleri ile bireylerin konut hakkı, özel ve aile yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkı arasında adil bir denge kuramadığı ve AİHS m. 8’in ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁵⁸². Mahkeme, gece uçuşlarının neden olduğu gürültüye karşı başvuruçuların korunması için gerekli önlemlerin alınmadığı kanaatindedir. AİHM 3. Dairesi’ne göre, gece uçuşlarının arttırılmasından önce insan haklarının korunması bakımından en elverişli çözümün benimsenmesine yönelik özel bir çalışma yapılmamıştır⁵⁸³. Her ne kadar kararda açıkça ifade edilmemiş olsa da AİHM 3. Dairesi’nin, taraf devletlerden belli bir “ihtiyat standardı”na uygun hareket etmelerini beklediği öğretide dile getirilmektedir. Sözü edilen standart, çevreye yönelik bir müdahalenin, çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin sorgulanması ve alternatif çözümlerin araştırılması olarak tanımlanmaktadır⁵⁸⁴.

⁵⁷⁹ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 97.

⁵⁸⁰ Tsioumani, **a.g.m.**, s. 249.

⁵⁸¹ Post, **Hatton And Others: Further Clarification Of The “Indirect” Individual Right To A Healthy Environment**, s. 273.

⁵⁸² Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 107. Davanın, Büyük Daire’nin önüne gitmiş olması göz önünde bulundurulduğunda AİHM 3. Daire’nin, ihlal kararını ikiye karşı beş oyla verdiğini not etmek gerekir.

⁵⁸³ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM 3. Daire, par: 106.

⁵⁸⁴ Post, **Hatton And Others: Further Clarification Of The “Indirect” Individual Right To A Healthy Environment**, s. 267.

AİHM 3. Dairesi'nin Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı'ndan devletin, AİHS m. 8'e yönelik bir müdahaleyi asgari seviyeye indirmek yönünde bir pozitif yükümlülüğü olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır⁵⁸⁵. Gerçekten Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda AİHM 3. Dairesi'nin, çevreye ilişkin konularda AİHS m. 8/1'in içerdiği gereklilikleri açıklığa kavuşturduğu söylenebilir. Buna göre devlet, çevresel bir karar vermeden önce kararın, özel yaşama, aile yaşamına ve konutuna saygı gösterilmesi hakkını ihlal edecek surette çevre üzerinde olumsuz etkilere neden olup olmayacağını dikkatli bir biçimde araştırmalıdır. Bu tür bir etkinin gerçekleşeceği bekleniyorsa devlet, aktif bir biçimde farklı çözümler denemeli ve bulmalıdır. AİHS m. 8/1 çerçevesinde atılan söz konusu adımlar, AİHS m. 8/2'nin getirdiği standardı da karşılamalıdır⁵⁸⁶. Aynı doğrultuda; 3. Daire'nin kararıyla AİHM'nin, özellikle çevre davalarında AİHS m. 8/1'de düzenlenen haklar söz konusu olduğunda devletin pozitif yükümlülükleri kapsamında alması gereken önlemleri geniş yorumlayacağını ortaya koyduğu ifade edilmektedir⁵⁸⁷. 3. Daire'nin kararıyla AİHM'nin, AİHS m. 8'in sağladığı koruma alanını genişlettiği görüşüne iştirak eden Smith kararın, çevresel kaygıların ve sorunların, mevcut hukuki araçlardan yola çıkılarak uluslararası insan hakları organlarınınca ele alınabileceğini de vurguladığına işaret etmektedir⁵⁸⁸.

Diğer taraftan; 3. Daire'nin kararının, AİHS m. 8'in kapsamını uykudan yoksunluğu da içerecek biçimde genişletmesi bakımından da önem taşıdığını ifade etmek gerekir⁵⁸⁹. Sözü edilen yaklaşım, AİHM'nin, konutuna saygı gösterilmesi hakkını, salt konutun kullanımının fiili olarak engellenmemesi olarak görmemesi; konutun huzurlu bir biçimde kullanılmasını da bu hakkın içeriğine dahil etmesiyle uyumludur.

AİHM 3. Dairesi, Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda AİHS'in 8. maddesinin ihlal edildiğine oyçokluğuyla karar vermiştir. Dava AİHM'nin Büyük Dairesi'nin önüne götürülmüş, Büyük Daire ise dokuza karşı beş oyla AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Öğretide, 3. Daire'nin kararına

⁵⁸⁵ Post, *Hatton And Others: Further Clarification Of The "Indirect" Individual Right To A Healthy Environment*, s. 264.

⁵⁸⁶ Post, *Hatton And Others: Further Clarification Of The "Indirect" Individual Right To A Healthy Environment*, s. 270.

⁵⁸⁷ Tsioumani, *a.g.m.*, s. 248.

⁵⁸⁸ Rhona K. M. Smith, "Hatton v. United Kingdom, 36022/97", s. 696, *The American Journal Of International Law*, Vol: 96, 2002, ss. 693-699.

⁵⁸⁹ Antonia Layard, "Night Flights: A Surprising Victory", s. 60, *Environmental Law Review*, 4(2002), ss. 51-61.

ilişkin yapılan olumlu değerlendirmeler; Büyük Daire'nin, ihlal olmadığı kararıyla yerini eleştirilere bırakmıştır.

Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası, Büyük Daire'nin önüne giden ilk çevre davasıdır. AİHM Büyük Dairesi de davayı, AİHS m. 8'in konut hakkına, özel yaşama ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkına ilişkin olarak barındırdığı pozitif yükümlülükler bağlamında incelemiştir⁵⁹⁰. Büyük Daire'ye göre devlet, ülkenin ekonomik menfaatleriyle bireylerin konut hakkı ve özel yaşamlarına saygı gösterilmesi hakkı arasında adil bir denge kurmuştur⁵⁹¹. Kararda, gece uçuşlarının sağladığı ekonomik yararları dikkat çekilmiş ve bu durumun, ülke ekonomisine olan katkısına değinilmiştir. Büyük Daire'nin yaptığı incelemenin çevre ve çevre hakkı odağında yapılmadığı görülmektedir. Kullanılan terminoloji de bu hususu ortaya koymaktadır. Kararda, "gürültü kirliliği" kavramından çok "uykusuzluk" kavramının kullanıldığı ve davanın, kirlilik ve çevre hakkı eksenindeki bir terminolojiyle incelenmediği fark edilmektedir. Post da Büyük Daire çoğunluğunun, AİHM'nin önceki kararlarından farklı olarak, gürültünün yarattığı rahatsızlığı çevresel bir mesele olarak ele almadığını belirtmektedir⁵⁹². Bununla birlikte; Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, tıpkı Lopez Ostra/İspanya ve Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı gibi AİHS'nin "dolaylı çevre hakları"nın içerdiğinin bir göstergesidir⁵⁹³. Büyük Daire, kararında AİHS'nin temiz bir çevre hakkını düzenlemediğini; bireylerin gürültü kirliliği veya diğer kirlilik türlerinden ancak doğrudan ve ciddi bir biçimde zarar görmeleri halinde AİHS m. 8'e dayanarak AİHM'ye başvurabileceklerini açıkça ifade etmiştir⁵⁹⁴. Büyük Daire'nin bu tutumu, AİHM'nin çevre hakkına eğilimli yaklaşımının, AİHS'de temiz bir çevre hakkına ilişkin açık bir düzenleme olmadığı görüşüne dönüşmesi olarak yorumlanmıştır⁵⁹⁵. Gerçekten, Büyük Daire, çevre hakkına ilişkin adeta mesafeli bir tutum takınmıştır.

Büyük Daire'nin verdiği kararda yer alan muhalefet şerhinde, AİHM'nin Lopez Ostra/İspanya Kararı'nda ve Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'nda çevre

⁵⁹⁰ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM Büyük Daire, par: 119.

⁵⁹¹ Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, AİHM Büyük Daire, par: 129.

⁵⁹² Harry Post, "The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?", s. 135, **Non – State Actors And International Law** 4, 2004, ss. 135-157.

⁵⁹³ Post, **Hatton And Others: Further Clarification Of The "Indirect" Individual Right To A Healthy Environment**, s. 261.

⁵⁹⁴ Fitzmaurice, **Case Note: The European Court Of Human Rights, Dubetska and Others v. Ukraine, Judgment of 10 February 2011**, s. 108.

⁵⁹⁵ Antonia Layard, "Human Rights In The Balance-Hatton and Marcic", s. 202, **Environmental Law Review** 6, 2004, ss. 196-203.

hakkının AİHS m. 8 çerçevesinde korunduğunu açıkça söylediği; bu nedenle, Büyük Daire'nin ihlal olmadığına ilişkin kararının bir 'geriye gidiş' olduğu ifade edilmiştir. Büyük Daire'nin kararı, sadece çevre hakkının değil; insan haklarının korunmasının gelişiminde de AİHM için bir geri adım olarak nitelendirilmiştir⁵⁹⁶. Muhalefet şerhinde, AİHM'nin ekonomik menfaatleri gözetirken çevresel gerekleri ikinci plana atması eleştirilmiştir. AİHM'nin bu tutumunun, gerek Avrupa'da gerek dünyada çevreye verilen giderek artan önemle bağdaşmadığı da söylenmiştir. Kararda, ülkenin ekonomik refahıyla bireylerin menfaatleri arasında adil bir denge kurulduğu sonucuna varılmıştır. Bu noktada belirtmek gerekir ki muhalefet şerhinde de değinildiği üzere Birleşik Krallık, gece uçuşlarının ülke ekonomisine katkısını bağımsız kaynakların değil ve fakat bizzat havacılık endüstrisinin hazırladığı raporlara dayanarak savunmuştur. Ancak, Büyük Daire'nin çoğunluğu bu hususla ilgilenmemiştir⁵⁹⁷.

Öte yandan; Büyük Daire çoğunluğu, uyumayı engellediği ileri sürülen gürültünün seviyesine ilişkin Dünya Sağlık Örgütü'nün beklediği objektif standartlarla da ilgilenmemiştir. Bu tutum da AİHM'nin gürültüyle ilgili diğer kararlarındaki yaklaşımından farklılaşmaktadır⁵⁹⁸. Oysa muhalefet şerhinde, Dünya Sağlık Örgütü'nün gürültünün uykuya etkilerini ölçmek için belirlediği nesnel ölçütlerden söz edilmekte ve şikayetin "öznel", "fazla hassas" veya "karpisli" bir mahiyet arz edip etmediğinin ortaya konabileceği açıklanmaktadır.

Kararda dikkat çeken bir diğer hususa da değinmek faydalı olacaktır. Büyük Daire, gece uçuşlarının artmasının, civardaki ev fiyatlarını olumsuz etkilemediğine değinmiş ve başvurucuların, ekonomik kayba uğramaksızın taşınabileceklerine işaret etmiştir. Büyük Daire'nin değinilen gerekçesinin ne kadar isabetli olduğu tartışmalıdır zira başvurucular evlerinden taşınmalar dahi başvurucuların boşalttıkları evlerde yaşamaya başlayacak olanlar gürültü kirliliğine maruz kalmaya devam edeceklerdir. Dolayısıyla taşınma, çevresel zararın oluşmasını engellemeyecektir⁵⁹⁹. Büyük Daire'nin, başvurucuların olası maddi zararıyla çevresel zarar arasında bir

⁵⁹⁶ Post, *The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?*, s. 145.

⁵⁹⁷ Post, *The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?*, s. 144.

⁵⁹⁸ Post, *The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?*, s. 145.

⁵⁹⁹ Layard, *Night Flights: A Surprising Victory*, s. 60.

ayrım yapmak yerine; doğrudan başvuruçuların maddi zarara uğrayıp uğramayacaklarını araştırdığı açıkça görülmektedir.

Büyük Daire, menfaatler dengesi testini uygularken çevresel konularda AİHM'nin tali işlevine dikkat çekmiş ve çevreyle ilgili meselelerde ulusal makamların, yerel ihtiyaçları ve şartları dikkate almak açısından bir uluslararası mahkemeden daha elverişli konumda bulunduklarını vurgulamıştır⁶⁰⁰.

Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda Büyük Daire'nin çevrenin korunmasından ziyade, ekonomik gereklilikleri ön planda tuttuğunu söylemek yanlış olmaz. Bu yaklaşım, öğretilerde eleştirilmiş ve Büyük Daire'nin söz konusu yaklaşımının sürdürülebilir olmadığına işaret edilmiştir. Kararı destekleyen unsurların, AİHM'nin önüne gelecek başka çevre davalarında kullanılmasının güç olduğu ifade edilmektedir. Değinilen kanaat, insan haklarının korunmasıyla çevrenin korunmasına ilişkin acil ihtiyaç arasında kurulması gereken yakın ilişkiyle gerekçelendirilmektedir⁶⁰¹. Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı'yla Büyük Daire, ekonomik gelişme karşısında çevrenin hangi ölçüde korunacağına ilişkin, Dairelerin kendi görüşlerini oluşturmalarına geniş bir alan tanımamıştır. Boyle, kamu yararının nerede olduğunu belirleme işinin politik bir uğraş olduğunu, mahkemeleri ilgilendirmedigini belirterek ekonomik gereklerin kamunun menfaatine olduğu sonucuna varan Büyük Daire'yi eleştirmiştir. Boyle'ye göre Büyük Daire'nin Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı'ndaki yaklaşımıyla, çevre hakkının AİHM tarafından korunduğu görüşünün bir arada savunulması pek mümkün değildir⁶⁰². Karara ilişkin bir diğer eleştiriye AİHM'nin Lopez Ostra/İspanya ve Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'yla bazı çevrelerde hasıl olan AİHS m. 8 aracılığıyla çevresel bir reform yapma misyonunda olduğu görüşünün, Büyük Daire'nin kararıyla daha az savunulabilir hale geldiği yönündedir⁶⁰³.

Özetle, Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı'ndan şu sonuçların çıkarılabileceği söylenebilir⁶⁰⁴:

⁶⁰⁰ Fitzmaurice, **Case Note: The European Court Of Human Rights, Dubetska and Others v. Ukraine, Judgment of 10 February 2011**, s. 108.

⁶⁰¹ Post, **The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?**, s. 145.

⁶⁰² Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 494

⁶⁰³ Kravchenko/Bonine, **a.g.m.**, s. 258.

⁶⁰⁴ Fitzmaurice/Marshall, **a.g.m.**, s. 127.

- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin koruduğu haklar katalogunda “çevresel insan hakları” yer almamaktadır. AİHS m. 8 ise bireylerin, gürültü kirliliğinden veya diğer kirlilik çeşitlerinden doğrudan ve ciddi bir biçimde zarar görmeleri halinde ileri sürülebilir.
- Çevre davalarında devletler, geniş bir takdir yetkisine sahiptir.
- Çevre davalarında devletin sorumluluğu, özel sektörün faaliyetlerinin düzenlenmemesinden kaynaklanabilir.
- Çevresel kaygılar, bireyin menfaatleriyle toplumun menfaatleri arasında adil bir denge kurulurken göz önünde bulundurulacak unsulardan sadece birisidir. Çevresel insan haklarının özel bir statüsü bulunmamaktadır.

Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Davası da havalimanından kaynaklanan gürültü kirliliğinin incelendiği davalardan biridir. Davanın başvuru sahipleri, Saint Gatien Ormanı'nda veya civarında konutları olan kişilerdir. Sözü edilen konutlar, Deauville-Saint Gatien Havalimanı'nın ana pistine 500 ila 2500 metre uzaklıktadır. Başvurucular, havalimanı ana pistinin genişletilmesi nedeniyle maruz kaldıkları gürültü kirliliğinin ve pistin uzatılmasına ilişkin karar sürecinin AİHS m. 8'i ihlal ettiğini ileri sürmüşlerdir⁶⁰⁵. Sükuneti ve çevre kalitesi nedeniyle yerleştikleri bölgede yer alan küçük bir havalimanının pistinin büyütülmesi ve sınıfı değiştirilerek kapasitesinin artırılması nedeniyle başvuru sahipleri, özel alanlarına yönelik müdahalenin ‘ağır’ bir müdahale olduğunu iddia etmişlerdir⁶⁰⁶. Başvuruculara göre sayısı artan uçuşlar, sadece gürültü kirliliğine değil; hava kirliliğine de neden olmaktadır⁶⁰⁷. Hükümet ise başka birçok savunma nedeninin yanı sıra havalimanının, bölgenin ekonomisine katkısını vurgulamıştır⁶⁰⁸.

AİHM koku, gürültü ve salınım gibi müdahalelerin, konut hakkını ve aile yaşamına saygı hakkını ihlal edebileceğini; konut hakkının, bir alanın fiziki olarak kullanılması değil ve fakat bir alanın, huzurlu bir biçimde kullanımı olarak anlaşılması gerektiğini genel bir ilke olarak kararda belirtmiştir⁶⁰⁹. AİHM konut kavramını, konutun huzurlu bir biçimde kullanımını da içerecek şekilde

⁶⁰⁵ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 80.

⁶⁰⁶ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 84.

⁶⁰⁷ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 85.

⁶⁰⁸ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 117.

⁶⁰⁹ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 133; Benzer yönde bkz.: Martinez Martinez/İspanya Kararı, Başvuru no: 21532/08, Karar tarihi: 18.10.2011, par: 39; Déès/Macaristan Kararı, Başvuru no: 2345/06, Karar tarihi: 09.11.2010, par: 21.

yorumlamıştır⁶¹⁰. Mahkeme davayı, çevresel kararın esasının AİHS m. 8'e uygun olup olmadığı ve çevresel kararın alım sürecinin adil bir biçimde yürütülüp yürütülmediği bakımından incelemiştir. Deauville-Saint Gatien Havalimanı'nın mülkiyeti devlete ait olduğu; havalimanı, kamu tüzel kişileri tarafından işletildiği ve pistin genişletilmesi kararı da kamu tüzel kişileri tarafından alındığı için çevreye yönelik müdahalenin kaynağı, somut olayda devlet olarak belirlenmiştir⁶¹¹. AİHM, devletin açıklanan müdahalesinin kanunla öngörülmüş, meşru bir amaç güden ve demokratik bir toplumda gerekli sayılabilecek bir müdahale olup olmadığını değerlendirmiştir. AİHM'ye göre çevre kirliliğini sonuçlayan müdahale kanunla öngörülmüş⁶¹², bölgenin ekonomik menfaatlerini sağlama meşru amacını güden bir müdahaledir⁶¹³. Çevreye yönelik müdahalenin, ulaşılmak istenen meşru amaçla orantılı olup olmadığını inceleyen AİHM, pistin genişletilmesiyle uçuş sayısının ciddi bir biçimde artmadığını; gürültü kirliliğini belli bir sınırdan tutmak isteyen valiliğin, pistin 2720 metre yerine 2550 metreye kadar genişletilmesine müsaade ettiğini not etmiştir⁶¹⁴. Mahkeme, 2009 Yılı itibarıyla gürültüyle mücadele etmek için uçakların inişi ve kalkışıyla ilgili olarak yeni süreçlerin geliştirildiğini ve uygulandığını da tespit etmiştir. Değinilen hususları bir bütün olarak değerlendiren AİHM, çatışan menfaatler arasında adil bir denge kurulduğuna hükmetmiştir⁶¹⁵. Belirtmek gerekir ki devletin, çevrenin korunması alanındaki takdir marjı çok geniş olsa da sınırsız değildir ve bu marjın aşılmamasının denetimini AİHM somut verilere göre yapmaktadır⁶¹⁶. Somut olayda da görüldüğü üzere AİHM, ilgili devletin, menfaatler dengesini kurmak için önlem alıp almadığını incelemekte; alınan önlemler varsa bu önlemlerin ölçülülüğünü ve yeterliliğini denetlemektedir.

Çevresel karar alma sürecinin de adil bir biçimde yürütüldüğüne ve karar sürecinde gerekli etüdlerin yapılarak halkla paylaşıldığına dikkat çeken AİHM, somut olayda AİHS m. 8 'in ihlal edilmediği sonucuna varmıştır.

Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı'nda⁶¹⁷ da AİHM, gürültü kirliliğini ele almıştır. Başvurucular, ikamet ettikleri apartmanın giriş katının bilgisayar oyunları

⁶¹⁰ Dogaru, **a.g.m.**, s. 143.

⁶¹¹ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 141.

⁶¹² Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 145.

⁶¹³ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 149.

⁶¹⁴ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 152-153.

⁶¹⁵ Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 154.

⁶¹⁶ Duymaz, **a.g.m.**, s. 152.

⁶¹⁷ Mileva ve Diğerleri/ Bulgaristan Kararı, Başvuru no: 43449/02 ve 21475/04, 25.11.2010.

kulübü⁶¹⁸, elektronik oyunlar kulübü ve konut yerine ofis olarak kullanılmasından rahatsızlık duymuşlardır. Başvurucular, bilgisayar oyunu kulübünün müşterilerinin neden olduğu gürültünün huzurlarını ve sağlıklarını olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Hatta başvurulardan bazıları, özellikle gürültü nedeniyle taşınmak zorunda kalmışlardır. Özetle; başvurucuların iddiaları, gürültü kirliliği nedeniyle konutlarını kullanamamaları ve dolayısıyla AİHS'nin 8. maddesinin ihlal edildiği yönündedir.

AİHM, Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı'nda gürültü kirliliğini ele almakla birlikte; gürültü kirliliği ile çevre arasında doğrudan bir ilinti kurmamıştır. Ancak, gürültü kirliliğine ilişkin iddiaları doğrudan doğruya AİHS m. 8'i ölçü norm olarak değerlendirmiştir.

AİHM, gürültü kirliliği nedeniyle AİHS m. 8'in ihlal edildiğinden söz edilebilmesi için gürültünün belli bir seviyeyi geçmesi gerektiğini ortaya koymuştur⁶¹⁹. Mahkemeye göre, konutuna saygı gösterilmesi hakkı, aile yaşamının ve özel hayatın korunması hakkının ihlaline neden olan gürültünün seviyesi, somut olaylara göre farklılık arz edebilecektir⁶²⁰. Bu bağlamda; gürültünün yoğunluğu, süresi, fiziki ve psikolojik etkileri önem taşımaktadır. Gürültünün ortaya çıkardığı zarar, modern şehir yaşamının neden olduğu çevresel zararlarla karşılaştırıldığında "ihmal edilebilir" nitelikte değilse; AİHS m. 8'in ihlalinden söz edilebilecektir⁶²¹. Mahkeme gürültünün, bir konutun kullanımından beklenen faydayı ve aile yaşamıyla özel yaşamın kalitesini düşürecek kadar ciddi olup olmadığını sorgulamaktadır⁶²². AİHM, şikayet konusu olan gürültünün, ulusal mevzuatla belirlenen eşiği aştığı ve uluslararası standartların ötesine geçtiği hususunun kanıtlanmasını beklemektedir⁶²³.

Mileva ve Diğerleri Davası'nda, AİHM'nin taşınmazın bilgisayar oyunları kulübü, elektronik oyunlar kulübü ve ofis şeklinde kullanımını ayrı ayrı incelediği ve gürültünün seviyesini, her biri için kendi koşulları içinde değerlendirdiği görülmektedir. AİHM, elektronik oyunlar kulübü ve ofis olarak kullanımın, AİHS m. 8'i ihlal edecek surette gürültüye neden olmadığını ancak bilgisayar oyunları kulübü

⁶¹⁸ Y.N.: İnternet kafe benzeri bir işletmeden söz edilmektedir.

⁶¹⁹ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 90.

⁶²⁰ Y.N.: Gürültü kirliliği AİHS m. 8 bağlamında ele alınmakla birlikte, gürültü kirliliğinin aile yaşamı, özel hayat veya konut hakkından hangisi veya hangileriyle ilişkilendirildiği net bir biçimde ortaya konmamıştır.

⁶²¹ Bkz benzer yönde: Fadeieva/Rusya Kararı, par: 60-70.

⁶²² Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 91.

⁶²³ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 93; benzer yönde bkz: Oluic/Hırvatistan Kararı, Başvuru no: 61260/08, 20.05.2010, par: 60.

için aynı sonuca varılamayacağını belirtmiştir. Mahkeme, taşınmazın bilgisayar oyunları kulübü olarak işletildiği dönemde; söz konusu işletmenin haftanın yedi günü açık olduğuna, işletmenin faaliyetlerinin yaklaşık dört yıl sürdüğüne, müşterilerin bina içinde ve dışında gürültü yaptıklarına işaret etmiştir. Mahkeme, gürültü seviyesine ilişkin bir ölçüm sonucu mahkemeye sunulmamış olsa da değinilen gürültünün, konut niteliğindeki bir taşınmazda kabul edilemeyecek ölçüde rahatsızlık verici olduğu konusunda ikna olmuştur⁶²⁴.

AİHM, AİHS m. 8'in ihlaline neden olabilecek seviyede bir gürültünün varlığı halinde devletin, gürültüden kaynaklanan rahatsızlığı gidermek yükümlülüğü altında olduğunu ortaya koymaktadır⁶²⁵. Ancak Mahkeme, bu yükümlülüğün hangi suretle yerine getirildiğini denetlememekte; rahatsızlığın sona erdirilmiş olup olmadığını veya gürültünün azaltılması yönünde tedbir alınıp alınmadığını incelememektedir. AİHM, ilgili devletin, ulusal hukukun gereklerini yerine getirip getirmediğini araştırmaktadır⁶²⁶. Mileva ve Diğerleri Davası'nda da AİHM, başvurucuların gürültü nedeniyle yaptıkları başvuruların gereğince incelenip incelenmediğini; başvurulardan etkin bir sonuç alınıp alınmadığını incelemiştir. Başvurucuların gürültü nedeniyle yaptıkları başvurulara rağmen Bulgar makamları, Bulgar Hukuku'nun öngördüğü önlemleri almamışlardır. Bu noktada, AİHM'nin çevre hakkına ilişkin içtihadında, ulusal hukuk kurallarına uygunluğun önemli bir yer bulduğu gerçeğiyle bir kez daha karşılaşmaktadır. AİHM'nin, ulusal hukuka uygunluk ölçütüne yaklaşımı, Mahkemenin hukuk devleti ilkesini uygulamasının bir sonucu olarak da görülebilir⁶²⁷. Mahkeme devletin, başvurucuların konutlarını, aile ve özel yaşamlarını korumak yönündeki pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğini ve dolayısıyla AİHS m. 8'in ihlal edildiğini tespit etmiştir⁶²⁸.

Mileva ve Diğerleri Kararı'nı, gürültü kirliliğine ilişkin kararlar bakımından önemli kılan iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki gürültü seviyesine ilişkin bir ölçüm sonucunun mahkemeye sunulmamasına rağmen mahkemenin, gürültü seviyesini AİHS m. 8'in ihlaline neden olabilecek seviyede kabul etmesidir. AİHM, somut olayın niteliklerini göz önünde bulundurmuş ve bir ölçüm sonucunun, sayısal bir verinin yokluğuna rağmen gürültüyü, *“modern şehir yaşamında kabul edilebilir”*

⁶²⁴ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 97.

⁶²⁵ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 83.

⁶²⁶ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 98.

⁶²⁷ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 12.

⁶²⁸ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 101.

seviyenin üzerinde bulmuştur. İkinci olarak; Bulgar Devleti'nin, iç hukuk yollarının tüketilmediği yönündeki savunması karşısında AİHM, Bulgaristan Devleti'ne yöneltilecek bir tazminat talebinin, Bulgar hukuk sisteminin içerdiği “ihlalden koruma/rahatsızlığı giderme” yükümlülüğünün alternatifi olarak görülemeyeceğine hükmetmiştir. Eş söyleyişle; AİHM, tazmin suretiyle giderimi; kişileri gürültü kirliliğinden korumak yükümlülüğünün alternatifi olarak görmemiştir⁶²⁹. Her ne kadar kararda, gürültü kirliliğiyle çevre hakkı arasında bir ilişki kurulmamışsa da gürültü kirliliğinin çevre hakkını ihlal eden ve dahi sadece insanlar üzerinde değil, tüm canlılar üzerinde olumsuz etkileri olan bir kirlilik çeşidi olduğu açıktır. Bu nedenle, gürültü kirliliğine yönelik önleme borcunun; tazminat yoluyla giderim borcuna çevrilemeyeceği hususunun AİHM tarafından açık bir biçimde ortaya konması, çevrenin korunması bakımından oldukça önemlidir. Tazminat yoluyla giderimin, kirliliği ortadan kaldırıcı işlevi olmadığı gözetildiğinde; çevre üzerinde doğrudan doğruya koruyucu etkisi olmayan bu yöntemin, çevre hakkına ilişkin bir ihlali gidermekte yetersiz kalacağı anlaşılabacaktır.

Mileva ve Diğerleri Kararı'nda dikkat çeken bir diğer husus da AİHM'nin, gürültü kirliliğinin AİHS'nin 8. maddesinde düzenlenen haklardan hangisini ihlal ettiğini açık bir biçimde ortaya koymamış olmasıdır. Gerçekten AİHM, gürültü nedeniyle başvuru sahiplerinin özel yaşamlarına mı yoksa aile yaşamlarına veya konutuna saygı gösterilmesi hakkına mı müdahale edildiğini açık bir biçimde ortaya koymamaktadır. Mahkeme, gürültüye neden olan işletmelerin konut niteliğinde bir taşınmazda faaliyet gösterdiklerine değinmekle birlikte; konuyu münhasıran konutuna saygı gösterilmesi hakkı bağlamında incelediğini ifade etmemiştir.

Gürültü kirliliğine ilişkin değinilecek bir diğer karar da Oluic/Hırvatistan Kararı'dır. Başvurucu Marina Oluic, Hırvatistan'ın Rijeka Şehri'nde yaşamaktadır. Başvurucu, içinde ailesiyle birlikte yaşadığı bir eve sahiptir. Aralık 1999 itibarıyla, başvuru sahibinin evinin bulunduğu katın diğer tarafı bar olarak işletilmeye başlanmıştır. Başvurucu, bardan gelen gürültü nedeniyle 16.03.2001 tarihi itibarıyla birçok idari başvuruda bulunmuştur. Başvuru sahibinin evinde, farklı tarihlerde gürültü seviyesi ölçümleri yapılmıştır. Sözü edilen ölçümler ve uzun idari süreçlerden bir sonuç alamadığını iddia eden Oluic, AİHM'ye başvurmuş ve mahkemeye, kızının duyma kaybı yaşadığını ve gürültüden uzak kalması gerektiğini gösteren tıbbi belgeler

⁶²⁹ Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı, par: 91.

sunmuştur. Başvurucu tarafından, eşinin kalp rahatsızlığına ilişkin, kalp ameliyatı geçirdiğini de ortaya koyan belgeler de mahkemeye ibraz edilmiştir.

Hırvat Hükümeti, başvurunun, gürültü seviyesinin azaltılması veya zararlarının tazminat oluyla giderilmesi amacıyla bar sahibine karşı bir dava açmadığını; dolayısıyla, iç hukuk yollarının tüketilmediğini, başvurunun kabul edilebilir olmadığını savunmuştur⁶³⁰. AİHM, başvurunun, adli ve idari başvuru yapmak arasında seçim hakkı olduğunu belirtmiştir. Mahkeme, idari mercilerin de gürültü seviyesinin düşürülmesine yönelik emredici nitelikte karar verme yetkisini haiz olduğuna değinmiştir⁶³¹. Bu çerçevede; iç hukuk yollarının tüketilmesi koşulunun çevre hakkı bakımından dar yorumlandığı, çevre hakkının korunmasını sağlayabilecek hukuki bir yola başvurulup sonuç alınmadığı takdirde iç hukukun öngördüğü başkaca yollara başvurmanın bir zorunluluk olarak kabul edilemeyeceğinin mahkeme tarafından belirtildiği görülmektedir.

Oluic/Hırvatistan Kararı'nda, gürültü kirliliği konut hakkıyla ilişkilendirilmek suretiyle ele alınmıştır. Konut, özel yaşamın ve aile yaşamının yürütüldüğü fiziksel alan olarak tanımlanmıştır. Kararda, konutun sadece fiziksel bir alan olarak korunmadığı; konutun huzurlu bir biçimde kullanımının da AİHS m. 8'le öngörülen korumaya dahil olduğu ifade edilmiştir. AİHM'ye göre konuta saygı hakkı, konuta izinsiz girme örneğinde olduğu gibi yalnızca fiziki ihlallere karşı değil ve fakat gürültü, salınım, koku veya fiziki ya da somut olmayan başka türdeki müdahale biçimlerine karşı da koruma sağlamaktadır⁶³². AİHM, AİHS'de çevre hakkına açıkça yer verilmediğini ancak bir kişi, gürültü veya diğer bir kirlilikten doğrudan ve ciddi bir biçimde etkilendiğinde konunun AİHS m. 8 bağlamında ele alınabileceğini açıkça belirtmiştir⁶³³.

Diğer taraftan; Mahkemenin AİHS m. 8'in içerdiği yükümlülükleri çevre hakkı bakımından yorumladığı da görülmektedir. Buna göre AİHS m. 8 bireylerin kamu otoritelerinin müdahalelerine karşı korunmalarını içerdiği gibi bireyleri, bireylerden gelen müdahalelere karşı korumayı da içermektedir. Hal böyle olunca, AİHS m. 8 uyarınca devletin, bireyi diğer bireylerden kaynaklanan gürültü kirliliğine karşı koruma yükümlülüğü altında olduğunu da söylemek gerekir. Nitekim,

⁶³⁰ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 33.

⁶³¹ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 36.

⁶³² Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 44; Benzer yönde bkz.: Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 36; Flamenbaum ve Diğerleri/Fransa Kararı, par: 133; Martinez Martinez/İspanya Kararı, par: 39.

⁶³³ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 45.

Oluic/Hırvatistan Davası'na konu olan olayda da devlet başvuruçuyu, üçüncü kişilerin neden olduğu gürültü kirliliğinden korumamıştır⁶³⁴.

Oluic/Hırvatistan Kararı'nda da gürültü kirliliğinin, AİHS m. 8'in ihlaline neden olduğunun kabulü için gürültünün asgari bir seviyenin üstünde olması gerektiğine değinilmiştir. Sözü edilen asgari seviyenin ise göreceli olduğu, gürültünün yoğunluğuna, süresine, yarattığı fiziksel ve ruhsal sonuçlar gibi somut olayın şartlarına göre tespit edileceği belirtilmiştir⁶³⁵. Kararda, gürültünün yıllarca ve gece vakti sürmüş olması, gürültü seviyesinin izin verilen seviyenin üzerinde ölçülmesi karşısında AİHS m. 8'in ihlali için aranan asgari seviyenin üzerinde olma şartının sağlandığı sonucuna varılmıştır⁶³⁶. Başvurucunun maruz kaldığı gürültü kirliliği, Mahkemeye göre kabul edilebilir seviyenin üstündedir.

Kararda dikkat çeken bir diğer husus ise gürültü kirliliğine karşı koruma sağlayan mevzuatın varlığının tek başına yeterli olmadığı, mevzuatın uygulanmasının sağlanması gerektiğine işaret edilmesidir⁶³⁷. Eş söyleyişle; AİHM, yürürlükteki kuralların gecikmeksizin ve gerektiğinde cebri icra suretiyle uygulanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

Oluic/Hırvatistan Kararı, AİHS m. 8'in ihlaline sebebiyet verecek gürültünün hangi şartlarda belli bir eşiği geçmiş sayılacağına ortaya konması ve ulusal hukuka uygunluğun çevre davalarındaki önemini teyit etmesi bakımından önem taşımaktadır.

AİHM'nin gürültü kirliliğine ilişkin bir diğer kararı ise Moreno Gomez/İspanya Kararı'dır. Moreno Gomez/İspanya Davası'nda başvuruçuyu, evinin bulunduğu semtte açılan gece kulüpleri, bar ve diskoteklerden kaynaklanan gürültü kirliliği nedeniyle uyuyamadığını, dinlenemediğini ve ciddi sağlık sorunları yaşadığını ileri sürmüştür. Başvurucu, evinin yakınında yer alan işletmelerin neden olduğu gürültünün, konut hakkını ihlal ettiğini iddia etmiştir⁶³⁸. AİHM, başvuruyu AİHS m. 8 çerçevesinde incelemiştir. Mahkeme, AİHS m. 8'in bireyleri, kamu otoritelerinin tüm keyfi müdahalelerine karşı koruduğunu ve fakat AİHS m. 8'in sağladığı korumanın bundan ibaret olmadığını belirtmiştir. Mahkemeye göre AİHS m. 8 konut hakkının, özel yaşama ve aile yaşamına saygı hakkının korunmasını

⁶³⁴ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 48.

⁶³⁵ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 49; Bkz. Benzer yönde: Fadeieva/Rusya Kararı, Başvuru no: 55723/00, par: 68-69.

⁶³⁶ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 62.

⁶³⁷ Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 63.

⁶³⁸ Moreno Gomez/İspanya Kararı, par: 46.

sağlamak üzere bireyler arası ilişkiler bakımından gerekli önlemlerin alınması yükümlülüğünü de içermektedir⁶³⁹. Bu sebeple, başvurucunun maruz kaldığı gürültüye bir kamu otoritesi neden olmasa dahi somut olayda AİHS m. 8 uygulama alanı bulacaktır. Mahkeme, bu tespitin gerekçesi olarak AİHS'nin teorik bir haklar listesinden ibaret olmadığı ve fakat somut ve etkin hak ve özgürlükleri koruduğuna ilişkin içtihadına da yer vermiştir⁶⁴⁰. Bu noktada, AİHM'nin çevre hakkını sadece bireyle devlet arasındaki dikey ilişki alanında değil ve fakat bireyle, diğer bireyler arasındaki yatay ilişki alanında da koruduğunu not etmek önemlidir.

Moreno Gomez/İspanya Davası'nda AİHM, başvurucunun yakındığı gürültünün, m. 8'in ihlali olarak değerlendirilebilecek eşiği geçip geçmediğini tartışmıştır. Mahkeme, gürültünün yoğunluğunu, izin verilen sınırları aştığını ve yıllarca sürdüğünü gözeterek somut olayda m. 8'in ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁶⁴¹.

Moreno Gomez/İspanya Davası'nda, bar ve diskoteklerin ekonomik getirileri de Mahkeme tarafından değerlendirilmiştir. Bu denetim, öğretide bir meşruiyet denetimi olarak nitelendirilmiştir. Şöyle ki Martin/Maljean-Dubois'e göre AİHM, devletin bireyleri kirlilikten korumak için aldığı önlemlerin meşruiyetini de denetlemektedir. Bu bağlamda, Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda büyük bir havalimanının işletilmesinin, Moreno Gomez/İspanya Kararı'nda ise bir diskoteğin işletilmesinin ülkenin ekonomik gelişimine katkısı incelenmiştir⁶⁴².

Marguénaud, Moreno Gomez/İspanya Kararı'nın, konut hakkına en radikal uzmanların dahi hayal edemeyeceği çevresel bir içerik getirdiğini belirterek kararın, sağlıklı bir çevre hakkından çok sessiz bir çevre hakkına ilişkin olduğunu ifade etmiştir. Marguénaud'a göre Moreno Gomez/İspanya Kararı, daha az önemli çevresel sorunlara ilişkin bir karardır⁶⁴³. Marguénaud'un karara ilişkin değerlendirmelerinden, davanın konut hakkı çerçevesinde incelendiği görüşüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kararda, bu hususta bir açıklık bulunmamakla birlikte öğretide farklı görüşler mevcuttur. Örneğin José, kararda AİHM'nin özel yaşama saygı hakkının önemli bir

⁶³⁹ Moreno Gomez/İspanya Kararı, par: 55, Benzer yönde bkz.: Oluic/Hırvatistan Kararı, par: 48.

⁶⁴⁰ Moreno Gomez/İspanya Kararı, par: 56.

⁶⁴¹ Moreno Gomez/İspanya Kararı, par: 60.

⁶⁴² Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 18.

⁶⁴³ Marguénaud, **a.g.m.**, s. 202.

parçası olan geceleri uyuma hakkını koruduğu kanaatindedir⁶⁴⁴. Pedersen ise AİHM'nin çevre hakkına ilişkin Lopez Ostra/İspanya ve Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'yla geliştirdiği yaklaşımını, Moreno Gomez/İspanya Kararı'yla teyit ettiği görüşündedir⁶⁴⁵. Gerçekten, Mahkeme, gürültü kirliliğini ve dolayısıyla çevre hakkını AİHS m. 8'le ilişkilendirmiş ve devletin, bireyleri gürültü kirliliğinden koruyarak aile yaşamlarına, özel yaşamlarına ve konutlarına saygı gösterilmesi hakkının sağlanması gereğine hükmetmiştir.

AİHM, gürültü kirliliğinden söz edebilmek için gürültünün uzunca bir süre kesintisiz şekilde devamı şartını aramamıştır. Zammit Maempel/Malta Davası'na konu olayda da başvuruçuların konutunun yakınında, yılda iki hafta ve kesintilerle havai fişek atılmasıyla ortaya çıkan gürültü "kirlilik" olarak nitelendirilmiştir⁶⁴⁶.

Zammit Maempel/Malta Kararı'nda AİHM, çevresel konularda devletlerin kişilerin menfaatleriyle toplumsal menfaat arasında adil bir denge kurmak konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu ortaya koymuştur⁶⁴⁷. Mahkeme, havai fişeklerin köy festivali boyunca atıldığını; köy festivalinin Malta'nın kültürel ve dini mirası niteliğinde olduğunu not etmiştir⁶⁴⁸. Mahkemeye göre Malta Hükümeti, toplumun genelinin menfaatleriyle bireylerin haklarının korunması arasında adil bir denge kurmuş ve bu konudaki takdir yetkisini hukuka uygun bir biçimde kullanmıştır⁶⁴⁹. Bu aşamada; hükümetin, festivallerin ülke ekonomisine büyük bir katkı yaptığı hususunu AİHM'ye ilettiğine de değinmek gerekmektedir⁶⁵⁰. Mahkeme, gürültü kirliliğine neden olmakla birlikte havai fişeklerin yarattığı rahatsızlığın AİHS m. 8'i ihlal etmediği; konut hakkına ve özel yaşama yapılan müdahaleyle, ulaşılan toplumsal fayda arasında adil bir denge olduğu sonucuna varmıştır.

Martinez Martinez/İspanya Kararı da gürültü kirliliğine ilişkin bir karardır. Başvurucu Martinez, evinin birkaç metre uzağında bulunan bardan gelen gürültü nedeniyle konut hakkıyla özel yaşamına saygı gösterilmesi hakkının ihlal edildiğini ileri sürmüştür. Başvurucunun bir diğer iddiasıysa gürültü nedeniyle fiziksel ve

⁶⁴⁴ Daniel Garcia San José, **Environmental Protection And The European Convention on Human Rights**, s. 37, Council Of Europe Publishing, 2005.

⁶⁴⁵ Pedersen, **European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?**, s. 20.

⁶⁴⁶ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 38.

⁶⁴⁷ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 66; Bkz. Benzer yönde: Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, par: 116.

⁶⁴⁸ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 64.

⁶⁴⁹ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 73.

⁶⁵⁰ Zammit Maempel/Malta Kararı, par: 64.

psikolojik vücut bütünlüğünün bozulmuş, dolayısıyla AİHS'nin 3. maddesinin ihlal edilmiş olduğudur. Martinez Martinez/İspanya Kararı'nda AİHM taraf devletlerin, bireyleri aşırı gürültüye karşı korumak yükümlülüğü altında olduklarını açıkça ifade etmiştir⁶⁵¹. Mahkeme geceleri meydana gelen gürültünün, başvurunun günlük hayatını etkilediğini kabul etmekle birlikte; değinilen gürültünün AİHS m. 8'in ihlaline neden olacak yoğunlukta olması için belli bir eşiğin üzerinde olması gerektiğine yönelik içtihadını tekrarlamıştır. Değinilen eşiğin belirlenmesi, somut olayın özelliklerine göre mümkün olacaktır. Buna göre; gürültünün yoğunluğu, süresi, fiziksel ve psikolojik etkileri incelenerek bir değerlendirme yapılmalıdır⁶⁵². Mahkeme, başvurunun evinde yapılan ölçümlerde, gürültü seviyesinin izin verilen sınırların üzerinde olduğunun tespit edildiğini dikkate almıştır⁶⁵³. Belirtmek gerekir ki Martinez Martinez/İspanya Davası'nda başvuru, kendisinin, eşinin ve kızının gürültü nedeniyle yaşadıkları sağlık sorunlarına ilişkin birçok tıbbi belgeyi Mahkeme'ye sunmuştur. Böylece AİHM, gürültü kirliliğinin başvurucuyu, konut hakkını gereğince kullanmaktan, özel ve aile yaşamına saygı hakkını olumsuz etkileyecek surette alıkoyduğunu tespit edebilmiştir. Başka bir anlatımla; AİHM, sunulan tıbbi kanıtlar yardımıyla gürültü kirliliğiyle AİHS m. 8'le korunan haklar arasındaki ilgiyi kolaylıkla kurabilmiştir. Mahkeme, gürültünün geceleri olmak üzere yaklaşık on yıl sürmüş olmasını ve hala devam etmesini, gürültü seviyesinin izin verilenin çok üzerinde olmasını gerekçe göstererek hükümetin, başvurunun konut hakkını ve özel yaşamına saygı hakkını korumaya yönelik pozitif yükümlülüğünü yerine getirmediğine hükmetmiştir⁶⁵⁴. Somut olayda, başvurunun gürültüden korunmasına yönelik önlemlerin alınmadığını ifade etmek gerekir.

Martinez Martinez/İspanya Davası'nda AİHM, başvurunun şikayet ettiği gürültü kirliliğini AİHS m. 8'e aykırılık bakımından incelemiştir. Başvurunun, gürültü nedeniyle kendisinin ve ailesinin sağlıklarının bozulmuş olduğu iddiasına rağmen Mahkeme, AİHS m. 3 bakımından herhangi bir inceleme yapmamıştır.

Martinez Martinez/İspanya Davası'nda gürültünün kaynağı, İdare değildir. Ancak bilindiği üzere AİHS m. 8 kapsamında devletin yükümlülüğü sadece kirliliğe neden olmamak şeklinde beliren negatif bir yükümlülük değildir. Devlet, kişilerin aile yaşamlarını ve özel yaşamlarını korumak, konut haklarını huzurlu bir biçimde

⁶⁵¹ Martinez Martinez/İspanya Kararı, par: 46.

⁶⁵² Martinez Martinez/İspanya Kararı, par: 47.

⁶⁵³ Martinez Martinez/İspanya Kararı, par: 48.

⁶⁵⁴ Martinez Martinez/İspanya Kararı, par: 54.

korumak amacıyla gerekli tüm önlemleri almak durumundadır. Hal böyle olunca, devletin, üçüncü kişilerin neden olduğu kirliliği önlemek şeklinde bir yükümlülükle karşı karşıya olduğu açıktır. Bu husus, özellikle gürültü kirliliğine ilişkin yukarıda da yer verilen kararlarda AİHM tarafından açıkça belirtilmiştir. Değinilen durum, yatay etki teorisi olarak adlandırılmakta olup bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Bu nedenle şimdilik, devletin kirliliği önlemekle yükümlü olduğu belirtilmekle yetinilmiştir. Martinez Martinez/İspanya Kararı'yla birlikte Moreno Gomez/İspanya ve Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan Kararı'na değinen Duymaz, söz konusu kararların, gürültü kirliliğini önlemek için devletin alması gereken pozitif önlemlerin AİHM tarafından oldukça geniş yorumlandığını ortaya koyduğunu belirtmektedir⁶⁵⁵. Martinez Martinez/İspanya Kararı'nda gürültünün on yıl boyunca devam ettiği hatırlandığında, sözü edilen görüşe iştirak etmek zorlaşmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin gürültü kirliliğine ilişkin kararları, AİHM'nin çevreye yönelik salt maddi ve cismani müdahaleleri AİHS m. 8'e aykırı bulmakla yetinmediğini ortaya koymaktadır. Eş söyleyişle; çevreye yönelik gürültü kirliliği şeklindeki bir müdahale, mağdur ve oluşan zarar arasındaki bağ, yeterince doğrudan bir biçimde kurulduğu takdirde AİHS m. 8'in ihlali olarak değerlendirilebilmektedir. Meğer ki gürültü kirliliği doğrudan kişinin konutunu, aile yaşamını ve özel yaşamını olumsuz etkilesin⁶⁵⁶.

Diğer taraftan; AİHM'nin gürültü kirliliğini AİHS m. 8'in ihlali olarak değerlendirmesi için gürültünün belli bir eşiği aşmasını aradığı görülmektedir. AİHM, sözü edilen eşiğin aşılp aşılmadığını gürültünün yoğunluğuna, süresine, fiziksel ve psikolojik etkilerine göre tespit etmektedir. Bu çerçevede; AİHM'nin gürültü seviyesinin hem ulusal hukukla, hem de evrensel ölçütlerle belirlenen sınırlar içerisinde kalıp kalmadığını denetlediği görülmektedir. Mahkemenin gürültü kirliliğine ilişkin içtihadı, başvuruçuların, gürültü seviyesinin Dünya Sağlık Örgütü'nce belirlenen standartların üzerinde olduğunu ispatlamaları halinde ihlal kararı verilmesinin oldukça muhtemel olduğu yönündedir⁶⁵⁷. Ancak gürültü

⁶⁵⁵ Duymaz, **a.g.m.**, s. 131.

⁶⁵⁶ Sadeleer, **a.g.m.**, s. 40.

⁶⁵⁷ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 5.

seviyesinin belli bir eşiği aşması gereğini, gürültü kirliliğinin başvurucunun sağlığını ciddi bir biçimde tehlike altında bırakması olarak tanımlamamak gerekmektedir⁶⁵⁸.

⁶⁵⁸ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 11.

6. AİHM'İN ÇEVRE DAVALARINDA BAŞVURDUĞU BİR YÖNTEM OLARAK YATAY ETKİ TEORİSİ

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin olarak AİHS m. 8 çerçevesinde yaptığı incelemeleri iki grupta toplamak mümkündür. İlk grup, AİHS m. 8'in uygulanabilir olduğu çevre davalarında, devletin özel yaşamı, aile yaşamını ve konut hakkını korumak açısından negatif yükümlülük üstlendiği durumlara karşılık gelmektedir. Devletin müdahale (ihlal) etmemekle karşı karşıya olduğu hallerde AİHM, AİHS m. 8/1'de düzenlenen haklara kamusal makamlar tarafından bir müdahalede bulunulup bulunulmadığını incelemektedir. Kamusal makamlar tarafından bir müdahalenin gerçekleştirilmiş olması halindeyse, sözü edilen müdahalenin AİHS m. 8/2'ye uygun olup olmadığını inceleme aşamasına geçilmektedir. AİHS m. 8 çerçevesinde yapılan incelemenin ikinci grubunu ise devletin, çevre hakkını korumaya yönelik pozitif yükümlülükler üstlendiği durumlar oluşturmaktadır. Başka bir anlatımla; devletin, bir bireyin başka bir bireyin çevre hakkını ihlal etmesini engelleme yükümlülüğü bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu tür bir incelemede AİHS m. 8/2'nin uygulanması söz konusu değildir zira çevre hakkına, kamusal makamlar tarafından yapılan bir müdahale yoktur. Her iki grup incelemede de bireylerin menfaatleriyle toplumun genel menfaati arasında adil bir denge kurulup kurulmadığı gözetilmektedir⁶⁵⁹. Çalışmanın bu bölümünde, AİHM'nin ikinci grup kapsamında yaptığı incelemeye değinilecektir.

Günümüzde, çevre üzerinde önemli etkiler bırakan birçok faaliyetin özel kişiler eliyle yürütüldüğü yadsınamaz bir gerçek halini almıştır. Hal böyle olunca, çevrenin korunması ve çevre hakkının sağlanması için devlete “kirletmeme” ödevinin yüklenmesi yetersiz kalacaktır. Bu nedenle devletin, üçüncü kişilerin kirletmesini önleme yükümlülüğüyle de donatılması gerekmektedir. Söz konusu yaklaşımın AİHM nezdindeki görünümü ise şöyledir: AİHM içtihadına göre devletler, özel kişiler arasındaki ilişkileri AİHS ile temin edilen hakların ihlalini önleyecek şekilde hukuki olarak düzenlemekle yükümlüdürler. Eş söyleyişle; özel kişiler arasındaki ilişkilerin, AİHS'de düzenlenen haklara uygunluğunu gözetecek bir hukuki rejime bağlanması, devletlere getirilmiş bir yükümlülüktür⁶⁶⁰. Devlet, özel kişiler arasındaki

⁶⁵⁹ Richard Desgagné, “Integrating Environmental Values Into The European Convention On Human Rights”, s. 271-272, **The American Journal Of International Law**, Vol: 89, No: 2, April 1995, ss. 263-294.

⁶⁶⁰ Fitzmaurice/Marshall, **a.g.m.**, s. 133.

ilişkileri öyle bir mahiyette düzenlemelidir ki kişiler, AİHS ile temin edilmiş hakların ihlaline sebebiyet vermesin. Dolayısıyla, devletin, çevre hakkını (aile yaşamına, özel yaşama ve konutuna saygı gösterilmesi hakkını) sağlaması için devlet ve birey arasındaki dikey ilişkiyi AİHS m. 8'e uygun bir biçimde tesis etmesi yeterli değildir. Buna ek olarak, bireyler arasındaki yatay ilişkinin de çevre hakkını ihlal etmeyecek surette tesis edilmesinin gerekleri yerine getirilmelidir. Devletler, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olarak garanti ettikleri hakların, bireyler tarafından da ihlal edilmemelerini sağlamakla yükümlüdür. Buna, AİHS'nin yatay etkisi adı verilmektedir. Yatay etki teorisinin, çevreye zararlı faaliyetlerin gittikçe artan bir biçimde özel kişiler tarafından yürütüldüğü liberal ekonomilerde çevre hakkının korunması için olmazsa olmaz bir şart niteliğinde olduğu söylenebilir⁶⁶¹. Martin/Maljean Dubois de çevre hakkının ihlalinin yalnızca devletin eylemlerinden kaynaklanmadığını; özel kişilerin faaliyetlerinin de çevre hakkını ihlal etmesinin olanak dahilinde olduğunu belirterek ikinci ihtimalin, yatay etki teorisinin bir sonucu olduğunu ileri sürmektedir⁶⁶².

Yatay etki teorisi ışığında devletler, özel kişilerin eylemleri veya eylemsizlikleri nedeniyle çevre hakkının ihlalinin önlemekle yükümlüdürler. Ancak ne AİHS, ne de AİHM bu yükümlülüğün hangi önlemler aracılığıyla yerine getirileceğini söylemektedir. Başka bir ifadeyle, devletler bu konuda geniş bir takdir yetkisine sahiptirler.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre hakkına ilişkin içtihadının büyük bir bölümü, AİHS'nin yatay etkisi üzerine inşa edilmiştir. Aslında bu durum oldukça doğaldır zira günümüzde, liberal ekonomik kurallar birçok endüstriyel ve ticari faaliyetin özel kişiler eliyle görülmesini sonuçlamıştır. Bu çerçevede AİHM de yukarıda değinilen Tatar/Romanya, Fadeieva/Romanya Kararı gibi birçok kararında devletin, özel sektörün faaliyetlerini idari ve yasal bir çerçeveye oturtmak, izlemek ve denetlemek gibi yükümlülükleri olduğunu açıkça ifade etmiştir. Yatay etki teorisinin sonuçları yalnızca endüstriyel kirlilik üzerinde doğmamaktadır. Gürültü kirliliğine ilişkin bölümde yer verilen Martinez Martinez/İspanya, Moreno Gomez/İspanya, Oluic/Hırvatistan, Mileva ve Diğerleri/Bulgaristan kararlarında da yatay etki teorisinin AİHM tarafından uygulandığı görülmektedir. Adı geçen

⁶⁶¹ Marguénaud, **a.g.m.**, s. 206-207.

⁶⁶² Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 10.

kararlarda, gürültü kirliliğine özel kişiler sebep olmakta ve devletin yükümlülüğü, kirliliğe neden olan kişilerin bu eylemlerini engellemek olarak ortaya çıkmaktadır.

Özetle; AİHM önüne gelen çevre davalarında yatay etki teorisinin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. AİHM, çevre hakkının ihlalinin özel kişiler tarafından da gerçekleştirilebileceğini; devletin söz konusu ihlalleri önlemekle yükümlü olduğunu; önleme yükümlülüğünü uygun yöntemlerle yerine getirmeyen devletin AİHS m. 8'i ihlal etmiş olacağını birçok kararında ortaya koymuştur⁶⁶³.

⁶⁶³ Bkz.: Martinez Martinez/İspanya Kararı Başvuru no: 21532/08, Karar tarihi: 18.10.2011; Moreno Gomez/İspanya Kararı, Başvuru no: 4143/02, Karar tarihi: 16.11.2004.

7. AİHM’NİN ÇEVRE HAKKI İÇİN GELİŞTİRDİĞİ KORUMANIN SINIRLILIKLARI

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, çevre hakkına ilişkin doğrudan bir koruma sağlamamaktadır. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin AİHS m. 2, 6 ve özellikle m. 8 bağlamında çevre hakkının araçlarına ve esasına ilişkin dolaylı bir koruma sağladığı görülmektedir. Bu noktada, korumanın “dolaylı” olduğunu vurgulamak önemlidir zira AİHS m. 8 de çevrenin genel olarak korunmasını sağlayan bir içeriğe sahip değildir⁶⁶⁴. Bununla birlikte, AİHS m. 8’in çevrenin korunmasına katkısı son derece önemlidir. Duymaz’a göre bu katkı, 8. maddenin AİHM tarafından oldukça geniş yorumlanmasıyla, insan yaşamını etkileyen birçok unsurun bu madde kapsamında değerlendirilebilmesiyle ilgilidir. Hatta teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkabilecek yeni tehlikelerin hukuki açıdan incelenmesi için 8. madde yeterli olmasa da oldukça elverişlidir⁶⁶⁵. AİHM içtihadı, çevre hakkına ilişkin pozitif bir düzenleme olmaksızın mevcut haklardan yararlanılarak çevre hakkının ne ölçüde korunabileceğini ortaya koymaktadır⁶⁶⁶. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin aile yaşamı, özel yaşam veya konutuna saygı gösterilmesi hakkıyla ilişkilendirerek geliştirdiği çevre hakkına ilişkin koruma kuşkusuz önemli olmakla birlikte birtakım sınırlılıklar içermektedir.

AİHM’nin çevre hakkına ilişkin olarak sunduğu korumanın sınırlarından ilki, sözü edilen korumanın insanmerkezli olmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin insan haklarına dair bir belge olduğu düşünüldüğünde, insanmerkezli bir korumanın ötesine geçilmesinin pek mümkün olmadığı ileri sürülmektedir⁶⁶⁷. Sözleşme, “ekolojik açıdan dengeli bir çevre” hakkını düzenlemiş olsaydı; insanmerkezli bir korumanın sakıncalarını belli bir ölçüde gidermek mümkün olabilirdi. Ancak çalışmanın ilk bölümünde yer verildiği üzere 1982 Anayasası’nda olduğu gibi bir insan hakları belgesinde, sağlıklı bir çevre hakkına yer verilmesi insanmerkezli korumanın ötesine geçilmesini hayli zorlaştırmaktadır.

AİHM’nin sağladığı insanmerkezli korumanın, iki temel sakıncası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, çevrenin kendi özsel değeri nedeniyle

⁶⁶⁴ Marc Martens, “Constitutional Right To A Healthy Environment In Belgium”, s. 297, **Reviel** 16(3) 2007, ss. 287-297.

⁶⁶⁵ Duymaz, **a.g.m.**, s. 134.

⁶⁶⁶ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 501.

⁶⁶⁷ Duymaz, **a.g.m.**, s. 157.

korunmamasıdır. Bu doğrultuda çevreye ilişkin, genel bir koruma sağlanmamakta; çevre, insanı korumak amacıyla korunmaktadır. Nitekim Kyratatos/Yunanistan Kararı'nda genel olarak çevreye zarar vermenin, kendiliğinden ve zorunlu olarak özel yaşama ve aile yaşamına saygı gösterilmesi hakkının ihlal anlamına gelmeyeceği ifade edilmiştir. AİHM'nin söz konusu tespiti, Mahkemenin insanmerkezli çevre koruma anlayışının bir göstergesi olarak nitelendirilmiştir. İkinci sakınca ise insanmerkezli koruma nedeniyle AİHS m 8'in yalnızca gerçek kişiler tarafından ileri sürülebilmesidir. Örneğin sivil toplum örgütleri, AİHS m. 8'de düzenlenen haklar bakımından "mağdur" sıfatını taşıyamayacaklardır⁶⁶⁸.

Fitzmaurice/Marshall AİHM'nin çevre hakkına yaklaşımını, "hak temelli" bir yaklaşım olarak isimlendirmektedir⁶⁶⁹. Dolayısıyla çevrenin korunması, ancak bir insan hakkıyla ilişkili olduğu müddetçe mümkün olabilecektir. "Hak temelli" korumanın, insanmerkezli bir korumayla benzer bir içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Gerçekten, Sözleşmenin ve dolayısıyla Mahkemenin, insan üzerindeki etkilerinden bağımsız olarak çevreyi koruduğunu söylemek güçtür⁶⁷⁰. AİHM içtihatları ışığında devletlerin yükümlülüğü, çevreyi korumak değil; bireyleri çevresel zararların etkilerinden korumaktır⁶⁷¹. Oysa, çevre sorunlarının insanlar üzerindeki etkisi, çevrenin korunması meselesinin görece küçük bir bölümünü oluşturmaktadır⁶⁷².

AİHM'nin çevre hakkına ilişkin getirdiği koruma, doğanın ve hayvanların korunmasına kadar uzanmamaktadır. Bununla birlikte; AİHM birçok fırsatta, farklı hakların ihlalini, çevrenin korunmasındaki kamu yararına atıf yaparak incelemiştir. Bu durum, AİHM tarafından çevre hakkının değil ve fakat çevrenin korunmasının öneminin tanınması olarak değerlendirilmiştir⁶⁷³. Mahkemenin, çevreye ilişkin söylemler söz konusu olduğunda ifade özgürlüğünü geniş yorumlaması, sözü edilen kanaati destekler niteliktedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin sağladığı korumanın sınırlılığına ilişkin ikinci husus ise çevrenin korunması ihtiyacının kolektif niteliği karşısında, AİHS'nin bireyci yaklaşımıdır. Bu yaklaşım, çevreye yönelik müdahalelerin AİHM önüne

⁶⁶⁸ Sadeleer, **a.g.m.**, s. 39-40.

⁶⁶⁹ Fitzmaurice/Marshall, **a.g.m.**, s. 150.

⁶⁷⁰ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 502.

⁶⁷¹ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 488.

⁶⁷² Thornton/Tromans, **a.g.m.** s. 57.

⁶⁷³ Pedersen, **European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?**, s. 25.

götürülmesini zorlaştırmaktadır⁶⁷⁴. AİHS'nin mevcut yapısı, çevre davalarında actio popularis'i dışlamaktadır. Başka bir ifadeyle, çevreye yönelik hukuka aykırı bir müdahale herkes tarafından AİHM önüne taşınamamaktadır. AİHM'ye başvurmak için başvuruçunun "mağdur" sıfatına sahip olması gerekmektedir. Bu gereklilik de Mahkemenin çevre hakkına ancak sınırlı bir koruma sağlamasına neden olmaktadır⁶⁷⁵. AİHM'nin çevre hakkına ilişkin bir davada kendini yetkili bulması için başvuruçuların doğrudan zarara uğraması gerekmektedir⁶⁷⁶. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde belirtildiği üzere çevrenin, akışkan niteliği gereği çevresel bir zarar nedeniyle aslında herkesin mağdur sıfatına sahip olması, AİHM nezdinde kabul görmemektedir. Dolayısıyla, çevresel zarardan doğrudan doğruya zarar gören birey, mağdur sıfatıyla AİHM'ye başvurmadığı takdirde; bir çevre davasının AİHM önüne taşınması mümkün olmamaktadır.

Çevre hakkının, AİHM tarafından korunmasında karşılaşılan bir başka sınırlılık da Mahkemenin içtihadıyla ortaya konan, çevreye yönelik müdahalenin belli bir ağırlıkta olması gereğidir⁶⁷⁷. Mahkeme, çevresel zararın her türünü ve her miktarını çevre hakkının ihlali olarak nitelendirmemektedir. AİHS m. 8'in ve dolayısıyla çevre hakkının ihlali için çevreye müdahale teşkil eden filin veya kirliliğin belli bir ağırlıkta olmasının aranması da aslında Mahkemenin, çevreyi değil ve fakat insanı, çevresel zararın olumsuz etkilerinden korumasıyla ilgilidir. Öğretide, AİHM'nin sunduğu korumanın, yoğun kirlilikle sınırlı olduğu da ifade edilmekte⁶⁷⁸ ve kirliliğin belli bir eşiği aşması, yoğun kirlilik olarak kabul edilmektedir.

Çevreye yönelik bir müdahalenin varlığını tespit eden Mahkemenin, bireyin menfaatleriyle toplumun menfaatleri arasında adil bir denge kurulup kurulmadığını denetlediği daha önce belirtilmişti. Söz konusu denetim doğrultusunda AİHM'nin sunduğu korumanın, bireyin haklarının toplumsal ekonomik menfaatlerden daha üstün görüldüğü hallerle sınırlı olduğu da ileri sürülmektedir⁶⁷⁹. Sözü edilen görüşte, Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda Büyük Daire'nin verdiği karar etkili olmuştur. Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallıklar Kararı'nda Büyük Daire'nin sergilediği, ekonomik menfaatleri öncelikleştiren yaklaşım, bizzat Mahkemenin

⁶⁷⁴ Desgagné, **a.g.m.**, s. 282-283.

⁶⁷⁵ Desgagné, **a.g.m.**, s. 284.

⁶⁷⁶ Martens, **a.g.m.**, s. 295.

⁶⁷⁷ Martens, **a.g.m.**, s. 296.

⁶⁷⁸ Marie Soveroski, "Environmental Rights Versus Environmental Wrongs: Forum Over Substance?", s. 265, **Reciel** 16(3), 2007, ss. 261-273.

⁶⁷⁹ Soveroski, **a.g.m.**, s. 265.

uyguladığı menfaatler dengesi testinin çevre hakkı aleyhine bir sonuç doğurabileceği kanaatine neden olmuştur. Boyle ise konuya farklı bir biçimde yaklaşmaktadır. Boyle'ye göre uluslararası mahkemelerin, çevre hakkı-ekonomik gelişme çelişkisinde insan haklarına öncelik tanıdıkları söylenemez. Bunun yerine, menfaatler dengesine yoğunlaşmışlardır⁶⁸⁰. Dolayısıyla Boyle, AİHM'nin uyguladığı menfaatler dengesi denetimini, insan hakları odaklı olmayan bir yaklaşım olarak görmektedir. Aslında Boyle'nin görüşü de menfaatler dengesi testinin, çevre hakkının korunması perspektifinde olmadığı sonucuna ulaştırmaktadır.

Öte yandan; yukarıda belirtildiği üzere Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin sağladığı koruma, mağdurlar için öngörülmüş bir korumadır. Bu bağlamda, Mahkemenin hukuki bir koruma sağlaması için çevresel zararın meydana gelmiş olması gerekmektedir. Dolayısıyla, AİHM, çevresel zarar riskine ve gelecekte ortaya çıkacak zararlara karşı bir koruma öngörmemektedir. Bu durum, kuşaklararası adalet ilkesinin gözetilmesini engellemektedir. Başka bir anlatımla; kuşaklararası eşitlik ve gelecek kuşakların korunması kavramları, AİHS sisteminde karşılık bulmamaktadır⁶⁸¹. Thornton/Tromans bu durumu, AİHM'nin gelecek zamanlardaki potansiyel mağdurları korumaması biçiminde ifade etmektedir⁶⁸². Buna ek olarak, çevrenin korunmasının genellikle önleyici bir yaklaşımı gerektirdiği açıktır. Oysa; AİHM'ye başvurabilmek için "mağdur" olma şartını sağlamak gerekmektedir. Hal böyle olunca, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, AİHS'de düzenlenen haklar aracılığıyla çevresel zararları önlemesinin güç olduğu açıktır⁶⁸³.

Değnilmesi gereken bir diğer husus da AİHM'nin çevre hakkının ihlalini tespit etmesi halinde, yalnızca tazminata hükmedebilmesidir. Mahkemenin, çevresel zararın ortadan kaldırılması veya eski halin iadesi yönünde hüküm tesis edememesi; çevrenin korunmasına yönelik katkısını önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurabilmek için iç hukuk yollarının tüketilmesi gereği ve bu koşulun gerektirdiği süre de Mahkemenin çevre hakkına getirdiği korumanın sınırlılıkları arasında gösterilmektedir⁶⁸⁴.

⁶⁸⁰ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 491-492.

⁶⁸¹ Demerieux, **a.g.m.** s. 23.

⁶⁸² Thornton/Tromans, **a.g.m.** s. 55.

⁶⁸³ Desgagné, **a.g.m.**, s. 285.

⁶⁸⁴ Dogaru, **a.g.m.**, s. 144.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin çevre hakkının araçlarına sağladığı koruma da değinilen sınırlılıkları içermektedir. AİHM, AİHS'nin evrimci yorumuyla Aarhus Sözleşmesi'nin çevre hakkının araçlarına ilişkin temel gerekliliklerini karşılarsa da söz konusu koruma, AİHS ile korunan bir hakkı ihlal edilen mağdurlara sağlanmaktadır. AİHM içtihadının bu yönüyle, Aarhus Sözleşmesi'nin yaratmaya çalıştığı toplumsal aktivizmi kolaylaştırmayacağı ileri sürülmektedir⁶⁸⁵.

⁶⁸⁵ Boyle, **Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment**, s. 501-502.

8. AİHM’NİN ÇEVRE HAKKI İÇTİHADINA İLİŞKİN TEMEL BULGULAR

AİHM’nin çevre hakkına ilişkin içtihadı tarandığında ulaşılan ilk sonuç, AİHS’nin, çevre hakkına normatif olarak yer vermemesi nedeniyle AİHM’nin geliştirdiği korumanın sınırlılığı olmuştur. Başka bir anlatımla, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin çevre hakkını doğrudan doğruya düzenlememiş olması, AİHM’nin çevre hakkına ilişkin sınırlı bir koruma geliştirebilmesine neden olmuştur. Gerçekten, Mahkeme çevre hakkına yargısal bir koruma sağlayabilmek için çevresel sorunlarla, AİHS’de düzenlenmiş bir temel hak arasında bağlantı kurabilmeye gerek duymuştur.

Çevre hakkına ilişkin kararlarının tamamında AİHM’nin, çevresel sorunlarla AİHS’nin 8. maddesinde düzenlenen konutuna, aile yaşamına ve özel yaşama saygı gösterilmesi hakları arasında bir ilgi kurmak suretiyle çevre hakkını koruduğu gözlemlenmektedir. Mahkeme birçok kararında, Sözleşmenin genel olarak çevrenin korunmasına yönelik bir düzenleme içermediğini yinelemiştir. Bu nedenle, çevre sorunlarının konutuna, aile yaşamına ve özel yaşama saygı gösterilmesi ya da istisnai olarak yaşam hakkına müdahale teşkil ettiği nispette Mahkeme’nin görev alanına gireceği dile getirilmiştir.

AİHM, çevreye ilişkin sorunlar söz konusu olduğunda, AİHS’nin 8. maddesinin 1. fıkrasında düzenlenen haklara yönelik bir müdahalenin, AİHS m. 8/2’ye uygun bir müdahale olduğunun kabul edilebilmesi için devletin, ilgili kişilerin menfaatiyle toplumun menfaati arasında adil bir denge kurması gerektiğine kararlarında istikrarlı bir biçimde yer vermiştir. Devletin, söz konusu adil dengeyi kurmak ve çevre hakkını korumak için hangi girişimlerde bulunacağı ve ne tür önlemler alacağı konusunda geniş bir takdir yetkisine sahip olduğu da AİHM’nin yerleşik içtihadı haline gelmiştir.

Çevre hakkının esasına olduğu kadar araçlarına ilişkin bir inceleme yapacağı da AİHM’nin, kararlarında açıkça belirttiği bir husustur. Çevre davalarında Mahkeme, çevresel bilgilenme hakkının yerine getirilip getirilmediğini, çevresel karar alma süreçlerinde ilgililerin görüşlerine başvurulup başvurulmadığını ve ilgililerin menfaatlerinin dikkate alınıp alınmadığını incelemiştir. AİHM, çevresel başvuru hakkının da sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Mahkeme, çevre hakkının

araçlarını oldukça ayrıntılı bir biçimde düzenleyen Aarhus Sözleşmesi'ni de destek ölçü norm olarak kullanmaktan geri durmamıştır.

AİHM'nin çevre hakkına ilişkin yaklaşımını ortaya koyarken değinilmesi gereken en önemli hususlardan biri de Mahkemenin uluslararası hukuk metinlerini ölçü norm olarak kullanmasıdır. Mahkeme Aarhus Sözleşmesi, Rio Bildirgesi ve Avrupa Konseyi Parlamentosu'nun çevre ve insan haklarına ilişkin 27.06.2003 tarihli ve 1614(2003) sayılı tavsiye kararına açıkça atıf yapmaktadır⁶⁸⁶. Bu husus, AİHM'nin çevre hakkına ilişkin denetiminin dinamik niteliğine işaret etmektedir. AİHM, sözü edilen belgeleri destek ölçü norm olarak kullanmakla, çevre hakkının korunduğunun kabulü için yapılması gerekenleri, AİHS ile sınırlı olmaksızın ortaya koymaktadır. Ancak AİHM, AİHS'ye uygunluk denetimi yapan bir yargı organı olduğu için sözü edilen metinlerdeki yükümlülüklerin tamamının yerine getirilip getirilmediğini denetlememektedir. Hal böyle olunca, örneğin Aarhus Sözleşmesi'yle amaçlanan çevre hakkının araçlarına ilişkin yüksek standartlı korumanın, salt AİHM eliyle hayata geçirilmesi mümkün gözükmemektedir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çevre davalarına ilişkin içtihadı incelendiğinde, yatay etki teorisinin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Mahkeme, devletlerin çevre hakkını ihlal etmemekle yetinemeyeceklerini; çevre hakkının, özel kişilerce ihlal edilmesini önlemekle de yükümlü olduklarını açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda AİHM, özel kişilerin çevre üzerinde etki doğuran faaliyetlerinin hukuki olarak düzenlenmesini ve denetlenmesini beklemektedir.

Öte yandan; AİHM'nin birçok çevre davasında, ulusal hukuka uygunluğu da gözettiği fark edilmektedir. AİHM, ulusal hukuka uygunluğu gözetmekte; devletlerin, kendi Anayasaları başta olmak üzere ulusal mevzuatlarına ve taraf oldukları uluslararası sözleşmelere uygun davranmalarını beklemektedir. Mahkemenin, sözü edilen tutumu hukuk devleti ilkesinin uygulanmasından başka bir şey olmasa gerektir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, çevre davalarında verdiği kararlarda çevre hukukuna ilişkin uluslararası hukuk metinlerini destek ölçü norm olarak kullanmaktadır. Bu durum, Mahkemenin çevre hakkına ilişkin uluslararası gelişmeleri takip ettiğini göstermekte olup çevre hakkına sağladığı korumanın

⁶⁸⁶ Bkz: Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46117/99, 10.11.2004.

dinamik ve giderek yükselen bir hukuki standartta olması beklentisini de yaratmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde çevre hakkına ilişkin bir düzenlemenin yer almaması, AİHM'nin çevre hakkı için geliştirdiği içtihadi korumanın insanmerkezli olması, Mahkemenin çevresel zararı ortadan kaldırmak konusundaki işlevinin açıkça tartışılabilir niteliği çevre hakkının AİHM tarafından etkin bir biçimde korunmasının mümkün olmadığını haklı olarak düşündürebilir. Çevre kavramının akışkan niteliğine ve çevre hakkının bir dayanışma hakkı olmasına rağmen çevresel bir zarar oluşsa dahi dar anlamda mağfur sıfatını taşımayan bireylerin doğrudan doğruya AİHM'ye başvuramamaları da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Ancak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin içtihadı, tüm sınırlılıklarına rağmen dinamik ve hiç değilse cesurdur. AİHM, çevresel alanda en aktif uluslararası yargı organlarından biri haline gelmiştir⁶⁸⁷.

Uluslararası insan hakları sözleşmeleri, açık çevresel haklar içermediğinde, uluslararası çevre hukukçuları çevre hakkının korunması için medeni ve siyasi haklara dayanmaktadırlar. AİHM de medeni ve siyasi hakları kullanarak yorum yöntemiyle, sözü edilen haklardan, çevresel hakları ortaya çıkarmaktadır⁶⁸⁸. AİHM'nin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ndeki medeni ve siyasi hakları yorum yoluyla genişleterek çevresel davaları karara bağlaması, Mahkemenin AİHS'yi gelişen ihtiyaçlara cevap veren bir belge olarak nitelendirmesiyle de uyumludur⁶⁸⁹. Sözleşmenin çevreye zararlı durumları da kapsayacak şekilde genişletilmesi, AİHS'nin bir iyi dilekler listesi olmak yerine etkili haklar toplamı olması amacıyla da açıklanabilir⁶⁹⁰. AİHM'nin söz konusu yaklaşımını, yargısal aktivizmle açıklamak da mümkün olabilir.

Yukarıda belirtildiği üzere AİHS'de çevre hakkına ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır. Bu nedenle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne çevre hakkına ilişkin, çevre hakkının araçlarına da değinen bir hüküm eklenmesi yararlı olacaktır. Böylece AİHM'nin çevre hakkına doğrudan ve daha etkili bir koruma sağlaması mümkün hale gelecektir. Nitekim; mevcut insan haklarına dayanılarak sağlanan

⁶⁸⁷ Martin/Maljean-Dubois, **a.g.m.**, s. 13.

⁶⁸⁸ Acevedo, **a.g.m.**, s. 454.

⁶⁸⁹ Acevedo, **a.g.m.**, s. 480; Benzer yönde bkz.: Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 36.

⁶⁹⁰ Pedersen, **The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law**, s. 3.

korumanın dar ve dolaylı bir koruma olduğu, çevre hakkına ilişkin özel düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu öğretide de dile getirilmektedir⁶⁹¹.

⁶⁹¹ Shelton, **Human Rights, Environmental Rights And The Right To Environment**, s. 116.

SONUÇ

Çevre sorununun günümüzde karmaşık bir küresel sorun haline geldiği açıktır. Çevre kavramının niteliği gereği çevre sorunlarının, bölgesel ve/veya yerel bir ölçekte kalması beklenemez. Diğer taraftan; kalkınma kavramının, çevre kavramından bağımsız olarak değerlendirilmesi de mümkün görünmemektedir. Kirliliğe rağmen veya kirlilik pahasına kalkınma, aslında ‘kalkınma’nın anlamıyla çelişmektedir. Bu çerçevede; çevrenin korunmasının, küresel düzeyde başat bir amaç olarak benimsenmesi gerekmektedir.

Çevrenin korunması, sadece hukuk enstrümanı ile ulaşılabilecek bir amaç değildir. Konunun çevresel eğitim, tüketim alışkanlıkları, üretim politikaları, yoksullukla mücadele, siyasal katılma kültürü başta olmak üzere birçok bileşeni bulunmaktadır. Bununla birlikte hukuk, çevre hakkının korunması odağında çevrenin korunmasına yadsınamaz bir katkı yapabilecek bir disiplindir. Çevrenin, çevre hakkının konusu olduğu için değil ve fakat özsel değeri nedeniyle korunması gerektiği izahtan varestedir. Gerçekten, çevrenin sadece bir insan hakkı olduğu için korunması gerektiğini savunmak, insanmerkezli ve dolayısıyla eksiklikler içeren bir yaklaşım olacaktır. Çevrenin, barındırdığı özsel değer için korunması gereğinin yanı sıra insan dışındaki canlılar bakımından taşıdığı değer de unutulmamalıdır. Bununla birlikte; çevre hakkının, Stockholm Bildirgesi ve Rio Bildirgesi’nden başlayarak uluslararası hukuk metinlerinde sıkça yer bulmaya başladığı görülmektedir. Çevre hakkı, sözü edilen metinlerde “kalkınma” kavramına odaklanılarak düzenlenmiştir. Bu durum, çevre hakkının, pozitif hukuk metinlerinde insanmerkezli bir yaklaşımla yer bulmasını da sonuçlamıştır. Benzer bir durum, Türk Hukuku açısından da söz konusudur. Çevre hakkı, anayasal düzeyde tanınmış olmasına rağmen Anayasa’da bağımsız bir maddede düzenlenmemiştir. İlaveten; Anayasa’nın çevre hakkını düzenleyen 56. maddesi, ekolojik açıdan dengeli bir çevre hakkı yerine sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına yer vermiştir. Eş söyleyişle, maddenin lafzı, insanmerkezli bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin çevre hakkı içtihadının da benzer şekilde insanmerkezli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durum şaşırtıcı değildir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin ve bu sözleşmede düzenlenen hak ve özgürlüklerin temin edilip edilmediğini denetleyen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin amacı, insan haklarının korunmasıdır. Dolayısıyla, AİHM’nin, öznesi insan olan bir çevre hakkının altını çizmesi

beklenebilir. Öte yandan; AİHM'nin, ekonomik kalkınmayı öncülleyen kararları olduğunu da ifade etmek gerekmektedir. Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Davası'nda Büyük Daire'nin verdiği karar⁶⁹², bu durumun en temel örneğidir. AİHM'nin, ekonomik kalkınmayı ön planda tutan ve fakat çevre hakkına ilişkin kararlarının çoğuna sirayet etmeyen söz konusu tutumu, çevre hakkının kalkınma kavramından bağımsız olarak gelişmesini zorlaştırmaktadır. Sözü edilen tutum, çevremerkezli bir çevre yaklaşımının yerleşmesini de güçleştirmektedir.

Belirtildiği üzere çevre hakkının korunması, çevrenin korunmasına katkı sunabilecek niteliktedir. Bu durum ise çevre hakkıyla birlikte çevre hakkının araçları olarak sıralanan bilgilenme hakkı, katılma hakkı ve başvuru hakkının sağlanmasıyla mümkün olabilir. Nitekim; başta Aarhus Sözleşmesi, çevre hakkına ilişkin Avrupa Birliği yönergeleri⁶⁹³ olmak üzere çalışmanın ilk bölümünde değinilen uluslararası hukuk metinlerinde çevre hakkının, çevre hakkının esası ve araçları ayrımı yapılarak düzenlendiği görülmektedir. Başka bir anlatımla; çevre hakkından söz edilirken çevre hakkının esası ve çevre hakkının araçları –başka bir tercihe göre usuli çevre hakları- ayrımının öğretide yerleşik bir hal aldığı müşahade edilmektedir. Sözü edilen ayırım, Türk mevzuatına da yansımıştır. Türkiye, Aarhus Sözleşmesi'ne taraf olmamıştır. Çevre Kanunu da çevre haklarının araçları bakımından Aarhus Sözleşmesi'nin getirdiği standartlardan uzaktır. Bununla birlikte; çevreye ilişkin bilgi kavramı Çevre Kanunu'nda düzenlenmiştir. Katılma hakkı ve başvuru hakkı da Çevre Kanunu'nda yer bulmuştur. Bu doğrultuda, Türk mevzuatında da çevre hakkının esası ve araçları ayrımının karşılık bulduğu söylenebilir.

Çevre hakkının esası ve araçları ayrımının, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihadına da yansıdığı fark edilmektedir. AİHM, çevresel kararları denetleyeceğini belirttiikten sonra çevresel kararların alınma süreçlerini de denetleyeceğini açıkça belirtmiştir. Eş söyleyişle; AİHM'nin çevre hakkına ilişkin denetimi çift sütunludur. Mahkeme, çevre hakkının esasına ilişkin bir denetim yapmakla yetinmemekte ve fakat çevresel kararın oluşturulma sürecini de denetlemektedir. Sözü edilen durum, AİHM'nin çevre hakkına ilişkin uluslararası öğretiyi takip ettiğinin bir göstergesidir.

Tüm sınırlılıklarına rağmen AİHM'nin çevre hakkına ilişkin denetim yapması, çevre hakkının uluslararası gündeme taşınmasına hizmet etmesi bakımından oldukça

⁶⁹² Hatton ve Diğerleri/Birleşik Krallık Kararı, Büyük Daire, Başvuru no: 36022/97, 08.07.2003.

⁶⁹³ Bkz.: Çevresel Bilgiye Kamusal Erişim Hakkında 28.01.2003 tarihli ve 2003/4/EC sayılı Yönerge

faydalıdır. İlâveten; çevre hakkının teorik bir düzlemde hukuk pratiği alanına doğru ilerlemesinin sağlanması da çevre hakkının sağlanmasının yargı organları aracılığıyla denetimi sayesinde mümkün olabilecektir. Bu çerçevede; AİHM'nin çevre hakkının gelişimine katkı sağladığını inkar atmemek gerekir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin, çevre hakkına ilişkin içtihadının yapı taşları arasında yer alan Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı⁶⁹⁴,yla Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı⁶⁹⁵, Türkiye'nin çevre hakkının araçlarının korunmasındaki durumunu ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır. İlgili bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele alındığı üzere sözü edilen kararlar, Türkiye'nin çevre hakkının araçlarını korumadığı sonucunu içermektedir. Çevre Kanunu'nda çevresel bilgi kavramına değinilmiş; katılma hakkı ve başvuru hakkından da söz edilmiştir. Ancak, Türk çevre mevzuatının, çevre hakkının araçlarını ayrıntılı bir biçimde düzenlemediği görülmektedir. Oysa AİHM, her ne kadar münhasıran AİHS'ye uygunluk denetimi yapsa dahi çevre hakkının araçları söz konusu olduğunda asıl standardı Aarhus Sözleşmesi'nin oluşturduğunu örtülü bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu bakımdan, Türk mevzuatının normatif olarak AİHM'nin beklediği düzeyde olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan; AİHM normatif düzenlemelerin varlığıyla yetinmemekte; devletlerin, ulusal hukuki düzenlemelere uygun davranıp davranmadıklarını da incelemektedir. Örneğin; çevresel başvuru hakkının, pozitif hukuk metinlerinde yer bulması gerekli ve fakat yetersizdir. Pozitif hukuka aktarılmış olan bu hakkın, etkin bir biçimde sağlanması da beklenmektedir. Bu bağlamda; çevre hakkına ilişkin yargılamaların makul sürede tamamlanması, yargı kararlarının ivedilikle uygulanması da elzemdir. Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı⁶⁹⁶,nda görüldüğü üzere yargı kararlarının uygulanmaması, çevre hakkının başlı başına ihlali anlamını taşımaktadır. Bu kapsamda; Türk mevzuatının, çevre hakkının araçları bakımından, çevre hakkına ilişkin uluslararası hukuk metinleriyle getirilen asgari hukuki standartları karşılayacak surette daha ayrıntılı bir düzenlemeye gerek duyduğu söylenebilir. Mevzuatın daha ayrıntılı bir hale getirilmesi yeterli olmayacak, hukuk devleti ilkesi ışığında etkin bir biçimde uygulanması da gerekecektir. AİHM'nin ihlal sonucuna vardığı davalarda, çevreye yönelik müdahalelerin, ulusal hukuka uygun olmayan bir faaliyet kapsamında gerçekleştirildiği görülmektedir. Hal böyle olunca, ulusal hukukun evrensel

⁶⁹⁴ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 36220/97, 12.07.2005.

⁶⁹⁵ Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46117/99, 10.11.2004.

⁶⁹⁶ Okyay ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 36220/97, 12.07.2005.

standartlara uygun olması kadar etkin bir biçimde uygulanması da önem taşımaktadır.

Türkiye'nin, çevresel bilgilenme hakkı bakımından da gerek ikinci bölümde altı çizilen başta Aarhus Sözleşmesi olmak üzere uluslararası hukuk metinleriyle, gerek üçüncü bölümde irdelenen AİHM içtihadıyla ortaya konan standardı sağlayamadığı söylenebilir. Özellikle çevresel bilgi alma hakkının pozitif bir dayanağının olmaması ve bu hakkın, hukuk pratiğiyle de sağlanmaması önemli bir eksiklik olarak belirlemektedir. AİHM'nin Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı'nda tartışılan çevresel bilgi alma hakkı, iyi bir çevre yönetiminin de gereğidir⁶⁹⁷. Benzer bir eksiklik çevresel katılma hakkı bakımından da söz konusudur. Türk mevzuatı, çevre haklarının araçlarına değinmekle birlikte araç hakların, hangi yöntemlerle gerçekleştirileceğini düzenlememektedir. Örneğin, katılma araçları, çevre hakkına özgü ve çevre hakkının niteliğine uygun bir normatif çerçeveye sahip değildir. Oysa, Aarhus Sözleşmesi, araç hakların nasıl gerçekleştirileceğini de düzenlemektedir. AİHM ise çevre hakkının araçlarının nasıl yerine getirileceği hususunda devletlerin takdir yetkisi olduğunu belirtmekte, herhangi bir yöntemi salık vermemektedir. Örneğin katılma hakkı, halk toplantıları aracılığıyla gerçekleştirilebileceği gibi halkoylamaları veya her iki yöntemle de gerçekleştirilebilir. AİHM'nin denetlediği husus, çevresel karar alma sürecine ilgililerin dahil edilmesi ve tüm paydaşların menfaatlerinin bu süreçte gözetilmesidir. Türk mevzuatının, araç hakların gerçekleştirilmesini sağlayacak yöntemler bakımından çeşitlilik arz etmediğini söylemek mümkündür. Bilgilenme, katılma ve başvuru araçları, çok geniş bir yelpazeye yayılmamaktadır.

Günümüzde, çevre üzerinde önemli derecede etki bırakan birçok faaliyetin özel kişiler eliyle yürütüldüğü bir gerçektir. AİHM, bu tür bir durumda yatay etki teorisini uygulamaktadır. Dolayısıyla devletlerden beklenen, bu tür faaliyetlerin hukuki çerçevesinin çizilmesi ve gerekli denetimin yapılmasıdır. Bir başka ifadeyle AİHM, devletlerin çevre hakkını ihlal etmemelerini ve özel kişilerin faaliyetlerini de çevre hakkını ihlal etmeyecek surette düzenleyip denetlemelerini beklemektedir. Sonuç olarak, Türk mevzuatı ve hukuk uygulamasının, AİHM'nin aradığı koruma düzeyini sağlaması için çevre hakkının, devlet tarafından bizzat ihlal edilmemesi yeterli

⁶⁹⁷ Guerra ve Diğerleri/İtalya Kararı, Başvuru no: 14967/89, 19.02.1998.

olmayacak; devletin, çevre hakkının esasının ve araçlarının özel kişilerce ihlal edilmemesini temin etmesi de gerekecektir.

KAYNAKÇA

Abdülhakimoğulları Erdal/Sezer Özcan/Akpınar Mahmut, Küresel, Ulusal ve Yerel Düzeyde Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkının Gelişimi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 14, ss. 61-89, 2011.

Acevedo Mariana T., The Intersection Of Human Rights And Environmental Protection In The European Court Of Human Rights, N.Y.U. Environmental Law Journal, Volume: 8, 1999-2000, ss. 437 – 496.

Akpınar Mahmut, Gün Işığında Yönetim Açısından Türk Kamu Yönetiminde Açıklık, C.16, S.2, ss. 235-261, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2011.

Alfredsson Gudmundur, Human Rights and the Environment, ss. 127-146, in The Future of International Environmental Law, Eds: David Leary – Balakrishna Pisupati, United Nations University Press, 2010.

Algan Bülent, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Seçkin Yayınları, Haziran 2007.

Algan Bülent, Rethinking “Third Generation” Human Rights, Ankara Law Review, Vol:1, No:1, ss.121-155, Summer 2004.

Alıca Süheyla Suzan, Çevresel Etki Değerlendirmesinin Yargı Kararları Çerçevesinde İrdelenmesi, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.15, S:3, 2011, ss. 97-130.

Anderson Michael R., Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview in Human Rights Approaches to Environmental Protection, Eds: A. E. Boyle and M. R. Anderson, ss. 2 – 10, Clarendon Press, 1996.

Anton Donald K./ Shelton Dinah L., Environmental Protection and Human Rights, Cambridge University Press, Reprinted 2012;

Antonia Layard, Human Rights In The Balance-Hatton and Marcic, Environmental Law Review 6, 2004, ss. 196-203.

Armağan Servet, Dilekçe Hakkı ve 1961 Anayasası, İÜHF Yayınları, No: 387, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1972.

Atapattu Sumudu A, Emerging Principles Of International Environmental Law, Transnational Publishers, 2006.

Atapattu Sumudu, The Right To A Healthy Life Or The Right To Die Polluted? : The Emergence Of A Human Right To A Healthy Environment Under International Law, Tulane Environmental Law Journal, 65, 2002-2003, ss. 65-125.

Aybay Aydın, Çevre ve Hukuk, in İnsan Çevre Toplum, Yayına Hazırlayan: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Ocak 1992, Ankara.

Bantekas İlias/Oette Lutz, International Human Rights Law and Practice, Cambridge University Press, 2013.

Barbé Vanessa, Le droit de l'environnement en droit constitutionnel comparé: contribution a l'étude des effets de la constitutionnalisation, <http://www.droitconstitutionnel.org/congresParis/comC8/BarbeTXT.pdf>; Erişim Tarihi: 21.03.2014.

Baril Jean, Droit d'Accès A l'Information Environnementale: Pierre d'Assise du Développement Durable, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université Laval, Faculté de Droit, 2012.

Baykal Deniz, Siyasal Katılma Bir Davranış İncelemesi, AÜSBF Yayınları No: 302, Ankara, 1970.

Birnie Patricia / Boyle Alan / Redgwell Catherine, International Law And The Environment, Third Edition, Oxford University Press, 2009.

Boyle Alan, Human Rights and the Environment: Where Next?, The European Journal of International Law, Vol: 23, No: 3, 2012, ss. 613-642.

Boyle Alan, Human Rights or Environmental Rights? A Reassessment, Fordham Environmental Law Review, Vol: XVIII, 2007, ss. 471-511.

Bulut Nihat, Sanayi Devriminden Küreselleşmeye Sosyal Haklar, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2009.

Coenen Frans, Introduction, in Public Participation and Better Environmental Decisions: The Promise and Limits of Participatory Processes For the Quality of Environmentally Related Decision-making, ss. 1-20, Ed.: Frans H. J. M. Coenen, Springer, 2009.

Craig Donna/Jeffery Michael, Non Lawyers and Legal Regimes: Public Participation for Ecologically Sustainable Development, ss. 103-126 in the Future of International Environmental Law, United Nations University Press, Eds: David Leary and Balakrishna Pisupati, 2010.

Çanakçıoğlu Mustafa, Çevre Perspektifleri in İnsan ve Çevre, Hasan Çanakçıoğlu, Derin Yayınları, İstanbul 2011.

Çiçek Erol, İnsan Hakkı Olarak Çevre ve Çevre Hukukuna Hakim Olan Bazı İlkeler, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Yıl: 2012, Sayı: 103, ss. 351-378.

Çitci Oya, Yerel Siyaset ve Demokrasi/Çoğulculuk/Sivil Toplum, in Sivil Toplum İçin Kent, Yerel Siyaset ve Demokrasi Seminerleri, ss. 233-249, Yayına Hazırlayan: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi, Demokrasi Kitaplığı, 1999.

Çolakoğlu Elif, Haklar Söyleminde Çevre Eğitiminin Yeri ve Türkiye’de Çevre Eğitiminin Anayasal Dayanakları, TBB Dergisi, Sayı: 88, ss. 151-171, 2010.

Çondur Funda– Cömertler Necmiye, Çevre Kirliliği ve Yoksulluk İlişkisi: Büyük Menderes Havzası Örneği, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 65-72, 2010.

Çukurçayır M. Akif, Katılımcılık Açısından Belediye Yasasının İşlevselliği: Kent Konseyleri ve Öteki Mekanizmalar, in Yerel Yönetimler Üzerinde Güncel Yazılar II, ss. 374-392, Ed.: Hüseyin Özgür – Muhammet Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

Çukurçayır M. Akif, Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Çizgi Kitabevi, 2. Basım, 2002.

Çukurçayır M. Akif/ Eroğlu H. Tuğba / Aydın H. İbrahim / Çolakoğlu Elif, Yerel Demokrasinin Güçlendirilmesinde Kent Konseyleri Bir Fırsat Olabilir mi?, in Kent

Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011, ss. 290 -305.

Demerieux Margaret, Deriving Environmental Rights From The European Convention For The Protection Of Human Rights And Fundemantal Freedoms, Oxford Journal Of Legal Studies 21(3), 2001, ss. 1-33.

Demirci Mustafa, Yönetime Halkın Doğrudan Katılımının Sorunları ve Açmazları, in Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar, ss. 143-156, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010.

Demirkol Selami, Yasa Yapıcılar Yargı Yerlerinin Gerisinde – 2577 Sayılı Yasanın 4001 Sayılı Yasa İle Değişik 2/1-a Maddesinin İptali Sonrası Ortaya Çıkan Hukuksal Boşluğun Düşündürdükleri, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Prof. Dr. İsmet Giritli'ye Armağan, Sayı: 1-3, Yıl: 12, 1991, ss. 177-182.

Demokrasi ve Farklılık – Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması, Yayına Hazırlayan: Seyla Benhabib, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı Yayınları, 1999.

Des Jardins Joseph R., Çevre Etiği – Çevre Felsefesine Giriş, Çev: Ruşen Keleş, İmge Kitabevi Yayınları, Nisan 2006.

Desgagné Richard, Integrating Environmental Values Into The European Convention On Human Rights, The American Journal Of International Law, Vol: 89, No: 2, April 1995, ss. 263-294.

Desgagné Richard/Bello Judith Hippler, Lopez Ostra v. Spain, The American Journal Of International Law, Vol: 89, No: 4, October 1995, ss. 788-791.

Dogaru Lucretia, Preserving The Right To A Healthy Environment In The ECHR Jurisprudence, Curentul Juridic, Vol: 47, 2011, ss. 137 – 144.

Doğanay Ülkü, Demokratik Usuller Üzerine Yeniden Düşünmek, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Donnelly Jack, International Human Rights, Fourth Edition, Dilemmas In World Politics, Westview Press, 2013.

Donnelly Jack, *Universal Human Rights In Theory & Practice*, Second Edition, Cornell University Press, 2003.

Drexhage John– Murphy Deborah, *Sustainable Development: From Brundlant to Rio 2012*, Eylül 2010, United Nations Headquarters, New York.

Dumont Patrick/Kies Raphaël/Poirier Philippe; Luxembourg: *The Challenge of Inclusive Democracy in a ‘Local State’*, in *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, ss. 123-145; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Duru Bülent, *Çevre Bilincinin Gelişim Sürecinde Türkiye’de Gönüllü Çevre Kuruluşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi – Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, 1995.

Duymaz Erkan, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Çevrenin Korunmasına Katkısı*, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 47, Ekim 2012, ss. 121-160.

Edis Şahin Yeşim, *Küreselleşme ve İnsan Hakları*, DEUHYO ED, 2(4), ss.174-178, 2009.

Eken Musa, *Bilgi Edinme Hakkı, İnsan Hakları Yıllığı*, Dr. Muzaffer Sencer’e Armağan, Cilt: 17-18, ss.61-75, 1995-1996, TODAİE Yayınları.

Environmental Ethics the big questions, Edited by David R. Keller, Wiley – Blackwell Publication, 2010.

Erdoğan Mustafa, *İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku*, Orion Kitabevi, 2007.

Eroğul Cem, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, 2. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

Ertan Birol, *2000’li Yıllarda Çevre Etiği Yaklaşımları ve Türkiye*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi (1:3), 2004.

Ertan Birol, *Yeni İnsan Hakları in Yeni Kuşak İnsan Hakları*, ss.23-46, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, Ankara, 2013.

Evren Çınar Can, İdari Usul İlkelerinin Yönetim Hukukumuz Açısından Değeri, TBB Dergisi, ss. 110-145, Sayı: 91, Kasım – Aralık 2010.

Fagan Andrew, Human Rights Confronting Myths and Misunderstandings, Edeard Elgar Publishing, 2009.

Fallend Franz, Austria: From consensus to competition and participation?, in The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe, ss. 173-195; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Fitzmaurice Malgosia / Marshall Jill, The Human Rights To A Clean Environment – Phantom Or Reality? The European Court Of Human Rights And English Courts Perspective On Balancing Rights In Environmental Cases, s. 117, Nordic Journal Of International Law 76(2007), s. 103-151.

Fitzmaurice Malgosia, Case Note: The European Court Of Human Rights, Dubetska and Others v. Ukraine, Judgment of 10 February 2011”, 13 Environmental Law Review, 2011, ss. 107-114.

Fitzmaurice Malgosia, Some Reflections On Public Participation In Environmental Matters As A Human Right In International Law, Non-State Actors And International Law 2, 2002, ss. 1-22.

Flauss Jean – François, L’Apport De La Jurisprudencce De La Cour Européenne Des Droits De L’Homme En Matière De Démocratie Administrative, Revue Française D’Administration Publique, 2011/1, No: 137-138, ss. 29-58.

Gemalmaz Mehmet Semih/ Gemalmaz Haydar Burak, Ulusalüstü İnsan Hakları Standartları Işığında Türkiye’de Bilgi Edinme Düşünce – İfade ve İletişim Mevzuatı, Düşünce Suçu(!?)na Karşı Girişim, 2006.

Ghezali Mahfoud, Les Nouveaux Droit Fondemanteaux De L’Homme, in Vers Un Nouveau Droit De L’Environnement?, Réunion Mondiale Des Juristes Et Associations De Droit De L’Environnement, Lîmoges, 2001, ss. 85-116.

Gökcan Hasan Tahsin, Yeni Bir İnsan Hkkı Olarak “Çevre Hakkı” ve 1982 Anayasasında Çevre Hükümünün Niteliği, ABD, ss. 388-403, 1992/3.

Görmez Kemal/ Uçar Altınışık Harika, Yerel Demokrasi ve Kent Konseyleri, in Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, ss. 31-52, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011.

Gözler Kemal, Halkoylamasının Değeri, AÜHFD, C:40, Sayı: 1 – 4, ss. 97-113.

Gündüz Uğur, Kamunun Bilgi Edinme Hakkı Kavramı ve Bilgi Edinme Yasası'nın Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, Cilt:1, ss. 149-158, 2005.

Güneş Ahmet M., Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XIV, Sayı:1, ss. 299-333, 2010.

Güneş Ahmet M., Avrupa Birliği Çevre Hukuku, s. 239, XII Levha Yayınları, 2011, İstanbul.

Gürseler İ. Güneş, İnsan Hakları, Çevre, Anayasa, TBB Dergisi, Sayı: 75, 2008, ss. 199-208

Hamamcı Can, Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler, İnsan Hakları Yıllığı, Sayı: 5-6/1, ss.171-180, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 1984.

Hamamcı Can, Çevre ve Hukuk, Prof. Fehmi Yavuz'a Armağan, AÜSBF Yayını No: 528, 1983.

Hamamcı Can, Üçüncü Kuşak İnsan Hakları in Yeni Kuşak İnsan Hakları, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, 2013.

Hammarberg Thomas, Avrupa'da İnsan Hakları, Çev: Ayşen Ekmekci, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Hannan Mohammad Abdul, Third Generation Human Rights And The Good Governance, ss.41-50, OIDA International Journal of Sustainable Development, 02-05, 2010.

Hayward Tim, Greening the Constitutional State: Environmental Rights in the European Union, ss. 139-158, in The State and the Global Ecological Crisis, Eds: John Barry and Robyn Eckersley, MIT Press, 2005.

Hunter David/Salzman James/Zaelke Durwood, International Environmental Law and Policy, Foundation Press, Third Edition, 2007.

Illner Michal, The Czech Republic: Local Government in The Years After The Reform, The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe, ss. 505-527; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Jadot Benoît, L'environnement n'appartient à personne et l'usage qui en est fait est commun à tous. De lois de police règlent la manière d'en jour, in Quel avenir pour le droit de l'environnement? Acte du colloque organisé par le CEDRE et le URT, Ed.: Serge Gutwirth, François Ost, Publications des facultés universitaires Saint – Louis Bruxelles, 1996.

José Daniel Garcia San, Environmental Protection And The European Convention on Human Rights, Council Of Europe Publishing, 2005.

Kaboğlu İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku 1 – İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş, Yenilenmiş 7. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, Ekim 2013.

Kaboğlu İbrahim Ö., Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar), Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Legal Yayınları, 2009.

Kaboğlu İbrahim Ö., Çevre Hakkı, İletişim Yayınları, Ağustos 1992.

Kaboğlu İbrahim Ö., Dayanışma Hakları, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Haziran 1996.

Kaboğlu İbrahim Ö., Kolektif Özgürlükler, DÜHF Yayınları 8, Diyarbakır, 1989.

Kaboğlu İbrahim Ö., Özgürlükler Hukuku - İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı Üzerine Bir Deneme, Afa Yayınları, Aralık 1993.

Kaboğlu İbrahim Ö., Ülkesel İnsan Hakları (Ve Doğa Canavarı: HES'ler) in 23'e 12 Kala 12 Soruda Hangi Türkiye?, İmge Kitabevi Yayınları, ss. 178 – 192, 2011.

Kahraman Ahmet Burak, Siyasal Katılımın Sosyolojik Analizi, Çizgi Kitabevi, 2011.

Kalaycıoğlu Ersin, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma Siyasal Eylemin Kökenleri Üzerine Bir İnceleme, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayın no: 10, 1984.

Kalaycıoğlu Ersin, Türkiye’de Halkoylamaları: Katılma mı, Yürütme Vesayeti mi?, in Demokrasi ve Siyasal Katılım Konferans Kitabı, Yayına Hazırlayan: İlker Gökhan Şen, İstanbul, 2013.

Kapani Münici, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 31. Basım, 2012.

Kartal Filiz, Kuşaklar-arası Adalet Üzerine in Yeni Kuşak İnsan Hakları, ss. 217 – 230, Ed.: Kıvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, Ankara, 2013.

Kaypak Şafak, Katılımcı Yönetim Mekanizması Olarak Kent Konseyleri, in Kent Konseyleri Sempozyumu Bildiri Kitabı, ss. 134-158, Ed.: Enes Battal Keskin, Bursa Kent Konseyi Bilimsel Yayınlar Dizisi – 1, Bursa, 2011.

Kaypak Şafak, Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (20), ss. 19 – 33, 2011.

Keleş Ruşen/Hamamcı Can, Çevrebilim İmge Kitabevi Yayınları, 4. Baskı, Ağustos 2002, Ankara.

Keleş Ruşen/Hamamcı Can/Çoban Aykut, Çevre Politikası, İmge Kitabevi Yayınları, Genişletilmiş 6. Baskı, Ekim 2009, Ankara.

Kılıç Selim, Çevreci Sosyal Hareketlerin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sona Ermesi Üzerine Bir İnceleme, AÜSBFD, Cilt: 57, Nisan-Haziran 2002, No: 2, ss. 93-108, 2002.

Kışlalı Ahmet Taner, Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, 6. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Kiss Alexandre, Le Droit a la Conservation de l’Environnement, Revista HDH, Sayı: 13, ss. 77-86.

Kravchenko Svitlana / Bonine John E., Interpretation Of Human Rights For The Protection Of The Environment In The European Court Of Human Rights, *Pac. McGeorgge Global Bus. & Dev. LJ*, 2012, ss. 245 – 287.

Kuçuradi İoanna, İnsan Hakları – Kavramları ve Sorunları, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 2007.

Kuzu Burhan, Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı – Çevreye Bir Kamu Hukuku Yaklaşımı, Fakülteler Matbaası, 1997, İstanbul.

Ladner Andreas, Switzerland: Subsidiarity, Power-sharing and Direct Democracy, in *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, ss. 196-217; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Laskowski Silke R., Çevre Hukukunun Demokratikleşmesi, Çev: Ahmet M. Güneş, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, ss.203-236, 2010.

Lavieille Jean-Marc, *Droit International de l'Environnement*, 3e édition, Ellipses, 2010.

Layard Antonia, Night Flights: A Surprising Victory, *Environmental Law Review*, 4(2002), ss. 51-61.

Lee Maria/Abbot Carolyn, The Usual Suspects? Public Participation Under the Aarhus Convention, in *The Modern Law Review*, Vol: 66, ss. 80-108, January 2003.

Levy Brett L. M./Zint Michaela T., Toward Fostering Environmental Participation: Framing An Agenda For Environmental Education Research, *Environmental Education Research*, No: 19/5, ss. 553-576, 2012.

Local Referendums, Local and REgional Authorities in Europe, Council of Europe Press, 1993.

Machado Paulo Affonso Leme, L'environnement et la constitution Brésilienne, *Cahier du Conseil Constitutionnel* no: 15 (Dossier: Constitution et environnement), Ocak 2004, <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/nouveaux-cahiers-du-conseil/cahier-n-15/l-environnement-et-la-constitution-bresilienne.52003.html>; Erişim Tarihi: 21.03.2014.

Mahmutoğlu Abdülkadir, Kırsal Alanda Çevre Sorunlarına Etik Yaklaşım: Kırsal Çevre Etiği, s. 103, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – Sosyal Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara, 2009.

Marc Martens, Constitutional Right To A Healthy Environment In Belgium, *Reciel* 16(3) 2007, ss. 287-297.

Marguénaud Jean-Pierre, La Charte Constitutionnelle De L'Environnement Face Au Droit De La Cour Européenne Des Droits De L'Homme, *Revue Juridique De L'Environnement*, Numéro Spécial, 2005, ss. 199-207

Marın Mehmet C., Yerel Yönetime Katılım Aracı Olarak Planlamanın Önemi, in *Yerel Yönetimler Üzerinde Güncel Yazılar II*, ss. 413-438, Ed.: Hüseyin Özgür – Muhammet Kösecik, Nobel Yayınları, Ankara, 2007.

Martin Jean – Christophe/Maljean – Dubois Sandrine, “La Cour Européenne de Des Droits De L'Homme et Le Droit A Un Environnement Sain”, *Prévention Des Risques et Responsabilité Environnementale içinde* (Ed: Jean Pradel), Institut des Nations Unies Pour la Formation et la Recherche, 2011.

Mengi Ayşegül/Turan Menaf, Türkiye’de Çevre Hakkının Gerçekleşmesi: Hidroelektrik Santraller Örneğinde in *Yeni Kuşak İnsan Hakları*, ss. 81-110, Ed: Kuvılcım Akkoyunlu Ertan, TODAİE Yayınları, Ankara, 2013.

Michels Ank, Citizen Participaiton in Local Policy Making: Design and Democracy, *International Journal of Public Administration*, ss. 285-292, *International Journal of Public Adiministration*, No: 35/4, 2012.

n

Nickel James W/Reidy David A, *Philosophy in International Human Rights Law* Edited by Daniel Moeckli, Sangeeta Shah, Sandesh Sivakumaran; Oxford University Press, 2010.

Ole W. Pedersen, The Ties That Bind: The Environment, The European Convention On Human Rights And The Rule Of Law, 16(4) *European Public Law*, 2010, ss. 1-37.

Öktem Mustafa, *Kent Çevre ve Globalleşme*, Alfa Yayınları, 2003.

Özbudun Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Gözden Geçirilmiş 8. Baskı, Ankara, 2005.

Özcan Lütfi/ Yurttaş Fatma, Kent Konseyleri Müzakereci Demokrasinin Uygulama Alanı Olarak Düşünülebilir mi?, in Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar, ss. 143-156, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010.

Özdek Yasemin, İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No: 249, Şubat 1993, Ankara.

Özdek Yasemin, İptal Davasında Menfaat Koşulu, Amme İdaresi Dergisi, C:24, S.:1, Mart 1991, ss. 99-115.

Pallemaerts Marc, Stockholm'den Rio'ya Uluslararası Çevre Hukuku, AÜSBFD (Prof. Dr. Cemal Mıhçıoğlu'na Armağan), C.52, Ocak-Aralık 1997, Çev: Bülent Duru, ss. 613-632

Pedersen Ole W., European Environmental Human Rights and Environmental Rights: A Long Time Coming?, Georgetown International Law Review 73, 2008:21, ss. 1-50.

Pelloux R., Vrais et faux droits de l'homme, RDP, 1981, Aktaran: Mahfoud Ghezali, "Les nouveaux droits fondamentaux de l'homme" in Vers un nouveau de l'environnement? Réunion mondiale des juristes et associations de droit de l'environnement, Etude de Droit Comparé et de Droit International de l'Environnement, ss. 84-116, Centre International de Droit Comparé de l'Environnement, Limoges, 2003.

Post Harry, Hatton And Others: Further Clarification Of The "Indirect" Individual Right To A Healthy Environment, Non-State Actors And International Law 2, 2002, ss. 259-277.

Post Harry, The Judgment Of The Grand Chamber In Hatton And Others v. United Kingdom or: What Is Left Of The "Indirect" Right To A Healthy Environment?, Non – State Actors And International Law 4, 2004, ss. 135-157.

Rhona K. M. Smith, Hatton v. United Kingdom, 36022/97, The American journal Of International Law, Vol: 96, 2002, ss. 693-699.

Sadeleer Nicolas de, Droits Fondamenteaux Et Protection De L'Environnement Dans L'Ordre Juridique De L'Union Européenne et Dans La CEDH, *Révue Européenne De Droit De La Consommation*, 2011/1, ss. 25-51.

Sampson Nathalie R./Amy J. Schulz/Edith A. Parker/Israel Barbara A., Improving Public Participation to Achieve Environmental Justice: Applying Lessons From Freight's Frontline Communities, *Environmental Justice*, Vol: 7, No:2, 2014.

Sands Philippe, *Principles of International Environmental Law*, Second Edition, Cambridge University Press, 2005.

Shelton Dinah L., Tatar c. Roumanie, App. No.: 67021/01, European Court Of Human Rights, January 27, 2009, *The American Journal Of International Law*, Vol. 104, No: 2, April 2010, ss. 247-253.

Shelton Dinah, Human Rights, Environmental Rights And The Right To Environment, *Stanford Journal Of International Law*, 28:103, 1991-1992, ss. 103-138.

Sjöblom Stefan, Finland: The Limits of the Unitary Decentralized Model, in *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, ss. 241-260; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Soós Gabor/ Kákai László; Hungary: Remarkable Successes and Costly Failures: An Evolution of Subnational Democracy in *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, ss. 528-551; Edited by John Loughlin – Frank Hendriks – Anders Lindström; Oxford University Press, 2011.

Soveroski Marie, Environmental Rights Versus Environmental Wrongs: Forum Over Substance, *Reciel* 16(3), 2007, ss. 261-273.

Soykan Cavidan, Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Sterckx Sigrid, *Ethique de l'environnement: Principales approches*, ss.1-15, <http://bioethics.agrocampus->

ouest.eu/infoglueDeliverLive/digitalAssets/57435_52FR_ethique_et_environnement.pdf

Sudre Frédéric, Droit Européen Et International Des Droits De L’Homme, 10e Edition Revue, PUF, Janvier 2011.

Sutton Philip W.; Nature, Environment and Society, Palgrave Macmillan, 2004.

Şengül Mihriban, “Çevre Yönetimine Halk Katılımı” Yolu Olarak “Belediye Yönetimine Halk Katılımı”, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 25-40, Nisan 2002.

Şirin Tolga, Çevre hakkının daniskası: Aarhus Sözleşmesi, 01.08.2013, <http://www.taraf.com.tr/haber-cevre-hakkinin-daniskasi-aarhus-sozlesmesi-130587>, Erişim Tarihi: 16.05.2014.

Tanör Bülent/Yüzbaşıoğlu Necmi, 1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, 8. Bası, Aralık 2006.

Taylor Paul W., Respect for Nature: A Theory of Environmental Ethics, 25th Anniversary Edition, Princeton University Press, 2011.

Teziç Erdoğan, Anayasa Hukuku, 11. Bası, Beta Yayınları, 2006.

Thornton Justine/Tromans Stephen, Human Rights and Environmental Wrongs Incorporating the European Convention on Human Rights: Some Thoughts on the Consequences for UK Environmental Law, Journal Of Environmental Law, Vol: 11 (1999), ss. 35-57.

Tiilikka Paivi, Access To Information As A Human Right In The Case Law Of The European Court Of Human Rights, Journal Of Media Law, 2013, 5(1), ss. 79 -103.

Toprak Zerrin, Müzakereci Demokrasi ve Yerel Siyasetin Demokratik Gelişimi, in Yerel Yönetimler Yerel Siyaset ve Kentsel Politikalar, ss. 21-35, Ed.: Bekir Parlak, Dora Yayınları, Bursa, 2010.

Tsioumani Elsa, European Court Of Human Rights, 2 October 2001, Hatton And Others v. United Kingdom (Application No: 36022/97), Reciel 11(2) 2002, ss. 246-250.

Tunç Hasan/Göven Yusuf, Çevre Hakkı ve 1982 Anayasası, Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı:1, ss. 103-127, Erzincan 1997.

Turgut Nükhet Yılmaz, Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, 2009, Ankara.

Turner Stephen J., A Global Environmental Right, Routledge, 2013.

Uz Abdullah, Türkiye’de Çevre Hakkının Mülkiyet Hakkı ve Özel Teşebbüs Hürriyeti Üzerindeki Etkileri, Amme İdaresi Dergisi, Cilt: 41, Sayı: 3, Eylül 2008, s. 99-124.

Uzun Turgay, Kamu Yönetiminde Değişim ve Bilgi Edinme Hakkı, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Aralık, 2005, ss. 229- 256.

Ünal Şeref, İnsan Haklarının Tarihi, Felsefesi ve Hukuki Temelleri, Ankara Barosu Dergisi, 1994/1, ss. 41-74.

Vasak Karel, Aktaran: Carl Wellman; Solidarity, the Individual and Human Rights, ss. 639-657, Human Rights Quarterly, Volume: 22, Number: 3, August 2000.

Vucic Mihajlo, The Right To Environmental Information As A Technique For The Protection Of The Environment, International Problems, Vol.: LXIII, No: 3, 2011, ss. 449 – 465.

Wolfe Karrie, Greening the International Human Rights Sphere? Environmental Rights and the Draft Declaration of Principles on Human Rights and the Environment, Appeal, Volume 9, 2003.

Yang Tongjin, Towards An Egalitarian Global Environmental Ethics in Environmental Ethics and Intrnational Policy Edited by Henk A. M. J. Ten Have, ss.23-45, UNESCO Publishing, 2010.

Yaşamış Firuz Demir, Çevresel Etki Değerlendirmesi, Çekül Yayınları Bilim Dizisi, Genişletilmiş ve Güncellenmiş 2. Baskı, İstanbul, 2003.

Yaşamış Firuz Demir, Türkiye Barolar Birliği Bilgi Edinme Hakkı Paneli’nde Sunulan Tebliğ, ss. 21-76, Türkiye Barolar Birliği Bilgi Edinme Hakkı Paneli, TBB Yayınları, 2004.

Yılmaz Turgut Nükhet,  evre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara 2009.

Yurtcanlı Duymaz Seda,  evre örgütlerinin  evresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar, Türkiye Barolar Birliğı Dergisi, Sayı: 107, 2013.

AİHM KARARLARI

Airey/İrlanda, Başvuru no: 6289/73, Karar tarihi: 09.10.1979.

Apanasewicz/Polonya Kararı, Başvuru no: 6854/07, Karar tarihi: 03.05.2011.

Bacila/Romanya Kararı, Başvuru no: 19234/04, Karar tarihi: 30.03.2010.

Bil İnşaat Taahhüt Ticaret Limited Şirketi/Türkiye Kararı, Başvuru no: 29825/03, Karar tarihi: 01.10.2013.

Brandu e/Romanya Kararı, Başvuru no: 6586/03, Karar tarihi: 07.04.2009.

D es/Macaristan Kararı, Başvuru no: 2345/06, Karar tarihi: 09.11.2010.

Di Sarno ve Diğ rleri/İtalya Kararı, Başvuru no: 30765/08, Karar tarihi: 10.01.2012.

Fadeieva/Rusya Kararı, Başvuru no: 55723/00, Karar tarihi: 09.06.2005.

Flamenbaum ve Diğ rleri/Fransa Kararı, Başvuru no: 3675/04 ve 23264/04, Karar tarihi: 13.12.2012.

Fredin/İsveç Kararı (No:1), Başvuru no: 12033/86, Karar tarihi: 18.02.1991.

Giacomelli/İtalya Kararı, Başvuru no: 59909/00, Karar tarihi: 02.11.2006.

Guerra ve Diğ rleri/İtalya Kararı, Başvuru no: 14967/89, Karar tarihi: 19.02.1998.

Hatton ve Diğ rleri/Birleşik Krallık Kararı, Başvuru no: 36022/96, Karar tarihi: 08.7.2003.

Hornsby/Yunanistan Kararı, Başvuru no: 18357/91, Karar tarihi: 19.03.1997.

Kyrtatos/Yunanistan Kararı, Başvuru no: 41666/98, Karar tarihi: 22.05.2013.

Lopez Ostra/İspanya, Başvuru no: 16798/90, Karar tarihi: 09.12.1994.

Mamere/Fransa Kararı, Başvuru no: 12697/03, Karar tarihi: 07.11.2006.

Martinez Martinez/İspanya Kararı, Başvuru no: 21532/08, Karar tarihi: 18.10.2011.

Mileva ve Diğerleri/ Bulgaristan Kararı, Başvuru no: 43449/02 ve 21475/04, Karar tarihi: 25.11.2010.

Moreno Gomez/İspanya Kararı, Başvuru no: 4143/02, Karar tarihi: 16.11.2004.

Okuy ve Diğerleri/Türkiye, Başvuru no: 36220/97, Karar tarihi: 12.07.2005.

Oluic/Hırvatistan Kararı, Başvuru no: 61260/08, Karar tarihi: 20.05.2010.

Öçkan ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46771/99, Karar tarihi: 28.03.2006.

Öneryıldız/Türkiye Kararı, Başvuru no: 48939/99, Karar tarihi: 30.11.2004.

Powell ve Rayner/Birleşik Krallık Kararı, Başvuru no: 9310/81, Karar tarihi: 21.02.1990.

Tanasoaica/Romanya Kararı, Başvuru no: 3490/03, Karar tarihi: 19.06.2012.

Taşkın ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 46117/99, Karar tarihi: 10.11.2004.

Tatar/Romanya Kararı, Başvuru no: 67021/01, Karar tarihi: 27.01.2009.

Turgut ve Diğerleri/Türkiye Kararı, Başvuru no: 1411/03, Karar tarihi: 08.07.2008

Zammit Maempel/Malta Kararı, Başvuru no: 24202, Karar tarihi: 22.11.2011.

Zappia/İtalya Kararı, Başvuru no: 24295/94, Karar tarihi: 26.09.1996.

Zimmermann/İsviçre Kararı, Başvuru no: 8737/79, Karar tarihi: 13.07.1983

ÖZGEÇMİŞ

Yasemin Semiz, 1984 Yılı'nda İstanbul'da doğmuştur. 2003 Yılı'nda Galatasaray Lisesi'nden, 2007 Yılı'nda ise Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. İstanbul Barosu üyesidir.

TEZ ONAY SAYFASI

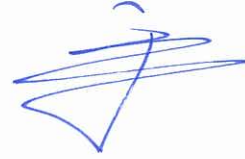
Üniversite : Galatasaray Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı : Yasemin SEMİZ
Tez Başlığı : Çevre Hakkı Kavramı ve Avrupa İnsan Hakları
Mahkemesi'nin Çevre Hakkına Yaklaşımı
Savunma Tarihi : 22.06.2016
Danışmanı : Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM

JÜRİ ÜYELERİ

Unvanı, Adı, Soyadı

İmza

Prof. Dr. Akif Emre ÖKTEM

Yrd. Doç. Dr. Ceren Zeynep PİRİM

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KARLI

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK

